

ARCHEO LOGICKÉ ROZHLEDY

Archeologické rozhledy LIV–2002, sešit 2
Recenzovaný časopis
Vydává Archeologický ústav Akademie věd České republiky v Praze.
<http://www.arup.cas.cz>

Peer-reviewed journal published by the Institute of Archaeology, Prague.
<http://www.arup.cas.cz>

Adresa redakce

Letenská 4, 118 01 Praha 1; e-mail: jezek@arup.cas.cz
tel.: 257533782, 00420/607942455; fax: 00420/257532288

Vedoucí redaktor – Editor in chief

Martin Ježek

Redakční rada – Editorial board

Andrea Bartošková, Martin Bartelheim, Jan Blažek, Jan Klápště,
Jiří Macháček, Vladimír Salač, Jan Turek, Josef Unger

Technické redaktorky – Production editors

Marcela Hladíková, Alena Kornová

Překlad do angličtiny a anglické korektury (pokud není uvedeno jinak) – Unless otherwise noted, English translation/correction: Alastair Millar. Tisk: PBTisk Příbram. Vychází čtyřikrát ročně. Rozšiřuje, informace o předplatném podává a objednávky přijímá DUPRESS, Podolská 110, 147 00 Praha 4, tel. 241433396. – Orders from abroad: SUWECO CZ s.r.o., Českomoravská 21, 180 21 Praha 9, Czech Republic; Kubon & Sagner, P. O. Box 341018, D-80328 München 34, Germany.

Tento sešit vyšel v srpnu 2002

Doporučená cena 45,- Kč

© Archeologický ústav AV ČR Praha 2002

ISSN 0323–1267

NOVÉ PUBLIKACE ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU AV ČR PRAHA NEW BOOKS FROM THE INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY IN PRAGUE

Jiří Hrala – Radka Šumberová – Miloš Vávra: VELIM. A BRONZE AGE FORTIFIED SITE IN BOHEMIA. With contributions by A. F. Harding, M. Dočkalová, M. Roblíčková, M. Gojda, A. Majer. Praha: Archeologický ústav AV ČR 2000. 348 pp., 110 fig. Souhrn česky. 350,- Kč / 34 EUR.

IN MEMORIAM JAN RULF. Památky archeologické – Suppl. 13. Ed. I. Pavlů. Praha: Archeologický ústav AV ČR 2000. 494 s. 470,- Kč / 31 EUR.

MEDIAEVALIA ARCHAEOLOGICA 2. Brno a jeho region. Praha – Brno: Archeologický ústav AV ČR 2000. 277 s. Czech with German summaries. 170,- Kč / 18 EUR.

Ivan Pavlů: LIFE ON A NEOLITHIC SITE. BYLANY – SITUATIONAL ANALYSIS OF ARTEFACTS. Praha: Archeologický ústav AV ČR 2000. 340 pp. Souhrn česky. 520,- Kč / 37 EUR.

Radomír Pleiner: IRON IN ARCHAEOLOGY: THE EUROPEAN BLOOMERY SMELTERS. Praha: Archeologický ústav AV ČR 2000. 418 pp. 520,- Kč / 37 EUR.

Ivana Pleinerová: DIE ALTSLAWISCHEN DÖRFER VON BŘEZNO BEI LOUNY. Praha: Archeologický ústav – Louny: Regionální muzeum 2000. 301 S. Souhrn česky. 350,- Kč / 34 EUR.

RURALIA III. Conference Ruralia III – Maynooth 1999. Památky archeologické – Suppl. 14. Ed. J. Klápště. Praha: Archeologický ústav AV ČR 2000. 302 pp. 230,- Kč / 21 EUR.

VÝZKUMY V ČECHÁCH 1999. Praha: Archeologický ústav AV ČR 2001. 387 s. 150,- Kč / 14 EUR. Dostupné i předchozí svazky.

Milan Zápotocký: CIMBURK UND DIE HÖHENSIEDLUNGEN DES FRÜHEN UND ÄLTEREN ÄNEOLITHIKUMS IN BÖHMEN. Mit Beiträgen von L. Peške und S. Vencl. Památky archeologické – Suppl. 12. Praha: Archeologický ústav AV ČR 2000. 342 S. Souhrn česky. 290,- Kč / 31 EUR.

MEDIAEVALIA ARCHAEOLOGICA 3. Pražský hrad a Malá Strana. Praha: Archeologický ústav AV ČR 2001. 328 s. Czech with English and German summaries. 170,- Kč / 20 EUR.

Kateřina Tomková: LEVÝ HRADEC V ZRCADLE ARCHEOLOGICKÝCH VÝZKUMŮ. Díl I. Castrum Pragense 4. Praha: Archeologický ústav AV ČR 2001. 284 s. Czech with German summary. 250,- Kč / 26 EUR.

Natalie Venclová: VÝROBA A SÍDLA V DOBĚ LATÉNSKÉ. PROJEKT LODĚNICE. S příspěvky E. Neustupného, M. Malkovského, B. Žákové a P. Valterové. Praha: Archeologický ústav AV ČR 2001. 399 s. Czech with English summaries. 350,- Kč / 34 EUR.

Orders:

- Archeologický ústav AV ČR, Knihovna, Letenská 4, 118 01 Praha 1, Czech Republic
- Beier & Beran – Archäologische Fachliteratur, Thomas–Müntzer–Str. 103, D–08134 Langenweissbach, Germany. E-mail: verlag@beier-beran.de
- Kubon & Sagner, Buchexport–Import, P. O. Box 341018, D–80328 München, Germany
- Oxbow Books, Park End Place, Oxford OX1 1HN, United Kingdom
- Rudolf Habelt GmbH, Am Buchenhang 1, D–53115 Bonn, Germany

OBSAH

<i>Petr Škrdla</i> , Změny v sídelní strategii mladého paleolitu v mikroregionu brněnské kotliny — Changes in settlement strategy during the Upper Palaeolithic in the Brno basin micro–region	363–370
<i>Martin Gojda (ed.) – Dagmar Dreslerová – Patrick Foster – Roman Křivánek – Martin Kuna – Slavomil Vencl – Milan Zápotocký</i> , Velké pravěké ohrazení v Klech (okr. Mělník). Využití nedestruktivních metod výzkumu k poznání nového typu areálu — Das Erdwerk Kly in Mittelböhmen. Auswertung der nichtdestruktiven Methoden zur Erkenntnis eines Siedlungsareal Typus	371–430
<i>Slavomil Vencl</i> , Poznámky k interpretaci ohrazení v Klech, okr. Mělník	431–436
<i>Martin Kuna</i> , O věcech praktických a nepraktických. Komentář k poznámkám S. Vencla	436–438
<i>Jaroslav Brůžek – Jakub Likovský – Viktor Černý</i> , Současné metody biologické antropologie a jejich využití při hodnocení kostry přisuzované českému knížeti Spytihněvovi I. — Current research methods in biological anthropology and their application in the study of the skeleton attributed to the Bohemian Prince Spytihněv I	439–456
<i>Martin Nejedlý</i> , Od krásné dívky až k hadům a drakům. Proměny víly Meluzíny a jejich odraz v ikonografii středověkých pramenů — From beautiful maiden to snakes and dragons: the transformation of the nymph Melusina and its depiction in the iconography of Medieval source material	457–494
MATERIALIA	
<i>Jiří Hrala</i> , Bronzový meč z Pošumaví. Mladomohylové meče s plným jilcem v Čechách — Ein Bronzeschwert aus dem Böhmerwaldgebiet. Jung-hügelgräberzeitliche Vollgriffschwerter in Böhmen	495–501
<i>Jiří Babůrek – Zdeněk Kotrba</i> , Chemické složení meče od Chvalšovic — Die chemische Zusammensetzung des Schwertes von Chvalšovice	501–503
<i>Zdeněk Smrž – Roman Křivánek</i> , Panenský Týnec, okr. Louny: znovuobjevená časně laténská mohyla — Panenský Týnec (Louny district): a rediscovered Early La Tène tumulus	504–509
AKTUALITY	
<i>I. Vojtěchovská – L. Smejtek</i> , XVII. Symposium o pozdním eneolitu a časně době bronzové v českých zemích a na Slovensku	510
<i>M. Šmíd</i> , 20. pracovní setkání „Otázky neolitu a eneolitu našich zemí“	511–512
<i>J. Górecki – Z. Kurnatowska – L. Poláček</i> , Druhé pracovní setkání Mikulčice – Ostrów Lednicki, Mikulčice 25. – 26. 5. 2001	512–515

<i>Jana Maříková–Kubková</i> , Deset století architektury. I. část – Architektura románská. Starý královský palác na Pražském hradě, duben–říjen 2001	515–517
<i>Lumír Poláček – Ivana Boháčová</i> , Jitka Vrbová (29. 11. 1969 – 20. 12. 2001)	517–519

NOVÉ PUBLIKACE

<i>V. Černý</i> , Renfrew, C. – Boyle, K. eds.: Archaeogenetics: DNA and the population prehistory of Europe (Cambridge 2000)	520–524
<i>Miroslav Dobeš</i> , Milan Zápotocký: Cimburk und die Höhensiedlungen des frühen und älteren Äneolithikums in Böhmen (Praha 2000)	524–527
<i>Andrea Bartošková</i> , Mediaevalia archaeologica 3. Pražský hrad a Malá Strana (Praha 2001)	527–532
<i>Rudolf Procházka</i> , Mediaevalia archaeologica 3. Pražský hrad a Malá Strana (Praha 2001)	532–536
<i>Jan Sommer</i> , Dobroslav Líbal: Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek (Praha 2001)	536–539
<i>Renáta Švecová</i> , M. Bém – J. Bláha – M. Kalábek – P. Kouřil – J. Peška – P. Procházková – K. Šabatová – P. Vitula: Archeologické zrcadlení – Archaeological Reflection (Olomouc 2001)	540–541
<i>Alena Horáčková</i> , Gabriel Cooney: Landscapes of Neolithic Ireland (London 2000)	541
<i>Karel Valoch</i> , Thomas Einwögerer: Die jungpaläolithische Station auf dem Wachtberg in Krems, NÖ (Wien 2000)	541–542
<i>Eva Čujanová</i> , In memoriam Jan Rulf (Praha 2001)	542–543
<i>M. Jančo</i> , Marek Olędzki: Cmentarzysko z młodszego okresu przedrzymskiego i okresu rzymskiego w Wólce Domaniewskiej koło Radomia (Łódź 2000)	543
<i>Ivan Pavlů</i> , Radomír Tichý: Expedice Monoxylon. Pocházíme z mladší doby kamenné (Hradec Králové 2001)	544
<i>Martin Wihoda</i> , Przemysław Urbańczyk: Władza i politika we wczesnym średniowieczu (Wrocław 2000)	544–546
<i>P. Malá</i> , Ve službách archeologie II. Přírodovědné metody v archeologii a antropologii (Brno 2001)	546–548
<i>Radek Bláha</i> , Východočeský sborník historický 3/1993, 4/1994, 5/1996, 6/1997, 7/1998, 8/1999, 9/2000 (Pardubice)	548
<i>Rudolf Procházka</i> , Ze studiów nad życiem codziennym w średniowiecznym miescie. Parcele przy ulicy Więziennej 10–11 we Wrocławiu (Wrocław 1999)	548–550

Změny v sídelní strategii mladého paleolitu v mikroregionu brněnské kotliny

Changes in settlement strategy during the Upper Palaeolithic
in the Brno basin micro–region

Petr Škrdla

Struktura osídlení je u jednotlivých paleolitických kultur rozdílná. Cílem tohoto příspěvku je poukázat na odlišnosti v sídelní geografii s pomocí 3–D digitální kartografie. Zájmové území představuje mikroregion brněnské kotliny. Studovány jsou sídelní strategie bohunicien, gravettien/epigravettien a magdalénien.

3–D mapování – struktura osídlení – bohunicien – gravettien – magdalénien

The settlement patterns of individual Palaeolithic cultures differ. This paper aims to demonstrate the variations in settlement geography with the aid of three–dimensional digital cartography. The study area is the Brno basin microregion, and settlement strategies of the Bohunician, Gravettian/Epigravettian, and Magdalenian are considered.

3–D mapping – settlement pattern – Bohunician – Gravettian – Magdalenian

Je nepochybné, že nástup výkonných počítačů, softwaru a s tím spojeného digitálního mapování znamená rozšíření možností archeologického studia krajiny. Příkladem takového výzkumu je například práce M. Gojdy, který ovšem ve své obsáhlé monografii pomíjí problematiku paleolitu (Gojda 2000). Tématem tohoto příspěvku není představení či popis geografických informačních systémů, což již bylo učiněno jinde (např. Macháček ed. 1997; Škrdla – Lukáš 2000). Cílem je prezentace konkrétních výsledků získaných při studiu sídelních strategií vybraných paleolitických kultur v mikroregionu Brněnské kotliny.

Na rozdíly v sídelních strategiích jednotlivých paleolitických kultur poukazovali již B. Klíma (1961) a K. Valoch (1985, 12). J. Svoboda (Svoboda et al. 1996) rozlišil pět základních krajinných typů – A, B1, B2, C a D. Stejný autor dokládá afinitu jednotlivých mlado-paleolitických kultur ke konkrétním typům krajiny. V dalších pracech byly využity metody 3–D modelování krajiny. V souvislosti s projekty Archeologického ústavu AV ČR v Brně byla prvořadá pozornost věnována gravettien – pavlovienu (Škrdla – Svoboda 1998; Škrdla – Lukáš 2000). Na tyto pilotní studie navázaly práce týkající se vztahu paleolitických kultur ke krasovým územím (grant GA AV ČR *Paleolitické a mezolitické osídlení krasu*, detailně studována byla jižní část Moravského krasu) a distribuce lokalit bohunicien v brněnské kotlině (projekt ve spolupráci s Harvardskou univerzitou). Na základě posledně zmíněných projektů (oba dva se týkají přibližně stejného území, tj. okolí brněnské kotliny) vznikla idea publikovat získané výsledky prostorové analýzy v jednom společném příspěvku.

Pro tuto studii byla zvolena sídelní strategie bohunicien, který zastupuje tranzitní industrie z období přechodu od středního k mladému paleolitu. Střední fázi mladého paleolitu představuje gravettien. Vrcholná fáze mladého paleolitu je reprezentována magdalénienem.

Metodika

Důraz je kladen zejména na stratifikované a absolutně datované lokality, u kterých není pochyb o kulturní příslušnosti. Problémem zůstává přínos povrchových nestratifikovaných nalezišť pro získání uceleného obrazu sídelní struktury. Jelikož je na Moravě akutní nedostatek stratifikovaných souborů, je obtížné získat ucelený obraz o sídelní struktuře pouze na základě stratifikovaných lokalit a je proto nezbytné přihlídnout i k lokalitám povrchovým. Otázkou je však jejich vypovídací schopnost, neboť je oprávněný předpoklad, že zvláště exponované polohy byly osídlovány opakovaně, a to v různých obdobích paleolitu. Povrchové kolekce pak představují akumulaci štípané kamenné industrie vytvořené různými kulturami a jakékoliv závěry získané bez přihlídnutí k této skutečnosti mohou být zavádějící (srov. *Alsworth–Jones 1990*). Naproti tomu *K. Valoch* (např. 1956) předpokládá homogenost povrchových souborů.

Dalším problémem je nedostačující publikace řady lokalit (zejména chybějící geografické údaje, některé stanice nejsou publikovány vůbec) a nejednoznačnost kulturní klasifikace souborů. Z výše uvedených důvodů nemůže být předkládaná studie kompletní. Jelikož si archeologická obec plně uvědomuje neexistenci centrální databáze paleolitických lokalit, byl podán grantový návrh s touto problematikou.

Pro vytváření 3–D digitálních map je v Archeologickém ústavu v Brně používán softwarový produkt *Surfer* od společnosti Golden Software, Inc. Jako mapový podklad jsou použity tzv. mapy Generálního štábu v měřítku 1 : 25 000, které používají souřadný systém S–42. Mapy jsou digitalizovány v síti s krokem 250 m. Polohy jednotlivých lokalit jsou identifikovány ve stejném souřadném systému.

Bohunicien

Bohunicien je charakteristickým představitelem tzv. tranzitních kultur z období přechodu od středního k mladému paleolitu na Moravě. Industrie je charakterizována především přítomností vyspělé levalloiské technologie v kombinaci s nástroji charakteristickými pro mladý paleolit. Kolekci je možno považovat za příslušející bohunicieniu nebo vykazující prvky bohunicieniu na základě několika následujících kritérií. Mezi nejdůležitější patří zaměření na zpracování stránskoscalského rohovce a přítomnost levalloiských hrotů (a čepelí), které byly těženy převážně z jader se dvěma protilehlými podstavami (bidirectional dorsal scars), pro bohunicien charakteristických. Na základě skládání materiálu ze Stránské skály víme, že hroty se zachovaly často jen ve zlomcích a rekonstruované hroty jsou často prodloužené (výjimečně nabývají až čepelovitých forem). Z toho plyne, že povrchová kolekce, na které nelze uplatnit zpětné skládání, je v tomto ohledu nesouměřitelná s lokalitami stratifikovanými. Dalším důležitým kritériem je intenzita přípravy úderové plochy. U souborů bohunicieniu se pohybuje v rozmezí 20–40 %. Vzhledem k častému poškození artefaktů z povrchových stanic vlivem působení mrazu je ztížena možnost identifikace bohunických protisměrně těžených jader. Nevyjasněnou otázkou zůstává role plošné retuše, která se objevuje v různé intenzitě u řady bohunických souborů. Tato technika je charakteristická pro další tranzitní kulturu – szeletien – a často je užívána jako kulturní indikátor. Vlivem výše popsaných skutečností existuje nejednotnost kulturní specifikace jednotlivých souborů (srovnej např. *Svoboda et al. 1996* a *Valoch 1993*).

Pro účely tohoto příspěvku byla vybrána následující sídliště: stratifikovaný komplex lokalit v Bohunicích, stratifikovaný komplex lokalit na výchozu suroviny na Stránské skále, komplex povrchových lokalit u Líšně, malá povrchová stanice u Tvarožné a komplex lokalit v okolí říčky Bobravy. Řada menších povrchových stanic byla pro účely této práce vyloučena.

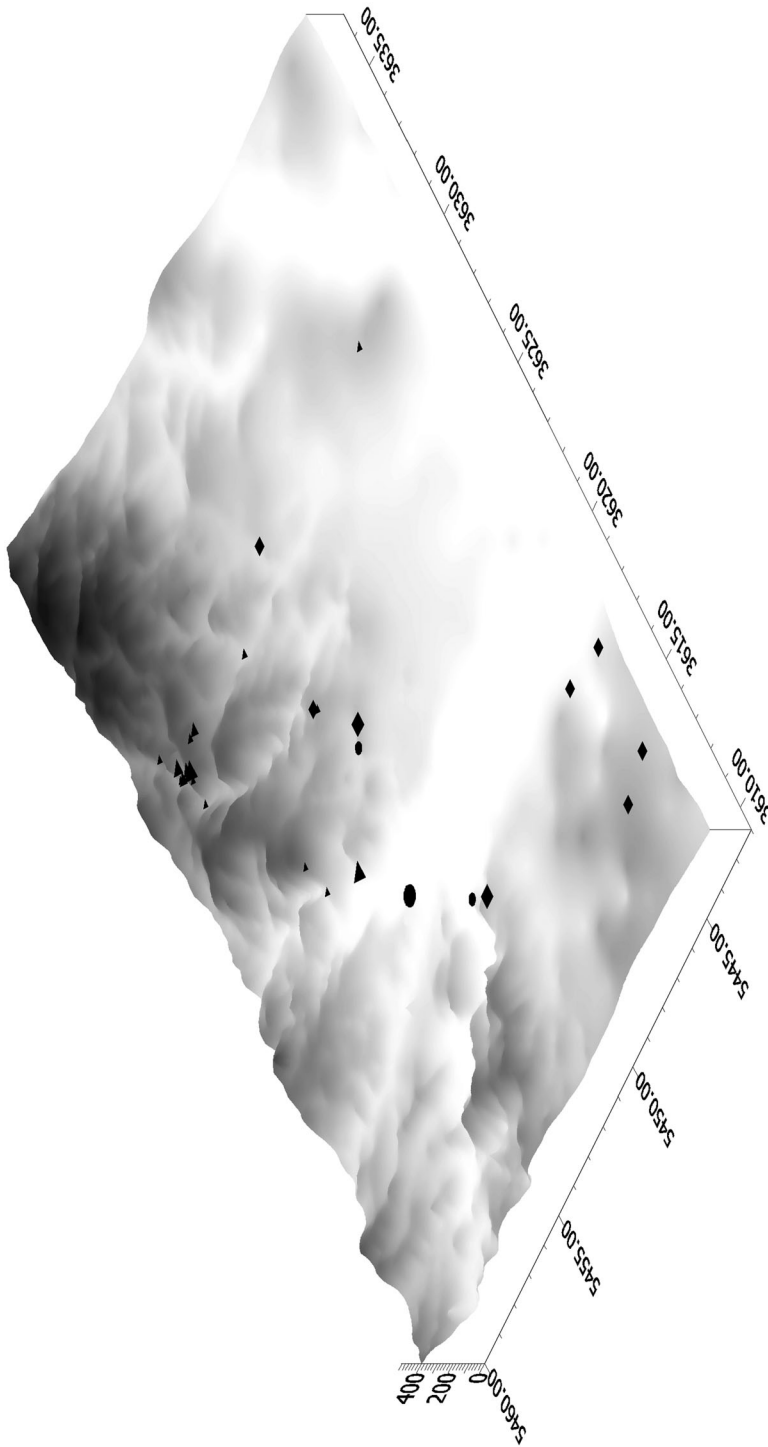
Komplex stratifikovaných lokalit u Bohunic sestává z poloh „Kejbaly“, „Družba“ a řady dalších nálezů v okolí dnešního bohunického sídliště. Lokality jsou situovány na jižních svazích vyvýšeniny Červeného kopce, která tvoří západní okraj brněnské kotliny a umožňuje její kontrolu. Na protilehlé straně kotliny, ve vzdálenosti 7 km (vzdušnou čarou), leží izolovaný výskyt jurských vápenců Stránská skála, který v bohunicieniu sloužil jako zdroj suroviny – rohovců typu Stránská skála. Vlastní komplex lokalit sestává z temene Stránské skály (lokality IIa, III, IIIa–f) a několika poloh v širším zázemí Stránské skály (např. Podstránská, Bílá hora). Komplex povrchových lokalit u Líšně sestává z řady poloh situovaných na vyvýšeninách tvořených štěrkovými terasami, které v severojižním směru lemují Říčku v prostoru mezi polohami „Kostelík“ a „Kandie“ s centrem na „Čtvrtích“. Z komplexu lokalit v údolí Bobravy byly vybrány polohy Ořechov I a II a Želešice I a II. Výčet doplňuje drobná stanice u Tvarožné.

Lokalita	X	Y	Zabs.	Zrel	pozn.
Stránská skála III	3622,7	5451,9	305	105 (S)	temeno
Bohunice–Kejbaly	3615,5	5450,5	275	75 (S)	téměř vrchol
Líšeň–Čtvrtě	3624,3	5453	330	130(S) 97(Ř)	temeno
Tvarožná–„Za školou“	3629,2	5452,4	270	70(S) 40(Rok)	severní svah pod vrcholem
Ořechov I	3612,1	5444	330	110 (B)	jižní svah pod vrcholem
Ořechov II	3612,7	5442,8	300	80 (B)	temeno
Želešice I	3616,2	5442,8	270	74 (B)	temeno
Želešice II	3616,2	5444,2	230	34 (B)	severní svah těsně pod vrcholem

Lokality Bohunicieniu jsou situovány na výrazných návrších s nadmořskou výškou okolo 300 m (relativní převýšení nad řekou je poměrně velké a pohybuje se okolo 100 m), která lemují brněnskou kotlinu a umožňují její kontrolu (krajinný typ B1 ve smyslu klasifikace J. Svobody). Komplexy lokalit v Bohunicích a na Stránské skále kontrolují přímo brněnskou kotlinu. Stanice u Tvarožné naznačuje pokračování bohunického osídlení severovýchodním směrem k Vyškovské bráně. Další tranzitní lokality (tentokrát ovšem příslušející szeletieniu) popsal J. Svoboda (1994) v podobných polohách dále na severovýchod v prostoru jihovýchodních výběžků Dražanské vrchoviny. Ojedinělá přítomnost levalloisské techniky a zpracování rohovců ze Stránské skály svědčí o možné souvislosti těchto lokalit s bohunicienem brněnské kotliny. Při západním okraji brněnské kotliny osídlení bohunicieniu pokračuje komplexem lokalit v okolí říčky Bobravy (Ořechov, Želešice). Až na výjimky, kdy lokality umožňují výhled pouze do údolí Bobravy, tyto stanice umožňují výhled do Dyjskosvrateckého úvalu. Opět se objevuje stránskoskalský rohovec a levalloisská technika, narůstá ovšem podíl plošné retuše. Za pozornost stojí, že pokles charakteristických bohunických prvků je přímo úměrný vzdálenosti od Stránské skály a Bohunic.

Gravettien

Sídelní strategii této kultury byla věnována pozornost v předcházejících studiích (Škrdla – Svoboda 1998; Škrdla – Lukáš 2000). Bylo definováno 8 základních kritérií, která ji charakterizují (Škrdla – Lukáš 2000, 25–26). V prostoru brněnské kotliny můžeme tomu-

Obr. 1. Brněnská kotlina a její okolí. Distribuce lokalit bohunicíenu (čtverce), gravettien/epigravettien (kruhy) a magdalénienu (trojúhelníky). — Fig. 1. The Brno-basin and its vicinity. A distribution of Bohunician (boxes), Gravettian/Epigravettian (rings), and Magdalenian (triangles) sites.

to kulturnímu okruhu jednoznačně přiřadit jen hrob Brno 2. Problematická je gravettská příslušnost hrobu Brno 3, ojedinělého nálezu z Maloměřic (Valoch 1979) a pouze hypotetická je přítomnost gravettienů v jeskyních Pekárně (Valoch 1999) a Křížově (Oliva 1998). Neprůkazné jsou rovněž doklady gravettienů v nestratifikovaných drobných kolekcích získaných v širším okolí Brna (viz Oliva 1998).

Hrob Brno 2, jenž byl na konci 19. století odkryt ve Francouzské ulici, je situován téměř u paty svahu mírného návrší (vrchol přibližně 250 m n. m.), který lemuje pravý břeh Svitavy. Podle popisu A. Makowského (1892) je nálezová poloha situována „asi 120 m od vyústění kanalizace na předměstí Cejl“ a „poblíž zahradní zídky domu č. 113 na ulici Cejl“. M. Oliva (1996) identifikoval tuto polohu do prostoru křižovatky dnešních ulic Francouzská a Přádlácká. Dle mého zaměření, které vychází z mapy Brněnských vodáren a kanalizací, a. s., je místo nálezu situováno asi o 10 m výše (po ulici Francouzské). Vycházím při tom ze vzdálenosti od A. Makowským zmiňovaného vyústění kanalizace, které je podle výše zmíněné mapy přibližně uprostřed ulice Cejl pod severovýchodním nárožím domu č. 113. Těto interpretaci by odpovídal i údaj „poblíž zahradní zídky“. V tomto prostoru vede kanalizace prostředkem ulice Francouzská. Hloubka uložení potrubí je v tomto místě podle výše zmíněné mapy 4,12 m, což by opět odpovídalo údajům A. Makowského.

Nadmořská výška lokality by pak byla v rozmezí 109–110 m n. m. Relativní převýšení nad současnou hladinou řeky Svitavy je mezi 9 a 10 m, to znamená, že při hloubce nálezu 4,5 m by relativní převýšení hrobu nad současnou hladinou bylo v rozmezí 4,5–5,5 m. Jedná se tedy o polohu srovnatelnou se sídlištěm u Předmostí, případně u Spytihněvi (zde se však pravděpodobně jedná o redepozici materiálu z poloh výše ve svahu, což ovšem není vyloučeno ani v případě Francouzské, srov. Škrdla – Lukáš 2000). Vzhledem k relativnímu převýšení a k šířce údolí ve sledovaném prostoru se jeví jako nepravděpodobné zaplávání místa pohřbu vodou (srov. Oliva 1996).

Hrob Brno 2 byl nedávno datován pomocí radiokarbonové metody (Pettit – Trinkaus 2000). Získané datum je relativně nízké, na druhou stranu opracování hematitu (jeden z terčů: Mrázek 1996) naznačuje možnou vazbu na willendorfsko–kostěnkovskou fázi gravettienů (srovnej s hematitovou venuší z Ostravy–Petřovic).

Z období epigravettienů jsou k dispozici dva stratifikované soubory: Stránská skála IV a kolekce z ulic Vídeňské a Kamenné. Stanice ve Vídeňské ulici (dříve Koněvova, se zdejší lokalitou zřejmě souvisí dřívější nálezy z ulice Kamenné: Skutil 1930; Valoch 1975) je situována poblíž úpatí svahu Červeného kopce při pravém břehu Svatky. Poloha je velmi podobná místu nálezu hrobu ve Francouzské ulici. Oproti tomu Stránská skála IV, která je interpretována jako specializované loviště koní (Svoboda 1991), je daleko od vodních toků při úpatí vápencového masivu Stránské skály.

Lokalita	X	Y	Zabs.	Zrel.	pozn.
Brno II, Francouzská ul.	3618,52	5453,5	209–210	9–10 (4,5–5,5)	ojedinělý hrob
Vídeňská–Kamenná ul.	3616,35	5451,45	210	11	několik hnízd
Stránská skála IV	3622,4	5452,4	275	Vodoteč chybí	specializované loviště koní

Na základě izolovaného hrobu a dvou ojedinělých stanic, které nejsou na základě radiokarbonového datování současné, není možno vyhodnotit sídelní strategii. Je však možno poukázat na zajímavou skutečnost, že hrob ve Francouzské ulici leží v poloze pro gravettien charakteristické (odpovídá stanici v ulici Vídeňské a sídlišti v Předmostí u Přerova) a mohl by indikovat sídliště lokalizované o něco výše ve svahu. Tomu by odpovídala i přítomnost dalších kostí a údaj A. Makowského, který si všiml probarveného dna výkopu, kde se zahloubil a prozkoumal 8 m². V okolí nálezu tedy již výkop teoreticky přítomné nálezové polohy nemusel zasáhnout.

Magdalénien

Magdalénské lokality lze rozdělit na jeskynní a povrchové. Mezi jeskynními lokalitami dominuje a centrum magdalénského osídlení jižní části Moravského krasu představuje komplex sestávající z jeskyní Pekárny a Hadí včetně plošin před nimi. Více než 50 nástrojů pochází z jeskyní Švédův stůl, Křížova a Adlerova. Ojedinělé artefakty poskytly jeskyně Kůlnička, Klímova (Pod vyhlídkou), Liščí díra, Trampů, Netopýrka, Nad Kůlničkou a Puklinová. *J. Svoboda (2000)* uvádí, že 6,7 % všech katalogizovaných jeskyní bylo osídleno. Použijeme-li ovšem jako kritérium světlost vchodu, zjistíme, že všechny jeskyně s rozměry vstupního portálu přesahujícími plochu 5 m² byly osídleny. Povrchové lokality je možno rozdělit do třech skupin. První skupina zahrnuje velké a středně velké, prokazatelně magdalénské lokality pod širým nebem. Druhá skupina pak malé, pravděpodobně magdalénské lokality pod širým nebem. Třetí skupina malé, možná magdalénské lokality pod širým nebem (kritériem je přítomnost mikročepelek s otupeným bokem, pouze v případě nálezů z Prace pak shoda se souborem Mokrálom V a u nálezů z Horákova–„Macochoy“ technologická kritéria). Zbytek představují nemagdalénské lokality a ojedinělé nálezy, u kterých je magdalénská klasifikace sporná.

	X	Y	pozn.
Jeskyně Pekárna a Hadí	3627,25	5458,17	velká lokalita
Jeskyně Švédův stůl	3627,4	5458,55	střední lokalita
Křížova jeskyně	3627,4	5458,25	střední lokalita
Jeskyně Adlerova	3627,4	5458,24	střední lokalita
Jeskyně Kůlnička	3627,0	5458,15	ojedinělé nálezy
Jeskyně Klímova (Pod vyhlídkou)	3628,3	5458,75	ojedinělé nálezy
Jeskyně Liščí díra	3627,5	5458,65	ojedinělé nálezy
Maloměřice–Borky I	3620,5	5454,82	velká lokalita
Plošina před Ochozskou jeskyní	3627,6	5458,4	střední lokalita
Mokrálom V	3627,52	5457	střední lokalita
Mokrálom I	3627,48	5457,23	malá lokalita
Plošina pod jeskyní Pekárnou	3627,35	5458,3	malá lokalita
Horákov (Macocho)	3627,85	5454,75	malá lokalita
Horní mlýn	3626,35	5458,3	ojedinělé nálezy
Hády	3621,65	5455,72	ojedinělé nálezy
Líšeň–Čtvrť	3624,15	5452,9	ojedinělé nálezy
Maloměřice–Občiny	3621,15	5456,05	ojedinělé nálezy
Prace	3629,07	5445,6	malá lokalita

Magdalénien využívá zejména krajinný typ A ve smyslu klasifikace J. Svobody (*Svoboda et al. 1996*). Ovšem některé povrchové stanice vybíhají z území jižní části Moravského krasu až téměř na okraj Dražanské vrchoviny (jejich polohy již umožňují dobrý výhled do jihomoravských úvalů). Tato skutečnost se dá interpretovat jako možná sezonalita osídlení, nebo, v případě malých stanic, může souviset spíše než se sídelními aktivitami s loveckou strategií.

Zhodnocení

V jedné z předešlých prací, která se zabývala problematikou sídelní geografie (Škrdla – Svoboda 1998), byla formulována hypotéza předpokládající nenáhodnost rozložení lokalit v terénu a naopak jejich závislost na určitém adaptačním systému, který se v rámci jednotlivých mladopaleolitických kultur liší. Na základě definice určitých charakteristických geografických zákonitostí je pak možno predikovat polohy dalších lokalit (problematika predikce podrobně in: Neustupný 2000). Tato hypotéza byla úspěšně verifikována v případě geografické distribuce lokalit gravettienů (Svoboda – Škrdla 1998; Škrdla – Lukáš 2000). Na příkladu studia distribuce lokalit bohunicienů a magdalénienu na Brněnsku je zřejmé, že určité sídelní strategie jsou charakteristické i pro umístění sídlišť těchto kultur.

Sídelní strategie bohunicienů (podobně jako dalších kultur z počátku mladého paleolitu) je založena na obsazení strategických poloh na návrších lemujících rozhraní nížiny a vrchoviny. Tyto polohy umožňují kontrolu jihomoravských úvalů. Sídelní strategie gravettienů (Svoboda et al. 1996; Svoboda – Škrdla 1998; Škrdla – Lukáš 2000) je založena na využití a kontrole údolí hlavních moravských toků (Morava, Dyje, Bečva, Odra) a průchodů (Moravská a Napajedelská brána). Brněnsko představuje okrajovou oblast rozšíření této kultury, jejíž hlavní lokality jsou situovány ve čtyřech hlavních mikroregionech: Dolnověstonicko–pavlovský, Uherskohradištsko, Předmostí u Přerova, Ostravsko. Sídelní strategie magdalénienu na Brněnsku spočívá ve využití specifických možností, především jeskyní, které skýtá krasové území v prostoru jihozápadního okraje Dražanské vrchoviny.

Shrme-li současné poznatky o sídelních strategiích paleolitických kultur na Moravě, je možno konstatovat významné rozdíly. V případě, že budou v budoucnu detailně rozpracovány sídelní strategie dalších kultur, archeologická věda získá další analytický nástroj, který na základě vyhodnocení polohy nálezů umožní nejen chronologicky přibližně fixovat nevýrazné soubory, ale i predikovat další, dosud neznámé lokality.

LITERATURA

- Allsworth–Jones, P. 1990: The Szeletian and the stratigraphic succession in Central Europe and adjacent areas: Main trends, recent results, and problems for resolution. In: P. Mellars (ed.), *The emergence of modern humans: An archaeological perspective*, Ithaca, N. Y.: Cornell University Press, 160–242.
- Gojda, M. 2000: Archeologie krajiny: vývoj archetypů kulturní krajiny. Praha: Academia.
- Klíma, B. 1961: Současný stav problematiky aurignacienu a gravettienů, *Archeologické rozhledy* 13, 84–121.
- Macháček, J. ed. 1997: Počítačová podpora v archeologii. Brno: Masarykova univerzita.
- Makowski, A. 1892: Der diluviale Mensch im Löss von Brün, *Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien* 22, 73–84.
- Mrázek, I. 1996: Drahé kameny v pravěku Moravy a Slezska. Brno: MZM.
- Neustupný, E. 2000: Predikce areálů archeologického zájmu. In: *In memoriam Jan Rulf. Památky archeologické – Supplementum* 13, Praha, 319–324.
- Oliva, M. 1996: Mladopaleolitický hrob Brno II jako příspěvek k počátkům šamanismu, *Archeologické rozhledy* 48, 353–383, 537–542.
- 1998: Geografie moravského gravettienů, *Památky archeologické* 89, 39–63.
- Pettit, P. B. – Trinkaus, E. 2000: Direct AMS radiocarbon dating of the Brno 2 Gravettian human remains, *Anthropologie* 38, 149–150.
- Skutil, J. 1930: Zpráva o nové paleolithické stanici v Brně, objevené v r. 1929, *Časopis Moravského zemského musea* 26/27, 436–440.

- Svoboda, J. 1991*: Stránská skála. Výsledky výzkumu v letech 1985–1987, *Památky archeologické* 82, 5–47.
- *1994*: The Upper Paleolithic settlement of the Vyškov Gate: regional survey, 1988–1992, *Památky archeologické* 85/2, 18–34.
- *2000*: The Eastern Magdalenian: Hunters, Landscapes, and Caves. In: G. L. Peterkin – H. A. Price (eds.), *Regional Approaches to Adaptation in Late Pleistocene Western Europe*, BAR International Series 896, 179–189.
- Svoboda, J. – Ložek, V. – Vlček, E. 1996*: Hunters between east and west: The Paleolithic of Moravia. New York: Plenum Press.
- Škrdla, P. – Lukáš, M. 2000*: Příspěvek k otázce geografické pozice lokalit pavlovienu na Moravě. In: *Přehled výzkumů* 41 (1999), Brno: ARÚ AV ČR, 21–33.
- Škrdla, P. – Svoboda, J. 1998*: Sídelní strategie v paleolitu: mikroregionální studie. In: P. Kouřil – R. Nekuda – J. Unger (edd.), *Ve službách archeologie. Spisy AÚ AV ČR Brno* 10, Brno, 293–300.
- Valoch, K. 1956*: Paleolitické stanice s listovitými hroty nad údolím Bobravy. *Acta Musei Moraviae – scientes sociales* 41, 5–44.
- *1975*: Paleolitické stanice v Koněvově ulici v Brně, *Archeologické rozhledy* 27, 3–17.
- *1979*: Paleolitický nález z Brna–Maloměřic, *Archeologické rozhledy* 31, 290–291.
- *1985*: Paleolitická stanice v Hostějově (o. Uh. Hradiště), *Acta Musei Moraviae – scientes sociales* 71, 5–18.
- *1999*: Epizody paleolitického osídlení jeskyně Pekárny, *Acta Musei Moraviae – scientes sociales* 84, 9–26.
- *1993*: V září ohňů nejstarších lovců. In: V. Podborský a kol., *Pravěké dějiny Moravy. Vlastivěda moravská* 3, Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 11–70.

Changes in settlement strategy during the Upper Palaeolithic in the Brno basin micro-region

In an earlier paper considering problems of settlement geography (*Škrdla – Svoboda 1998*), a hypothesis was formulated that presumed the non-arbitrary siting of sites in the terrain, and by contrast their dependence on particular systems of adaptation that differed within different Upper Palaeolithic cultures. On the basis of the definition of particular, characteristic geographic rules, it would then be possible to predict the locations of further sites (for the problems of prediction in more detail, see *Neustupný 2000*). This hypothesis was successfully verified in the case of the geographic distribution of Gravettian sites (*Svoboda – Škrdla 1998*; *Škrdla – Lukáš 2000*). From the example of the study of the distribution of Bohunician and Magdalenian sites in the Brno region it is clear that particular settlement strategies are characteristic for the siting of settlements of these cultures, too.

The settlement strategy of the Bohunician (similarly as in other cultures of the early Upper Palaeolithic) is based on the occupation of strategic areas on highlands surrounding lowlands and on peaks. These locations enable the control of the South Moravian valleys. The settlement strategy of the Gravettian (*Svoboda et al. 1996*; *Svoboda – Škrdla 1998*; *Škrdla – Lukáš 2000*) is based on the use and control of the valleys of the major Moravian watercourses (the Morava, Dyje, Bečva and Odra/Oder rivers) and passes (the Moravian and Napajedelská gates). The Brno region is a peripheral area in the distribution of this culture, the main sites of which lie in four major micro-regions: around Dolní Věstonice/Pavlov, Uherské Hradiště, Předmostí u Přerova and Ostrava. The settlement strategy of the Magdalenian in the Brno region relates to the use of specific opportunities, particularly the caves of the karst area on the south-western edge of the Dražanské vrchoviny range of hills.

If we summarise current knowledge about the settlement strategies of Palaeolithic cultures in Moravia, important differences can be noted. If, in future, detailed elaborations will be made of the settlement strategies of other cultures, then archaeology as a discipline will have gained another analytical tool which, in the basis of the evaluation of finds areas, will enable not only an approximate chronological fixing of inexpressive assemblages, but also the prediction of other, hitherto unknown sites.

Velké pravěké ohrazení v Klech (okr. Mělník) Využití nedestruktivních metod výzkumu k poznání nového typu areálu

Das Erdwerk Kly in Mittelböhmen. Auswertung der nichtdestruktiven
Methoden zur Erkenntnis eines Siedlungsareal Typus

Martin Gojda (ed.) – Dagmar Dreslerová
– Patrick Foster – Roman Křivánek – Martin Kuna
– Slavomil Vencel – Milan Zápotocký

Předmětem této studie je publikace výsledků výzkumu velkého pravěkého ohrazení, prvního areálu svého druhu v Čechách, ověřeného výzkumem. Projekt byl realizován jako pokus o získání co nejvíce relevantních poznatků o morfologii, stáří, funkci a vztahu areálu k přirozenému okolí v hustě osídlené krajině poblíž soutoku Labe s Vltavou, a to kombinací několika nedestruktivních metod (letecký a geofyzikální průzkum, povrchové sběry) a plošně omezeného výkopu. V tomto procesu bylo zjištěno, že objekt je možné jednoznačně přiřadit ke skupině velkých příkopových ohrazení (Erdwerke, Grabenwerke) michelsberské kultury, které jsou známy z oblasti mezi Pařížskou kotlinou, Porýním a Pomoháním a které jsou datovány do starší fáze okruhu eneolitické kultury s nálevkovitými poháry. Ohrazení sestává ze dvou paralelních přerušovaných příkopů a pravděpodobně souvislého palisádového žlabu. Areál, kde je ohrazení umístěno, byl osídlen již v neolitu a následně i v době bronzové, kdy se sídelní aktivita koncentruje do západního výběžku areálu. Výzkum prokázal, že se nejednalo o souvislé (kruhové, oválné) ohrazení prostoru, systém příkopů a palisády přetnul šíjí labského meandru v nejužším místě podobným způsobem, jakým bývaly v pravěku/raném středověku opevňovány strategické polohy na ostrožnách. Tulipánovitý pohár nalezený na dně vnitřního příkopu bezpečně datuje ohrazení do starší fáze michelsberské kultury (cca 4000 př. Kr.).

ohrazení – michelsberská kultura – nedestruktivní metody výzkumu – letecký průzkum – krajina

THE LARGE PREHISTORIC ENCLOSURE AT KLY (MĚLNÍK DISTRICT); THE USE OF NON-DESTRUCTIVE INVESTIGATIVE METHODS TO GAIN AN UNDERSTANDING OF A NEW TYPE OF SITE. The subject of this study is the publication of the results of the investigation of a large prehistoric enclosure, the first site of its type in Bohemia to be confirmed by excavation. The project was conducted as an attempt to retrieve the greatest possible amount of relevant data regarding the morphology, age, function and relationship of the site to the natural environment in a densely settled landscape close to the confluence of the rivers Labe (Elbe) and Vltava (Moldau); moreover, this was to be achieved by a combination of several non-destructive methods (aerial survey, geophysical prospection, surface artefact collection) and limited open-area excavation. It was found that the feature could unequivocally be classified among that group of large ditch enclosures (Erdwerke, Grabenwerke) of the Michelsberg culture known from areas between the Parisian Basin, the Rhineland and the Main, dated to the earlier phase of the Eneolithic Funnel Beaker culture. The enclosure consists of two parallel, interrupted ditches, and a probably uninterrupted palisade trench. The area in which the enclosure is located was settled in the Neolithic and subsequently in the Bronze Age, when settlement activity concentrated on its western protrusion. Research showed that this was not a continuous (round, oval) enclosure of space, but that the system of ditches and palisades cut across the nape of a meander on the Labe, at the narrowest possible point, in a similar way to that in which during prehistory and the Early Middle Ages strategic points on spurs were fortified. The tulip-shaped beaker found at the base of the inner ditch securely dates the enclosure to the early phase of the Michelsberg culture (c4000 BC).

enclosure – Michelsberg culture – non-destructive investigation – aerial survey – landscape

1. ÚVOD

Studium struktury a dynamiky pravěkého osídlení je proces, který ve své heuristické části integruje prameny různorodého charakteru. Jejich množství a kvalita jsou závislé na několika základních faktorech, jako je stálá přítomnost archeologa (či naopak dlouhodobá absence archeologického zájmu) v konkrétním regionu, stav zpracování starších pramenů, přesnost topografie evidovaných lokalit atd. Zároveň je nepochybné, že poznání sídelního chování našich předků v prostoru řádově větším než jeden areál aktivity vyžaduje aplikaci speciálních způsobů vyhledávání a zpracování pramenné základny. Jednou z metod, která může zásadním způsobem ovlivnit naše poznání struktury (především kvality a hustoty) osídlení a topografie sídelních areálů, je leteckoarcheologický průzkum.

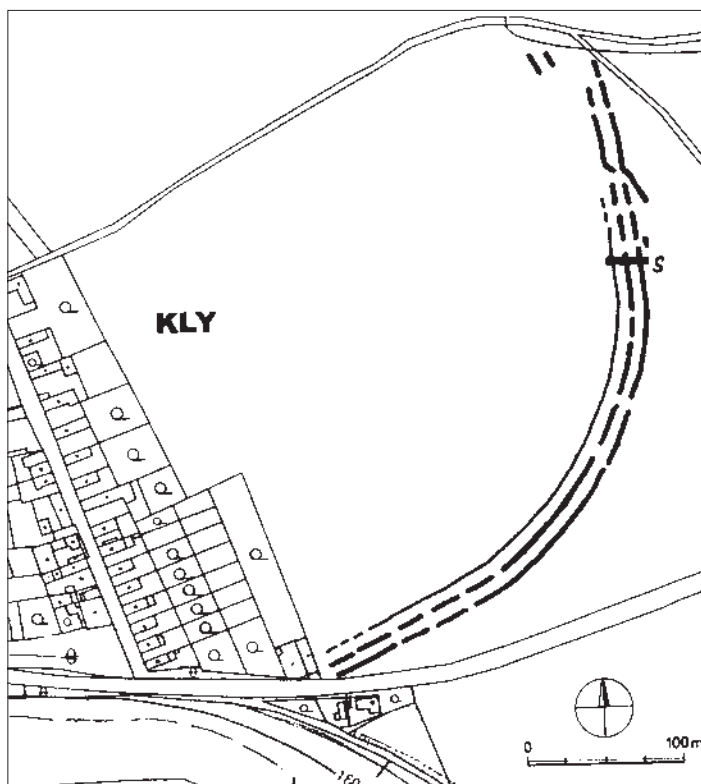
Cílem této práce je prezentace komplexně pojatého výzkumu jednoho z nově objevených velkých pravěkých ohrazení (obr. 1). Chceme na konkrétním příkladu ukázat, jaké možnosti pro poznání velikosti, stáří a funkce rozlehlého pravěkého objektu – v Čechách dosud neznámého typu – přináší kombinace různých nedestruktivních metod výzkumu, k nimž počítáme i sondáž plošně omezeným výkopem. Zároveň je naším záměrem poukázat na skutečnost, že i v regionu, který z hlediska archeologického zájmu – zároveň i z hlediska množství a kvality nálezového fondu – patří k tradičně nejlépe prozkoumaným oblastem tzv. starého sídelního území (Mělnicko na soutoku Labe s Vltavou) existuje velký počet relikvů pravěkého/raně středověkého osídlení, o jejichž existenci jsme nevěděli kvůli absenci vhodného metodického instrumentu. Nejde přitom pouze o *výrazný nárůst počtu archeologických situací (lokalit)*. Neméně významný je zásadní posun našeho poznání z pohledu *kvalitativní skladby sídelních projevů* (rozmanitost ve složení druhů/typů pohřbených nemovitých památek). Zejména z. a j. část mělnického okresu je z hlediska kvartérně geologické skladby klasickým příkladem terénu přímo předurčeného k prospekci pohřbených archeologických situací pomocí leteckého průzkumu. Dlouhodobá systematická aplikace této prospekční metody na Mělnicku přinesla své plody v objevech desítek liniových objektů rozmanitých typů a velikostí. Součástí práce je i zasazení kelského objektu do celoevropského kontextu velkých (e)neolitických příkopových/palisádových ohrazení.

Veškeré práce spojené s výzkumem kelského objektu a jeho publikací byly prováděny v rámci grantového projektu „Sídelní prostor pravěkých Čech“ (dále jen SPPČ, viz *Gojda 2000*), který finančně podporuje Grantová agentura ČR. (MG)

2. VELKÁ PRAVĚKÁ OHRAZENÍ V EVROPĚ A JEJICH ČASOPROSTOROVÝ KONTEXT

Ohrazování prostoru je jedním ze základních průvodních znaků nejstarších zemědělských kultur. Pomineme-li některé objevy učiněné těsně po 2. světové válce pomocí letecké fotografie (*Bradford 1974*, 85n.) na území poněkud vzdáleném našim zájmům (objevy několika desítek neolitických ohrazených sídlišť v jihoitalské Apulii, jejichž problémem je ale absence přesnějšího datování; obrovskými rozměry ohrazené plochy vyniká zejména osada u Passo di Corvo), pocházejí vůbec nejstarší příkopy obklopující pravěké obytné areály či místa beze stop vnitřní zástavby na středoevropském teritoriu již ze staršího neolitu (LnK, více než 5000 př. Kr.) a jsou nejčastěji oválného půdorysu. Tato příkopová

Obr. 1. Průběh velkého časně eneolitického ohrazení v Klech (okr. Mělník) rekonstruovaný na základě výsledků nedestruktivních průzkumů z let 1997–2000 (letecká prospekce, geofyzikální měření, GPS). S = sonda 1/99. Jako podkladu bylo použito digitalizovaného výseku mapy SMO 1 : 5000 a rektifikovaného leteckého snímku (M. Mazancová). — Abb. 1. Verlauf des großen frühäneolithischen Erwerks in Kly (Bez. Mělník), rekonstruiert aufgrund der Ergebnisse nichtdestruktiver Feldaufnahmen aus den Jahren 1997–2000 (Flugbildarchäologie, geophysikalische Messungen, GPS). S = Sonde 1/99. Als Vorlage wurde ein digitalisierter Ausschnitt einer SMO-Karte im Maßstab 1 : 5000 sowie eine rektifizierte Flugbildaufnahme verwendet (M. Mazancová).

ohrazení měla rovná dna, k jejichž označení se používá termín *Sohlgraben*. Podle současných poznatků je jejich výskyt zaznamenán především v západní části rozšíření mladší fáze kultury s lineární keramikou. Ohrazená místa zaujímají často velkou plochu většinou oválného půdorysu (Kuzma 1997, 20).

Z hlediska výskytu velkých příkopových ohrazení vyniká střední Evropa (resp. střední Podunají) především jako území, kde se poprvé v evropském prostoru zrodila idea budovat rozlehlé objekty na půdorysu kruhu. Podle některých specialistů jsou mladoneolitické (1. třetina 5. tis. př. Kr.) tzv. rondely, které podle všeho fungovaly jen velmi krátkou dobu zhruba jednoho sta let, kontinentálními ideovými předchůdci proslulých jihoanglických kruhových staveb označovaných termínem *henge* (*woodhenge*, *stonehenge*; ke genezi tohoto termínu viz Sklenář 1996, 142–143, 147–150). S poukazem na časovou a prostorovou odlehlost výskytu obou typů ohrazení tuto myšlenku jiní autoři kategoricky odmítají. Překlenout tento problém se pokouší koncepce tzv. planetizace lidského myšlení, resp. názor, že „rondelová ideologie“ byla přechodně opuštěna, ale později opět oživena (podrobně Podborský 1999a).

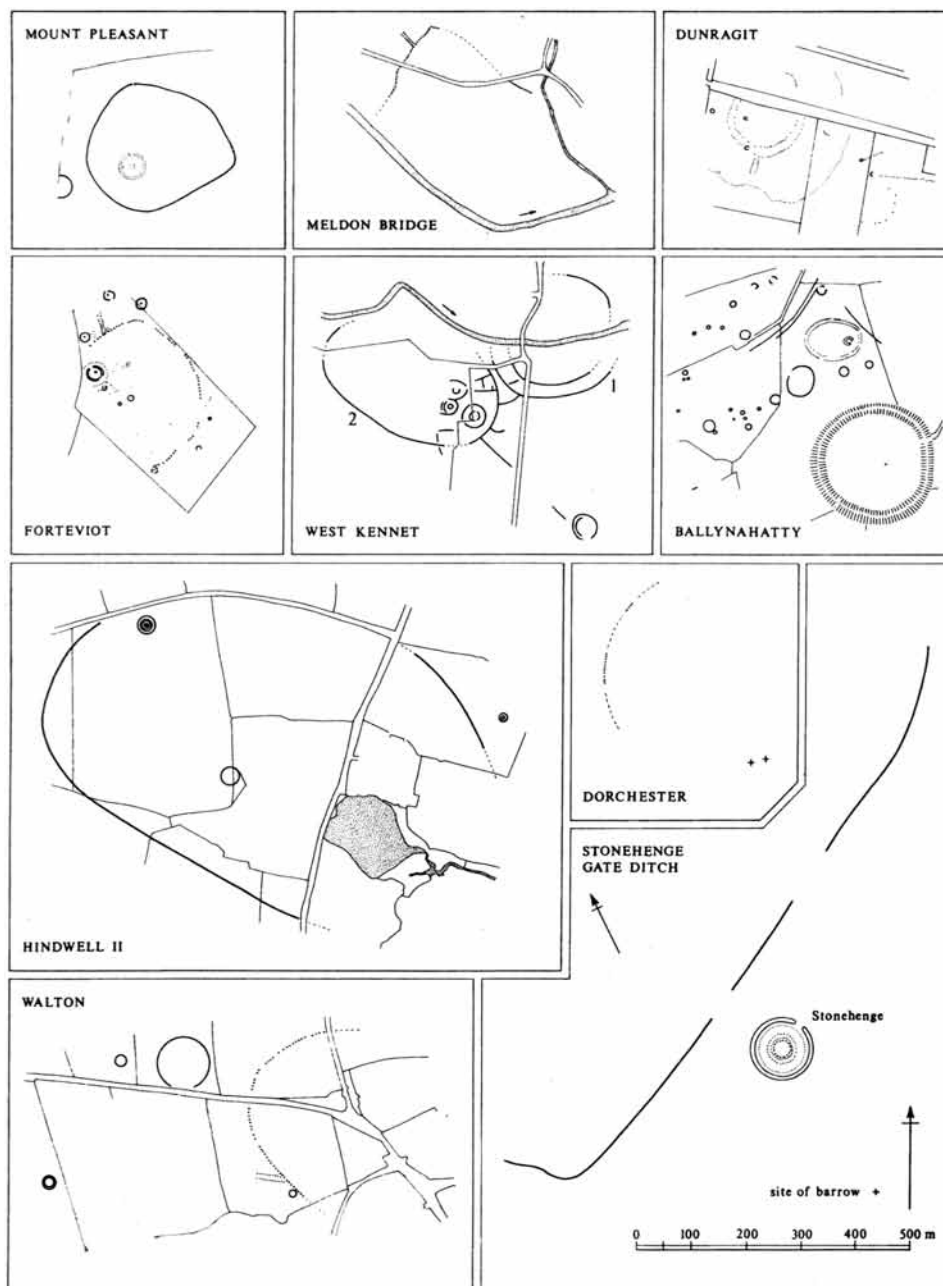
V kontextu této práce se jako nejdůležitější skupina jeví ohrazení, která se po necelém tisíciletí, jež uplynulo od éry klasických rondelů, objevují na mnoha místech Evropy (poslední přehled o situaci v západní Evropě viz Burgess et al. 1988, stručně též Gibson 1998). Budeme-li postupovat od západu našeho kontinentu, naše první zastavení patří **Velké Británii** (např. Whittle 1990; Darvill 1996, 177–205; Gibson 1998; Sklenář 1996, 143–150). Vůbec nejstaršími typy pravěkých ohrazení jsou tam tzv. *causewayed enc-*

losures (přehledně naposledy Mercer 1990), objekty tvořené 1–4 příkopy v soustředných kruzích s mnoha vstupními přerušeními po celé délce obvodu, přičemž z celkového počtu asi čtyř desítek těchto objektů dosahuje největší průměru 400 metrů. Nejznámější lokalitou s tímto typem ohrazení, podle níž je nazývána nejstarší anglická neolitická kultura (4. tis. př. Kr.), je Windmill Hill. Výklad těchto příkopových „táborů“, situovaných převážně na vyvýšených polohách, se dnes přiklání k názoru, že se nejednalo ani o pevnosti, ani o ohrady pro dobytek, ale pravděpodobně o shromaždiště velkého počtu lidí, kde se prováděly různé ceremoniální či rituální praktiky. Na některých z nich se nacházejí v příkopech roztroušené lidské kosti (známou lokalitou je zejména Hambledon Hill s ostatky asi 200 jedinců), což připomíná situaci příkopových systémů z doby bronzové, doložené například na velimské Skalce (Hrala – Šumberová – Vávra 2000). Pomocí leteckého průzkumu byla podobná ohrazení zjištěna i v nížinách na terasových polohách středních a dolních toků velkých řek (Temže). Dříve se pro tyto objekty razilo označení *interrupted ditch systems*, ale později byly přiřazeny – kvůli formální podobě a stejnému stáří – do skupiny *causewayed enclosures* (Wilson 1975). Nedávno byl ohlášen objev prvního objektu tohoto typu ve Walesu (Driver 1997).

Mladším typem ohrazení (3. tis. př. Kr.) jsou v Anglii výše zmiňované *henges*, vyskytující se, podobně jako *causewayed enclosures*, převážně v jižní části země. Asi desítku těchto ohrazení, tvořených příkopem a (zpravidla) vně umístěným hliníтым valem s jedním až čtyřmi (nejčastěji dvěma) pravidelně rozmístěnými vstupy, lze označit pojmem megalitická stavba, protože jejich součástí jsou vztyčené kameny. Nejznámější z této malé skupiny jsou Stonehenge a Avebury. Další – vůbec nejrozšířenější – skupinou ohrazených prostor okrouhlého tvaru na britských ostrovech jsou *cromlechs*, tedy objekty tvořené vztyčenými kameny uspořádanými do (více či méně pravidelného) kruhu a postrádající příkopy a valy. Vyskytují se převážně v oblasti vrchovin (proto jsou velmi rozšířené ve Skotsku a na přilehlých ostrovech) a ve srovnání s *henges* jsou mnohem menší (průměr kolem 20 metrů, zatímco *henges* i několik set metrů). Dnes je jich známo na šest set.

Významnou kategorií britských pravěkých ohrazení tvoří objekty, kde vymezenou plochu ohraničovaly nikoli příkopy, nýbrž dřevěné konstrukce, tvořené buď palisádou či její kombinací se stěnami z prken (obr. 2). Gibson (1998, 71–79) je rozdělil do čtyř kategorií: 1. objekty obehnané lehkou konstrukcí, již je možné označit jako plot, případně jako lehká palisáda; 2. objekty s klasickou palisádou, zapuštěnou do kontinuálního základového žlabu; 3., 4. objekty tvořené obvodovou linií složenou z jednotlivých kúlových jam vzdálených od sebe desítky centimetrů až několik (2–7) metrů (sem patří např. známý kruh tvořený tzv. Aubreyovými jámami, které jsou nejčastěji spojovány s nejstarší fází Stonehenge), resp. objekty, kde kúlové jámy byly umístěny těsně vedle sebe. Nejstarší dřevěná ohrazení se pojí s první skupinou (ca 4000–2900 př. Kr.), následují konstrukce skupiny 3 (ca 3300–2200 př. Kr.) a skupiny 4 (ca 2900–2400 př. Kr.). Nejpozději se začalo s budováním klasických palisádových ohrazení (kolem 2800 př. Kr.), která se ale udržela nejdéle (ca do 1700 př. Kr.). Velikost ploch ohrazených těmito žlaby, resp. liniemi kúlových jam, se pohybuje kolem několika hektarů (medián: ca 4,5 ha). Těto velikosti se vymyká několik málo objektů. Například objekt v Hindwellu (střední Wales) ohraničuje plochu 34 ha, přičemž bylo vypočítáno, že každý kůl z dubového dřeva vážil asi 4300 kg (vůbec největší váhy – až 17 tun – však musely dosahovat kůly u vstupní brány do objektu v Mt Pleasant, jižní Anglie), měřil 8 m a při celkové délce obvodu 2,3 km bylo takových kůlů třeba vztyčit asi 1400. Charakteristickým rysem těchto velkých dřevěných ohrazení v Británii, důležitým při úvahách o jejich interpretaci, je omezený přístup (malý počet vstupů, často velmi úzkých) do jejich nitra a častý výskyt malých kruhových příkopů (zejména typu *henge*) uvnitř ohrazení a/nebo v jejich bezprostředním okolí. Převládá názor, že objekty byly takto konstruovány proto, aby zabránily přístupu většího počtu lidí dovnitř a aby ani vizuálně nebylo možné poznat, co se v nich ukrývá či jaké činnosti se v nich odehrávají. Proto se předpokládá, že tyto objekty byly trvale přístupné pouze malému počtu vyvolených osob a že v případě jejich používání k rituálním účelům mohlo být součástí ceremoniálu obcházení těchto často obrovských ohrad, nikoli okamžitý vstup, jako tomu bylo u *causewayed enclosures* (Gibson 1998, 76–77).

Vícenásobná ohrazení tvořená přerušovanými příkopy a hliněnými valy jsou již od 19. století známa také z Francie (Cassen – Boujot 1990; Boelicke 1976). Nejvíce jsou rozšířena v Pařížské pánvi a ve střední části západní Francie (Poitou, Aquitaine). Nejstarší se datují do 1. pol. 5. tis. př. Kr. (pozdní LnK), ale rozšířily se zejména v následujícím tisíciletí (k. michelsberská, skupiny Noyen, Balloy aj.) a přetrvávají až do konce 3. tis. př. Kr. (obr. 3). Ve většině případů na nich nebyly zachyceny stopy po sídlení, ačkoliv

Obr. 2. Palisádová ohrazení britského neolitu (podle Gibson 1999). — Abb. 2. Palisade des britischen Neolithikums (nach Gibson 1999).

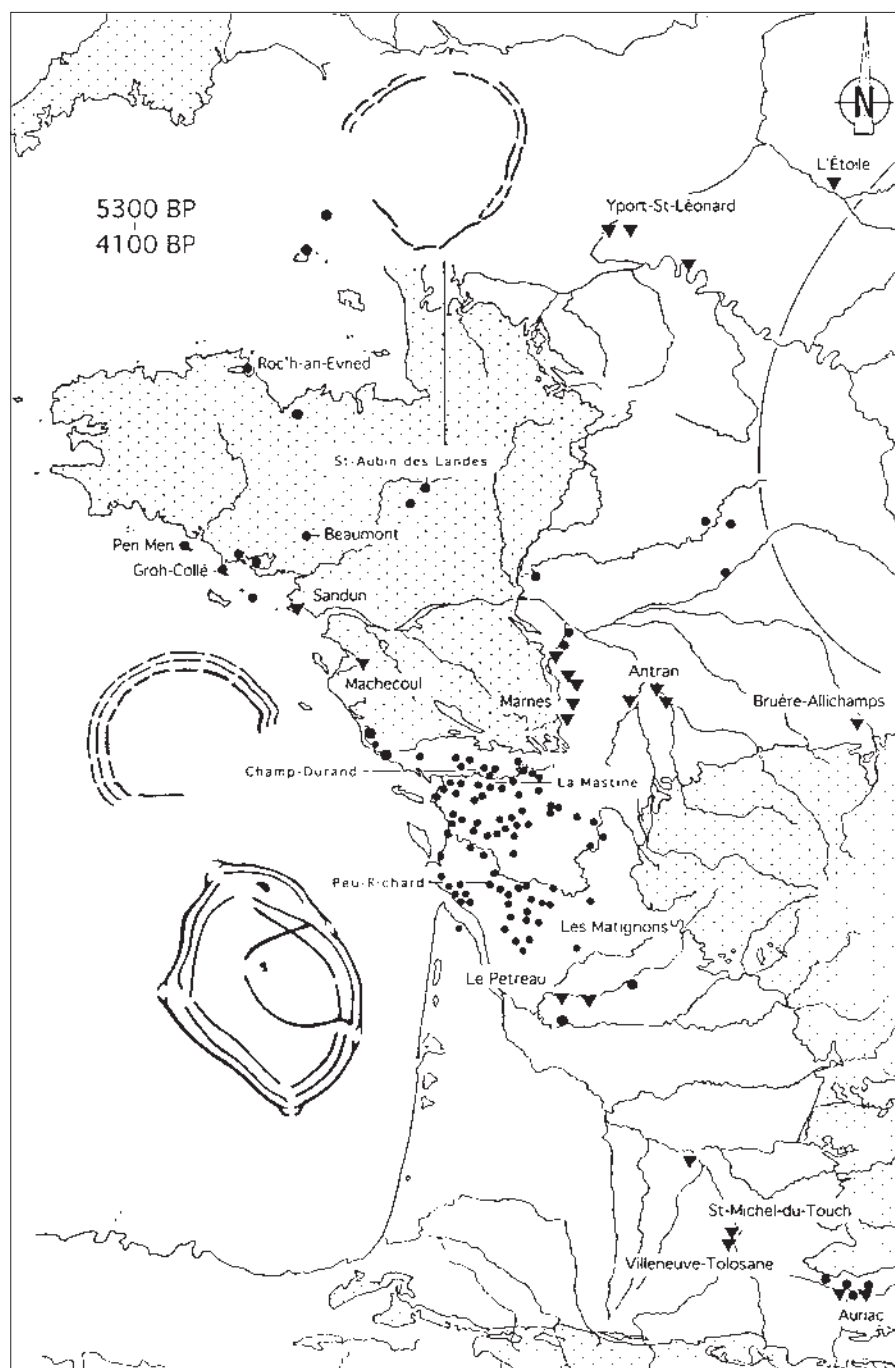
příkopy – někdy doplňované o palisády – bývaly zaplňovány sídlištním odpadem. Poměrně časté jsou také nálezy lidských kostí, případně více či méně kompletních skeletů.

Dalším významným regionem, kde se vyskytují velká (e)neolitická ohrazení, je **jižní Skandinávie**. Nejlépe prozkoumané jsou velké příkopové systémy neolitického stáří v Dánsku. Na konci 60. let 20. století tam došlo k objevu opevněných poloh datovaných do období kultury s nálevkovitými poháry a do počátku 90. let jich bylo identifikováno celkem 23 (Andersen 1993). Podle nejlépe prozkoumané ohrazené polohy je tato skupina památek označována jako typ Sarup. Systémy příkopů a/nebo palisád byly budovány ve druhé polovině 4. tis. př. Kr., tedy v období charakterizovaném intenzivním odlesňováním krajiny pro potřeby zemědělství a vztýčováním megalitických staveb. Je pro ně typické, že bývaly umístovány na přírozných vyvýšených místech (okrouhlá uzavřená ohrazení bez využití svahů jako přirozeného fortifikačního prvku) a terasových ostrožnách (které většinou přetínaly napříč) a ohrazovaly plochu v rozpětí od 1,5 do více než 20 ha (obr. 4–5). Při kompletním výzkumu v Sarupu byly identifikovány dvě linie přerušovaných příkopů propojených liniemi žlábků po oplocení. Vzdálenosti mezi vstupy byly velice proměnlivé a pohybovaly se mezi 3 a 100 m. Příkopy byly hluboké od 30 do 250 cm, široké až 2 m a měly ploché dno. Na něm se nalézají stopy po aktivitách připisovaných obvykle rituálním praktikám. Jedná se například o celé nádoby, hromady zvířecích kostí, lidské lebky, stopy po ohni apod. V některých místech byly příkopy opakovaně zaplňovány a po krátké době opět vyhloubeny do původního stavu. Vnitřní příkopy byly často lemovány palisádovým žlabem, v němž byly kdysi vztýčeny 3–4 m vysoké dubové kůly. Na ohrazené ploše v Sarupu (mladší fáze, plocha 3 ha) bylo výzkumem zjištěno na 150 objektů: kromě zásobních, odpadních a kulových jam také jámy s nálezy celých nádob, kamenných seker, sekeromlatů a lidských kostí. Soudobé bádání o těchto eneolitických příkopových ohrazeních je považuje za ústřední místa v systému osídlení, charakterizovaném malými rozptýlenými sídlišti umístěnými obvykle v blízkosti megalitických hrodek. Stavba, využití a údržba těchto objektů musela být závislá na spolupráci obyvatel mnoha sídelních jednotek. Jejich výskyt se shoduje s prudkou expanzí zemědělství, která je spojována s rituálními praktikami. V době, kdy se zemědělství již stalo trvalou a osvědčenou součástí života tehdejších komunit, ohrazení typu Sarup poměrně rychle zanikla, stejně jako se přestaly budovat megalitické stavby.

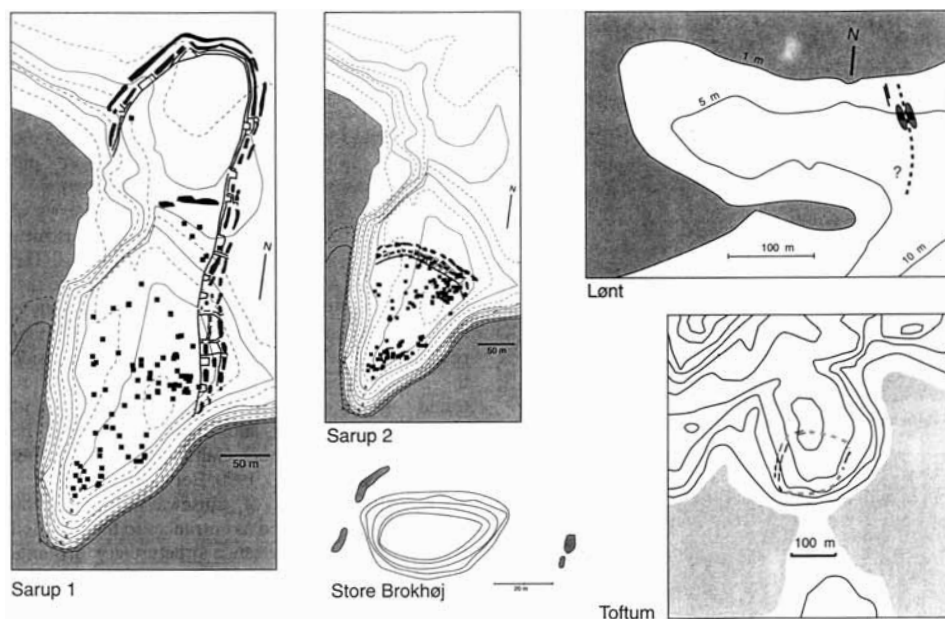
V devadesátých letech byla objevena „druhá generace ohrazených objektů (e)neolitického stáří v severní Evropě“ (Svensson 2000) – velkých palisádových ohrazení, která na rozdíl od předchozího typu nejsou kombinována s příkopy a jsou mladší (ca 3000–2500 př. Kr., mladší fáze KNP, ŠK). Jejich plocha dosahuje rozlohy 3–6 ha a podobně jako u některých anglických palisádových ohrazení nacházejí se uvnitř menší kruhové objekty. Stejně jako u typu Sarup také v rámci těchto palisádových ohrazení se poměrně často nacházejí artefakty – zejména pazourkové sekery – interpretované jako rituální depozita (uložení hotových výrobků a výrobního odpadu do kulových jam palisád a do mělkých jam uvnitř i mimo ohrazení, někdy bývají artefakty záměrně poničené ohněm). Uvedené charakteristiky jsou považovány za doklad náboženského významu těchto staveb. Nejznámější dosud prozkoumanou lokalitou je Dosjebro v jižním Švédsku.

Ve středoevropském prostoru je výskyt velkých příkopových/palisádových ohrazení spojován s nástupem eneolitických (v německé oblasti středněneolitických) kultur, zejména s KNP (stupeň baalberský, salzmündský, bernburský/waltermienburský) a s kulturou michelsberskou. Podobně jako v případě rondelů i u této skupiny příkopových ohrazení došlo k velkému nárůstu jejich počtu až v posledních letech díky rozvoji letecké archeologie (např. Braasch 1996; Christlein – Braasch 1982; Planck et al. 1994; Becker ed. 1996). Například v Sasku–Anhaltsku přibýlo k šesti objektům známým v této spolkové zemi do počátku 90. let dalších jedenáct (Fröhlich Hrsg. 1997, 31–34). Poslední rozsáhlý přehled o stavu bádání (e)neolitických ohrazení ve střední Evropě byl publikován v monotematicky zaměřeném 73. čísle časopisu *Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte* z roku 1990.

Charakteristickým rysem těchto (e)neolitických ohrazení (označovaných termínem *Erdwerke*) je jejich velikost – většinu jich řadíme do skupiny *velkých ohrazení* (viz kap. 3.). Nejvíce jich je doloženo v Německu (Boelicke 1976), kde je jejich výskyt nejčastěji spojován s nositeli *michelsberské kultury*. Je rozšířena v jz. Německu (Bádensko–Württembersko), Alsasku, Porúří, dolním Hesensku, Švýcarsku a na západě zasahuje až do Pařížské pánve. Východní polovina jejího rozšíření zaujímá oblast středního Německa, Čech a doložena je i ve Slezsku. Charakteristické pro tuto kulturu jsou jak výšinné osady, tak i sídliště v nížinných polohách obehnané systémem vícenásobných (často přerušovaných) příkopů a palisád (obr. 6). V nich

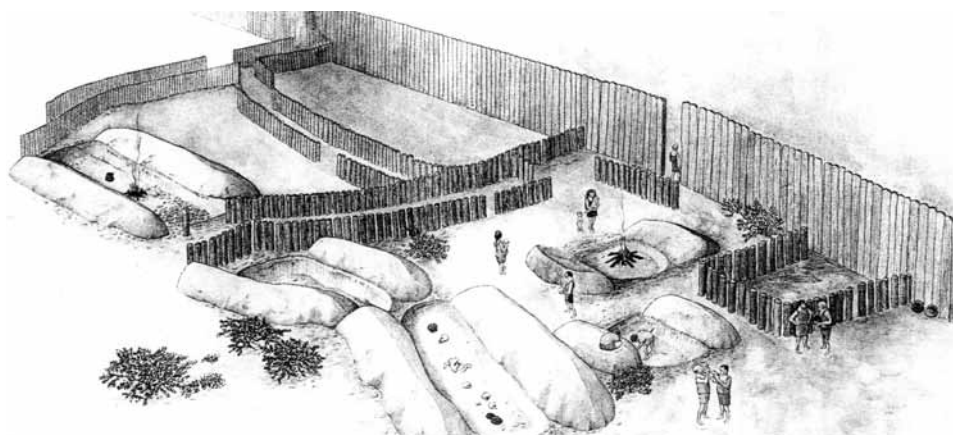

Obr. 3. Neolitická ohrazení v západní Francii (podle různých autorů). — Abb. 3. Neolithische Befestigung in Westfrankreich (nach verschiedenen Autoren).

Obr. 4. Půdorysy vybraných ohrazení typu Sarup v Dánsku (podle Andersen 1993). — Abb. 4. Grundrisse von Erdwerken des Typs Sarup in Dänemark (nach Andersen 1993).

se nezřídka nacházejí lidské skelety, podobně jako je tomu u sídlištních jam. Četné jsou nálezy keramiky ve výplních obou zmíněných typů objektů, zejména typické tulipánovité poháry a hrncovité nádoby podobného tvaru. Eponymní lokalita byla objevena a zkoumána již v 80. letech 19. století (blíže k michelsberské kultuře nejnověji Neustupný 2001). Vůbec největší příkopové ohrazení evropského pravěku – Urmitz poblíž rýnsko-falckého Koblenzu – je řazeno právě do prostředí michelsberské kultury (obr. 7). Rozměry tohoto obrovitého objektu jsou úctyhodné. Jedná se o systém dvou paralelních příkopů, doplněný o palisádový žlab situovaný za nimi (v pohledu vnějšího pozorovatele). Jde o poměrně častý případ příkopových ohrazení, která se částí svého obvodu přimykají k přirozené terénní hraně. Ohrazení v Urmitzu má nepravidelný oválný tvar o celkové délce zachovaného obvodu vnějšího příkopu ca 2,5 km, o největším průměru 840 m a ploše asi 100 ha. Na severní straně je objekt vymezen hranou terasy nad tokem Rýna. Vnější a vnitřní příkop, resp. vnitřní příkop a palisádový žlab jsou od sebe vzdáleny 9 m. Vnitřní příkop je přerušen vstupem na 34 místech, vnější na 25, ale to je pouze údaj neúplný, protože zhruba třetina průběhu příkopového ohrazení není zachycena (rekonstruována). Totéž platí o žlabu, kde bylo zjištěno přerušení na pěti místech: vždy byl součástí těchto vstupů tzv. bastion, resp. shluk kůlových jamek. Tyto shluky však byly identifikovány také na dalších místech obvodu palisády (celkem na dvanácti) mimo vstupní přerušení (Boelicke 1976). Jak si ukážeme v závěrečné kapitole, vykazuje objekt z Urmitzu některé pozoruhodné podobnosti s ohrazením v Klech, čímž výrazně posunuje naše představy o šíření a přijímání ideí na rozsáhlém území střední Evropy, jejichž výrazem bylo budování ohrazených areálů na počátku pozdní doby kamenné. Je ovšem třeba říct, že další velká kurvilineární ohrazení jsou – např. v Sasku–Anhaltsku – spojována s kulturou nálevkovitých pohárů, resp. s kulturami Bernburg/Waltemieburg (např. Derenburg, Freckleben, Gollma, Krisigk; cf. Fröhlich Hrsg. 1997), takže v rámci střední Evropy nelze tyto objekty ztotožňovat pouze s nositeli michelsberské kultury. V poslední době jsou *Erdwerke* interpretovány jako spíše symbolická ohrazení (projev málo hierarchizované společnosti) mající jinou funkci než obrannou či ekonomickou, což je ve shodě se soudobými výklady jak britských, tak i skandinávských (e)neolitic- kých ohrazení (cf. Zápotocký 2000, 243).

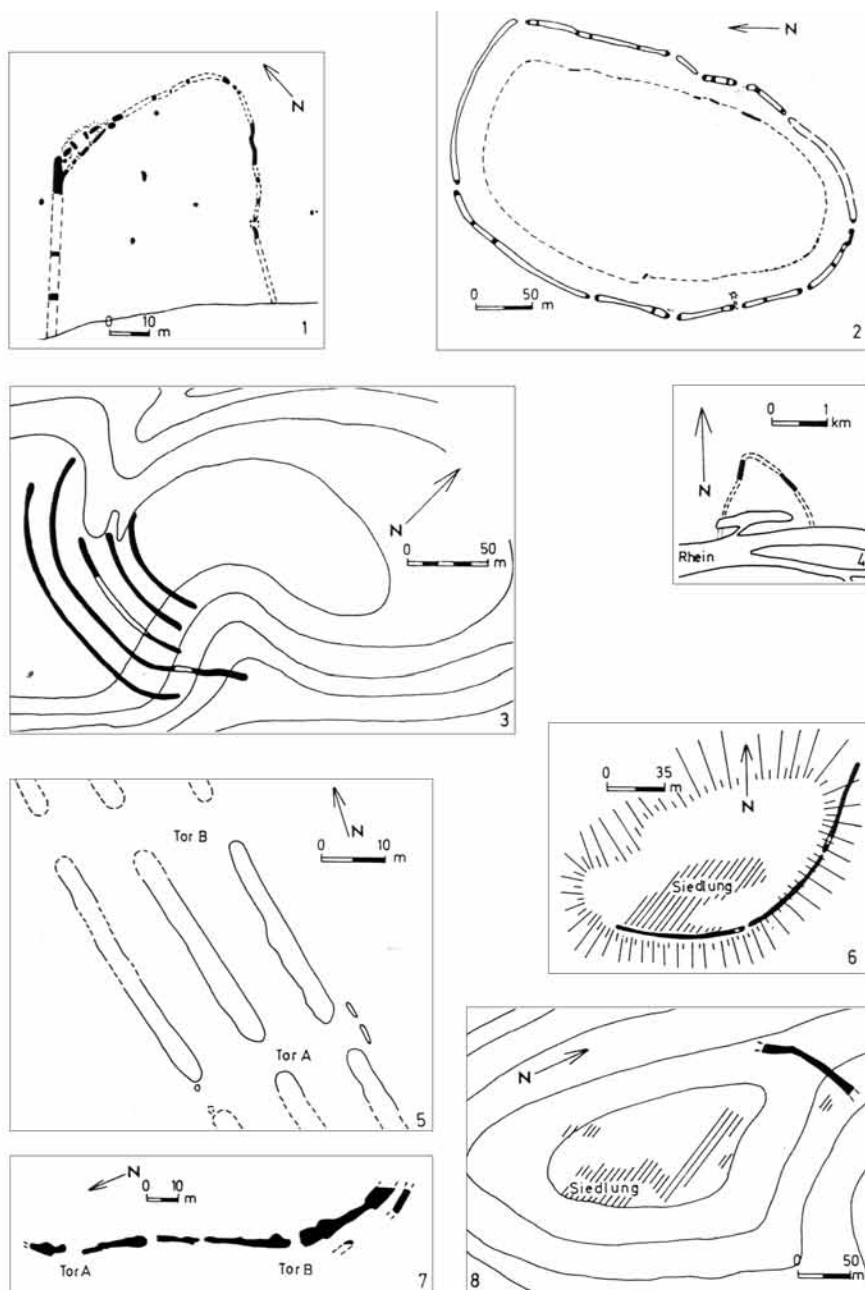

Obr. 5. Rekonstrukce vstupního prostoru do ohrazení Sarup 1 (podle Andersen 1993). — Abb. 5. Rekonstruktion des Eingangsraums zur Befestigung Sarup 1 (nach Andersen 1993).

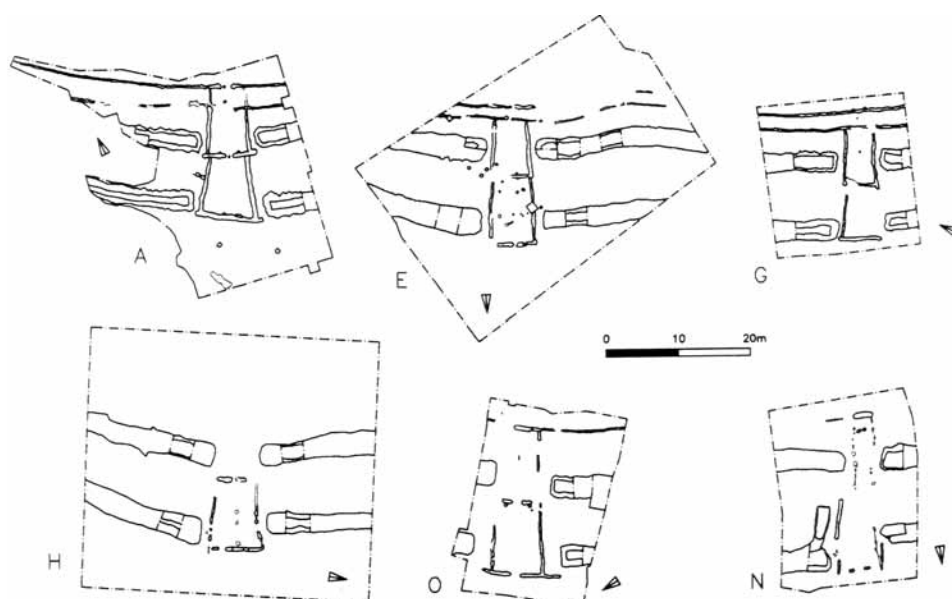
Konečně je třeba uvést objevy velkých ohrazení pravěkého původu, které byly učiněny v poslední době při leteckém průzkumu na Moravě. Prakticky žádný z nich není přesněji datován (stáří archeologicky částečně zkoumaného a do starší doby bronzové datovaného objektu v Měnině, okr. Brno–venkov, není jednoznačné), ale jejich charakter, zejména tvar a velikost, řadí alespoň dvě z těchto ohrazení s jistou pravděpodobností do staršího eneolitu. Jedná se především o velké dvojité ohrazení oválného půdorysu v Blučině (okr. Brno–venkov; *Bálek 1999*), které vykazuje podobu s kelským objektem v několika ohledech (morfologie, velikost, systém vstupních průřezů, doklady osídlení lokality již v neolitu). Druhým z těchto objektů je trojitý příkop vytvářející půlkruhový půdorys přisedající k hraně nad vodním tokem v Hrušovanech nad Jevišovkou (okr. Znojmo; *Bálek 2000*). (MG)

3. LETECKOARCHEOLOGICKÝ PRŮZKUM A PRAVĚKÁ OHRAZENÍ V ČECHÁCH

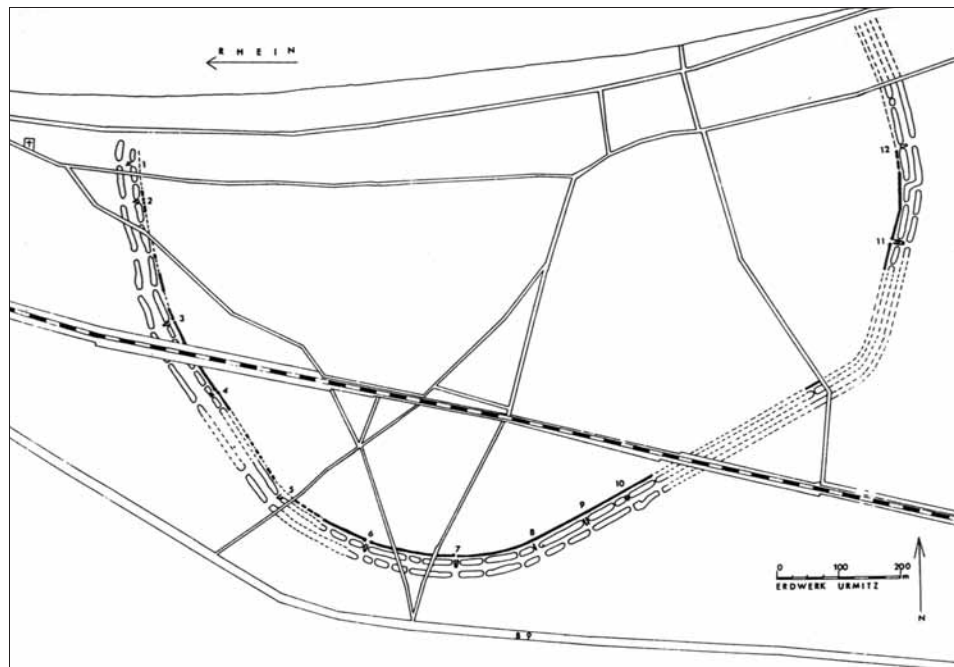
V této studii se věnujeme jednomu z těch typů objektů, k jejichž objevu a poznání přispěla u nás (podobně jako v některých dalších evropských zemích) rozhodující měrou letecká archeologie. Větší liniová (příkopová) ohrazení jsou významným fenoménem pravěké krajiny od neolitu po dobu železnou (např. *Podborský 1999a*). Není těžké doložit, že jejich výskyt v české krajině byl před uvedením projektů letecké archeologie do praxe počátkem devadesátých let omezen na ojedinělé případy pravoúhlých objektů a tzv. neolitických rondelů, přičemž tento stav je odrazem možností tradiční archeologické prospekce za dobu jednoho století (stopy nejstaršího rondelu v Čechách, zjištěné na katastru obce Krpy na Mladoboleslavsku, byly popsány v roce 1886 – cf. *Rulf 1992, 7; Pavlů 1982, 176*). Teprve poté, kdy se v české archeologii začaly paralelně s tradičními způsoby terénního výzkumu praktikovat také heuristické metody krajinné archeologie a kdy se alespoň část naší odborné veřejnosti začala intenzivně zabývat studiem sociálního rozměru kulturní krajiny v pravěku, bylo možné očekávat zásadní posun našeho poznání struktury osídlení, tedy jeho intenzity, kvality, hustoty, kontinuity a rozmanitosti ve vztahu k terénní morfologii. Nezanedbatelným aspektem výzkumných metod krajinné archeologie je jejich nedestruktiv-

Obr. 6a. Vybraná ohrazení („Erdwerke“) michelsberské kultury (podle různých autorů): 1. Miel, 2. Mayen, 3. Boitsfort, 4. Wiesbaden–Schierstein, 5. Heilbronn–Hetzenberg, 6. Michelsberg/Untergrombach, 7. Heilbronn–Ilsfeld, 8. Munzingen (podle různých autorů). — Abb. 6a. Erdwerke der Michelsberger Kultur (nach verschiedenen Autoren): 1 – Miel; 2 – Mayen; 3 – Boitsfort; 4 – Wiesbaden–Schierstein; 5 – Heilbronn–Hetzenberg; 6 – Michelsberg/Untergrombach; 7 – Heilbronn–Ilsfeld; 8 – Munzingen.

Obr. 6b. Calden, Kr. Kassel. Odkryvy šesti vchodů do kruhovitého ohrazení michelsberské kultury s variantami půdorysů vestaveb omezujících průchodnost bran (podle *Raetzel-Fabian 1999*, Abb. 3). — Abb. 6b. Calden, Kr. Kassel. Sechs Ausgrabungen von Eingängen zu Kreisgrabenanlagen der Michelsberger Kultur mit Varianten ihrer Grundrisse (nach *Raetzel-Fabian 1999*, Abb. 3).

Obr. 7. Urmitz: půdorys největšího známého (e)neolitického ohrazení v Evropě (podle *Boelicke 1976*). — Abb. 7. Urmitz: Grundriß des größten bekannten (ä)neolithischen Erdwerks in Europa (nach *Boelicke 1976*).

Obr. 8. Celkový pohled na lokalitu Kly. Dobře patrný je tvar jazykovitého výběžku středně pleistocenní terasy, na němž je umístěna současná vesnice a nad ní zaniklé meandry Labe. Šipka ukazuje na pole, kde se nachází ohrazení (resp. jeho nejdelší úsek identifikovaný leteckou prospekcí). Pohled od východu (březen 2000). — Abb. 8. Gesamtansicht des Fundorts Kly. Gut sichtbar ist die Form des zungenförmigen Ausläufers der mittelpleistozänen Terrasse, auf der heute ein Dorf liegt, darüber ein toter Flußarm der Elbe. Pfeil bezeichent das Feld mit der Befestigung (bzw. den längsten aus der Luft identifizierten Abschnitt). Blick von Osten (März 2000).

ní (případně málo destruktivní) charakter. Tento aspekt je také jedním z hlavních důvodů, proč se krajinný přístup v současné archeologii tak výrazně prosazuje.

Od začátku systematicky prováděného leteckého průzkumu v Čechách v 90. letech jsme identifikovali dvě základní kategorie objektů, které jsou pravěkého/středověkého/novověkého původu. Zhruba 3/4 z jejich celkového počtu tvoří bodové objekty, tzv. *maculae* (zahlobená obydlí, kulturní jámy, hroby, kulevé jamky), zbytek jsou objekty liniové (příkopy, ohrazení; *Gojda 1997*).

Vzhledem k charakteru objektu, který je v této práci předmětem naší pozornosti, se budeme na tomto místě věnovat pouze jedné skupině liniových objektů, k jejichž označení používáme termín *lineární útvar uzavřený (LÚU)* nebo *ohrazení*. Jedná se o takové objekty, které zaujímají více či méně rozsáhlou plochu (od několika desítek metrů čtverečních po několik desítek hektarů), ohraničenou po celém obvodu anebo jeho části linií příkopu, případně soustavu příkopů a žlábků. Při stále rychleji narůstajícím počtu příkopových ohrazení a rozrůstání morfologické a velikostní škály těchto objektů je stále obtížnější uchopit tento fenomén jako odraz jednotné ideje. Naprostá většina těchto objektů zůstává neprozkoumána. Pokud k terénnímu výzkumu výkopem dojde, bývá ohrazení prozkoumáno kompletně pouze u skupiny *malá ohrazení* (viz níže), zatímco *středně velká* a *velká ohra-*

Obr. 9. Pohled na ohrazení v Klech od jihu (červen 1999). — Abb. 9. Blick auf das Erdwerk von Kly von Süden (Juni 1999).

zení jsou až na několik výjimek (např. rondel v Těšeticích–Kyjovicích, naposledy *Podborský 1999b*) zkoumána pouze v jednom či několika řezech, event. na malé ploše z celkové rozlohy, již objekty svým obvodem vymezují. Primární otázkou je, jaká kritéria zvolit pro klasifikaci pravěkých ohrazení: je důležitější tvar těchto objektů (pravidelný/nepravidelný, kurvilineární/rektilineární), existence vstupních přerušení (a případně jejich počet a symetrie v jejich umístění), počet příkopů a jejich profil, anebo jejich velikost? Opravňuje nás vůbec ona rozmanitá škála lineárních uzavřených útvarů, které se v pravěku budovaly po několik tisíciletí a o jejichž funkci a smyslu toho – s výjimkou *malých ohrazení*, která bývají součástí jednoznačně pohřebních objektů – mnoho nevíme, stavět je všechny vedle sebe a snažit se při jejich interpretaci o nalezení nějakého skrytého principu či archetypu, který je všechny sjednocuje (k tomu např. *Podborský 1999a; Kovárník 1997*)?

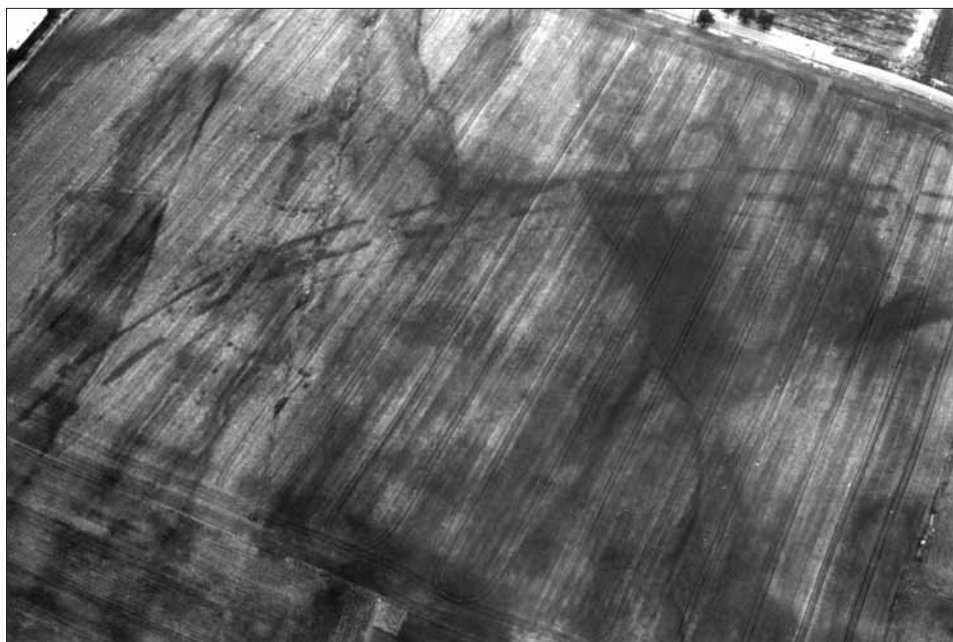
Následné základní rozdělení tohoto charakteristického a – jak je stále zřejmější z výsledků poválečného výzkumu – velice rozšířeného fenoménu krajiny pravěké Evropy podle velikosti ohrazené plochy vychází z pramenné základny získané leteckým průzkumem ArÚ AV ČR v Praze. V zásadě lze hovořit o následujících skupinách (podrobná typologie, morfologie a interpretace liniových ohrazení je předmětem připravované práce):

1. Malá ohrazení o průměru ca 5–25/30 metrů (kruhové/oválné objekty), resp. o délce jedné strany ca 5–15/20 metrů (pravoúhlé objekty). Jejich stručná charakteristika říká, že prostor uvnitř je buď prázdný či obsahuje (většinou) centrálně umístěný bodový objekt, příkopy jsou buď po celém obvodu nepřerušeny, anebo jsou na jednom či více místech přerušeny vstupem. Tyto objekty interpretujeme většinou jako pohřební útvary mohylové či

jako ploché hroby ohraničené symbolickým příkopem, ale jistotu přitom máme pouze v případě, že se ve středu ohrazení nachází bodový objekt, resp. hrobová jáma/komora. Pokud tento prvek chybí, můžeme se domnívat, že pohřeb byl umístěn buď na povrchu země či v plášti mohyly, ale nelze pochopitelně vyloučit ani to, že objekt původně plnil zcela jinou funkci. Problematický je výklad kruhů s několika vstupy, které jsou umístěny rovnoměrně po jejich obvodu. Pravoúhlé objekty se také vyskytují buď se vstupem (větší počet vstupních přerušení zatím nebyl zjištěn) či bez nich. Některé z nich mají rovná nároží, jiné zaoblená. Základními tvary jsou čtverec, obdélník a lichoběžník. Tyto charakteristiky se vztahují i na pravoúhlá ohrazení dalších dvou velikostních skupin. Pouze výjimečně se jak u kruhových, tak u pravoúhlých objektů setkáváme s existencí vícenásobných koncentrických příkopů. Namátkově uvedme historické území Flander jako příklad oblasti, v níž během relativně krátké doby (15 let) byly leteckým průzkumem odhaleny stovky (více než 650) dosud neznámých kruhových příkopů náležejících do této skupiny ohrazení (předtím bylo těchto objektů známo pouze 25; *Ampe et al. 1996, 62*).

2. Středně velká ohrazení o průměru ca 30–100/150 metrů (kruhové/oválné objekty; pravoúhlé stavby: délka strany v řádu desítek metrů). Do této kategorie spadají především tzv. rondely, tj. objekty mladoneolitického stáří (v Čechách kult. s vypíchanou keramikou), jejichž nejdůležitějšími charakteristikami jsou pravidelný kruhový tvar tvořený 1–3 příkopy a často doplněný palisádovými žlábkami, dále vstupy (většinou uspořádané v pravidelných vzdálenostech) a velikost (ke klasifikaci rondelů viz *Rulf 1995*). Podle *Rulfa (1992, 8)* se jejich průměr pohybuje mezi 35–146 metry, přičemž medián vnějšího průměru všech známých rondelů je 76 metrů. Na tomto místě je ovšem třeba připomenout, že podle jiných údajů dosahují rondely průměru až 300 m (*Podborský 1988, 246; Kuzma 1997, 20*). Tyto míry se týkají nikoliv samotných rondelů, nýbrž občas evidovaných příkopů, které kurvilineárně ohrazují prostor mimo rondel, umístěný přibližně v jejich středu (koncentricky). Například u třetického rondelu má vnější ohrazení průměr ca 195 x 160 m, u bylanského 250 m. Většina dalších vnějších příkopových ohrazení byla odhalena leteckým průzkumem a není zatím prozkoumána (*Rulf 1995, 90*). Kromě známého rondelu v Lochenicích, zkoumaného archeologickým výkopem v letech 1981–1983 a zachyceného leteckou fotografií díky půdním příznakům v roce 1995, se v Čechách podařilo identifikovat leteckým průzkumem objekty tohoto typu u Benátek n. J. (okr. Mladá Boleslav), ve Skupicích (okr. Louny), Straškově (okr. Litoměřice) a v Želízech (okr. Mělník; tento objekt, jehož zařazení mezi „klasické“ rondely je zatím nejisté, je prvním případem kruhového ohrazení, které je umístěno na výšinné poloze). Několik dalších objektů je sporných. Pokud se týká pravoúhlých ohrazení, spadají do této velikostní skupiny kupříkladu halštatské dvorce (např. v Bavorsku poměrně často vymezené dvoj– až čtyřnásobnými příkopy, např. *Becker 1996; Leidorf 1996*), tzv. keltská příkopová ohrazení *Viereckschanze* (např. *Irlinger 1996*) a novověké fortifikační objekty (většinou polygonální: reduty apod.).

3. Velká ohrazení o průměru (resp. délce strany) řádově několika set metrů. Zatímco pravoúhlé objekty této velikosti jsou tvořeny výlučně jedním příkopem (ojediněle doplněným o žlábek na vnitřní straně), projevují okrouhlá ohrazení větší variabilitu. Kromě jednoduchých známe také dvojité (koncentrické) příkopy, přičemž obě varianty mohou být též doplněny o základový žlábek palisády, tvořící poslední linii uvnitř objektu. Dalším charakteristickým znakem této velikostní skupiny okrouhlých ohrazení je, že příkopy bývají na více místech přerušeny vstupy. To se týká jak vícenásobných ohrazení (ve středních

Obr. 10. Téměř kolmý snímek kelského ohrazení (červen 1997). — Abb. 10. Nahezu senkrecht Aufnahme des Erdewerks von Kly (Juni 1997).

Čechách kromě Klů byly letecky tyto případy evidovány ve Vrbně, okr. Mělník, a v Chlebech, okr. Nymburk, v sz. Čechách v Radíčovsi, okr. Louny, a ve Stradonicích, okr. Litoměřice – sdělení Z. Smrže), tak i jednoduchých (Opolany, okr. Nymburk, Trpoměchy, okr. Kladno, Hrdly, okr. Litoměřice). Existence těchto objektů, které svým charakterem nejvíce připomínají nejstarší ohrazení britského neolitu (tzv. *causewayed enclosures/camps*) a dále rozlehlá ohrazení např. v západní Francii, Německu a v Dánsku ze 4./3. tis. př. Kr. (viz kap. 2.), nebyla v Čechách před aplikací letecké prospekce zaznamenána. Je třeba připomenout, že zpravidla se tato velká ohrazení nacházejí v nížinných polohách, ale poměrně často přiléhají určitou částí svého obvodu k lokální terénní hraně, jejíž převýšení mohlo nahradit funkci uměle vyhloubených příkopů. Některé z této skupiny objektů tak pravděpodobně nebyly ohrazeními v pravém slova smyslu (linie příkopu/ů nebyla uzavřena buď proto, že zůstala nedokončená, anebo proto, že byla ukončena přirozeně formovaným terénním zlomem). Z pravoúhlých objektů řadíme do této skupiny zejména vojenská zařízení, a to jak protohistorického stáří (římské polní/pochodové tábory, v Čechách zatím neprokázané), tak i středověkého/novověkého původu.

Objevy ohrazených liniových objektů mají velký význam pro pochopení celkového rozměru kulturní krajiny v pravěku Čech. Letecký průzkum prokázal, že fenomén ohrazování byl v pravěkých Čechách mnohem rozšířenější, než se kdy předpokládalo před jeho zahájením. Dosud je v databázi leteckých snímků ArÚ Praha evidováno přibližně sto poloh s výskytem ohrazení. S dalšími asi 70 lokalitami je třeba počítat v případě mostecké databáze (Z. Smrž, ústní sdělení), takže celkový počet se pohybuje kolem 170, přičemž na

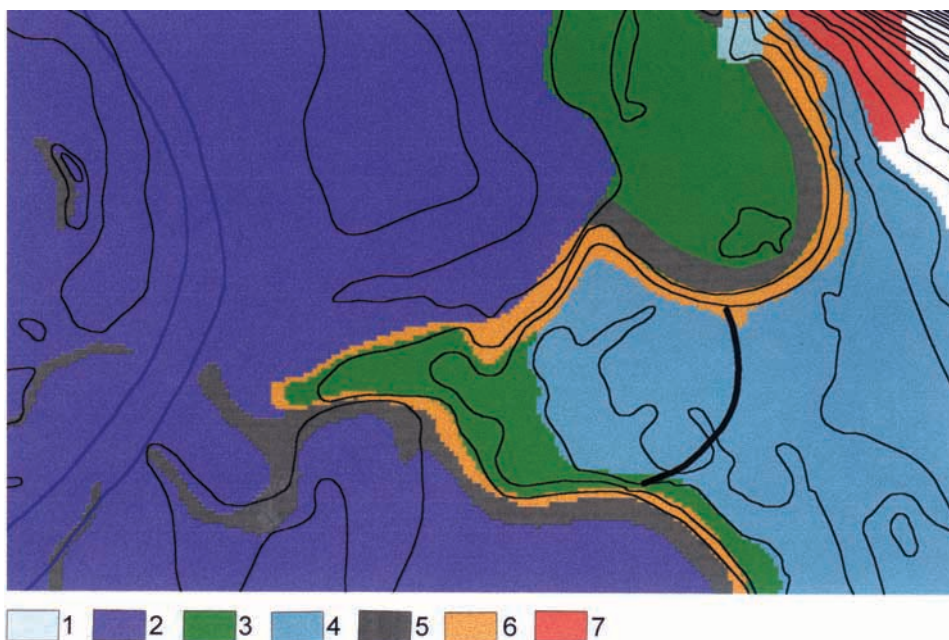

Obr. 11. Krajina v okolí obce Kly v době před nástupem industrializace na mapě tzv. 1. vojenského (josefského) mapování. — Abb. 11. Landschaft in der Umgebung der Gemeinde Kly vor der Industrialisierung auf der Karte der sog. ersten militärischen josephinischen Aufnahme.

mnoha z nich se v různorodém počtu nalézají jak pravoúhlé, tak okrouhlé objekty často rozdílných velikostních kategorií a případně v kombinaci s více či méně rozsáhlými koncentracemi bodových objektů sídlištního původu. Téměř všechny objevené lineární uzavřené útvary pocházejí přitom z relativně malého území (z hlediska celé země) části středních a severozápadních Čech (okresy Praha–východ, Mělník, Kolín, Nymburk, Kladno, Litoměřice, Louny). Z nejznámějších kruhových ohrazení, která byla zjištěna (a případně archeologicky zkoumána) do konce 80. let, tedy před zahájením letecké prospekce, můžeme jmenovat klasické rondely (zejm. Krpy, Vochov, Holohlavy, Lochenice, Bylany, přehl. Rulf 1992; 1995), dále malý kruhový objekt (prům. 17 m) zachycený na okraji knovízského sídliště v Čakovicích (Soudský 1966), 2 středně velké kruhy (prům. ca 100 m) u Horního Metelska v západních Čechách, interpretované jako příklady objektů typu *henge* (Čujanová–Jílková 1975; tuto interpretaci podpořil také Podborský 1999b, 10). Z tohoto stručného srovnání vyplývá, že snímky krajiny pořizované v průběhu 90. let z ptačí perspektivy přispěly rozhodující měrou k odhalení málo známé (lépe řečeno nedoložené), avšak velmi důležité sídelní kategorie. Následné terénní průzkumy těchto ohrazení mají za úkol přispět k poznání jejich charakteru, stáří a funkce. (MG)

4. UMÍSTĚNÍ KELSKÉHO OHRAZENÍ V KRAJINĚ

Velké kurvilineární ohrazení na katastru obce Kly (okr. Mělník) je situováno na poli východně od intravilánu obce, v prostoru na sever od místní silnice spojující obec se státní silnicí Praha–Mělník. Na mapě ZM 12–22–13 se střed tohoto pole nachází ve vzdálenosti 395 mm od Z a 270 mm od J sekční čáry (obr. 1). Lokalita se nachází v Mělnické kotlině České křídové tabule, která se rozprostírá mezi Lysou n. Labem a Řípskou tabulí, má rovinatý povrch a v současnosti je pro ni charakteristická široká aluviální niva Labe s čet-

Obr. 12. Kvartérní sedimenty údolí středního Labe v okolí obce Kly, okr. Mělník. 1–deluviofluviální písčito-hlinité sedimenty, 2–fluviální písčité a hlinitopísčité, často jen slabě humozní sedimenty (současná niva), 3–fluviální písky se štěrkem, písčité štěrky (vyšší nivní stupeň – holocén), 4–fluviální písčité štěrky a písky se štěrkem (střední pleistocén), 5–výplně slepých ramen (hnilokaly, slatiny, slatinné zeminy, humozní písky), 6–deluviální, převážně písčito-hlinité sedimenty, 7–předkvartérní sedimenty a horniny nerozlišené. Slabě modrá dvojitá linie – dnešní řečiště Labe, silná černá linie – průběh příkopů (upraveno podle *Havlíček 1998*). – Abb. 12. Quartärzeitliche Sedimente im Tal der mittleren Elbe in der Umgebung der Gemeinde Kly, Bez. Mělník. 1 – deluvial–fluviatiler lehm–sandige Sedimente; 2 – fluviatile sandige und erdsandige, oft nur schwach humide Sedimente (heutige Aue); 3 – fluviatile Sande mit Schotter, Sandschotter (höheres Niveau der Aue – Holozän); 4 – fluviatile Sandschotter und Sande mit Schotter (mittleres Pleistozän); 5 – Ausfüllungen vergangener Flußbetten (Faulschlamm, Moor, Moorboden, humide Sande); 6 – pleistozäne, überwiegend erdsandige Sedimente; 7 – vor–quartärzeitliche Sedimente und nicht identifiziertes Gestein. Blaue Doppellinie – heutiges Flußbett der Elbe; schwarze Linie – Verlauf des Grabens.

nými mrtvými rameny (zaniklými meandry) a písčnými přesypy. Je to oblast se složitým geomorfologickým vývojem, jehož pochopení a rekonstrukce je klíčem k interpretaci funkce ohrazení. Podstatná část labského údolí se tvořila až v průběhu mladšího holocénu, což mělo za následek, že dnešní okolí Klů neodpovídá svým vzhledem ani charakterem krajiny, která zde byla v době vzniku fortifikace (*Dreslerová 1995*).

Vlastní ohrazený areál leží na středně pleistocenní, tzv. risské terase (obr. 12). Je to plošně rozsáhlý fluviální stupeň, tvořený 6,3–11 m mocnými gradačně zvrstvenými, šedohnědými, středně až hrubě zrnitými fluviálními písky se štěrkem a písčitými štěrky. Absolutní výška povrchu terasy dosahuje na východním okraji obce Kly 164 m n. m. Povrch terasy je místy zvlněn dunami, tvořenými světle hnědými jemně až středně zrnitými navátými písky o mocnosti 1–8 m. V místě lokality tvoří terasa nevýraznou ostrožnu polokruhového tvaru, která je podle našich předpokladů zachována asi ze tří čtvrtin v podobě existující-

cí v době trvání ohrazení, které jí přetíná v nejužším místě. Povrch terasy s ohrazením nebyl v době funkce ohrazení patrně periodicky zaplavován. Na severu, jihozápadě a západě je terasa lemována zbytky tzv. vyššího nivního stupně. Vyšší nivní stupeň představuje staroholocenní terasa s povrchem kolem 4 m nad hladinou současného toku. Je složena ze dvou souvrství, spodního, tvořeného středně zrnitými fluviálními štěrky s příměsí písku a svrchního, tvořeného fluviálními středně zrnitými písky s příměsí štěrku. Báze stupně se vytvořila zpětnou erozí divočícího toku na konci posledního glaciálu, svrchní část stupně je tvořena sedimenty, které se uložily v časovém rozpětí asi 9500–7800 BP (kal.) (Zeman – Růžičková 1998). Výškový rozdíl mezi středně pleistocenní terasou a stupněm je asi 4 m, jejich přechod pokrývají svahové sedimenty. V době vzniku ohrazení mohlo být na povrchu vyššího nivního stupně ještě patrné původní odstavené, zčásti nebo úplně zazemněné koryto Labe, které vytvarovalo okraje středně pleistocenní terasy. Koryto mohlo být vyplněno slatinami, slatinnými zeminami a/nebo písky. Původní rozsah vyššího stupně v okolí lokality není znám, neboť byl z velké části zničen pozdější erozní činností řeky. Rovněž není známa poloha tehdejšího toku Labe, které bylo podle našich předpokladů v době funkce ohrazení hluboce zaříznuto do údolního dna. Výškový rozdíl mezi tokem a povrchem středně pleistocenní terasy mohl být až 12 m, mezi vyšším stupněm a tokem až 8 m. Pokud by se tok pohyboval někde v blízkosti lokality, pak by se ostrožna nacházela ve výrazně dominantním postavení a teoreticky by bylo možné z ní vizuálně kontrolovat řeku na údolním dně. Koryto Labe se ale mohlo nacházet i kdekoliv v prostoru západně od lokality, a to až do vzdálenosti 1 km. V tom případě by ohrazení obepínalo celkem nevýrazný ostroh v jinak plochem, mírně zvlněném terénu, protkaném zaniklými meandry časné holocenního Labe. První možnost se však zdá být pravděpodobnější. Podle svědectví příslušného listu tzv. 1. vojenského (josefského) mapování se západní okraj hrany terasového výběžku uzavřeného na východě ohrazením nachází pouhých 150 metrů od tehdejšího labského koryta (obr. 11). Tato situace sice nemusela odpovídat realitě v době časného eneolitu, ale teoreticky by měla být pravěké skutečnosti bližší (jedná se o zobrazení porízené v době před regulací Labe), než jaký je topografický vztah řeky a ohrazené polohy v současné době, kdy jejich vzdálenost činí asi 600 metrů. O přímé vazbě osídlení terasovitého výběžku na blízkou řeku stejně jako o významu vyvýšenin (byť nevýrazných) v záplavovém území svědčí i novodobější historie obce Kly, kde lze vysledovat opakovanou a postupnou migraci osídlení z dnešní nivy Labe (podle ústního sdělení místních obyvatel je jméno obce odvozeno od původního „kůly“ podle dřívější rybářské vesnice zbudované na kůlech) do mírně zvýšených sušších poloh.

V době kolem 5700 BP (ca 3800 BC), tedy v době korelující s obdobím trvání michelsberské kultury nebo nepříliš dlouho poté, došlo k náhlé klimatické změně, jejímž následkem byla dramatická změna říčního údolí. Mohutná akumulace štěrkopísků a písků pohřbila některé neolitické a časné eneolitické areály na údolním dně, mezi tím i dosud nálezově nejbohatší michelsberskou lokalitu v Čechách, Borek (Dreslerová 1995), která leží asi 13 km jihovýchodně (proti proudu) od Klů. Výsledkem změn bylo vytvoření tzv. nižšího nivního stupně, tj. další holocenní terasy, ve sledovaném území zničené mladšími erozními pochody, při kterých se zformovala současná niva Labe. Ta sousedí bezprostředně s lokalitou na severozápadě. Je to jediné místo, kde mohla terasa v době posteneolitické změnit svůj tvar. Soudě podle předpokládaného průběhu toku řeky na povrchu vyššího nivního stupně nebyla ta část původní ostrožny, která podlehlá erozi, nikterak rozsáhlá. (DD)

5. KELSÝ OBJEKT JAKO PROTOTYP: APLIKACE NEDESTRUKTIVNÍ ARCHEOLOGIE V PROCESU POZNÁNÍ

Velký lineární útvar objevený na katastru obce Kly jsme vybrali jakožto typický příklad svého druhu (obr. 9–10, 13–14). Pomineme-li fakt, že shodou okolností byl tento objekt vůbec prvním *velkým (pravěkým) ohrazením složeným z vícenásobného příkopu a palisády*, které se kdy v Čechách podařilo objevit, jsou hlavní důvody tohoto výběru následující: 1. objekt je situován v jedné z nejhustěji osídlených oblastí tzv. starého sídelního území, která je v posledních letech archeologicky intenzivně zkoumána (projekt SPPČ, četné záchranné a předstihové akce); 2. jeho poloha, rozměry a morfologie jsou blízké objektům známým ze sousedství České kotliny; 3. obsahuje všechny charakteristické prvky, které jsou u těchto velkých ohrazení zastoupeny většinou pouze výběrově (vícenásobný příkop, palisádový žlab, vstupní přerušeni). Z těchto (a několika dalších, méně závažných) důvodů jsme se rozhodli zařadit tento objekt do skupiny lineárních útvarů, jimž v rámci projektu SPPČ věnujeme zvýšenou pozornost. Naším cílem bylo získat co nejvíce informací, které nám umožní *velká ohrazení* datovat a interpretovat, a to převážně nedestruktivním způsobem (leteckoarcheologická prospekce, povrchový sběr, geofyzikální měření, plošně omezená sondáž).

5.1. Letecká prospekce a snímkování: od objevu k identifikaci základních charakteristik

Rozsáhlý lineární útvar na katastru obce Kly (okr. Mělník) byl objeven 15. června 1997. Celkem tři koncentrické linie (dvě silné a jedna tenká) tvořící necelou čtvrtinovou úseč kruhu/oválu se projevovaly tmavším zbarvením na povrchu pole osetého zimním ječmenem (obr. 9–10, 13). Barva klasů se v této době měnila ze zelené na žlutou. V místech, kde ječmen rostl nad intaktním podložím (písek), došlo k rychlejšímu dozrávání plodin a povrch pole měl zbarvení světlé (žluté až žlutohnědé), zatímco v místech nad četnými a plošně rozsáhlými hydrogeologickými a erozními poruchami a nad průběhem linií antropogenního původu (kromě referovaného objektu a několika bodových objektů též linie moderního produktovodu vedoucího napříč východní polovinou pole ve směru SZ–JV) ještě obilí nedospělo do stadia zralosti a zůstávalo v době objevu zelené. Kompaktnější (méně propustné) a na fosfáty bohatší hlinité půdy, jimiž jsou zaplněny výše uvedené přirozené poruchy (deprese) a druhotně výplně antropogenních objektů, vytvářejí lepší podmínky k růstu obilí. To se projevuje delší fází dozrávání plodin, jejich odlišným zbarvením, výškou a hustotou klasů. Obtížně interpretovatelné je zbarvení další linie, která je kolmo napojena na zmíněný produktovod a podle všeho se jedná o odbočku z něj. Tato linie je však na rozdíl od hlavního produktovodu světlá. Tímto způsobem se často – pokud jde o liniové útvary – projevují zaniklé polní (nikoliv úvozové) cesty. V tomto případě je snad možné uvažovat, že při hloubení rýhy došlo k odvozu ornice a k jejímu zaplnění čistým pískem, takže lokální podmínky k růstu vegetace jsou ještě horší než v okolí, kde se nachází (byť nepříliš silná) vrstva ornice. Navíc je pravděpodobné, že k vyhloubení a zahrnutí rýhy došlo nedlouho před pořízením snímků.

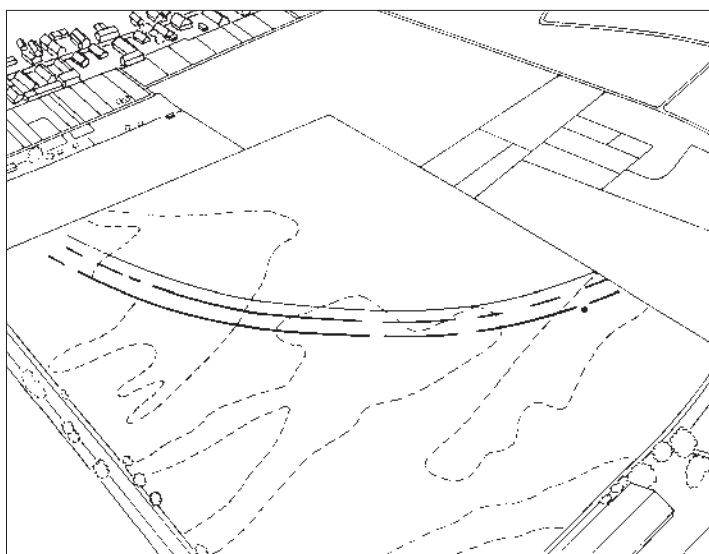

Obr. 13. Kly, okr. Mělník. Letecký snímek odhalující část velkého pravěkého ohrazení. Pohled od jihovýchodu (červen 1997). — Abb. 13. Kly, Bez. Mělník. Flugbild eines Teils der großen urgeschichtlichen Erdwerks Blick von SO (Juni 1997).

Objekt byl v průběhu dalších týdnů průběžně sledován a fotograficky a videokamerou dokumentován a stejně tak tomu bylo i v letech 1998–2000. Již z prvních snímků bylo patrné, že se jedná o část velkého ohrazení, sestávající z dvojice příkopů (vnější a prostřední linie) a z palisádového žlabu (vnitřní linie). Toto schéma známe jak z podunajských/středoevropských mladoneolitických kruhových objektů – rondelů, tak i z mladších *Erdwerke* Německa a jižní Skandinávie (viz kap. 2). Vnější příkop je na leteckých snímcích zřetelně přerušen pětkrát, vnitřní osmkrát. Na stejných místech jsou oba příkopy přerušeny vstupy ve čtyřech (maximálně pěti) případech, jinak spolu nekorespondují. Pokud jde o palisádový žlab, je vzhledem k jeho malé šířce, projevující se na povrchu pole velmi tenkou linií tmavšího obilí, těžké jednoznačně stanovit, zda – případně kolikrát – je jeho průběh přerušen vstupem (vstupy). Toto rozhodnutí ztěžuje také „neklidný“ povrch obilného pole, způsobený již zmiňovanými četnými hydrogeologickými poruchami. Nejpravděpodobněji však palisáda prakticky v celé délce zachyceného průběhu přerušena nebyla, pouze na západním konci se zdá, že se na krátkém úseku (asi 15 m) nacházejí 2–3 vstupy. Tuto interpretaci podporuje skutečnost, že tato přerušení se nacházejí v místě, kde jsou přerušeny také oba příkopy.

V místech, jimiž prochází příkopové ohrazení, je patrný ještě objekt, umístěný na linii vnějšího příkopu zhruba uprostřed nejsevernějšího viditelného vstupu do ohrazeného areálu. Na snímcích se tento útvar jeví jako čtverec s nejasným ukončením na západní straně,

Obr. 14. Kelské ohrazení na překreslené interpretované verzi leteckého snímku (viz obr. 13). — Abb. 14. Zeichnung des Erdwerks von Kly aufgrund eines Flugbilds.

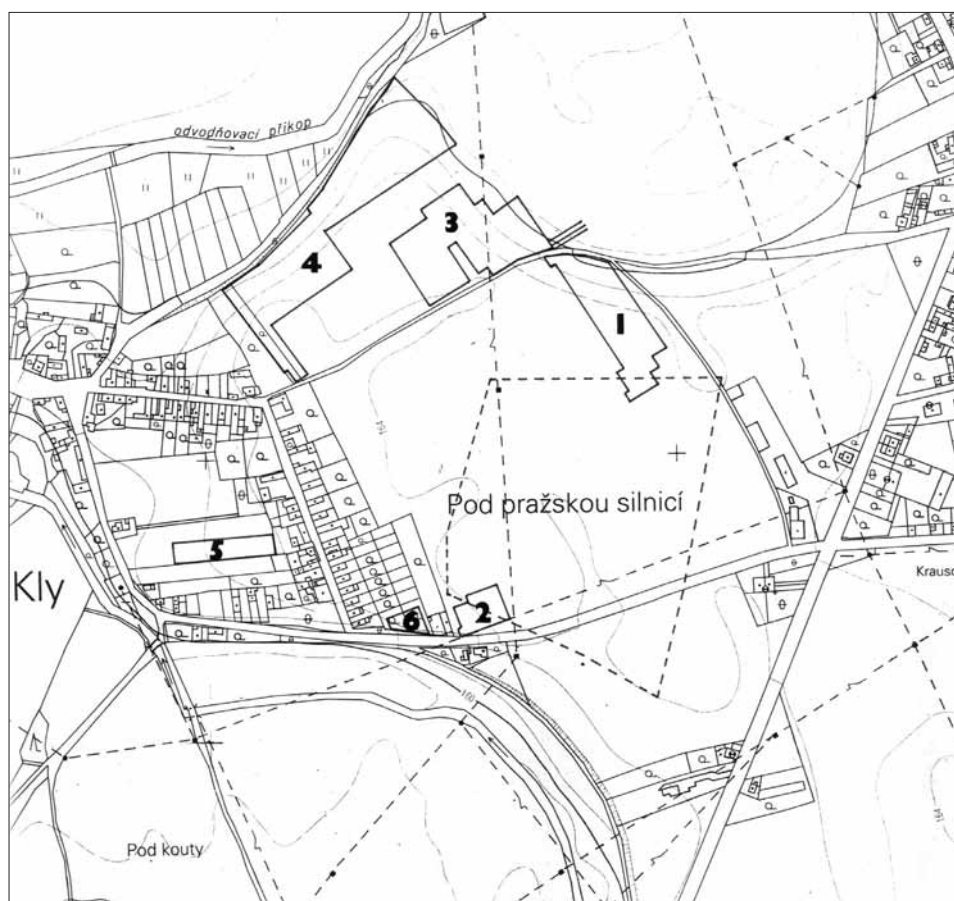
ale právě kvůli tomuto nezřetelnému ukončení jej můžeme též vidět jako objekt ve tvaru U, který je několikrát archeologicky doložen v případě ohrazení v Urmitzu a Caldenu. Snad jej můžeme spojovat s konstrukcí brány, ale jednoznačně by tuto interpretaci mohl potvrdit pouze archeologický výkop.

Na leteckých fotografiích je dále patrna skupina 10–15 bodových objektů (*maculae*), umístěných uvnitř a vně ohrazení v jeho východní části. I když si nejsme stoprocentně jisti, že se jedná o antropogenní, resp. archeologické objekty, je možné je s jistou pravděpodobností interpretovat jako pravěké sídlištní jámy. (MG)

5.2. Geofyzikální průzkum: příspěvek k rekonstrukci (letecky) neobjeveného

5.2.1. Okolnosti a cíle průzkumu

Poněvadž byl atypický lineární útvar na leteckých snímcích rozlišitelný pouze na jediném plošně rozsáhlém poli (cca 6 ha) a na sousedních menších parcelách s různým způsobem zemědělského využívání nebyl identifikován, nabízela se zde možnost prokázat pokračování útvaru pomocí další nedestruktivní metody – geofyzikálního průzkumu. Již v roce 1997 byl v rámci projektu „Sídlní prostor pravěkých Čech“ zahájen povrchový magnetometrický průzkum lokality a rychlé prokázání pokračování útvaru na obou sousedních parcelách jen podpořilo rostoucí archeologický zájem o tuto lokalitu (Gojda 2000). Objevilo se hned několik možných teorií s interpretací útvaru (uzavřené kruhové nebo oválné ohrazení či lokalita kultovního významu, nedokončené ohrazení či ohrazení symbolického významu, funkční fortifikační systém opevněné lokality, opevnění hradiště aj.). Díky novému geofyzikálnímu vybavení bylo pak reálné od 2. pol. roku 1998 (po předchozí plošně omezené

Obr. 15. Schematické zobrazení ploch magnetometrických průzkumů na k. ú. Kly, okr. Mělník sledovaných (i opakovaně) v letech 1997–2000. Plochy geofyzikálních průzkumů (1–6) byly zvoleny v návaznosti na rozlišitelný průběh atypického lineárního útvaru z předchozích leteckých snímků. Jako podkladu bylo použito Státní mapy 1 : 5000 – odvozené Mělník 3–9 (obr. 15–20 zpracoval R. Křivánek). — Abb. 15. Schematische Darstellung der Flächen der magnetometrischen Untersuchung im Katastergebiet von Kly, Bez. Mělník aus den Jahren 1997–2000. Die Flächen der geophysikalischen Untersuchung (1–6) sind im Anschluß an den identifizierbaren Verlauf des atypischen linearen Gebildes aus den vorangehenden Flugbildern gewählt worden. Als Grundlage diente eine Karte im Maßstab 1 : 5000 (Abb. 15–20 von R. Křivánek).

geofyzikální prospekci) na lokalitě aplikovat systematický velkoplošný magnetometrický průzkum. Jeho cílem pak vedle potřebného prostorového výsledování dalšího průběhu lineárního útvaru v krajině byl také pokus o funkční interpretaci objektu. Podrobných výsledků magnetometrického průzkumu mohlo být v neposlední řadě rovněž využito pro následný plánovaný ověřovací archeologický výzkum; přesné vymezení útvaru bude využito při budoucím eventuálním záchranném výzkumu, který se v blízké budoucnosti nedá vyloučit vzhledem k možné výstavbě jedné ze tří plánovaných variant nové silnice mezi Obřístvím a Mělníkem.

5.2.2. Metodika průzkumu

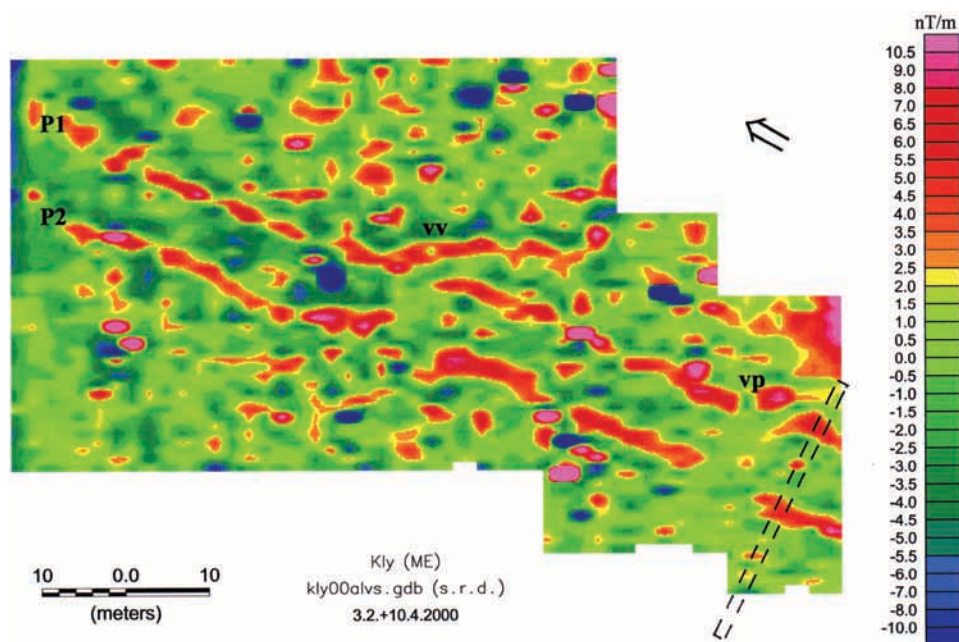
Pro ověření a další plošný průzkum průběhu paralelních linií zahloubených příkopů bylo z geofyzikálních metod nevhodnější aplikovat magnetometrickou metodu založenou na podrobném sledování lokálních magnetických změn v příslušném prostředí. Pro daný typ lineárního útvaru nepochybného antropogenního původu právě jednoduchá, rychlá, nenákladná metodika terénního magnetometrického měření umožňovala jednu z nejefektivnějších cest plošného průzkumu a dohledání útvaru. První pozitivní plošně omezené ověřovací průzkumy byly realizovány v roce 1997, byly však limitovány možnostmi dostupného přístrojového vybavení. Užívaný gradientový způsob terénního měření pomocí protonových magnetometrů PM–2 (Geofyzika Brno) byl silně limitován rychlostí měření/sběru dat i pamětí přístroje, v nejednoduchých podmínkách na k. ú. Kly (různě obdělávaná pole, rozparcelování polí, obtížně schůdný terén) pak bylo reálné v síti 1 x 1 m za jednodenní měření prozkoumat ve dvou terénních pracovních plochu nepřekračující 50 x 40 m (2000 měřených bodů), resp. v podrobnější síti 0,5 x 0,5 m plochu 25 x 20 m. Protonovými magnetometry byly prozkoumány plochy cca 0,6 ha. Není třeba připomínat, jaké úsilí by pak kupř. vyžadoval podrobnější průzkum více ha. Také proto bylo od této metodiky prakticky neumožňující očekávaný velkoplošný průzkum upuštěno a od 2. poloviny roku 1998 byla na lokalitě využívána nová výkonnější aparatura (*Křivánek 2000c*). Díky investicím v projektu SPPČ se podařilo do ArÚ Praha získat dvojici cesiových magnetometrů Smartmag SM–4g (Scintrex, Kanada), v komplikovaných podmínkách na k. ú. Kly pak bylo možné při spojitím způsobu gradientového měření v síti cca 1 x 0,25 m za jednodenní měření prozkoumat jediným terénním pracovníkem plochu kolem 0,5 ha (přes 20 000 měřených bodů!), resp. v podrobné síti cca 0,5 x 0,25 m plochu až 0,25 ha. Cesiovými magnetometry byly opakovaně prozkoumány plochy proměřené protonovými magnetometry a postupně byly sledovány dle dílčích výsledků i rozsáhlé plochy další. Plochy systematicky vedeného velkoplošného geofyzikálního průzkumu atypického lineárního útvaru byly od konce roku 1998 postupně také zaměřovány pomocí GPS, resp. vytyčené sítě geofyzikálního průzkumu v severní části lokality bylo paralelně také využito pro systematické povrchové sběry. Pro počítačové zpracování velkého množství měřených dat byl užíván nejprve software Surfer (Golden Software, USA) a později Oasis–Montaj (Geosoft, Kanada).

5.2.3. Výsledky

Systematický geofyzikální průzkum na pravěké lokalitě Kly byl realizován postupně v letech 1997 až 2000. V prvních dvou letech byl geofyzikální průzkum zaměřen především na ověření a sledování průběhu dvojice širokých linií v sousedství rozsáhlého pole s pozitivními výsledky letecké prospekce (*Křivánek 1999a; 1999b; 1999c; 1999d*). Od konce roku 1998 pak byla nově objevená a již nepochybná lokalita zkoumána (novou aparaturou) systematickým plošným průzkumem (*Křivánek 2000a; 2000b; 2001*). Za účelem dohledání celého útvaru bylo prozkoumáno celkem 6 samostatných ploch o celkové rozloze cca 4,2 ha (obr. 15), přičemž skutečně proměřená plocha geofyzikou byla ještě větší, 4,8 ha (cca 0,6 ha bylo proměřeno opakovaně oběma typy magnetometrů). Převážná část sledovaných ploch se nacházela východně až severovýchodně od obce na dlouhodobě zemědělsky obdělávaných polích často novodobě rozparcelovaných i nestejně obhospodávaných, menší část se pak nacházela též uvnitř obce na obnovených polích po předchozím zahradnictví a na soukromé zahradě.

Výsledky magnetometrických průzkumů v poloze Pod pražskou silnicí byly na polích sousedících s polem, kde byla úspěšná letecká prospekce, pozitivní. Na plochách 1 a 2 byly spolehlivě rozlišeny dvě paralelní přerušované linie předpokládaných příkopů (obr. 16), patrně příliš úzkou vnitřní linii předpokládaného palisádového žlábků bylo možné identi-

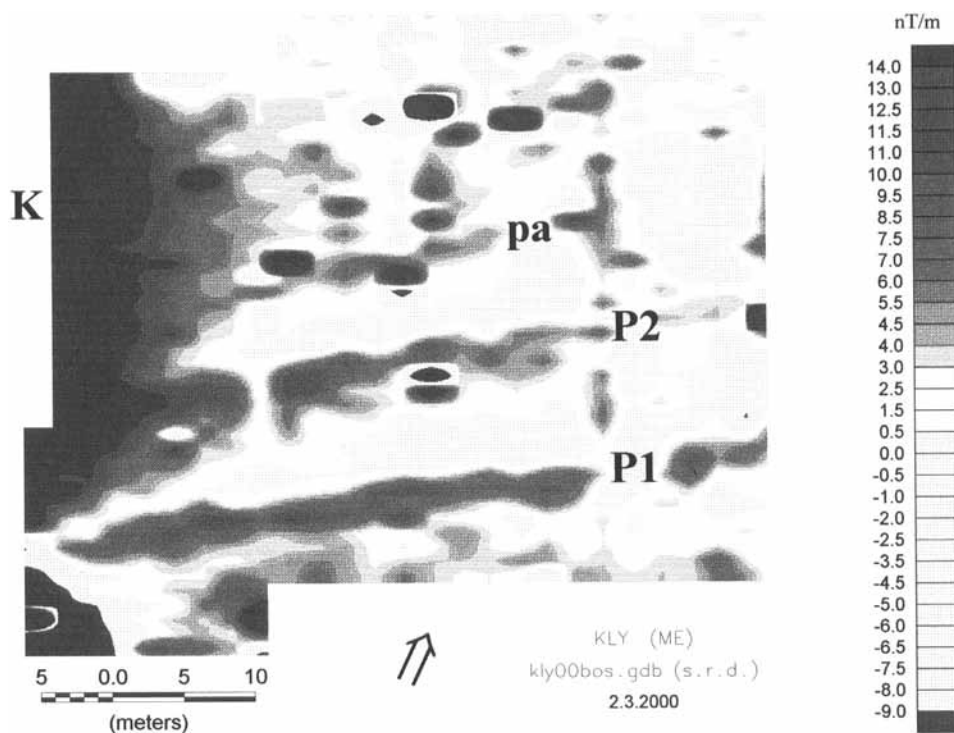

Obr. 17. Kly, okr. Mělník. Výsledek magnetometrického průzkumu jižní poloviny plochy 1 v poloze Pod pražskou silnicí (Křivánek 2000). Na nápadně přerušovaných liniích dvou příkopů (P1, P2) lze rozlišit dva různé typy možných vstupů (vv – přerušení s vybočením obou příkopů vně, vp – přerušení s vně situovaným objektem poblíž sondy archeologického výzkumu). Ačkoli bylo měření realizováno až po ukončení ověřovacího archeologického výzkumu sondáží, odkryté dva široké příkopy jsou i v těchto místech opět spolehlivě identifikovatelné. — Abb. 18. Kly, Bez. Mělník. Ergebnis der magnetometrischen Untersuchung der S-Hälfte von Fläche 1 in der Flur „Pod pražskou silnicí“ (Křivánek 2000). An den auffallend unterbrochenen Linien des Doppelgrabens (P1, P2) können zwei verschiedene Eingangstypen unterschieden werden (vv – Unterbrechung mit ausscherenden Gräben, vp – Unterbrechung mit rechteckigem Objekt in der Nähe der archäologischen Sondierung). Obwohl die Messungen erst nach Abschluß der Kontrollgrabung durchgeführt wurden, sind die zwei abgedeckten großen Gräben auch an diesen Stellen wieder eindeutig identifizierbar.

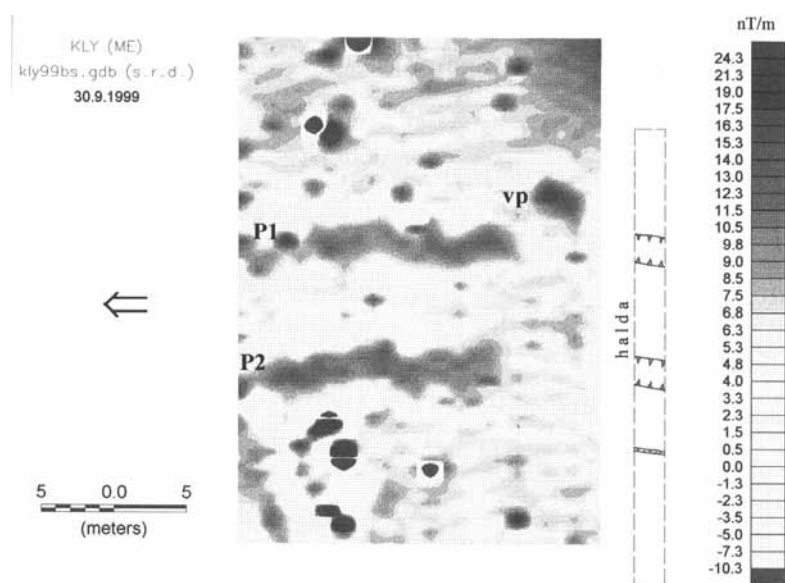
fikovat pouze na menších částech zde proměřených ploch (obr. 18). Až výsledky rychlého měření magnetické susceptibilitity *in situ* na začištěném dně i v profilu sondy v průběhu ověřovacího archeologického výzkumu v roce 1999 objasnily příčinu nestejných magnetických anomálií v jednotlivých liniích příkopů. Magnetická susceptibilita výplně vnějšího příkopu se pohybovala v rozmezí $0,8-1 \cdot 10^4$ SI, vnitřního příkopu $0,7-0,9 \cdot 10^4$ SI, magn. suscepti-

Obr. 16. Kombinace výsledků letecké prospekce a ploch pozitivních magnetometrických průzkumů atypického lineárního útvaru na k. ú. Kly, okr. Mělník. Atypický lineární útvar v podobě trojitého vícenásobně přerušovaného obloukovitého ohrazení vymezoval ostroh vyvýšeného území (o rozloze cca 23 ha) mezi zaniklými meandry (záplavovým územím) Labe. Jako podkladu bylo použito Státní mapy 1 : 5000 – odvozené Mělník 3–9. — Abb. 16. Kombination der Ergebnisse der Flugbildaufnahmen und der magnetometrischen Untersuchungen des atypischen linearen Gebildes im Katastergebiet Kly, Bez. Mělník. Das atypische lineare Gebilde in Form einer dreifachen, mehrfach unterbrochenen Befestigung des Bergsporns (ca. 23 ha) zwischen den toten Flußarmen der Elbe. Aufgrund einer Karte im Maßstab 1 : 5000.

Obr. 18. Výsledek magnetometrického průřezu plochy 2 v pol. Pod pražskou silnicí (Křivánek 1997/2000). Na malé ploše při sv. okraji obce se podařilo identifikovat vedle dvojice širokých příkopů (P1, P2) a neodstranitelných kovů za domy (K) i část linie úzké vnitřní palisády (pa). — Abb. 17. Ergebnis der magnetometrischen Untersuchung von Fläche 2 in der Flur „Pod pražskou silnicí“ (Křivánek 1997/2000). Auf der kleinen Fläche am NO-Rand der Gemeinde konnte neben dem breiten Doppelgraben (P1, P2) und nicht entfernbaren Metallgegenständen hinter den Häusern (K) auch ein Teil der schmalen Palisade (pa) identifiziert werden.

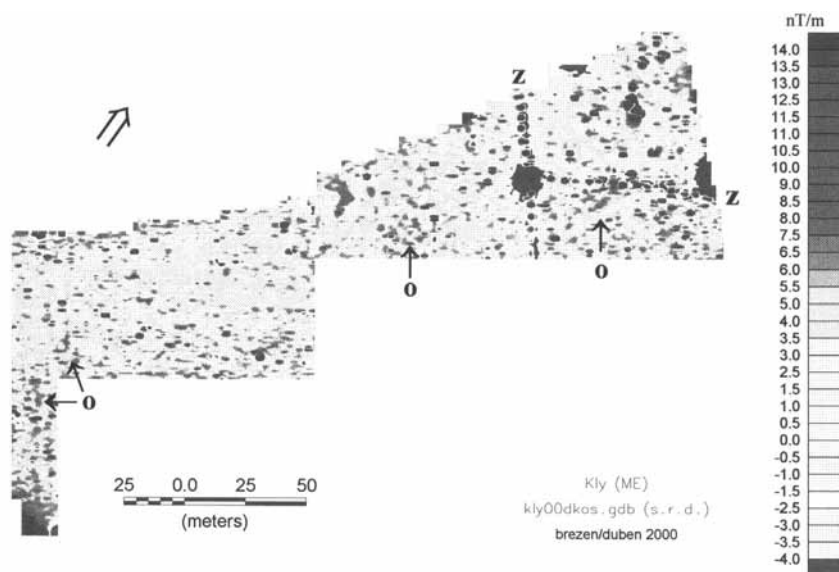
bilita palisádového žlábků se pohybovala v rozmezí $0,5-0,6 \cdot 10^{-4}$ SI. Při běžných hodnotách magn. susceptibilitity nehomogenního štěrkopískového podloží v rozmezí $0,2-0,5 \cdot 10^{-4}$ SI a vysokých hodnotách magn. susceptibilitity ornice v nadloží příkopů $0,8-1,1 \cdot 10^{-4}$ SI pak bylo nejen díky malé šířce a mělkému zahloubení palisády, ale rovněž díky slabě magnetické výplni jen málo pravděpodobné tuto linii magnetometrickým měřením bezpečně identifikovat. V průběhu zmíněného ověřovacího archeologického výzkumu v roce 1999 bylo v bezprostředním okolí sondy realizováno také podrobné magnetometrické měření. Cílem bylo prověřit jedno z míst přerušení příkopů, kde bylo možné vně vnějšího příkopu na leteckém snímku identifikovat velice krátkou linii. Výsledek podrobného magnetometrického měření potvrdil v bezprostředním okolí sondy před přerušením příkopů cca 3 m vně předsunutou, max. 5 m dlouhou linii širokého příkopu (obr. 15). Systém širokých příkopů tedy měl kromě úzké vnitřní palisády na vnější straně minimálně v některých místech přerušení vně předsunuté „předpříkopy“. Protože však měření v průběhu výzkumu díky haldám zeminy nedovolovalo zachycení celého přerušení se všemi okraji příkopů, byl průřez plochy ještě opakovan po ukončení výzkumu a zavezení výkopu na jaře 2000.

Obr. 19. Výsledek kontrolního magnetometrického průzkumu v průběhu ověřovacího archeologického výzkumu (Foster 1999) na části pole severně odkryté sondy v pol. Pod pražskou silnicí (Křivánek 1999). Kombinací výsledku geofyziky se schematickým zakreslením výsledků sondáže bylo možné poprvé ověřit přítomnost objektu (vp) v místě přerušení vnějšího širokého příkopu (P1) i omezené šance na spolehlivé a podrobné rozlišení vnitřního úzkého a méně magnetického reliktu palisády. — Abb. 19. Ergebnis der magnetometrischen Kontrolluntersuchung im Verlauf der archäologischen Grabung (Foster 1999) auf einem Teil des Felds nördlich der abgedeckten Sonde in der Flur „Pod pražskou silnicí“ (Křivánek 1999). Durch die Kombination der Ergebnisse der geophysikalischen Messungen und der schematischen Zeichnung der Ergebnisse der Sondagen konnte erstmalig ein rechteckiges Objekt (vp) an der Stelle der Unterbrechung des äußeren breiten Grabens (P1) bestätigt sowie die geringen Chancen auf eine verlässliche und ausführliche Unterscheidung des schmalen inneren und weniger magnetischen Relikts der Palisade konstatiert werden.

Výsledek opakovaného magnetometrického měření na širší ploše přesvědčivě potvrdil předchozí zjištění. V místě přerušení širokých příkopů severně od sondy archeologického výzkumu je vně předsunutý široký krátký „předpříkop“ (na obou stranách ukončený). Další typ přerušení, resp. pravděpodobného vstupu do ohrazení byl pak zaregistrován cca 50 m severněji, kde se podařilo rozlišit přerušení s vnějším vybočením linií příkopů (obr. 17). Protože se jedná o evidentní vybočení vnějšího, ale i vnitřního příkopu, lze také tento výsledek geofyziky brát jako nepřímý doklad toho, že oba příkopy byly pravděpodobně zbudovány ve stejné době! Výsledek opakovaného měření této jižnější poloviny plochy A je také pozoruhodný z metodického hlediska, neboť znovu zavezená dvojice širokých příkopů je (po 1 roce od ukončení výzkumu) stejně dobře magnetometrickým měřením identifikovatelná jako před archeologickým výzkumem, linie zasypané sondy se zde projevila pouze náznakově.

Výsledky plošných magnetometrických měření na vybraných částech polí severněji od polohy Pod pražskou silnicí a polní cesty byly již skromnější. Ačkoli některé archeologické teorie i vzhledem k pokračování vyvýšeného terénu předpokládaly pokračování lineárního útvaru právě do těchto míst a cílem měření bylo tyto předpoklady prověřit, na plochách 3 a 4

Obr. 20. Výsledek magnetometrického průzkumu plochy 4 při SZ okraji obce (Křivánek 2000). Na plochách nebyly lineární objekty (kromě linií závlah – Z) identifikovány, při SZ okraji obce a nad severní hranou vyvýšené polohy lze rozlišit pouze několik skupin pravděpodobných zahloubených objektů (O). — Abb. 20. Ergebnis der magnetometrischen Untersuchung von Fläche 4 am NW-Rand der Gemeinde (Křivánek 2000). Auf den Flächen wurden (außer der Bewässerungslinie Z) keine linearen Objekte festgestellt, am NW-Rand der Gemeinde, über der N-Kante der Erhebung können nur wenige Gruppen wahrscheinlich von Grubenobjekten (O) unterschieden werden.

nebyly paralelní linie předpokládaných příkopů vůbec rozlišeny. Některé části sledovaných ploch byly navíc narušeny novodobými výkopy s liniemi zavlažovacích potrubí, které jsou ve výsledcích magnetometrických měření samozřejmě také nejvýraznější. Ve výsledcích je částečně patrný rovněž nestejný způsob obdělávání rozparcelovaných polí na tomto území (v místech nad hranicemi jednotlivých polí). Očekávané obloukovité ohrazení, resp. opevnění však zde identifikováno nebylo a pokračování dvojice paralelních linií příkopů do těchto míst je nepravděpodobné. Na plochách nejbližší SZ okraji obce a podél severního okraje vyvýšené planiny byly identifikovány pouze shluky pravděpodobných menších zahloubených objektů (obr. 20), které by mohly korespondovat se zaznamenaným nerovnoměrným výskytem zlomků keramiky především mladšího pravěku z povrchových sběrů.

Výsledky ověřovacích magnetometrických měření na vybraných drobných plochách ve východní části obce ležící na čele vyvýšené planiny s identifikovaným lineárním útvarem byly cíleny k prověření poslední možné strany eventuálního pokračování paralelních linií ohrazení. Měření uvnitř obce na obnovených polích po předchozím zahradnictví (plocha 5) a na soukromé zahradě (plocha 6) sice rovněž byla částečně ovlivněna novodobými úpravami terénu i přítomností kovů, na obou sledovaných plochách však ani omezené linie obloukovitého ohrazení nebyly identifikovány. Průběh jakékoli linie ohrazení, resp. pokračování atypického ohrazení z polohy Pod pražskou silnicí je i dle prostorově novodobou zástavbou omezených geofyzikálních průzkumů jen velice málo pravděpodobný.

5.2.4. Interpretace geofyzikálního měření

Sesazením plošných výsledků jednotlivých etap magnetometrického průzkumu s rektifikovanými leteckými snímky je možné nashromážděné výsledky využít pro prostorové vymezení útvaru i pro vymezení ploch, kde průběh atypického ohrazení již nemá pokračování. Z dosažených výsledků vyplývá, že lineární útvar z období eneolitu, skládající se z dvojice paralelních vícenásobně přerušovaných příkopů a úzké vnitřní palisády, se nachází v podobě oblouku pouze v poloze Pod pražskou silnicí s nejpravděpodobnějším zakončením příkopů při severní, resp. jižní hraně ostrohu vymezeného zaniklými meandry Labe. Dle dosažených výsledků i terénní dispozice není důvod se domnívat, že lineární útvar (ohrazení) byl uzavřený či nedokončený. Systém trojitého obloukovitého ohrazení vyvýšené polohy vymezuje území ca 24 ha, přičemž i dle výsledků geofyziky se lze domnívat, že minimálně oba široké příkopy jsou pravděpodobně současné. (RK)

5.3. Povrchové sběry: osídlení lokality a jeho odraz na povrchu

5.3.1. Úvod

Povrchovým sběrem byla prozkoumána prakticky veškerá dostupná plocha lokality; vynechána musela být pouze její západní část, která je zastavěna.

Druh nálezů / období	Počet nálezů	Počet sektorů
<i>Keramika</i>		
mladý neolit	16	9
neolit obecně	12	9
starší eneolit	2	1
eneolit obecně	2	1
starší doba bronzová obecně	6	2
věteřovská (?) k.	5	3
střední doba bronzová	1	1
mladší až pozdní doba bronzová	2	1
mladší doba halštatská	1	1
doba laténská	2	1
doba římská	33	7
pravěk obecně	1469	73
raný středověk 2	1	1
raný středověk 4 až novověk	824	72
<i>Kamenné nástroje</i>		
broušené sekerky	2	2
štípaná industrie	16	16
<i>celkem</i>	<i>2395</i>	<i>74</i>

Tabulka 1. Celkové počty nálezů z povrchového sběru v Klech, okr. Mělník, 16. 3. 2000.

Cílem povrchového sběru bylo zasadit zkoumané ohrazení do širšího kontextu pravěkého osídlení, a to jak v prostorovém, tak časovém smyslu. Je zřejmé, že tento cíl lze jednorázovým povrchovým sběrem naplnit jen předběžně a přibližně; již dnes však získaná

povrchová data znamenají přínos pro poznání areálu, a to přinejmenším na úrovni přesnější formulace interpretačních možností a nových otázek.

Sběr proběhl 16. března 2000, a to v sektorech 50 x 50 m; tvar některých okrajových sektorů byl způsoben terénní situací. Sběru se účastnilo sedm osob, síť sběru byla zaměřena stanicí GPS. Každý sektor byl sledován třemi průchody, což představuje intenzitu pokrytí cca 12 % (Kuna 1994). S větší intenzitou se sběry prováděly v severní a západní části zkoumané plochy. Keramika byla po laboratorním zpracování klasifikována M. Slabinou, D. Dreslerovou a M. Kunou; štípaná industrie S. Venclem.

5.3.2. Prostorové uspořádání nálezů

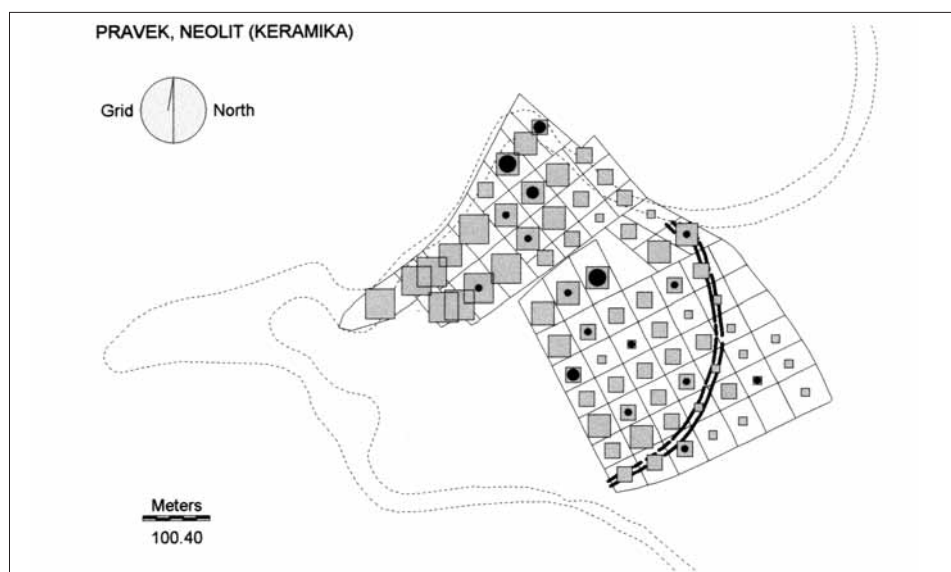
Celkem bylo získáno 2395 artefaktů, z nichž cca 60 % je pravěkého stáří (tab. 1). Nejpočetnější kategorií nálezů je pravěká, blíže nedatovatelná keramika. Pravěká keramika je rozptýlena na celé ploše ohrazeného prostoru (obr. 21). Vně ohrazení hustota pravěké keramiky viditelně klesá, třebaže pro spolehlivější závěr v tomto smyslu by bylo asi třeba pokračovat se sběrem ještě dále východním směrem. Sektory vně ohrazení jsou buď prázdné, nebo obsahují jen 1–5 zlomků pravěké keramiky. Sektory uvnitř ohrazení naproti tomu obsahují většinou alespoň 6–15 zlomků pravěké keramiky, v severní části zkoumané plochy pak často 15–50 zlomků. Největší hustota pravěké keramiky byla zjištěna v západním výběžku lokality, kde počet keramiky ve všech sektorech převyšuje 50 kusů.

Ze srovnání rozptylu atypické pravěké keramiky a keramiky datovatelné do některých pravěkých období vidíme, že jediné období, které se s atypickou keramikou shoduje v šířce svého rozptylu, je neolit. Neolitická keramika (součet kategorií mladý neolit a neolit obecně) se celkem vyskytuje v 17 sektorech a poměrně rovnoměrně pokrývá celou plochu vymezenou ohrazením (s výjimkou západního výběžku). Zdá se tedy, že k neolitickému období patří i ostatní pravěká keramika, rozptýlená na velké ploše areálu. Široký rozptyl keramiky o relativně nízké hustotě na velké ploše není u neolitických sídelních komponent ničím neobvyklým; v projektu ALRB byla taková situace zjištěna několikrát (např. Mělnická Vrutice, okr. Mělník; Řepín, okr. Mělník; Zlatá-Slušnice, okr. Praha-východ aj.). Neolitická keramika se nevyskytuje v západním výběžku lokality, kde povrchová hustota nálezů dosahuje maxima (nad 50 kusů na sektor). Tato koncentrace nálezů proto souvisí nejspíše s osídlením až starší doby bronzové a následujících období.

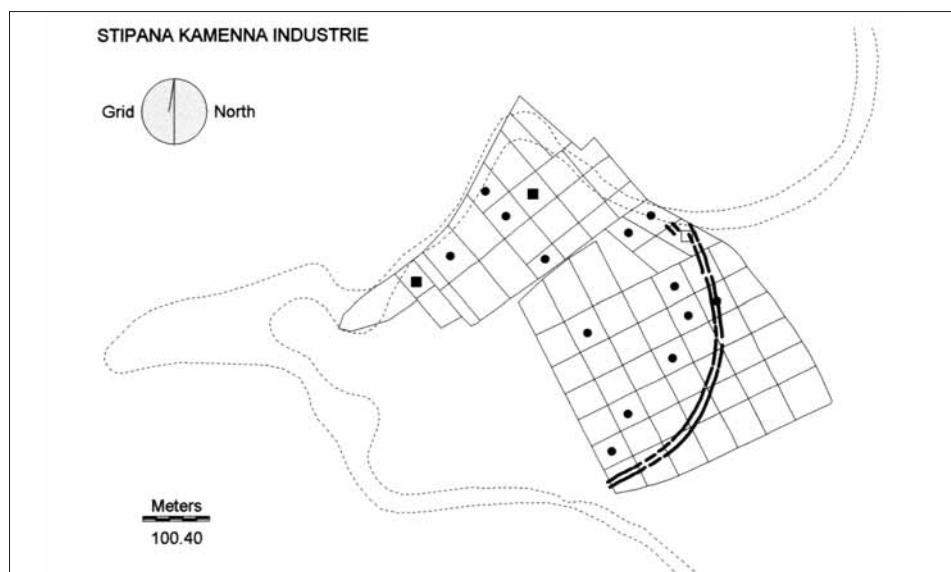
Výskyt eneolitické keramiky (obr. 23) se od neolitické podstatně liší, a to jak celkově menším počtem (celkem pouze 2 zlomky staršího eneolitu, 2 zlomky obecně eneolitické), tak celkovou plochou (pouze dva sousední sektory v severní části areálu).

Soubor štípané kamenné industrie není sám o sobě spolehlivě datovatelný (cf. kap. 6.2.), pravděpodobnou přesnější dataci umožňují jen tři kusy (dvakrát datovatelné spíše do eneolitu, jednou na přelom eneolitu a starší doby bronzové – zlomek pazourkové dýky: obr. 36). Rozptyl štípané kamenné industrie (obr. 22) odpovídá více širokému rozptylu neolitické keramiky než prostorově omezenému výskytu keramiky eneolitické, přičemž opět se zdá, jako by její plošný rozsah byl omezen ohrazením areálu. Větší rozptyl štípané industrie však ještě nemusí být rozhodujícím argumentem pro její datování, protože rozdíl mezi výskytem keramiky a kamenných nástrojů může být způsoben druhotnými faktory, např. přítomností, resp. nepřítomností zahloubených objektů, které podmiňují zachování keramiky. Při současném stavu poznání tedy existují dvě možnosti: štípaná industrie může souviset jak s neolitickou (obytnou) komponentou, která byla rozšířena po celé následně ohrazené ploše, tak může být dokladem (zvláštních?) eneolitických aktivit, při nichž nebyly budovány zahloubené objekty, a tudíž se nezachovala keramika. Vzhledem k celkově nízkému počtu nálezů nelze zatím mezi oběma možnostmi volit, principiálně by však tuto otázku bylo možné řešit dalším povrchovým sběrem.

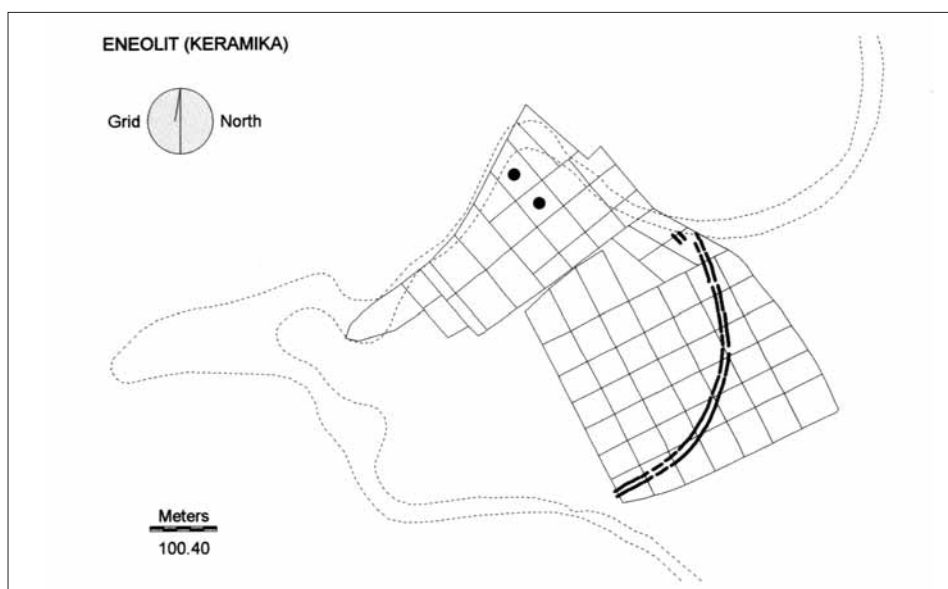
Další prostorový posun komponent zachycujících nálezy starší a střední doby bronzové (obr. 24). Těžší-tě (sídelních?) aktivit se v této době přemísťuje do západního výběžku lokality. Kromě zlomků patřících

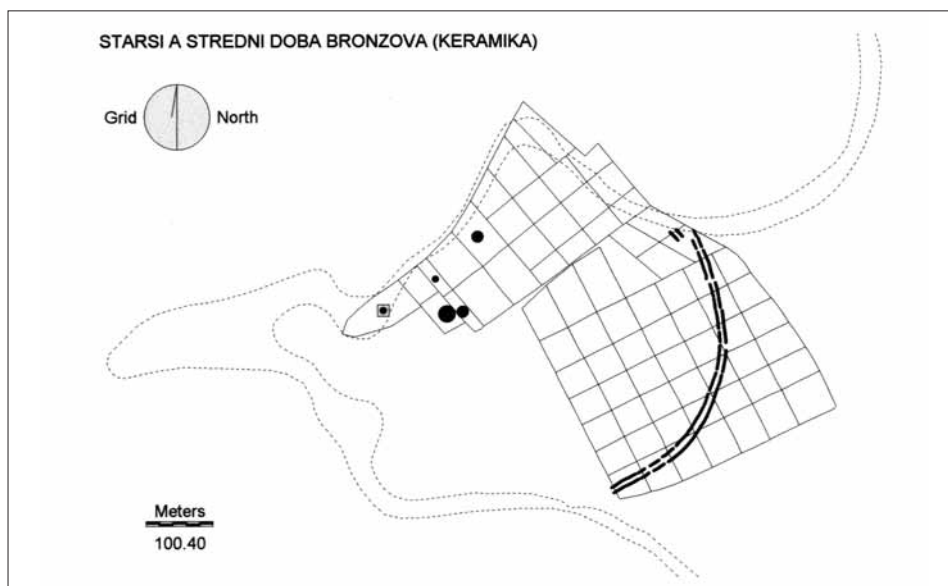
Obr. 21. Kly, okr. Mělník. Povrchový sběr 2000. Výskyt neolitické a pravěké, blíže neurčené keramiky. Šedé čtvercové značky: pravěk (velikostí odlišeny kategorie 1–5; 6–15; 16–50; >50 ks); černé kruhové značky: neolit (kategorie 1; 2–3; >3 ks). — Abb. 21. Kly, Bez. Mělník. Feldbegehungen 2000, neolithische und indifferente urgeschichtliche Keramik. Graues Kästchen: Urgeschichte (Kategorien: 1–5; 6–15; 16–50; >50 Stück; schwarze Kreise: neolithisch (Kategorien 1; 2–3; >3 ks).

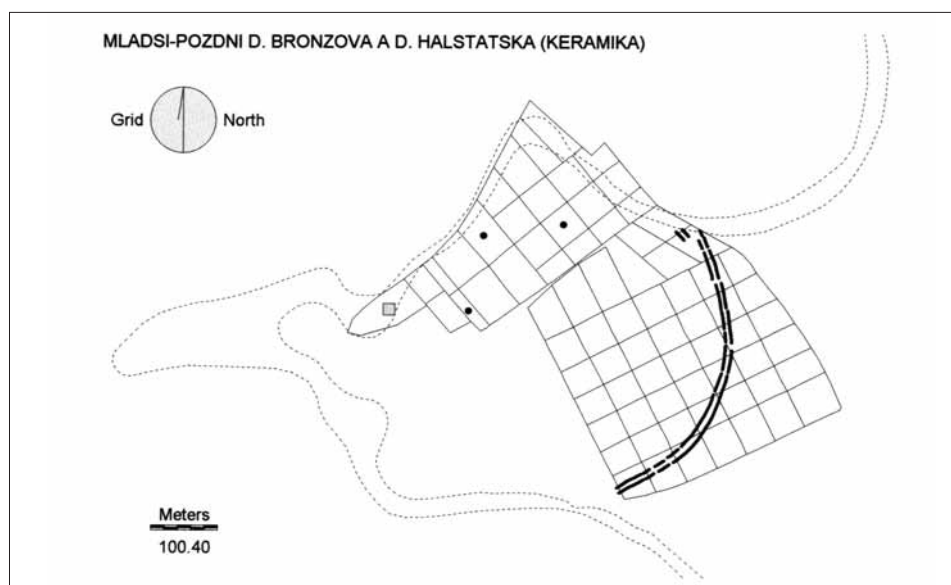
Obr. 22. Kly, okr. Mělník. Povrchový sběr 2000. Výskyt štípané kamenné industrie. Kruhové plné značky: blíže nedatovatelné kusy; čtvercové plné značky: artefakty pravděpodobně eneolitické; čtvercová prázdná značka: pazourková dýka mladšího eneolitu – starší doby bronzové. — Abb. 22. Kly, Bez. Mělník. Feldbegehungen 2000, Vorkommen von Spaltindustrie. Volle Kreise: unbestimmbare Stücke; volles Kästchen: wahrscheinlich äneolithische Artefakte; leeres Kästchen: Feuersteindolch des jüngeren Äneolithikums – älterer Bronzezeit.

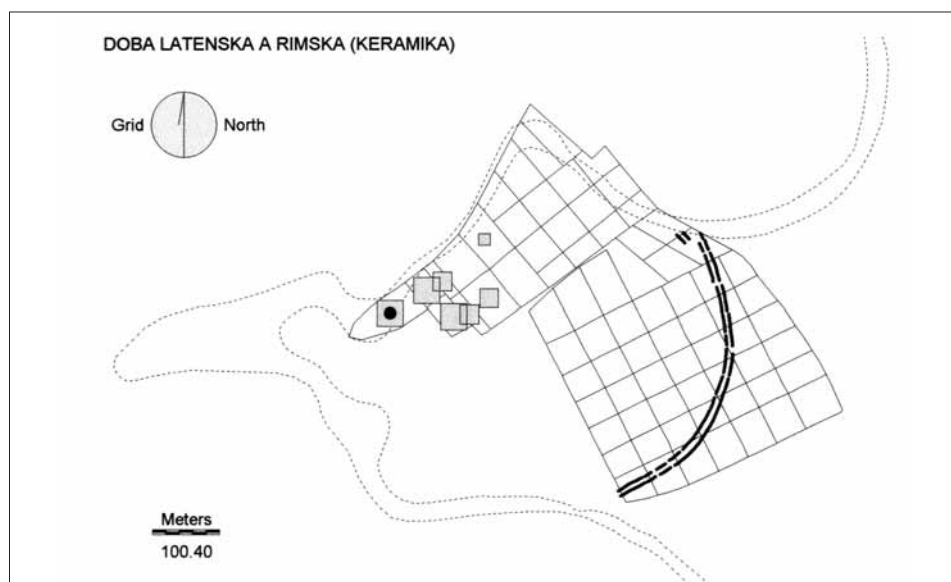
Obr. 23. Kly, okr. Mělník. Povrchový sběr 2000. Výskyt eneolitické keramiky. V obou sektorech nalezeny 2 zlomky keramiky. — Abb. 23. Kly, Bez. Mělník. Feldbegehungen 2000. Vorkommen äneolithischer Keramik. In beiden Sektoren je 2 Scherben.

Obr. 24. Kly, okr. Mělník. Povrchový sběr 2000. Výskyt keramiky starší a střední doby bronzové. Černé kruhové značky: starší d. bronzová, věteřovská kultura; šedá čtvercová značka: střední d. bronzová. — Abb. 24. Kly, Bez. Mělník. Feldbegehungen 2000. Vorkommen von Keramik der älteren und mittleren Bronzezeit. Schwarze Kreise: ältere Bronzezeit, Věteřov-Kultur; graues Kästchen: mittlere Bronzezeit.

Obr. 25. Kly, okr. Mělník. Povrchový sběr 2000. Výskyt keramiky mladší – pozdní d. bronzové a doby halšatské. Černé kruhové značky: mladší až pozdní doba bronzová; šedá čtvercová značka: doba halšatská. — Abb. 25. Kly, Bez. Mělník. Feldbegehungen 2000. Vorkommen von Keramik der Jung– bis Spätbronzezeit und Hallstattzeit. Schwarze Kreise: Jung– bis Spätbronzezeit; graues Kästchen: Hallstattzeit.

Obr. 26. Kly, okr. Mělník. Povrchový sběr 2000. Výskyt keramiky doby laténské a římské. Černá kruhová značka: d. laténská; šedé čtvercové značky: d. římská (kategorie 1; 2–3; >3 ks). — Abb. 26. Kly, Bez. Mělník. Feldbegehungen 2000. Vorkommen von Keramik der Latène– und Römerzeit. Schwarzer Kreis: Latènezeit; graues Kästchen: Römerzeit (Kategorien 1; 2–3; >3 Stück).

obecně starší době bronzové a jednoho zlomku střední doby bronzové zde byly nalezeny i zlomky, které bychom pravděpodobně mohli přiřadit přímo věteřovské kultuře. Všechny z těchto kategorií keramických nálezů tedy mohou souviset s jedním širším chronologickým horizontem na přelomu starší a střední doby bronzové.

Ze stejného prostoru pocházejí i nálezy všech následujících pravěkých období (obr. 25–26). Ojedinelé artefakty mladší a pozdní doby bronzové, doby halštatské a laténské mají jen indikační charakter a rozhodně nesvědčí o intenzivním využití daného místa (areál aktivit ovšem mohl v těchto obdobích pokračovat dále k západu, takže do sledované části lokality zasahoval jen jeho okraj). Výrazný doklad sídlištních aktivit byl v této části lokality zjištěn pro dobu římskou, a to v podobě početných keramických nálezů.

Období raného středověku před „mladohradištním“ horizontem bylo zachyceno jen jedním keramickým zlomkem. Nálezy mladohradištního rázu, vrcholně středověké zlomky a novověká keramika nebyly při analýze rozlišovány. V rámci sledované plochy se vyskytují ve všech sektorech a nejspíše odrážejí hnojení polí a další zemědělské aktivity v okolí vesnice.

5.3.3. Interpretace povrchových dat

Přínos povrchových dat pro interpretaci daného areálu spatřujeme v několika bodech. Za prvé, lze oprávněně předpokládat, že eneolitický ohrazený areál nevznikl v neosídleném prostoru, nýbrž v místě, které bylo již předtím využíváno. Nalezený materiál prokazuje osídlení zejména v období kultury s vypíchanou keramikou. Zajímavý je povrchový rozsah mladoneolitické keramiky (resp. i obecně pravěké keramiky, kterou lze s mladým neolitem spojovat) a štípané industrie, který se víceméně kryje s plochou vymezenou ohrazením. Lze proto uvažovat o kontinuitě ohrazeného areálu s nějakým předchozím areálem aktivity. Tato kontinuita mohla mít různou podobu, od nepřetržitého osídlení areálu stejnou komunitou až po kontinuitu volnější, danou určitým uspořádáním krajiny a opakovaným využíváním areálu průběžně formovaného lidskými zásahy do krajiny. Povrchovými sběry nelze zatím doložit funkci areálu, případně její změnu na počátku eneolitu. Některé další poznatky v tomto směru by jistě mohl přinést další povrchový sběr, provedený s větší intenzitou.

Za druhé, pro období eneolitu (do něž je ohrazení kladeno) zatím nelze doložit významnější využití ohrazeného prostoru jako běžného obytného areálu. Zdá se, že s výjimkou malého úseku v severní části areálu není v ohrazeném prostoru větší množství zahloubených sídlištních objektů s běžnou výplní, neboť ty by se měly projevit povrchovými nálezy keramiky. I tento závěr by bylo ovšem třeba ověřit podrobnějším sběrem, protože hustota zahloubených objektů bývá i v obytných areálech eneolitu relativně nízká.

Za třetí, na přelomu starší a střední doby bronzové vzniká (obytný) areál v západním výběžku lokality, v místě, u kterého lze jen stěží předpokládat přímou souvislost s ohrazením. Kromě toho v sektorech s ohrazením nebyl zjištěn ani jeden nález tohoto a mladšího období. Zdá se proto, že na počátku doby bronzové nebylo ohrazení lokality již funkční a příkopy pravděpodobně již byly zaplněny.

Za čtvrté, povrchové nálezy dokládají dlouhodobou kontinuitu (obytného) areálu v západním výběžku lokality, neboť mezi nimi lze rozeznat artefakty všech období od starší doby bronzové až doby římské. Pro některá období je ovšem počet nálezů minimální; je proto možné, že v těchto obdobích bylo jádro areálu posunuto dále k západu, mimo zkoumanou plochu.

(MK)

5.4. Sondáž výkopem: charakter objektů a jejich stáří

5.4.1. Metoda terénního výkopu a jeho dokumentace

Cílem archeologické sondáže bylo zjistit charakter (hloubka, profil, stopy po případné přítomnosti valů), způsob zániku a stáří tří objektů liniové soustavy (dva příkopy, jeden žlab) odhalené leteckým průzkumem. Naším záměrem bylo získat doplňující poznatky, které nebylo možné zjistit jinými metodami výzkumu (viz kap. 5.1.–3.). V kontextu výše popsaných metod lze i plošně omezenou sondáž chápat v zásadě jako „nedestruktivní“ postup. Výkop totiž v našich podmínkách představoval jen dílčí část souboru použitých (vesměs nedestruktivních) postupů a zároveň postihl jen zanedbatelně malou část zkoumaných objektů. Archeologická sonda byla vedena napříč celým komplexem linií, a to v severní části objektu těsně před přerušením obou příkopů viditelných na leteckých snímcích, tedy asi 125 metrů od severního ukončení ohrazení. Položení sondy do této části objektu bylo dáno také požadavky majitele pole. Sonda měla rozměry 25,0 x 2,6 m; její poloha byla zaměřena pomocí GPS.

Výzkum byl zahájen 27. září 1999 a trval cca dva týdny. Skryvka ornice ve vytyčené sondě byla provedena pomocí mechanizace. Jak bylo možné předpokládat, objevily se v začištěné sondě dva hlavní příkopy ohrazení a palisádový žlab (obr. 27). Mezi hlavními příkopy byl však kolmo na ně zjištěn ještě další, menší příkop, který leteckým průzkumem odhalen nebyl. Každý objekt (kontext) získal pořadové číslo, přičemž index K u čísla objektů znamená zkratku jména lokality. Každá vrstva v objektu byla označena abecedně, v pořadí, jak byla zkoumána. Tak např. vnější příkop byl označen K2 a svrchní vrstva jeho výplně K2A (jako „objekt“ K1 byla označena ornice, jako K6 podorniční vrstva a jako K7 přírodní podloží). Písčité, všeobecně homogenní charakter výplně objektů způsobil, že rozlišení dílčích vrstev v objektech nebylo snadné a stykové plochy mezi vrstvami nebyly zřetelné. Podobně i v objektech, v nichž lze předpokládat existenci kúlů, nebylo možné doložit jednotlivé kúly zbarvením výplně, nýbrž pouze prohlubněmi v podélné ose žlabu. Každá z těchto prohlubní dostala vlastní (pod)číslo v rámci zkoumaného objektu (např. K3/1).

Půdorys zjištěných objektů byl kreslen v měřítku 1 : 20, řezy v měřítku 1 : 10. Zvláštní důraz byl během terénního výzkumu kladen na zjištění kúlových konstrukcí a stratigrafii dílčích kontextů, proto byl sledován nejen příčný, ale i podélný řez objekty. Provedena byla i nivelace, připojená na dočasný nivelační bod na nejbližším sloupu elektrického vedení. Ačkoli nebyl tento bod připojen k absolutní nadmořské výšce, poskytuje provedená nivelace možnost relativního výškového srovnání. V průběhu výzkumu byly odebrány půdní vzorky s ohledem na získání dat o geologických a environmentálních poměrech na lokalitě.

5.4.2. Popis objektů a jejich výplní

K1: Ornice

Silně tmavě hnědá písčitohlinitá půda o mocnosti 0,27–0,30 m, s příměsí malých čoček jílu a malého počtu šterkových říčních oblázků. Větší kameny byly v ornici obsaženy zřídka. Přejechod mezi ornicí a podorničím (K6) je ostrý, tvoří téměř vodorovnou hranici s nepatrným náznakem stop po orbě.

K2: Vnější příkop ohrazení (obr. 28, 30)

Severní profil příkopu se vyznačuje mírně sešikmenými hranami a zaobleným dnem. Šířka dna příkopu je cca 0,80 m, směrem vzhůru se strany pozvolna rozšiřují pod úhlem 30° a zabíhají do vrstvy pod ornicí. Dno příkopu se zužuje směrem k jižnímu konci, kde jeho profil přechází ve tvar písmene V. Zatímco západní stěna příkopu zachovává stálý úhel 30° až k místu styku s ornicí, východní stěna se 0,30 m nade dnem ohýbá vodorovně, takže vytváří jakousi lavici.

Obr. 27. Kly, okr. Mělník. Terénní výzkum ohrazení – pohled do sondy od SV. Vpředu vnější příkop, na nějž nasedá příčný příkop, za ním (uprostřed) vnitřní příkop a úplně vzadu palisádový žlab. — Abb. 27. Kly, Bez. Mělník. Blick auf die Grabung am Erdwerk von NO. Vorne Außengraben, an den ein Quergraben anliegt, dahinter (Mitte) Innengraben und ganz hinten Palisadengrübchen.

Přibližně v ose sondy se na vnější obvodový příkop (K2) kolmo napojuje menší příkop K3. Z půdorysu tohoto příkopu lze usuzovat, že byl během své existence druhotně upraven. Nové zahloubení bylo zcela tmavě hnědou písčitohlinitou vrstvou, kterou není možné odlišit od horní výplně příkopu K2. Proto v místech, kde se příkop K3 napojuje na příkop K2, je další směr jeho pokračování ztracen ve výplni hlavního příkopu. Je však pravděpodobné, že druhotná úprava K3 a lavicová úprava na východní straně K2 představuje pozdější úpravu této části ohrazení.

Rozměry hlavního příkopu se mění v závislosti na druhotných úpravách a obnovovaném zahloubení. Jeho celková hloubka je 1,5 m u jižního profilu, u severního klesá na 1,4 m. Toto mírné stoupání pravděpodobně odráží přítomnost zakončení příkopu směrem k severu v těsné blízkosti sondáže. Eroze způsobila značné rozevření stěn příkopu, údaj o jeho původní šířce je tedy jen odhadem. Horní šířka příkopu na povrchu terénu mohla být 3,6 m na severním profilu a 3,4 m na jižním profilu.

Byla rozeznána jen jedna vrstva výplně příkopu, ačkoli je velmi pravděpodobné, že příkop byl nejméně jednou obnovován a druhotně upravován. Výplň příkopu byla uměle rozdělena na horní (K2A) a spodní (K2B) část.

Horní část výplně (K2A) je tmavě hnědá písčitohlinitá půda s malou příměsí jílu, která směrem dolů zesvětlová, ale zachovává stejné složení. Rozdíl v charakteru výplně není patrný ani nad „lavicí“ v jižní části příkopu. Ve výplni lze pozorovat několik tmavších, nepravidelně horizontálních vrstviček různé mocnosti, protínajících výplň příkopu a pokračujících do podloží. Jsou tvrdší než zbytek písčitohlinité výplně a v místech, kde přecházejí do podloží, se zužují a vlásečnicově větví. Autor tohoto textu se domnívá, že jejich tmavší barva je výsledkem organického probarvení, prosáknutější s povrchovou vodou z horních vrstev příkopu a hromadivější se na horizontu mineralizace. Geologové, kteří navštívili tuto lokalitu, se při-

Obr. 28. Kly, okr. Mělník. Jižní profil vnějšího příkopu v průběhu výzkumu. — Abb. 28. Kly, Bez. Mělník. S–Profil des Außengrabens im Verlauf der Ausgrabung.

Obr. 29. Kly, okr. Mělník. Nádoba staršího stupně michelsberské kultury odkrytá na dně vnitřního příkopu ohrazení. — Abb. 29. Kly, Bez. Mělník. Gefäß der älteren Stufe der Michelsberger Kultur vom Boden des Grabens des Erdwerks.

klánějí k interpretaci vrstviček jako vysrážených železitých minerálů, vzlínajících se spodní vodou směrem vzhůru. Podobné železité vrstvičky jsou běžným úkazem v písčitém a štěrkovém podloží (např. *Lawson 1986*).

Horní písčitohlinitá výplň pokračuje ve stejné barvě a složení k hranici s ornici, podobně jako ve vnitřním ohradním příkopu (K5). V příkopu K2 však horní výplň (K2A) zasahuje i do obou stran, kde zpočátku nahrazuje vrstvu podorničí (K6) a pak se v ní ztrácí. Směrem na západ pokračuje tato vrstva až 1,6 m od osy příkopu, směrem na východ do 2,5 m a poté jde ve stěně sondážního vkopu do vytracena.

Z horní výplně (K2A) bylo získáno 12 zdobených zlomků keramiky kultury s vypíchanou keramikou a 65 nezdobených zlomků, 11 ks štípané industrie.

Spodní výplň příkopu (K2B) se skládá ze stejné písčitohlinité půdy, ale povšechně bez projevů mineralizace. Ve spodní části příkopu bylo roztroušeno celkem 55 nezdobených keramických zlomků (třída 2). Zdá se, že střepy pocházejí z jedné nádoby a mohou tedy reprezentovat záměrně uložený kus keramické nádoby, podobně jako tomu bylo v případě celého poháru, uloženého na dně vnitřního příkopu ohrazení (K5B).

K3: Příkop kolmý na obvodové příkopy (obr. 31)

Tento příkop tvaru písmene L leží kolmo na vnitřní obvodový příkop (K5), zabíhá do jižní stěny sondážního vkopu a na východě se spojuje s vnějším obvodovým příkopem (K2). V jeho půdorysu lze hypoteticky rozeznat druhotné zahloubení (K3/1), ale jen v části kolmé na hlavní příkop K2. Západní konec druhotného zásahu byl jasně zřetelný, ale v místě styku s hlavním příkopem se obě výplně jeví identické, a přesný směr úpravy, zasahující do obvodového příkopu, neodhalila ani řada cílených řezů. Kolmý příkop se pravděpodobně stácel podél vnější stěny hlavního příkopu, což se projevilo ve formě lavice v těchto místech.

Celý profil příkopu (4), včetně jeho přechodu do ornice, byl zachycen pouze na jižní stěně sondy. Na tomto profilu je patrný zásah příkopu do podorniči (K6) až k hranici s ornici, kde se výplň vytrácí. Příkop má na tomto profilu tvar rozevřeného U, hloubka je od povrchu ornice 0,70 m a šířka cca 1 m.

Hranice původního zahloubení příkopu (K3) a druhotného zásahu (K3/1) je jasně patrná, rovněž profil obou objektů je odlišný. Výplň původního zahloubení tvoří rezavě hnědá písčité půda, která směrem ke dnu světlá a obsahuje drobnou příměs šterku. Druhotný zásah je vyplněn tmavě hnědou písčitohlinitou vrstvou s příměsí jílu. Ani jeden z profilů nevykazuje existenci kúlů, ale samotný tvar druhotného zásahu a jámy v jeho dně (K3/2, K3/3 a K3/4) naznačují, že zde byla zachycena část palisády, zpevněné jílem.

Druhotný zásah (K3/1) zcela smazal stopy po původním zahloubení příkopu. Pro tento druhotný zásah neexistuje celý profil, zachycující vztah objektu k podorniči a k ornici, jelikož byl zjištěn uprostřed zkoumané plochy sondážního vkopu. Dno příkopu bylo podélně znivelováno na dvou místech a oba údaje jsou shodné – 0,83 m od povrchu ornice. Šířka v místě povrchu podloží je průměrně 0,43 m a v místě plochého dna 0,20 m. Ve výplni byl objeven fragment neolitické vypíchané keramiky. Příkop i kúlové jámy v K3/1 mají stejnou šířku kolem 0,20 m, naznačující velikost původně použitých kúlů. (K interpretaci tohoto objektu viz též kap. 6.1.2.)

Kúlové jámy ve dně druhotného zásahu v příkopu (K3/1)

Jáma K3/2. Jáma zahloubená 0,12 m do dna příkopu, s vertikálními stěnami a plochým dnem. Šířka je stejná jako šířka dna příkopu 0,21 m, délka 0,38 m, hloubka od povrchu ornice 0,95 m.

Jáma K3/3. Snad kúlová jáma zahloubená do dna příkopu v místě, kde se stýká s hlavním obvodovým příkopem (K2), nebo zakončení dalšího druhotného zásahu pokračujícího podél hrany příkopu K2. V tomto místě vykazují stěny příkopu rozsáhlé stopy eroze, způsobující rozvírání stran příkopu. Jáma (?) se zdá být situována mimo osu a spíše k severní stěně druhotného zásahu (K3/1) v příkopu K3. Jáma je 0,26 m široká se zaoblenou západní částí, ale východní část se ztrácí v tělese hlavního příkopu. Viditelná délka jámy je cca 0,45 m, je tedy srovnatelná s jámou K3/2. Od povrchu ornice zasahuje do hloubky 0,94 m. Umístění jámy mimo osu odpovídá i poloze další možné kúlové jámy K3/4.

Jáma K3/4. Oválný půdorys 0,28 x 0,35 m, hloubka cca 0,90 m. Spodní výplň jámy (K3/4) tvoří jílový slín.

K4: Palisádový žlab (obr. 32)

Žlab pro palisádu (K4) má rovné stěny a ploché dno. V místech sondy sleduje severojižní směr. Jeho šířka je konstantně 0,20 m, ale hloubka se mění od 0,82 m v jižní a severní části k 0,67 m ve středu žlabu. Ačkoli bylo v tomto žlabu položeno postupně několik profilů, nebyly zjištěny žádné stopy po kúlové konstrukci. Přesto však je velmi pravděpodobné, že původně sloužil jako základová rýha dřevěné palisády. Žlab vyplňuje rezavě hnědá písčité půda, která je jasně patrná i v podorniči jako mírně se rozšiřující sloupec, který na hranici s ornici pozvolna mizí v okolní půdě. Ve žlabu byl objeven jediný nezdobený zlomek keramiky.

K5: Vnitřní příkop ohrazení (obr. 29, 33)

Profil vnitřního příkopu ohrazení (K5) je odlišný od vnějšího příkopu (K2). Celý řez vnitřním příkopem byl získán v severní stěně sondy a polovina řezu ve stěně jižní. Hloubka od povrchu ornice ke dnu příkopu je 1,68 m. Přechod příkopu do podorniči a ornice je nezřetelný, proto šířka příkopu v tomto bodě může být jen odhadována, a to na 5,30 m. Profil příkopu ukazuje konstantní tvar, a to písmene U s plochým dnem, širokým 0,30 m. Na stěny příkopu působila zřejmě po dlouhou dobu eroze, která způsobila jejich značné rozevření pod úhlem 45° u dna, 30° v polovině výšky a 20° u vrcholu příkopu. Profil neprokázal žádné druhotné zahloubení nebo jiné modifikace příkopu.

Ačkoli nebylo možné prokázat ve výplni objektu jakékoli mezifáze, identifikovány byly dvě zřetelně odlišné vrstvy – horní (K5 A) a spodní (K5 B). V obou se vyskytuje množství tmavě hnědých horizontálních linií železitých vrstviček.

Vrstva K5 A je organicky probarvená homogenní písčité půda, s velmi malou příměsí jílu, která postupně mění barvu od tmavě hnědé v horních partiích ke světle šedohnědé ve spodních částech. V této části výplně bylo nalezeno 28 nezdobených keramických zlomků, dva zlomky kultury s vypíchanou keramikou a jeden recentní zlomek. Dále byly získány dva úštěpy silexu a fragment drtidla.

Spodní vrstva (K5 B) vyplňuje spodních 0,20 m příkopu. Obsahuje větší množství šterku. Horizontální linie mineralizace obsahují více jílu a jsou mnohem tvrdší než linie z horních partií příkopu. Na dně byl nalezen celý tulipánovitý pohár (obr. 29, 36) a fragmenty další nádoby.

K6: Podorničí

Podorničí tvoří rezavě hnědá písčité půda, která se místy mění v načervenalý písčité jílu. Pokrývá celou sondu vyjma plochy hlavních příkopů, kde v úrovni podorničí vystupuje výplň příkopů, zejména východně od vnějšího obvodového příkopu (K2). Menší příkopy (K3) a palisádový žlab (K4) evidentně protínají tuto vrstvu, ale přesná hranice vkopu se rozplývá se stoupající výškou.

K7: Podloží

Podloží je tvořeno druhohorním pískem a šterkem s tendencí tvořit mineralizované vrstvy. Ty se projevují jako tmavě hnědé, šedé nebo ve šterku černé horizontální pruhy, většinou s rovnou a ostrou horní hranou a nepravidelnou hranou spodní. Tyto pruhy mají vzhled hlíny, ale při bližším ohledání obsahují jen bezbarvá zrnka písku; jedná se tedy nejspíš o produkt mineralizace železa a manganu spojeného s organickým barvivem splaveným na horizont mineralizace povrchovou vodou nebo nebo vzlinajícím ze spodních geologických vrstev (viz výše).

K8: Vrt

Recentní jámu po (geologickém?) vrtu o průměru 0,25 m.

5.4.3. Stratigrafie

Výzkum umožnil rozčlenit nálezovou situaci do tří základních fází:

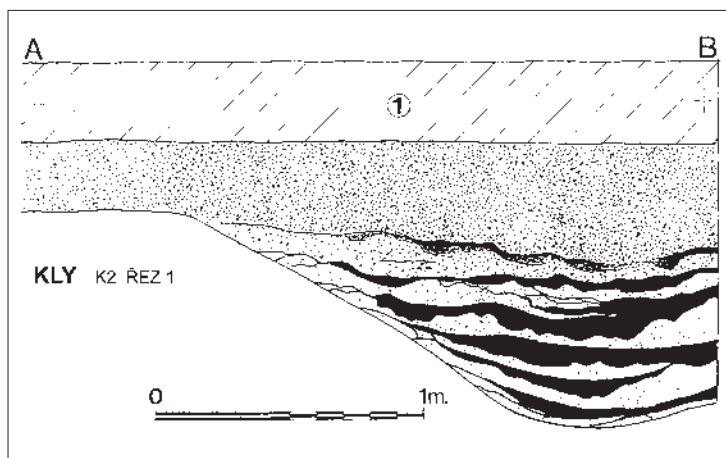
Fáze 1. Zahrnuje horní (A) vrstvy příkopů (K2, K3, K5). Vznik těchto vrstev souvisí se zánikem příkopů a jejich konečným zaplněním. Keramický materiál, datovatelný do období mladého neolitu, lze všeobecně považovat za reziduum (starší intruzi).

Fáze 2. Představuje spodní (B) část výplně hlavních příkopů ohrazení (K2 a K5). Vznik těchto vrstev spadá do období, kdy systém ohrazení byl v provozu, nebo těsně po ukončení jeho užívání. Keramické nálezy, zejména celý tulipánovitý pohár, datují vrstvy do michelsberské kultury.

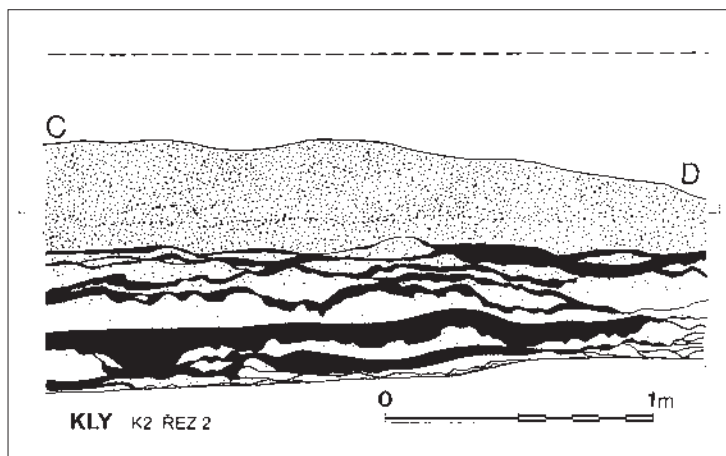
Fáze 3. Zahrnuje (zatím jen hypoteticky) palisádový žlab (K4), který se pravděpodobně stal součástí systému ohrazení až později, protože ignoruje vstupy v hlavních příkopech. Z příkopu K4 pochází jeden atypický zlomek pravěké keramiky.

5.4.4. Evidence valů

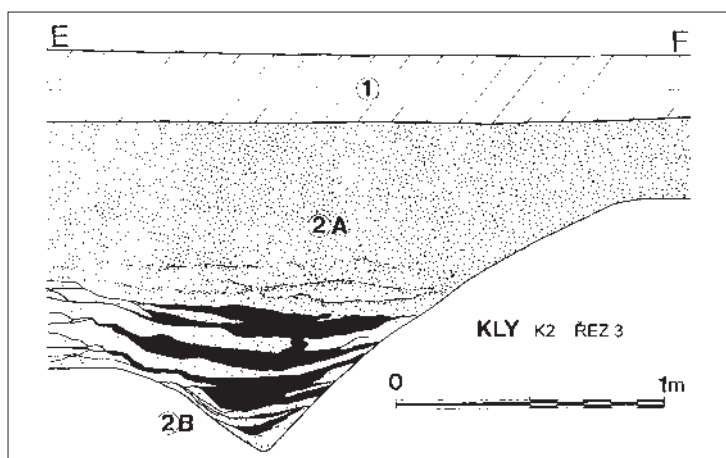
Zbytky valů na povrchu se nezachovaly a ani výplň příkopů neukazuje vrstvy interpretovatelné jako sesuv valového tělesa. Určitý náznak původního valu se však zachoval v charakteru podorniční vrstvy v okolí vnějšího příkopu. Charakter podorniční vrstvy zde totiž nešlo odlišit od horní části výplně příkopu, přičemž směrem východním sahala výplň pří-

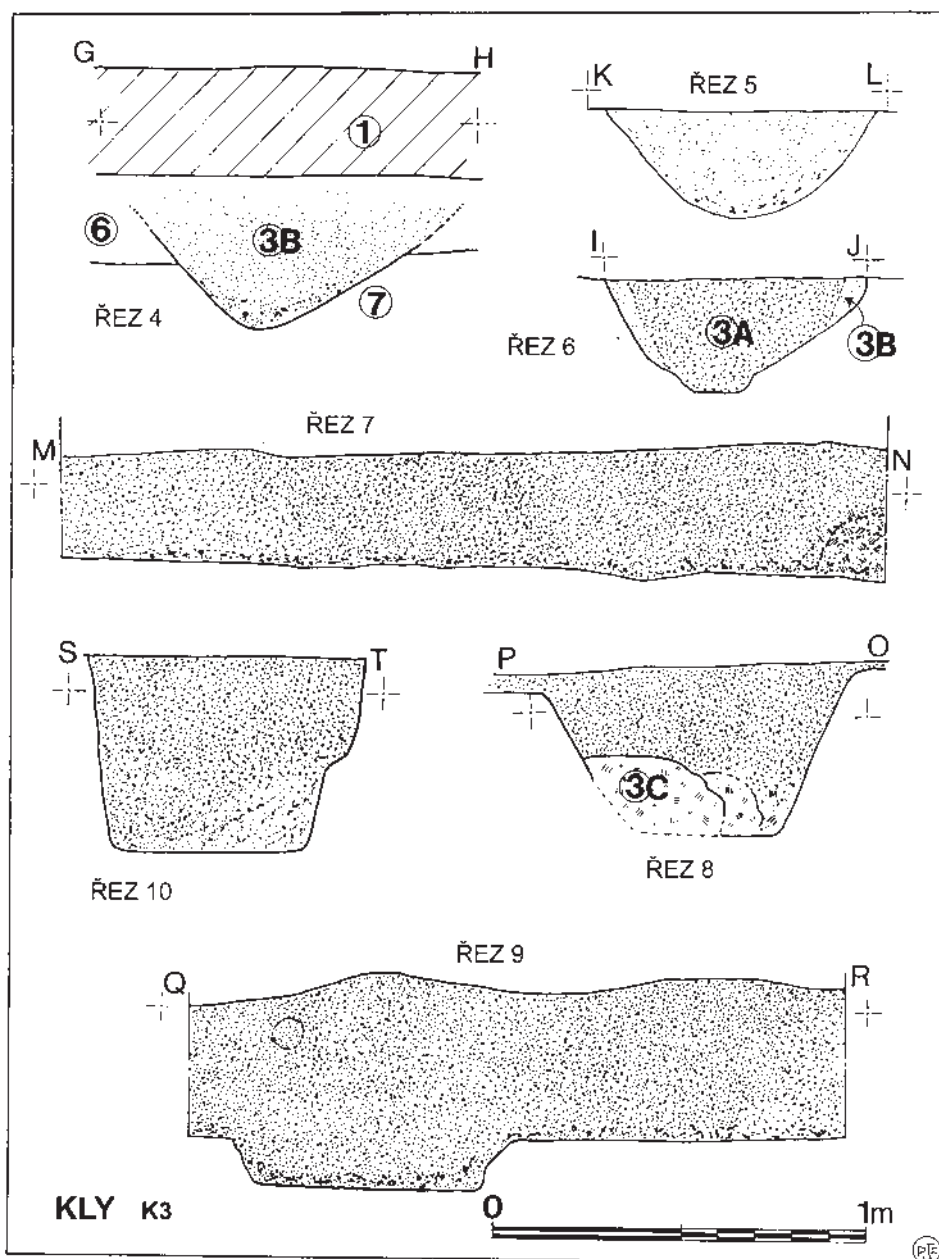
Obr. 30a. Kly, okr. Mělník. Vnější příkop (obj. K2), severní profil (1). Popis vrstev pro obr. 30–33 viz text (srov. též obr. 34). — Abb. 30a. Kly, Bez. Mělník. Außengraben (Obj. K2), N–Profil (1).

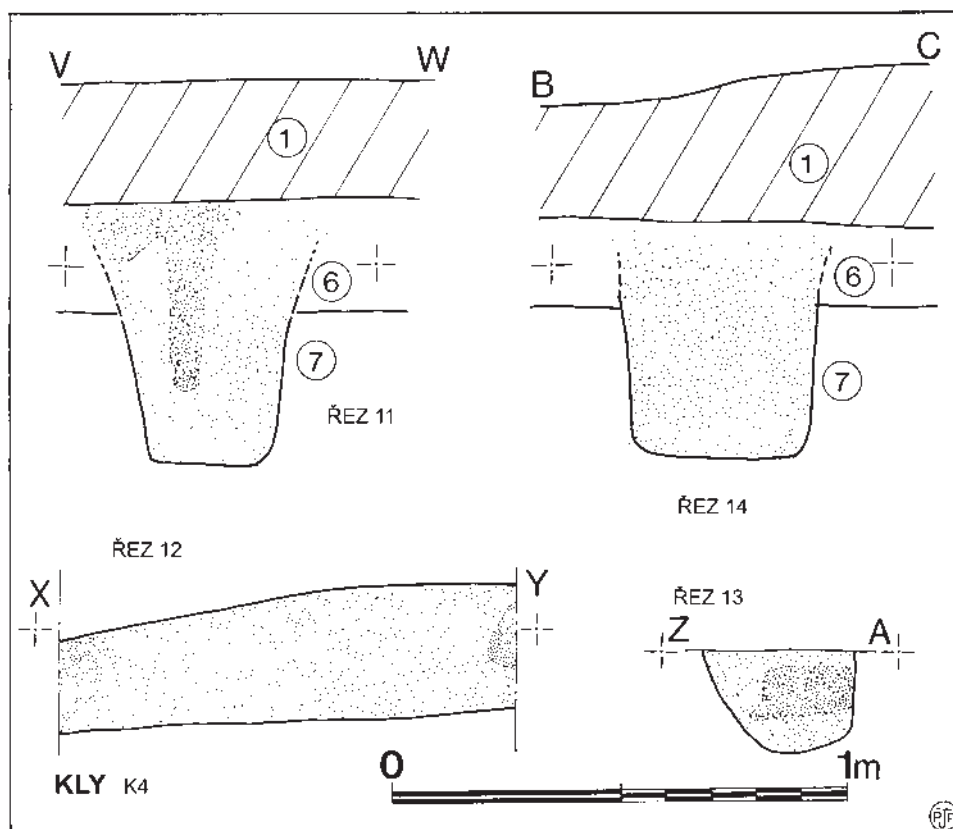
Obr. 30b. Kly, okr. Mělník. Vnější příkop (obj. K2), východní profil (2). — Abb. 30b. Kly, Bez. Mělník. Außengraben (Obj. K2), O–Profil (2).

Obr. 30c. Kly, okr. Mělník. Vnější příkop (obj. K2), jižní profil (3). — Abb. 30c. Kly, Bez. Mělník. Außengraben (Obj. K2), S–Profil (3).

Obr. 31. Kly, okr. Mělník. Objekt K3 (příkop?, základový žlab nadzemního domu?), profil 4–10. — Abb. 31. Kly, Bez. Mělník. Objekt K3 (Graben?, Fundamentgräbchen eines oberirdischen Hauses?), Profil 4–10.

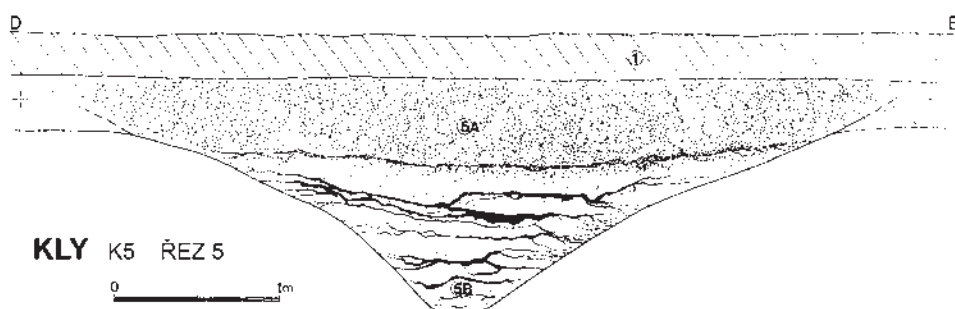

Obr. 32. Kly, okr. Mělník. Palisádový žlab (obj. K4), profil 11–14. — Abb. 32. Kly, Bez. Mělník. Palisadengraben (Obj. K4), Profil 11–14.

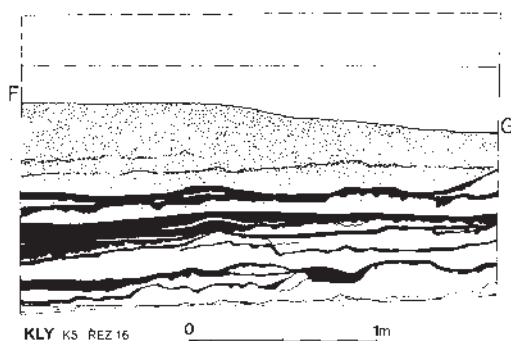
kopu takřka až k okraji sondy, směrem západním jen asi 1 m za okraj příkopu. Tuto situaci lze hypoteticky interpretovat jako doklad valového tělesa, které bylo postaveno na terén zbavený podomíční vrstvy (v době hloubení příkopu již existující, jak ukazuje situace u ostatních objektů) a posléze rozplaveno do horní části výplně příkopu a jeho okolí. Odlišný charakter podomíční vrstvy nad příkopem K2 bylo možné zachytit i v ploše.

5.4.5. Chronologie a kontinuita

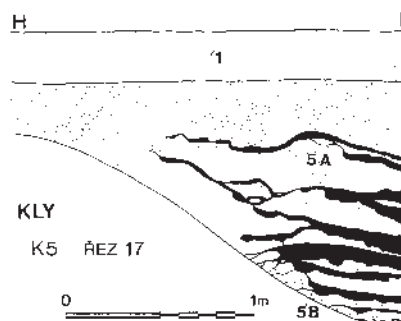
Datování systému ohrazení je možné díky keramickým nálezům pocházejícím z příkopů. Jde zejména o celý pohár objevený na dně příkopu (K5). Nádoba byla umístěna dnem vzhůru ve vrstvě písku s příměsí šterku, která může být důsledkem eroze krátce po vyhloubení příkopu. Následný tlak kumulující se výplně způsobil, že se nádoba zborčila. Charakteristický tvar umožňuje danou nádobu, resp. celý objekt jednoznačně chronologicky zařadit do staršího eneolitu (viz 6.1.2.).

Obr. 33a. Kly, okr. Mělník. Vnitřní příkop (obj. K5), severní profil (15). — Abb. 33a. Kly, Bez. Mělník. Innengraben (Obj. K5), N–Profil (15).

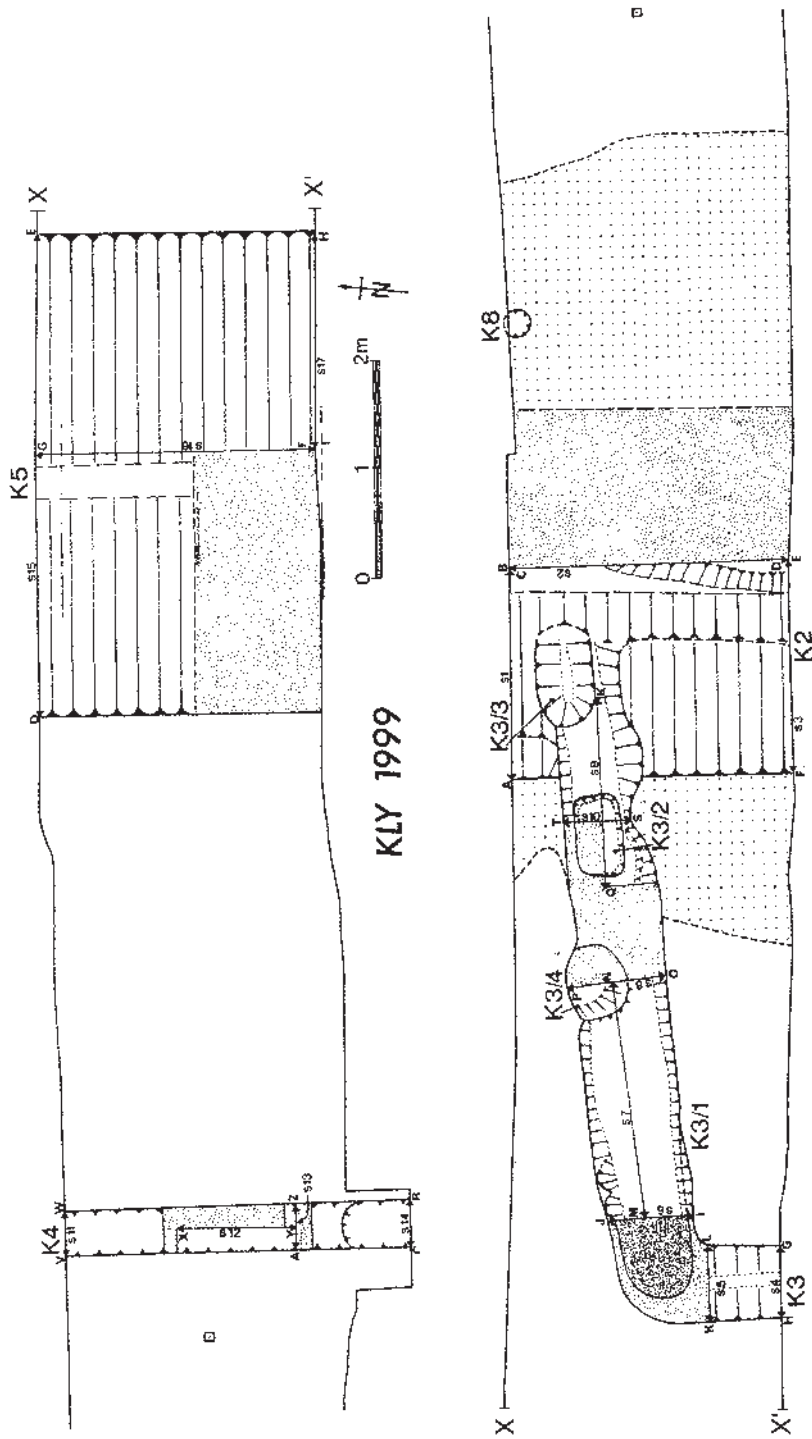
Obr. 33b. Kly, okr. Mělník. Vnitřní příkop (obj. K5), západní profil (16). — Abb. 33b. Kly, Bez. Mělník. Innengraben (Obj. K5), W–Profil (16).

Obr. 33c. Kly, okr. Mělník. Vnitřní příkop (obj. K5), jižní profil (17). — Abb. 33c. Kly, Bez. Mělník. Innengraben (Obj. K5), S–Profil (17).

Ve všech ostatních objektech, kromě palisádového žlabu K4, byla nalezena především keramika neolitická (kultura s vypíchanou keramikou), datovatelná o několik set let dříve. Neolitická keramika vykazovala vesměs značné opotřebenosti, proto je zcela jisté, že jde o materiál přemístěný s kulturní vrstvou. Říční terasy jsou jedním z nejpreferovanějších typů krajiny a jsou bez výjimky hustě osídleny a využívány ve všech obdobích.

Otázka délky trvání příkopů je obtížná, neboť pro její řešení chybí dostatek stratigrafických či jiných podkladů. Samotné profily příkopů však naznačují, že musely přežít ve viditelném stavu po značně dlouhé časové období. Pro delší existenci by snad mohla svědčit přítomnost nejméně jednoho druhotného zásahu z profilu příkopu K3. Pro srovnání, životnost neolitického ohrazení v Briar Hill v Anglii (Bamford 1985) byla odhadnuta na téměř tisíc let (na základě dat ^{14}C). Bamford ukazuje, že všechny příkopy byly znovu hloubeny tehdy, když byly z poloviny nebo ze dvou třetin zaplněny. V tomto bodě by se profil příkopu stabilizoval a eroze by byla minimální. Poslední obnovení linií na lokalitě se projevilo jako řada malých jam podél linií ohrazení z období, kdy z příkopů byla již jen mělká koryta. Tuto linii jam považuje autorka spíše za symbolické gesto, opětovně vymezující původní tvar ohrazení. Dlouhá životnost ohrazení v Klech by neměla být zamítána jen kvůli nepřesvědčivé stratigrafii v konečně jen omezeném sondážním vkopu. Na druhé

Obr. 34. Kly, okr. Mělník: sonda 1/99 – celkový plán. Řídké tečkování: poloha násypu/valu (?). Husté tečkování: nezkoumaná plocha. — Abb. 34. Kly, Bez. Mělník: Sonde 1/99 – Gesamtplan. Locker punktiert: Lage der Aufschüttung/des Walls (?); dicht punktiert: nicht untersuchte Fläche.

straně však nebyl v Klech nalezen žádný důkaz pro opakované využívání ohrazení podobným způsobem.

Nečleněná (?) linie palisádového žlabu nasvědčuje tomu, že není současná s ostatními příkopy, protože nerespektuje jejich vstupy. Samotné toto zjištění ukazuje na dlouhodobou kontinuitu využití místa. Rovněž oba příkopy mohly být zbudovány v odlišném časovém období, ačkoli mají některé společné vstupy. Jelikož v pravěké krajině by se příkopy i valy dochovaly v téměř původním rozsahu po dlouhé časové období, není nemožné, že původně byl vyhlouben jen jeden z hlavních příkopů, ať už sloužící jakékoli funkci, a další příkop, respektující linii původního, následoval teprve mnohem později. Vstupy v původním příkopu by byly ještě viditelné a vstupy v pozdějším příkopu by se jim tedy mohly přizpůsobit.

(PF)

český překlad L. Čiháková

6. NÁLEZY: STRUČNÝ POPIS A ANALÝZA (CHRONOLOGIE, ZASTOUPENÍ KULTUR, MATERIÁL)

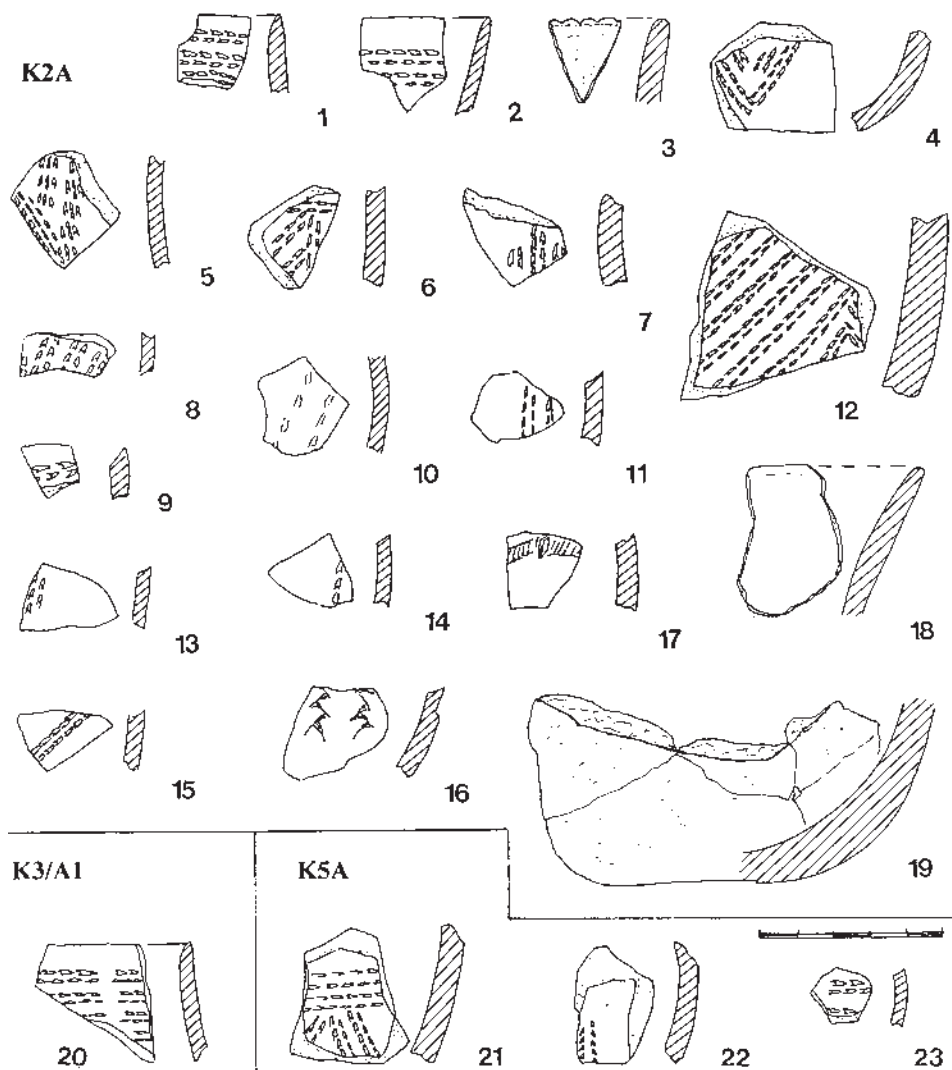
6.1. Keramika: popis a kulturní určení

Přehled o počtu keramiky nalezené na povrchu a v jednotlivých objektech a jejich vrstvách podává tab. 1. Z celkového počtu 235 zlomků pochází 51 zl. z tulipánovitého poháru (obr. 29), dalších 5 zl. je částí jedné nádoby (obr. 35: 19) a zbývajících 179 zlomků, převážně drobných a tvarově atypických, je z různých nádob.

Z hlediska *keramické hmoty* se makroskopicky dá rozlišit celkem pět materiálových tříd: 1 – plavená jemná a plavená zrnitá, 2 – jemně písčitá, 3 – hrubě písčitá, 4 – písčitá s kaménky, zčásti slabě slídnatá, 5 – jemně písčitá, silně slídnatá, 6 – světlé, tvrdě pálené zboží pozdně středověkého až novověkého stáří.

Určit *kulturní příslušnost* není u většiny střepového materiálu s ohledem na jeho zlomkovitost a atypičnost možné. Kromě několika zlomků novověké keramiky (3 zl. z povrchové vrstvy a 1 zl. ze svrchní vrstvy vnitřního příkopu) zde spolehlivě evidujeme keramiku ze dvou pravěkých období:

A. Mladší neolit, kultura s vypíchanou keramikou. Střepový materiál tohoto stáří je zlomkovitý, s povrchem více či méně otřelým. Tato okolnost, stejně jako to, že pochází jednak z povrchové vrstvy sondy, jednak z horní vrstvy výplně obou příkopů, naznačuje, že jde o nálezy druhotně přemístěné, ať už orbou, nebo během přirozeného procesu nivelace terénu v místech částečně zaplněných příkopů. O primárním uložení, tedy v době osídlení k. vypíchané, lze uvažovat jen u zlomku na obr. 35: 20. Ten je jediným nálezem z výplně lomeného žlabu obj. K3 (přesněji ze svrchní vrstvy výplně úseku K3/1), odkrytého na ploše mezi vnějším a vnitřním příkopem. Podle tvaru a profilu se dá tento objekt nejspíše interpretovat jako sz. *nároží dlouhého domu* s částí zadní (severní) stěny a jedné z bočních stěn (západní). Tomu by odpovídala i orientace SSZ–JJV, odpovídající standardu domů k. vypíchané; zda je tento výklad správný by ovšem mohl říci jen další odkryv. Pro příslušnost základového žlabu ke staršímu osídlení zdejší polohy hovoří ale i stratigrafická situace, podle které byl jeho východní úsek (s předpokládaným sv. nárožím domu) porušen vnějším příkopem staroeneolitického ohrazení (podle P. Fostera je však naopak obj. K3 mladší než K2 a tomuto názoru odpovídá i vzájemný vztah obou objektů na celk. plánu – pozn.

Obr. 35. Kly, okr. Mělník. Vybrané zlomky neolitické keramiky z výplní příkopů. Kresba: M. Zápotocká. —
 Abb. 35. Kly, Bez. Mělník. Auswahl von Fragmenten neolithischer Keramik aus der Verfüllung der Gräben.
 Zeichnung M. Zápotocká.

M. Gojdy), *zdobené* zlomky náležejí podle materiálu výlučně do skupiny I (plavená jemná či zrnitá), která je pro zdobenou keramiku této kultury charakteristická. Z *tvarů* jsou zde podle profilace některých zlomků zastoupeny hruškovité nádoby (či poháry) a misky. Podle *výzdobných technik* (většinou střední až velký dvojpích, na zlomku obr. 35: 5 trojvpích a na zlomku obr. 35: 16 tremolový vpích) i podle použitých motivů (přerušovaný pás pod okrajem, vícenásobné krokvice, šikmé pásy) se celá kolekce řadí do *mladšího stupně k. vy-píchané*, nejspíše pak do fáze IV A (za určení děkujeme M. Zápotocké).

Obr. 36. Kly, okr. Mělník. Tulipánovitý pohár ze dna vnitřního příkopu. Kresba: P. Foster. —
Abb. 36. Kly, Bez. Mělník. Tulpenbecher vom Boden des Innengrabens. Zeichnung P. Foster.

Z nezdobených zlomků se k. vypíchané dají spolehlivě přiřknout jen ty s materiálem 1. skupiny. Stejné datování ale nemůžeme vyloučit ani u většiny střepů 2.–5. materiálové skupiny, protože ty všechny se běžně používaly při výrobě nezdobené a zásobní keramiky k. vypíchané (s výjimkou několika zlomků odlišného rázu, srov. níže).

B. Starší eneolit. Do tohoto období náleží spolehlivě pouze jediný nález – pohár, který se nalezl postavený ústím dolů a oblým dnem nahoru na dně vnitřního příkopu:

Pohár tulipánovitý: vyšší prohnuté a široce rozevřené hrdlo se ztenčeným, ploše seříznutým okrajem nasazeno na ovoidní tělo s nevýraznou horní výdutí a oblým nezesíleným spodkem; hrdlo odsazeno od těla tupým lomem; zachován téměř celý (slepen z ca 51 zl.: 13 zl. o, o–h., 8 zl. h–pl., ca 30 zl. t.), jen nepatrně doplněn; p. jemně vyhlazený se stopami přeleštění na hrdle i těle, hnědošedý až šedý, místy šedočerný či světle skvrnitý; mat. jemně písčité; v. 225, o–dm. 222, v. hrdla 75–80 mm; obr. 29, 36).

Mezi keramikou náležející podle materiálu do 2. třídy (jemně písčité) je několik jedinců, u nichž je příslušnost ke k. vypíchané nepravděpodobná a které s nutnou opatrností řadíme též do tohoto období:

Pohár ? : 1 zl. o–h., p. šedý blátitý slip, obr. 35: 18; 3 zl. t., snad z téže nádoby.

Typ ? : část (5 zl. t–d.) nádoby se zaobleným spodkem a zploštěným dnem, p. hlazený, šedeohnědý až okrový, obr. 35: 19.

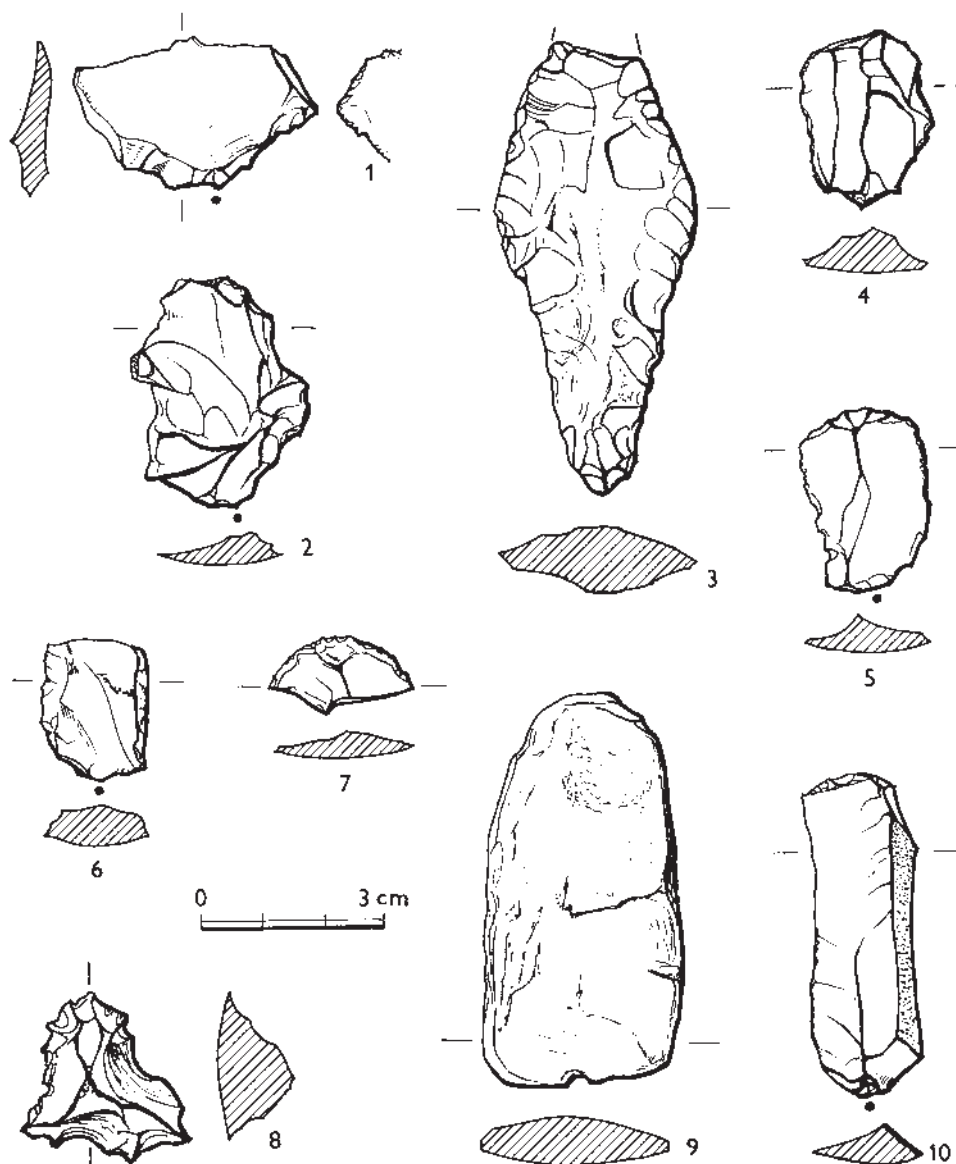
Typ ? : 1 zl. těla s nezřetelným motivem rytého úzkého žebříčku (?), p. šedoohnědý, obr. 35: 17.

Závěr: Střepový materiál mladšího stupně k. vypíchané a zřejmě i objekt K3, který lze předběžně interpretovat jako část základového žlabu zadní stěny dlouhého domu, datují nejstarší osídlení zdejší polohy do mladého neolitu, přesněji do mladšího stupně k. vypíchané. Druhé období sídelní aktivity, dané vybudováním ohrazení složeného z dvojice příkopů a palisády, je datováno nálezem tulipánovitého poháru ze dna vnitřního příkopu do počátku staršího eneolitu, do období odpovídajícího staršímu stupni k. michelsberské.

(MZ)

6.2. Štípaná industrie

Z prostoru pravěkého ohrazení v Klech pochází pouhých 30 kusů štípané industrie. Jde nejen o nepočetný, ale hlavně o morfologicky nevýrazný, a proto i o kulturně indiferentní soubor nepatinované industrie sídlištního, resp. spotřebitelského charakteru (chybějí

Obr. 37. Kly, okr. Mělník. Štípaná industrie z povrchových sběrů a sondáže (1–8, 10) a hlazená sekerka (9). Kresba: H. Komárková. — Abb. 37. Kly, Bez. Mělník. Silexindustrie von den Feldbegehungen und Sondagen (1–8, 10) sowie geglättetes Beil (9). Zeichnung H. Komárková.

jádra a surovina, vyskytuje se výrobní odpad a zlomky artefaktů), jenž pohřichu k interpretaci ohrazení podstatněji nepřispívá.

Ze sondáže v r. 1999 pochází 15 kusů (z toho 13 z vnějšího a 2 z vnitřního příkopu). Tento soubor se skládá ze 4 retušovaných artefaktů (úštěpové škrabadlo, zlomek bilate-

rálně retušovaného nástroje, vrubovitě a zoubkovitě retušovaný kus, retušovaná čepel), z 5 zlomků čepelí a čepelovitých úštěpů a 6 úštěpů a odštěpů. Surovinu většinou tvoří nepatinované glacienní silicity (14 kusů), jen jediný kus byl vyroben z křemence typu Tušimice. Průměrná velikost artefaktů činí 26,5 mm, max. velikost kolísá od 12 do 44 mm, tedy jde o industrii drobnotvarou.

Povrchové sběry v r. 2000 přinesly v polygonu 014 také 15 kusů (nehledě k jednomu ztracenému artefaktu). S jedinou výjimkou (přír. č. 70, obr. 37: 3)) jde rovněž o soubor drobnotvarý (max. vel. od 13 do 53 mm, včetně č. 70 do 75 mm, takže průměrná velikost činí 19,3 mm, resp. 26,6 mm včetně č. 70), nepatinovaný a má také sídlištní charakter. Skládá se ze 7 retušovaných artefaktů (3 škrabadla, 1 dýka, 2 retušované čepele, 1 retušovaný úštěp), 2 čepelí a 6 úštěpů a odštěpků; popis v nálezové zprávě). (Relativně vysoké zastoupení nástrojů ovlivnil způsob získání, neboť při sběru se častěji nalézají nápadné artefakty.) Převaha suroviny pochází ze severního směru (10 kusů silicitů z morén, 2 neurčené rohovce a po jednom kusu křemence typu Skršín a Tušimice z Mostecka), jen ojediněle kropenatý rohovec typu Flintsbach (přír. č. 60, obr. 37: 4).

Obě kolekce neobsahují dostatek kulturně klasifikovatelných prvků, takže nelze posoudit stupeň jeho sourodosti, resp. nesourodosti. Nepochybně náleží do intervalu v rozpětí od pozdního paleolitu do eneolitu, podle všech znaků a ojedinělých a nejednoznačných morfologických indicií (č. 60?) lze soudit na příslušnost do postmezolitických (neolit? – eneolit?) období. Morfologicky nejnápadnější položkou souboru však je bifaciálně plošně opracovaný hrot dýky nebo kopí, náležející do pozdního eneolitu až starší doby bronzové (obr. 37: 3; k morfologickému dělení cf. *Agthe 1989*, 24 sq.; k úskalím typologické klasifikace kusů mimo kontext viz *Šebela – Škrdla 1999* s lit.). (SV)

7. ZÁVĚR: ZHODNOCENÍ METODY A ZÍSKANÝCH DAT; VÝZNAM ENEOLITICKÉHO OHRAZENÍ V KLECH V KONTEXTU ČESKÉHO PRAVĚKU

Na příkladu velkého pravěkého ohrazení v Klech se v praxi potvrdilo, jak užitečná a pro detailní poznání pravěké sídelní historie přínosná může být aplikace nedestruktivních metod archeologického výzkumu a jejich vzájemná kombinace.

V tomto řetězci heuristických metod stojí na prvním místě *letecká archeologie*. Za příznivé konstelace objektivních podmínek (půda/podloží, klima, charakter porostu, světlo) a při eliminaci nepříznivých subjektivních vlivů (malá zkušenost leteckého průzkumníka) dochází nejprve k *objevu* – k identifikaci zástupných (porostových) příznaků indikujících existenci pohřbeného archeologického objektu. Objevem získáváme nové poznání, které obsahuje tyto informace:

- na konkrétním místě se nachází komponenta pravěkého sídelního areálu;
- tato komponenta má liniový, resp. bodový charakter;
- její půdorys je identifikovatelný v celém rozsahu/v části;
- morfologie (v případě, že komponenta je ohrazením) objektu dovoluje/nedovoluje objekt alespoň zhruba datovat, případně určit jeho funkci (pohřební, obytnou, výrobní...).

Vidíme, že leteckou prospekci zjištěná a fotografiemi dokumentovaná dosud neznámá archeologická situace nám přináší nejen informaci o existenci dosud neznámého sídelního bodu, nýbrž i o kvalitě objeveného objektu (typ, velikost, půdorys, případně jeho funkce). Kelský objekt a další velká pravěká ohrazení, která se v Čechách prozatím podařilo identifikovat, jsou příkladem archeologických objektů, které bez aplikace leteckého průzkumu prakticky nejsme schopni odhalit. Z toho vyplývá, že role této nedestruktivní prospekční metody pro poznání pravěké sídelní struktury tzv. starého sídelního území je prakticky nezastupitelná.

Dalším krokem v řetězci průzkumných aktivit je použití *geofyzikálních měření*. Zásadní význam geofyziky spočívá v tom, že je schopna doplnit informace o půdorysu, resp. průběhu ohrazení, které bylo odhaleno z výšky, v těch místech, kde charakter využití terénu (většinou neobdělávaná zatrávněná/zaplevelená půda, malé zahradní parcely apod.) zabraňuje zviditelnění pohřbeného objektu na povrchu země. V případě Klů přispěl průzkum pomocí geofyziky především ke dvěma podstatným zjištěním: 1. Ohrazení pokračuje na severním konci v délce asi 130 metrů, kde je ukončeno na terénní hraně probíhající po vrstevnici 160 m, resp. na západním konci v délce 50 metrů. 2. Jeho další pokračování nebylo zjištěno na žádném místě, které bylo geofyzikálně změřeno. Byl tak vyřešen jeden z hlavních problémů, týkající se rekonstrukce celkového půdorysu. Analýza leteckých fotografií totiž neumožnila vyřešit otázku, zda dvojitý příkop s palisádou pouze přepažoval jazykovité vyústění terasového stupně na východní straně, anebo zda netvořil uzavřený objekt (kruh/ovál o průměru kolem 600 metrů, který nepřekračuje hranu terasy směrem do inundace). Takto bychom jej mohli hypoteticky interpretovat, pokud bychom pracovali pouze s leteckými snímky. Výsledky geofyzikálního průzkumu takovou možnost jednoznačně vyloučily, a to ze dvou důvodů: 1. naměřené hodnoty v místech, kde končí průběh ohrazení podle leteckých snímků ukazují, že jejich pokračování na severním i západním konci nesleduje kruhový půdorys, ale přímou linii směřující k okraji terasy; 2. systematickým průzkumem areálu v místech, kudy by musel probíhat hypotetický obvod ohrazení, nebyl zachycen sebemenší náznak existence pohřbeného příkopového systému.

Výsledky, které přinesly *povrchové sběry*, nám dávají představu o trendech v sídelním využití sledované polohy v pravěku. Naznačují nám, že zdejší osídlení se v průběhu celého pravěku (tedy v dobách před vybudováním objektu i po zániku jeho funkce) soustředilo na plochu *uvnitř* ohrazení. Těžiště sídelní aktivity se postupně přesunovalo ze severní a střední části plochy, kde se koncentrovalo v mladší – pozdní době kamenné, k západnímu výběžku terasy (d. bronzová – d. římská). Podle výsledků sběrů, potvrzených ostatně i výkopem, byla poloha nejintenzivněji osídlena v mladším neolitu, konkrétně v období kultury s vypíchanou keramikou. Funkci tohoto nejstaršího sídelního projevu však nelze určit. Ještě hůře jsme na tom pro období eneolitu – tedy přibližně pro období, v jehož časné fázi byl areál obehnan dvěma příkopy a palisádou. Při sběrech byly nalezeny pouze dva keramické fragmenty, takže je prakticky nemožné interpretovat funkci ohrazení na základě takto omezené informace. Přesun sídelní aktivity uvnitř areálu – a to směrem dále od ohrazení – dává tušit, že nejpozději od počátku doby bronzové již příkopy neplnily svou funkci a byly pravděpodobně zaplněny.

Konečně můžeme zhodnotit efektivitu *archeologického výkopu* – sondy (25 x 2,6 m) vedené kolmo na linii dvou paralelních příkopů a žlabu. Výsledky dosažené touto metodou potvrzují naše přesvědčení, že výkop prováděný ovšem s jasně vymezeným cílem

a v omezeném rozsahu může v případě velkých pravěkých ohrazení (kde vzhledem k jejich délce je úzká sonda relativně malým zásahem do neporušené památky) zásadním způsobem přispět k datování objektu, resp. k určení stáří a posloupnosti procesů, které probíhaly v době jeho fungování a poté, kdy jeho funkce skončila. I když je známo, že některé druhy velkých ohrazení prakticky neobsahují datovací materiál (keramiku, a to nejen na dně příkopů, ale většinou ani v jejich výplni) – např. římské pochodové tábory –, u pravěkých ohrazení jsme na tom lépe. V případě objektu v Klech se podařilo na dně vnitřního příkopu narazit na nádobu v poloze svědčící o jejím záměrném umístění dnem vzhůru. Tato nádoba, tulipánovitý pohár starší fáze michelsberské kultury, datuje vnitřní příkop – a pravděpodobně i celý systém – poměrně přesně.

Informace, které jsme o kelském ohrazení získali v průběhu terénního výzkumu (letecký průzkum, povrchové sběry, geofyzikální měření, výkop) v letech 1997–2000, nám poskytují důležitou základnu pro vyhodnocení jeho charakteristik – morfologie, velikosti a časového rámce, do něž lze objekt zasadit. Zároveň nám poskytují oporu pro zařazení tohoto kvalitativně nového druhu archeologické nemovité památky do kontextu sídelní struktury Mělnické kotliny na počátku pozdní doby kamenné. Uvědomujeme si význam objevu velkých ohrazení pro lepší pochopení celkového rozměru české kulturní krajiny v pravěku, její symbolické/rituální dimenze. Za významné považujeme také to, že jsme v průběhu terénních akcí a jejich zpracování získali řadu důležitých zkušeností, které obohacují metodologii nedestruktivní archeologie.

Můžeme konstatovat, že v případě kelského objektu máme před sebou prototyp velkého kurvilineárního ohrazení, sestávajícího z vícenásobných paralelních příkopů/žlabů přerušovaných vstupy, s jejichž existencí se setkáváme na rozlehlém teritoriu západní, severozápadní a střední Evropy od konce 5. tisíciletí př. Kr. Typologicky jej řadíme do skupiny, již tvoří příkopy ohrazující prostor v řádu desítek hektarů, které určitou částí svého obvodu přisedají k terénní hraně (většinou k terase nad vodním tokem) a využívají ji jako přirozeného prvku ochrany. Objekt v Klech sestává ze systému dvou paralelních příkopů a jednoho palisádového žlabu, který v oblouku přetíná lokální jazykovitý výběžek pleistocenní terasy v délce zhruba 500 metrů. O tom, v jakém chronologickém vztahu byla palisáda a příkopy, je těžké rozhodnout. Je sice pravda, že na rozdíl od obou příkopů má palisádový žlab souvislý průběh (není přerušován vstupy), a tento fakt by mohl vést k domněnkám o jeho odlišné funkci. Takovýto argument však není příliš průkazný. Palisáda mohla být vztyčena až po té, kdy byl vyhlouben žlab, který pak byl podle potřeby v místech vstupů přemostěn. Bez nálezů v primárním uložení, které by problém výrazně pomohly objasnit, nelze otázku chronologického vztahu mezi palisádou a příkopy vyřešit. Z hlediska krajinné topografie patří kelský objekt k těm ohrazením, která jsou situována v plochem terénu nížin, v širokých údolích středních a dolních toků řek na terasách z fluvialních písků a na lokálních vyvýšeninách z vátých písků, mimo dosah periodických záplav.

Kelský systém dvou příkopů a palisády je znám například z Heilbronn–Klingenbergu (Bádensko–Württembersko; *Planck et al. 1994*, 110) a z Urmitzu (Porýní–Falc; *Boelicke 1978*). Zejména druhý jmenovaný objekt (největší svého druhu v Evropě) – jak jsme již naznačili v kap. 2 – má v mnoha ohledech blízko k našemu ohrazení: vnější a vnitřní příkopy jsou v nepravidelných intervalech přerušovány vstupy; u obou lokalit má vnější příkop vstupních přerušování méně než příkop vnitřní; palisádový žlab měl ze všech tří linií

vstupů nejméně; tzv. bastiony – doplňkové konstrukce uprostřed dvanácti vstupních prostor vnitřního příkopu urmitského ohrazení možná nechyběly ani u některých vstupů do kelského objektu, jak by to naznačovala existence objektu umístěného před vstupem jednoho ze severních přerušení vnějšího příkopu (poslední, který zachycují letecké snímky); jistou podobnost vykazuje také příčný příkop K3 se situací na severním konci ohrazení v Urmitzu, kde se vnitřní příkop pravouhle stáčí a přechází plynule v příkop vnější. Existence brány – tj. vstupu do ohrazení s konstrukčními prvky ztěžujícími přístup dovnitř (dobře zachované půdorysy bran z jednoho michelsberského objektu viz na obr. 6b) – je v Klech doložena (vedle již zmiňovaného „předpříkopu“) v severní polovině, asi 70 m před koncem příkopového systému. Odhalení této situace má význam i proto, že dokládá současnost příkopů, neboť jich obou se konstrukční úprava týkala (zalomení linie příkopů směrem ven v úhlu ca 30°). Na rozdíl od kelských příkopů, které jsou v řezu hrotité („Spitzgraben“), mají příkopy obou uvedených německých objektů plochá dna („Sohlgraben“).

Podle údajů *Archeologické databáze Čech* doplněných o informace v práci *Zápotocký et al. 1989* je kelský objekt jednou z mála českých lokalit datovaných do období michelsberské kultury. Většina z dosud známých nálezů (asi 15) se soustřeďuje do dvou oblastí, Pražska a severozápadních Čech mezi Žatcem a Ústím n. L., a pochází z míst spojených se sídlištní aktivitou, zatímco nálezy pohřebního charakteru jsou ojedinělé. Ohrazená poloha v Klech se nachází v Mělnické kotlině, která byla jako součást úrodné polabské nížiny od mezolitu až po raný středověk hustě osídlena. Přitom si nelze nepovšimnout, že bližší okolí lokality – území o rozloze 20–25 km² mezi labským korytem, Turbovickým vrchem a Košáteckým potokem – tvoří oblast, která v průběhu celého pravěku s výjimkou neolitu a doby římské nebyla tak intenzivně využívána k osídlení, jako tomu bylo v prostoru labského údolí jižně od ústí Košáteckého potoka, resp. na soutoku Labe s Vltavou a dále po proudu Labe (*Sklenář 1998*). Ze starších zpráv z katastru obce Kly pochází nejvíce nálezů z mladší doby římské (*Sklenář 1982*, 120–121). Je pravděpodobné, že rozsáhlé sídliště objevené nedávno leteckým průzkumem na východní straně pražské silnice při jižním okraji Kelských Vinic patří právě tomuto období. Výsledky našich povrchových průzkumů i archeologický výkop dokládají poměrně výrazné zastoupení artefaktů z mladšího neolitu (kultura s vypíchanou ker.), což koresponduje i s jejich nálezy v dřívějších dobách (2 broušené kopyt. sekeromlaty z míst severně od obce). Z ojedinělých nálezů eneolitických stojí za zmínku zejména nález části sekeromlatu z prostoru mezi Kly a pražskou silnicí (*Sklenář 1982*, 121). Pokud jde o vlastní michelsberskou kulturu, je nejbližše doložena kostrovým pohřbem v Libiši (vzdálenost 3,5 km; *Sklenář 1982*, 193–194) a sídlištními nálezy v Borku (vzdálenost 13 km; výzkum D. Dreslerové 1983; obojí okr. Mělník).

Z hlediska střeoevropského prostoru se kelské ohrazení řadí k objektům, které patří počátkům pozdní doby kamenné a v odborné literatuře bývají označovány většinou termíny „Erdwerke“ a „Grabenwerke“. Na rozdíl od výšinných osad umístěných ve strategické poloze (většinou ostrožny) je tato skupina „výšinných sídlišť druhé kategorie“ (*Zápotocký 2000*, 258) rozprostřena v nížinách, u nás převážně na říčních terasách. Charakteristické pro ně je jejich umístění při terénních hranách, které tvoří přirozenou ochranu prostoru z části uměle ohrazeného příkopem (příkopy), event. palisádou. Zatím pouze v jediném případě byly v Čechách na takovéto poloze zjištěny náznaky ohrazení datovatelného do časného eneolitu (Jenštejn, okr. Praha–východ; *Zápotocký – Dreslerová 1996*). Ať budeme ohrazení v Klech interpretovat s důrazem na jeho praktickou funkci (např. obrannou, ri-

tuální, ceremoniální, výrobní) či symbolický význam (např. jako důležitý uzlový/komunikační bod kulturní krajiny, regionální/kmenové centrum), jsme si vědomi toho, že v Čechách nyní jednoznačně doložená existence velkých pravěkých ohrazení v nížinných (ne-strategických) polohách má pro poznání a pochopení pravěku nezanedbatelný význam. V následujících bodech se jej pokusíme shrnout:

1. Díky možnosti využívat leteckoarcheologický průzkum pro poznání pravěké krajiny se Čechy staly dalším evropským regionem, kde se podařilo doložit ohrazování velkých ploch příkopy a palisádami. Donedávna jsme tradičními metodami nebyli schopni prokázat, že v postmezolitické krajině české kotliny nebyly jedinými formami ohrazení (neolitické) rondely a (pravěká a raně středověká) hradiště. Prakticky chyběly důkazy o *ohrazování rozlehlých areálů na ne-strategických polohách v zóně nížin tzv. starého sídelního území*. Máme na mysli areály, jejichž plocha dosahovala řádově větších rozměrů (desítky hektarů), než tomu bylo u rondelů (jednotky hektarů; jedinou výjimku tvoří velký vnější příkop rondelu v Bylanech o průměru 250 m). Nově identifikované objekty jsou buď po celém obvodu obehnané příkopy (většinou přerušovanými vstupy), anebo určitou částí přiléhají k přirozené hraně terasy.

2. Budování těchto velkých ohrazení je výrazem dosažení určité organizační úrovně společnosti na počátku eneolitu, protože jejich konstrukce vyžadovala nasazení velké pracovní síly a její efektivní využití.

3. Je pravděpodobné, že tato ohrazení byla výraznou komponentou tehdejší krajiny, především díky své monumentalitě. Jak naznačuje nedávný objev dalšího velkého ohrazení stejného typu, jaké známe z Klů (systém tří koncentrických přerušovaných linií příkopů/žlabů), situovaného na opačném labském břehu Labe ve vzdálenosti pouhé 3 km od něj (Vrbno, okr. Mělník), mohly být po krajině rozmístěny v mnohem větším počtu, než bychom ještě nedávno byli ochotni připustit.

4. Konstrukce těchto příkopových/palisádových systémů znamenala nezanedbatelný zásah do tehdejší krajiny příslušného sídelního areálu. Vedou-li data získaná výzkumem v Klech k poznání, že do palisádového žlabu byly zasazeny kůly o průměru ca 0,2 m, a dosahuje-li celková délka ohrazení zhruba 500 metrů, bylo třeba pokácet kolem 2500 stromů. Prokáže-li se v budoucnu stejné stáří ohrazení kelského a vrbenského (z míst, kde je tento objekt umístěn, byly sběrem získány keramické fragmenty ze staršího eneolitu), resp. zjistíme-li, že velká ohrazení nebyla solitéry a v krajině počátků pozdní doby kamenné (byť i jen v některých oblastech) byla rozprostřena ve větším počtu, bude to důležitý argument pro představu o intenzivním odlesňování krajiny sídelních areálů na přelomu mladší a pozdní doby kamenné. (MG)

DISKUSE: KLY A OTÁZKA „ČESKÉHO MICHELBERGU“, ČI „MICHELBERGU V ČECHÁCH“

Ohrazení v Klech, sestávající z dvojice příkopů a palisády – přičemž podle leteckých snímků i magnetometrické prospekce jde o typ příkopů přerušovaných – je zatím prvním výzkumem ověřeným objektem svého druhu na území Čech. Stavby této kategorie (*causewayed enclosures, Erdwerke, Grabenwerke, les encientes à fossés interrompus*), svázané společný-

mi znaky a patrně i obdobnou funkcí, představují svým rozšířením – od jižní Skandinávie po horní Podunají a od polského Slezska po Francii a britské ostrovy – panevropský fenomén. Stejně jako geografický rozsah je výjimečné i jejich časové rozpětí, zabírající několik horizontů mladší a pozdní doby kamenné – od mladší k. lineární na západě (*Jeunesse 1996*) a mladšího lengyelu v polském Slezsku (*Prus 1990*) až po závěr středního eneolitu (Grossobringen, Kr. Weimar, bernburská k. s prvky k. řivnáčské: *Walter 1991*). Lze proto říci, že sondáž v Klech měla v tomto ohledu mimořádné štěstí, protože zde nález poháru umožňuje relativně přesně datovat vyhloubení a následně i funkci vnitřního příkopu – a to do jednoho z horizontů staršího eneolitu. S ohledem na paralelní průběh vnějšího příkopu a palisády se zdá, že také jsou stejného stáří, i když jistý časový rozdíl mezi nimi a vnitřním příkopem se nedá vyloučit – srov. situaci v Urmitzu, kde u ohrazení s „fortifikační“ linií shodného složení jako ve Klech je vnitřní příkop ze staršího a vnější až z mladšího období k. michelsberské (*Boelicke 1978*).

Druhou, neméně šťastnou okolností je výrazný, typologicky „čistý“ tvar nalezeného poháru, který umožňuje určit jeho kulturní příslušnost i relativně chronologickou pozici. Jde o tulipánovitý pohár typu 2, který je vůdčím keramickým tvarem II. stupně michelsberské kultury (*Lüning 1968, 22*). Správnost tohoto datování nově podpořila korespondenční analýza (*Hohn 1998*). Rovněž tak nálezové situace z několika známých lokalit (kupř. z Mayenu a Urmitzu: *Boelicke 1978; Eckert 1992*) platnost Lüningova typového rozdělení – a tedy i příslušnost pohárů 2. typu do staršího období MK – shodně potvrzují.

S prostředím michelsberských *Grabenwerke* spojují však Kly kromě poháru i další znaky. Tak z 19 ohrazení této kultury, která už jsou na základě výzkumů relativně dobře poznána (*Bertemes 1991*), je 7 situováno v širokém říčním údolí, přičemž část z nich zabírá – stejně jako Kly – čelo smyčky říčního meandru. Společným znakem je také obloukovitý až polokruhovitý průběh linie ohrazení (na 13 lokalitách), sestávající na 4 z nich – stejně jako v Klech – z dvojice příkopů a vnitřní palisády. Dalším shodným momentem je nesouvislý průběh příkopů, přerušovaných „přechody“ či „bránami“, a také nálezy celých nádob deponovaných v příkopech někdy jednotlivě, jindy ve shlucích, které v příkopech michelsberských ohrazení nejsou též výjimkou. Se všemi těmito znaky, které spojují kelské ohrazení s michelsberskými, se ovšem setkáváme také v prostředí sousedních skupin, řadících se – spolu s Michelsbergem – do okruhu nálevkovitých pohárů, přičemž nejlépe dokumentovanou je v tomto směru díky dlouhodobým výzkumům oblast severní skupiny KNP (*Andersen 1988; Madsen 1988*).

Všechny zmíněné shody – typ ohrazení a jeho lokace v terénu, tvar a složení „fortifikační“ linie a především pak nález tulipánovitého poháru ze staršího období MK – se zdají směřovat vcelku jednoznačně k závěru, že Kly přísluší k početné skupině michelsberských *Grabenwerke*. Těžiště těchto „sociokulturních monumentálních architektur“, jak se dnes tato díla běžně označují, leží mezi Pařížskou kotlinou, Porýním a údolím Neckaru a Mohanu (*Dubouloz 1991; Bertemes 1991*). V našem jižním a severním sousedství, v Bavorsku a Sasku – zde s výjimkou mladomichelsberského Merseburgu – zatím chybějí (*Matuschik 1991; Meyer 1995*). V samotných Čechách je pak této kultuře přisuzována především skupina výrazných výšinných poloh typu horských kup v západní části země (*Bašťová – Bašta 1989, 100; Chytráček 1993; Zápotocký 2000, Abb. 67*). Nížinné ohrazení v Klech by tak představovalo prozatím nejvýchodnější známý michelsberský *Erdwerk*, vysunutý až do samého centra české kotliny.

S takto formulovaným závěrem však narazíme na potíže v okamžiku, kdy se jej pokusíme sladit se soudobými schémata českého raného a staršího eneolitu. Zde se situace v posledních letech zkomplikovala objevem několika nálezových skupin a souborů, které sice všechny spadají do časového intervalu mezi postlengyelskou k. jordanovskou (resp. jejím středním, klasickým stupněm) a starším (baalberským) stupněm KNP. Tyto skupiny jsou však dosud jen zčásti kompatibilní a jejich vzájemný vztah, časový i kulturní, zatím jen odhadujeme; lze jen doufat, že k jeho vyjasnění přispěje vyhodnocení dalších, dosud nezpracovaných souborů. Nedílnou součástí problematiky tohoto období je pak též otázka „českého Michelsbergu“. Aniž bychom zde mohli jít do podrobností, musíme připomenout, že spektrum názorů na tuto otázku je značně široké. Sahá od pojetí michelsberské kultury jako samostatné etapy českého eneolitu (*Neustupný 1961* a posledně *1981*) přes možnost jejího přímého zásahu, omezeného buď jen na západ země, nebo na určité oblasti, event. jen na určitá období (*Bařtová – Bařta 1989; Lüning 1968; 1991; Zápotocký – Černá – Dobeš 1989; Zápotocký 2000, 204, 223*), až po rozhodné popření její přítomnosti v Čechách jako samostatné entity (*Hachmann 1973; Lichardus 1998, 32 s celk. přehledem*).

Různost názorů je důsledkem zatím velmi úzké nálezové základny. Jisté záchytné body pro naše téma skýtají nálezové asociace charakteristického tvaru MK – tulipánovitých pohárů. Zatímco v souborech z Bylan–Nade vsí a Močovic–Lochotska jsou tvary blíže či vzdáleněji srovnatelné s tvary staršího Michelsbergu (ale též rané KNP), mladé typy tulipánovitých pohárů vystupují už v sídlištních i hrobových souborech z počátku staršího stupně KNP (baalbersko–michelsberská fáze Mirošovice – Most: *Zápotocký – Muška 1999*). Poháry 2. typu, které, jak už řečeno, představují vůdčí formu starší MK, jsou v Čechách zastoupeny kromě Kel jen exemplářem z Neštěmic (*Zápotocký – Černá – Dobeš 1989, 45, obr. 11: 6, 7*). Tento pohár je sice z polohy nápadně blízké poloze kelského ohrazení – z lokality „Ostrov“, ležící na nevýrazném terasovém návrší na někdejší ostrově v labské inundaci, ale též bez průvodního materiálu, který by umožnil specifikovat jeho kulturně chronologickou pozici (jediným nálezem, který jej provázal, je držadlo hliněné lžice).

Pro zařazení kelského ohrazení do kontextu českého eneolitu vyplývají za této situace dvě skutečnosti. Poměrně spolehlivě se dá odhadnout jeho *relativně chronologická* pozice. Měl by být starší než starší (baalberská) KNP, resp. její fáze Mirošovice – Most, a mladší (či současný?) než soubory typu Bylany–Nade vsí. Z hlediska *absolutní chronologie* se pohybujeme v úrovni starší MK, tedy zhruba v 39.–41. stol. před Kr. (srov. kupř. *Billamboz 1998*). Naopak otevřenou otázkou zůstává jeho *kulturní kontext*. Možností se v tomto směru nabízí hned několik. Mohla by jím být stejně dobře starší, předbaalberská KNP, event. nějaké dosud nerozpoznané stadium domácího vývoje s keramikou rázu starší KNP + starší MK, jako pozdní k. jordanovská (s čímž by souhlasil nález střepu s náznakem žebříčkovitého motivu obr. 35: 17). A vyloučit se nedá ani možnost přímého zásahu staršího „čistého“ Michelsbergu, přičemž pravděpodobnost této eventuality zvyšuje vedle západočeských nálezů také stoupající počet lokalit MK na horním Mohanu (*Nadler 1994*), v Bavorsku (*Matuschik 1992*) a Durynsku (*Schunke 1994*). Odpověď na tuto otázku se nedá čekat jen od vyhodnocení starších výzkumů, ale především od výzkumů nových. V tomto směru se ohrazení v Klech dnes ukazuje být lokalitou klíčového významu a další výzkum tam je proto velmi žádoucí.

(MZ)

PRAMENY A LITERATURA

- Agthe, M. 1989:* Bemerkungen zu Feuersteindolchen im nordwestlichen Verbreitungsgebiet der Aunjetitzer Kultur, Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege 33, 15–113.
- Ampe, C. et al. 1996:* The Circular View. Aerial Photography and the Discovery of Bronze Age Funerary Monuments in East- and West- Flanders (Belgium), *Germania* 74/1, 45–94.
- Andersen, N. H. 1988:* Sarup. Two neolithic enclosures in south-west Funen, *Journal of Danish Archaeology* 7, 93–114.
- 1993: Causewayed camps of the Funnel Beaker Culture. In: *Digging into the Past. 25 Years of Archaeology in Denmark* (S. Hvass – B. Storgaard eds.), Copenhagen: Aarhus Universitetsforlag, 100–103.
- Bálek, M. 1999:* Nová opevněná sídliště na jižní Moravě, *Pravěk* NŘ 9, 431–441.
- 2000: Letecká archeologie. In: *Výzkumy – Ausgrabungen 1993–1998* (M. Čížmář – K. Geislerová – J. Unger edd.), Brno: Ústav archeologické památkové péče, 81–87.
- Bamford, H. 1985:* Briar Hill: Excavation 1974–1978. Northampton Development Corporation Archaeological Monograph 3.
- Bařtová, D. – Bařta, J. 1989:* Osídlení západních Čech v časném a starším eneolitu. In: *Sborník Západočeského muzea v Plzni – řada hist.* 4, 95–107.
- Becker, H. 1996:* Komplexe Grabenwerke der Hallstattzeit. In: *H. Becker (ed.) 1996*, 159–164.
- Becker, H. ed. 1996:* Archäologische Prospektion. Luftbild Archäologie und Geophysik, Arbeitshefte des Bayerischen Landesamtes für Denkmalpflege 59. München.
- Bertermes, F. 1991:* Untersuchungen zur Funktion der Erdwerke der Michelsberger Kultur im Rahmen der kupferzeitlichen Zivilisation (mit Fundkatalog). In: J. Lichardus (Hrsg.), *Die Kupferzeit als historische Epoche. Symposium Saarbrücken und Otzenhausen 6.–13.11.1988, Teil I*, Bonn, 441–464.
- Billamboz, A. 1998:* Die jungneolithischen Dendrodaten der Pfahlbausiedlungen Südwestdeutschlands als Zeitrahmen für die Einflüsse der Michelsberger Kultur in ihrem südlichen Randgebiet. In: *Die Michelsberger Kultur und ihre Randgebiete – Probleme der Entstehung, Chronologie und des Siedlungswesens. Kolloquium Hemmenhofen, 21.–23.2.1997*, Stuttgart, 159–168.
- Boelicke, U. 1978:* Das neolithische Erdwerk Urmitz, *Acta Praehistorica et Archaeologica* 7/8, 73–121.
- Braasch, O. 1996:* Zur Archäologischen Flugprospektion..., *Archäologisches Nachrichtenblatt* 1, 16–34.
- Bradford, J. 1974:* *Ancient Landscapes*. Bath: New Portway.
- Burgess, C. B. – Topping, P. – Mordant, C. – Maddison, M. 1988:* Enclosures and Defences in the Neolithic of Western Europe. BAR International Series No. 403. Oxford.
- Cassen, S. – Boujot, C. 1990:* Grabenumfriedungen im Frankreich des 5. bis 3. Jahrtausends v. u. Z., *Jahreschrift für Mitteldeutsche Vorgeschichte* 73, 455–468.
- Čujanová-Jílková, E. 1975:* Prvé objekty typu „henge“ v západních Čechách, *Archeologické rozhledy* 27, 481–487.
- Driver, T. 1997:* Norton: The First Interrupted Ditch Enclosure in Wales?, *AARGnews* 15, 17–19.
- Dubouloz, J. 1991:* Le village fortifié de Berry-au-Bac (Aisne) et sa signification pour la fin du néolithique dans la France du nord. In: J. Lichardus (Hrsg.), *Die Kupferzeit als historische Epoche. Symposium Saarbrücken und Otzenhausen 6.–13.11.1988, Teil I*, Bonn, 421–440.
- Dreslerová, D. 1995:* The Prehistory of the Middle Labe Floodplain in the Light of Archaeological Finds, *Památky archeologické* 86, 105–145.
- Eckert, J. 1992:* Das Michelsberger Erdwerk Mayen, *Berichte zum Archäologie am Mittelrhein und Mosel* 3, 1–339.
- Fröhlich, S. Hrsg. 1997:* *Luftbildarchäologie in Sachsen-Anhalt. Halle (Saale)*.
- Gibson, A. 1998:* Hindwell and the Neolithic Palisaded Sites of Britain and Ireland. In: *Prehistoric Ritual and Religion* (A. Gibson – D. Simpson eds.), Phoenix Mill–Stroud: Sutton Publishing, 68–79.
- Gojda, M. 1997:* Letecká archeologie v Čechách – Aerial Archaeology in Bohemia. Institute of Archaeology: Praha.
- 2000: „Sídlní prostor pravěkých Čech“. Zpráva o průběhu komplexního výzkumného projektu Archeologického ústavu AV ČR a Jihočeského muzea, *Archeologické rozhledy* 52, 534–545.
- Hachmann, R. 1973:* Die östlichen Grenzen der Michelsberger Kultur. In: *Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur*, Bratislava, 79–109.
- Havlíček, P. 1998:* Osídlení a vývoj holocenní nivy Labe mezi Nymburkem a Mělníkem. Neps. Nálezová zpráva. Praha.

- Hrala, J. – Šumberová, R. – Vávra, M. 2000: Velim. A Bronze Age Fortified Site in Bohemia. Prague: Institute of Archaeology.
- Höhn, B. 1998: Korrespondenzanalyse und chronologische Gliederung Michelsberger Gefäßformen. In: Die Michelsberger Kultur und ihre Randgebiete – Probleme der Entstehung, Chronologie und des Siedlungswesens. Kolloquium Hemmenhofen, 21.–23.2.1997, Stuttgart, 221–230.
- Christlein, R. – Braasch O. 1982: Das unterirdische Bayern. Stuttgart: Konrad Theiss Verlag.
- Chytráček, M. 1993: The Early Eneolithic settlement on Černý vrch near Svržno, district of Domažlice, *Archeologické rozhledy* 45, 221–244.
- Irlinger, W. 1996: Die keltischen Viereckschanzen. Erkennungsmöglichkeiten verebnter Anlagen im Luftbild. In: H. Becker (ed.) 1996, 183–90.
- Jeunesse, Ch. 1996: Les enceintes à fosses interrompus du néolithique danubien ancien et moyen et leurs relations avec le néolithique récent, *Archäologisches Korrespondenzblatt* 26, 251–261.
- Kovárník, J. 1997: K významu pravěkých kruhových příkopů. Brno: Moravskoslezský archeologický klub.
- Křivánek, R. 1999a: Geofyzikální měření ARÚ Praha na archeologických lokalitách v roce 1998. In: Zprávy ČAS – Kolokvium Archeologické výzkumy v Čechách 1998, Praha, 19–20.
- 1999b: Využití výsledků archeogeofyzikálních měření ve středních Čechách v roce 1998, *Středočeský vlastivědný sborník* 17, 73–77.
- 1999c: Přehled využití geofyziky ArÚ Praha na archeologických lokalitách ve středních Čechách v letech 1994–1998, *Archeologie ve středních Čechách* 3, 213–234.
- 1999d: Contribution of Caesium magnetometer prospections to archaeological projects in Bohemia. In: J. Fassbinder – W. Irlinger (eds.), *Archaeological Prospection – Third International Conference on Archaeological Prospection Munich 9.–11. September 1999*, Arbeitshefte des Bayerischen Landesamt für Denkmalpflege, 51.
- 2000a: Magnetometric prospection of new identified atypically fortified prehistoric archaeological sites in Central Bohemia. In: 32nd International Symposium on Archaeometry, May 15–19, 2000 Mexico City, Mexico – Abstract book, 157.
- 2000b: Geofyzikální měření ARÚ Praha na archeologických lokalitách v roce 1999. In: Zprávy ČAS – Kolokvium Archeologické výzkumy v Čechách v roce 1999, Praha, 26–27.
- 2000c: 1998 – první rok využívání cesiových magnetometrů při výzkumu archeologických lokalit v Čechách. In: *Přehled výzkumů* 41 (1999), Brno, 242–252.
- 2001: Contribution and importance of caesium magnetometer prospection in archeological project Settlement areas of prehistoric Bohemia. Abstract web–book of 26th General Assembly of European Geophysical Society in Nice, v tisku.
- Kuna, M. 1994: Archeologický výzkum povrchovými sběry. Praha (Zprávy ČAS: Supplément 23).
- Kuzma, I. 1997: Die grossen Kreise der ersten Bauern – Bilder der Jungsteinzeit in Zentraleuropa. In: *Aus der Luft – Bilder unserer Geschichte. Luftbildarchäologie in Zentraleuropa* (J. Oexle ed.), Dresden, 47–57.
- Leidorf, K. 1996: Herrenhofe, Bauernhofe und Tempelbezirke der frühen Eisenzeit. In: H. Becker (ed.) 1996, 143–54.
- Lichardus, J. 1998: Die Frühkuperzeit in Böhmen und ihre Verbindungen zu den westlichen und südlichen Nachbarn. Probleme der chronologischen und kulturellen Deutung, *SASTUMA* 6/7, 9–89.
- Lüning, J. 1968: Die Michelsberger Kultur. Ihre Funde in zeitlicher und räumlicher Gliederung, *Bericht der Röm.–Germ. Kommission* 48, 1–350.
- Madsen, T. 1988: Causewayed enclosures in South Scandinavia. In: C. Burgess et al., *Enclosures and Defences in the Neolithic of Western Europe*. BAR Internat. ser. 403, 301–336.
- Matuschik, I. 1991: Grabenwerke des Spätneolithikums in Süddeutschland, *Fundberichte aus Baden–Württemberg* 16, 27–55.
- 1992: Sengkofen–„Pfatterbreite“, eine Fundstelle der Michelsberger Kultur im östlichen Alpenvorland, *Bayerische Vorgeschichtsblätter* 57, 1–31.
- Mercer, R. 1990: *Causewayed Enclosures*. Haverfordwest: Shire Publication.
- Meyer, M. 1995: Bemerkungen zu den jungneolithischen Grabenwerken zwischen Rhein und Saale, *Germania* 73, 69–94.
- Nadler, M. 1994: Ein Grabfund (?) der Michelsberger Kultur vom Obermain, *Bericht der bayerischen Bodendenkmalpflege* 1989/90 – 30/31, 58–65.
- Neustupný, E. 1961: Die westlichen Kulturen im böhmischen Äneolithikum. In: *L'Europe à la fin de l'âge de la pierre*, Praha, 313–320.

- Neustupný, E.* 1981: Das Äneolithikum Mitteleuropas, *Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte* 63, 77–187.
- *v tisku*: Kly as a Constituent of the Michelsberg Culture, *Památky archeologické*.
- Pavlu, I.* 1982: Die neolithischen Kreisgrabenanlagen in Böhmen, *Archeologické rozhledy* 34, 176–189.
- Pavlu, I. – Rulf, J. – Zápotocká, M.* 1995: Bylany Rondel. Model of the Neolithic Site. In: *Praehistorica Archaeologica Bohemica. Památky archeologické – Supplementum* 3, 7–123.
- Planck, D. – Braasch, O. – Oexle, J. – Schichtherle, H.* 1994: *Unterirdisches Baden–Württemberg*. Stuttgart: Konrad Theiss Verlag.
- Podborský, V.* 1988: Těšetice–Kyjovice 4. Rondel osady lidu s moravskou malovanou keramikou. Brno.
- 1999a: Shrnutí problematiky – Summary of the Problematic. In: *Pravěká sociokulturní architektura na Moravě* (V. Podborský ed.), Brno: Ústav archeologie a muzeologie FFMU, 7–21.
- 1999b: Těšetice. Kyjovice, okr. Znojmo. In: *Pravěká sociokulturní architektura na Moravě* (V. Podborský ed.), Brno: Ústav archeologie a muzeologie FFMU, 115–137.
- Prus, O.* 1990: Wstępna ocena wyników badań obwarowanej osady neolitycznej w Zarzycy, gm. Kondratowice, przeprowadzonych w latach 1981–1988, *Ślaskie Sprawozdania Archeologiczne* 31, 85–101.
- Raetzl–Fabian, D.* 1999: Der umhegte Raum – Funktionale Aspekte jungneolithischer Monumental–Erdwerke, *Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte* 81, 81–117.
- Rulf, J.* 1992: Středoevropské neolitické rondely, *Dějiny a současnost* 14/6, 7–11.
- 1995: The Typological Classification of the Rondel at Bylany 4. In: *Bylany Rondel. Model of the Neolithic Site* (I. Pavlu – J. Rulf – M. Zápotocká eds.). In: *Praehistorica Archaeologica Bohemica 1995. Památky archeologické – Supplementum* 3, 89–90.
- Sklenář, K.* 1982: Pravěké nálezy na Mělnicku a Kralupsku. Mělník: Okresní muzeum.
- 1996: Tanec obrů. Není jen Stonehenge. Praha: Academia.
- 1998: Pravěk na soutoku. Nejstarší osudy mělnické kotliny a jejího sousedství. Mělník: Okresní muzeum.
- Schunke, T.* 1994: Michelsberger Kultur. In: H.–J. Beier – R. Einicke (Hrsg.), *Das Neolithikum im Mittelbe–Saale–Gebiet und in der Altmark, Wilkau–Hasslau*, 129–143.
- Soudský, B.* 1966: Habitat de la civilisation de Knovíz à Čakovice près de Prague (Bohême). In: *Investigations archéologiques en Tchécoslovaquie*, Prague, 159.
- Svensson, M.* 2000: The Second Generation of Enclosed Sites in the Neolithic of Northern Europe. In: *Final Programme and Abstracts, 6th Annual Meeting, EAA, Lisbon*, 118.
- Šebela, L. – Škrdl, P.* 1999: A flint tool from Násedlovice: the problem of its dating, *Archeologické rozhledy* 51, 876–879.
- Walter, D.* 1991: Das jungneolithische Erdwerk von Grossobringen, Kr. Weimar. *Ergebnisse der Ausgrabungen 1959–1962, Alt–Thüringen* 26, 7–58, Taf. 1–2.
- Whittle, A.* 1990: Einhegung, Befestigung, Gewalt und Konkurrenz im Neolithikum von Grossbritannien, *Jahresschrift für Mitteldeutsche Vorgeschichte* 73, 449–53.
- Wilson, D. R.* 1975: „Causewayed Camps“ and „Interrupted Ditch Systems“, *Antiquity* 49, 178–86.
- Zápotocký, M.* 2000: Cimburk und die Höhensiedlungen des frühen und älteren Äneolithikums in Böhmen. *Památky archeologické – Supplementum* 12. Prag.
- Zápotocký, M. – Černá, E. – Dobeš, M.* 1989: Michelsberské nálezy ze severozápadních Čech – Michelsberger Funde aus Nordwestböhmen, *Památky archeologické* 80, 30–58.
- Zápotocký, M. – Dreslerová, D.* 1996: Jenštejn. Eine neuentdeckte frühäneolithische Gruppe in Mittelböhmen – Jenštejn. Nová raně eneolitická skupina ve středních Čechách, *Památky archeologické* 87, 5–58.
- Zápotocký, M. – Muška, J.* 1999: Kultura nálevkovitých pohárů na Bílinsku – Die Trichterbecherkultur in der Gegend von Bílina (NW Böhmen). In: *Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 1993–1997*, Most, 7–44.
- Zeman, A. – Růžičková, E.* 1998: Geologicko–geomorfologický vývoj nivy Labe. Nепublikovaná nálezořá zpráva. Praha.

Das Erdwerk Kly in Mittelböhmen. Auswertung der nichtdestruktiven Methoden zur Erkenntnis eines Siedlungsarealtypus

Die vorliegende Arbeit soll die komplexe Untersuchung eines neu entdeckten großen urgeschichtlichen Erdwerks vorstellen. In Mitteleuropa wird das Vorkommen großer Graben-/Palisadenanlagen mit dem Antritt der äneolithischen (im deutschen Raum mittelneolithischen) Kulturen, insbesondere der TBK (Stufe Baalberg, Salzmünde, Bernburg/Walternienburg) und Michelsberger Kultur, in Verbindung gebracht. Ähnlich wie bei den Kreisgrabenanlagen ist die Zahl der bekannten Grabenanlagen dieser Gruppe erst in letzter Zeit durch die Luftbildarchäologie angewachsen (z.B. *Braasch 1996; Christlein – Braasch 1982; Planck et al. 1994; Becker ed. 1996*). Ein charakteristischer Grundzug dieser neolithischen und äneolithischen (als Erdwerke bezeichneten) Anlagen ist ihre Größe – meistens können sie der Gruppe der *großen Befestigungsanlagen* zugewiesen werden (s. Kap. 2). Die meisten sind in Deutschland belegt (*Boelicke 1976*), wo ihr Vorkommen meistens mit den Trägern der Michelsberger Kultur in Zusammenhang gebracht wird. Es ist nicht schwer zu belegen, daß ihr Vorkommen in Böhmen vor den Flugbildprojekten anfang der 90er Jahre auf vereinzelte Beispiele von rechteckigen Objekten und die sog. neolithischen Kreisgrabenanlagen beschränkt war.

Die große bogenförmige Befestigung im Gemeindekataster Kly (Bez. Mělník) liegt auf einem Feld östlich vom Intravillanum der Gemeinde, auf einer leichten Erhebung aus pleistozänen Sanden, die im Westen bis in zum Flußbett der Elbe reichen.

Kly ist Bestandteil der böhmischen Kreidetafel und befindet sich Becken von Mělník, zwischen Lysá n. Labem und der Říp-Tafel. Die ebene Oberfläche ist heute durch das breite alluviale Einzugsgebiet der Elbe mit zahlreichen toten Flußarmen und Sandüberlagerungen charakterisiert (*Hromádka 1968*, 458). Es blickt auf eine komplizierte geomorphologische Entwicklung zurück, deren Verständnis und Rekonstruktion bei der Interpretation der Funktion der Befestigung eine Schlüsselstellung einnimmt. Der Großteil der Elbeniederung entstand im Verlauf des Holozän, was zur Folge hatte, daß weder Erscheinungsform noch Landschaftscharakter der heutigen Umgebung von Kly dem Zustand zur Zeit der Entstehung der Befestigungsanlage entsprechen.

Das große bogenförmige Gebilde im Gemeindekataster von Kly ist als typisches Beispiel ausgesucht worden. Wenn wir die Tatsache übergehen, daß dieses Objekt überhaupt die erste *große (urgeschichtliche) Befestigung* war, die es in Böhmen gelungen ist, mit Hilfe von Flugbildarchäologie zu entdecken, waren die folgenden Gründe ausschlaggebend: 1. Das Objekt liegt in einer der am dichtesten besiedelten Landschaften des sog. Altsiedelgebiets, die in den letzten Jahren archäologisch intensiv untersucht worden sind (Projekt „Siedlungsraum des urgeschichtlichen Böhmen“ SPPČ, zahlreiche Rettungsgrabungen); 2. Seine Lage, Ausmaße und Morphologie stehen den Objekten aus der Nachbarschaft des böhmischen Beckens nahe; 3. Es enthält zahlreiche charakteristische Elemente, die bei dieser Art von Befestigungen meistens nur teilweise vertreten sind (mehrfacher Graben, Palisadengrübchen, Eingänge).

Das große Gebilde im Gemeindekataster der Gemeinde Kly (Bez. Mělník) ist am 15. Juni 1997 im Verlauf des 64. Fluges entdeckt worden, den M. Gojda im Rahmen des seit dem Beginn der 90er Jahre in das wissenschaftlichen Programms des Archäologischen Instituts der Akademie der Wissenschaften in Prag gereihten Projekts der Flugbildarchäologie verwirklichte. Insgesamt kamen drei konzentrische Linien durch dunklere Verfärbung der Feldoberfläche (zwei stark und eine schwach) zum Ausdruck, die etwa einen Viertelkreis bzw. ein Vierteloval bilden.

Unter den heuristischen Methoden steht die Flugbildarchäologie an erster Stelle. Die aus der Luft gemachten Aufnahmen bisher unbekannter archäologischer Situationen liefern nicht nur Informationen zur Existenz bisher unbekannter Siedlungen, sondern auch über die Qualität des entdeckten Objekts (Typ, Größe, Grundriß, evtl. Funktion). Das Objekt von Kly und weitere urgeschichtliche Erdwerke, die in Böhmen bisher identifiziert worden sind, sind Beispiele für ein archäologisches Objekt, das ohne die Anwendung der Flugbildarchäologie praktisch nicht entdeckt werden könnte. Der nächste Schritt ist die Anwendung geophysikalischer Methoden. Im Fall von Kly trugen die geophysikalischen Messungen vor allem zu zwei wesentlichen Feststellungen bei: 1. Die Befestigung

setzt sich am Nordende auf einer Länge von etwa 130 m fort und endet an der 160 m-Höhenlinie, bzw. am Westende auf einer Länge von 50 m. 2. Der weitere Verlauf ist an keiner geophysikalisch vermessenen Stelle festgestellt worden. Auf diese Weise ist eines der Hauptprobleme betreffend der Rekonstruktion des Gesamtgrudrisses gelöst worden. Die Analyse der Flugaufnahmen ermöglichte nämlich keine Antwort darauf, ob der Doppelgraben mit Palisade den zungenförmigen Ausläufer der Terrassenstufe an der Ostseite nur durchquerte oder ein abgeschlossenes Objekt bildete (Kreis/Oval von etwa 600 m Durchmesser, das die Terrassenkante in Richtung Inundation nicht überschreitet).

Die Feldbegehungen vermitteln eine Vorstellung von den Trends in der Siedlungsnutzung der untersuchten Lage in der Urgeschichte. Sie deuten an, daß die hiesige Besiedlung im Verlauf der ganzen Urgeschichte (damit auch zur Zeit vor dem Bau und nach dem Untergang des Objekts) im Inneren des Erdwerks konzentriert war. Der Schwerpunkt der Siedlungsaktivitäten verlagerte sich schrittweise vom Nord- und Mittelteil der Fläche, wo er in der jüngeren bis späten Steinzeit konzentriert war, zum Westausläufer der Terrasse (Bronze- bis Römerzeit). Den übrigens auch durch eine Sondage bestätigten Ergebnissen der Feldbegehungen zufolge war die Lage im Neolithikum, und zwar zur Zeit der STK, am intensivsten besiedelt. Die Funktion der ältesten Siedlung läßt sich jedoch nicht feststellen. Noch schlechter ist es um die äneolithische Phase bestellt, d.h. etwa die Zeit, in deren Frühphase das Areal mit Doppelgraben und Palisade versehen wurde, denn bei den Feldbegehungen wurden nur zwei Keramikfragmente gefunden. Die Verlagerung der Siedlungsaktivitäten innerhalb des Areals – und zwar von der Befestigung weg – läßt erahnen, daß spätestens zu Beginn der Bronzezeit die Gräben wahrscheinlich bereits verschüttet waren.

Schließlich können wir die Effektivität der archäologischen Ausgrabung, einer quer zur Linie des Doppelgrabens mit Palisade geführten Sonde (25 x 2,6 m), bewerten. Die auf diese Weise erlangten Ergebnisse bestätigen unsere Überzeugung, daß eine in beschränktem Maße und mit klar definiertem Ziel durchgeführte Grabung im Fall von großen urgeschichtlichen Befestigungen (wo eine schmale Sonde mit Rücksicht auf ihre Länge einen relativ kleinen Eingriff in das nahezu unversehrte Denkmal darstellt) auf grundsätzliche Weise zur Datierung des Objekts bzw. der Bestimmung seiner Funktion beitragen kann. Auch wenn bekannt ist, daß einige Arten der großen Befestigungen praktisch kein Datierungsmaterial enthalten (d.h. Keramik, und das weder auf dem Boden der Gräben noch in ihrer Verfüllung, wie z.B. römische Marschlager). Bei den urgeschichtlichen Befestigungen ist die Lage aber besser. Im Fall des Objekts in Kly ist es gelungen, auf dem Boden des Grabens ein wohl absichtlich umgestülptes Gefäß *in situ* zu finden. Dieses Gefäß, ein Tulpenbecher der älteren Phase der Michelsberger Kultur datiert den Graben sowie wahrscheinlich das ganze Befestigungssystem, relativ genau.

Im Fall des Objekts von Kly haben wir den Prototyp einer Befestigung aus durch Eingänge unterbrochenen Mehrfachgräben/gräbchen vor uns, so wie wir sie aus West-, Nordwest- und Mitteleuropa des 5. Jt. v. Chr. kennen. Typologisch gehört es zur Gruppe der mehrere Hektar großen Erdwerke, die an einer Terrassenkante liegen (meist über einem Wasserlauf). Das Objekt in Kly besteht aus einem System mit Doppelgraben und einer Palisade, das auf einer Länge von 500 m bogenförmig den zungenförmigen Ausläufer einer pleistozänen Terrasse abgrenzt. Aus der Sicht der Landschaftstopographie gehört das Objekt zu den Befestigungen im Flachland der Niederungen, in breiten Tälern der mittleren unteren Wasserläufe auf den Terrassen fluvialer Sande und auf lokalen Erhebungen aus Sanddünen, außerhalb der Reichweite periodischer Überschwemmungen.

Deutsch von *Tomáš Mařík*

DAGMAR DRESLEROVÁ, e-mail: dreslerova@arup.cas.cz

MARTIN GOJDA, e-mail: gojda@arup.cas.cz

PATRICK FOSTER, e-mail: foster@arup.cas.cz

ROMAN KŘIVÁNEK, e-mail: krivanek@arup.cas.cz

MARTIN KUNA, e-mail: kuna@arup.cas.cz

SLAVOMIL VENCL, e-mail: vencl@arup.cas.cz

MILAN ZÁPOTOCKÝ, e-mail: zapotocky@arup.cas.cz

Archeologický ústav AV ČR, Letenská 4, 118 01 Praha 1

POZNÁMKY K INTERPRETACI OHRAZENÍ V KLECH, OKR. MĚLNÍK

Slavomil Vencel

Pokus o interpretaci nového typu pozůstatku v Čechách vyžaduje nejprve doplnění skrovných dat získaných převážně nedestruktivními metodami: časoprostorový kontext tohoto objevu doplnili M. Gojda a M. Zápotocký přehledem neolitických a eneolitických protějšků v Evropě. Z přehledu vyplývá, že nálezořová kategorie ohrazení nepředstavuje jev zcela homogenní, ale naopak bohatě strukturovaný, zahrnující řadu kulturně specifických variant s množstvím kombinací velmi odlišných vlastností (velikostí, tvaru, topografické polohy v krajině, konstrukcí ohrazení, vztahu k současným sídlištím atd.). Všechna ta různorodá ohrazení nicméně v současnosti spojuje takřka všeobecně převládající přesvědčení o jejich univerzální symbolické, neprofánní, neekonomické a nevojenské funkci (kromě literatury citované Gojdou cf. např. *Neustupný 1995*); opačný, tradiční názor zastávají např. *Kruk a Milisauskas (1999)*, pro funkční diferenciaci ohrazení argumentují kupř. *O. Höckmann (1990, 79)* nebo *M. Zápotocký (2000, 243)*.

Moje poznámky směřují ke komplementárnímu rozšíření systémového kontextu kelského ohrazení z hlediska historie vojenství (např. *Carman – Harding eds. 1999* s lit.), neboť souběžný výskyt ohrazení, masakrů, zranění zbraněmi, pohřbů s atributy bojovníků atd. v eneolitu lze sotva chápat izolovaně, považovat je za jevy náhodné a vzájemně nesouvisející: nejstarší doklady skupinové ozbrojené agrese samozřejmě eneolit předcházejí, neboť se archeologicky projevují formou smrtelných zranění (např. hroty šípů vstřelených do kostí), pohřbů bojovníků a vícečetných pohřbů obětí letálního násilí zřejmě již v období pozdního paleolitu (alespoň lokálně), nesporně a v kontinentálním rozsahu v mezolitu (cf. *Vencel 1991; 1999* s lit.). V neolitu se objevují stavby ohrazení (podle popisné, interpretačně neutrální terminologie) a pokračuje výskyt souborů zranění, doložených především ve vícečetných nerituálních pohřbech v jamách na sídlištích nebo v příkopech ohrazení; většina zranění vznikla použitím luku a tesel, tedy nesespecializovanými zbraněmi (kategorií funkčně duálních nástrojů–zbraní – cf. *Vencel 1979, 644* – si jako významný analytický pojem nedávno přisvojil *Chapman 1999, 107* sq.). Neolitické masakry (Talheim, Schletz, Herxheim apod.) nepřímou dokládají přítomnost masivních skupinových konfliktů, z nich vyplývajícího strachu, resp. potřeby bezpečí. Usedlý způsob života se sezónním hromaděním zásob a majetku přitom vytvářel předpoklady pro vznik myšlenky defenzivního vedení boje; většinu ohrazení lze funkcionalisticky vykládat jako materializovanou podobu obav o život, majetek a kulturní identitu, za projev úsilí o zachování vlastní existence. Svědectví o stupňování těchto trendů přinášejí pozůstatky eneolitu (vyjma jeho mladšího období, kdy obecně převládaly ofenzivní formy vedení boje), během něhož zobecňují specializované zbraně (vedle paralelně přežívajících funkčně duálních pracovních nástrojů–zbraní), pohřby válečníků a nesporné fortifikace s již propracovanými způsoby ochrany přístupnějších míst prostřednictvím multiplikace obranných linií, sofistikovanými technikami zesilování vstupů, začleněním bašt do hradeb pro možnost aktivní obrany boční palbou, užitím kamenné architektury, které dohromady již ukazují na kumulaci zkušeností s dobýváním a obranou pevností (např. *Vencel 1997, 35* s lit.).

Interpretační rozpaky v oblasti počátků fortifikací objektivně zrcadlí skutečnost, že archeologická data ani v případě ideální úplnosti neskýtají vždy možnost jednoznačného funkčního určení. Existence samotných konstrukčních prvků ohrazení totiž k funkčnímu určení nedostačuje, neboť identickými technickými prostředky lze vymezit např. ohradu pro dobytek, posvátný okrsek nebo útočiště. A navíc: právě vyjmenované funkce produkovaly omezené množství specifických pozůstatků. V případě fortifikací je třeba např. uvážit nízkou archeologickou viditelnost většiny obranných prostředků (vrhaných kamenů, celodřevěných kopí a oštěpů, prakových projektilů apod.), dále reutilizaci specializovaných zbraní (rovněž pro sběr a odnášení spolií z místa střetnutí vítěznou stranou), ambivalenci svědectví požárů a destrukcí atd. Navzdory tomu, že se u jednotlivých skupin nálezů nedokážeme interpretačně rozhodnout (posuzujeme-li je samy o sobě, izolovaně, bez systémového kontextu), považuji za významnou skutečnost, že během eneolitu doprovázel nástup specializovaných zbraní významný fakt, že fortifikační stavitelství tehdy již místy dosahovalo kva-

litativní úrovně pevnostní architektury z protohistorických období, kdy jejich vojenskou funkci nezvratně dokládají historické zprávy. Opačnou interpretaci projevů vojenského komplexu (tj. interpretaci zbraní výlučně jako statutárních symbolů, ohrazení jako výhradně kultovních staveb, masakrů a zranění jako dokladů kultovních praktik a rituálních obětí atd.) lze zpochybnit otázkou, kdy a proč došlo u jevů, jejichž dobově srovnatelné hmotné koreláty sleduje archeologie souvisle od doby kamenné až do historie, ke změně jejich významu od symbolického ve vojenský, doložený nesporně psanými prameny.

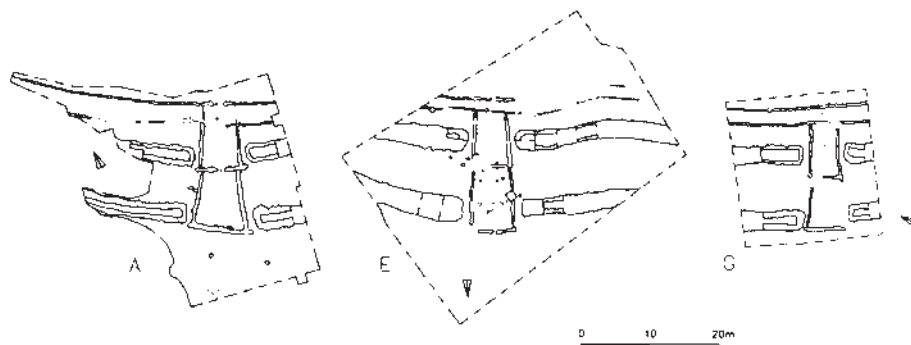
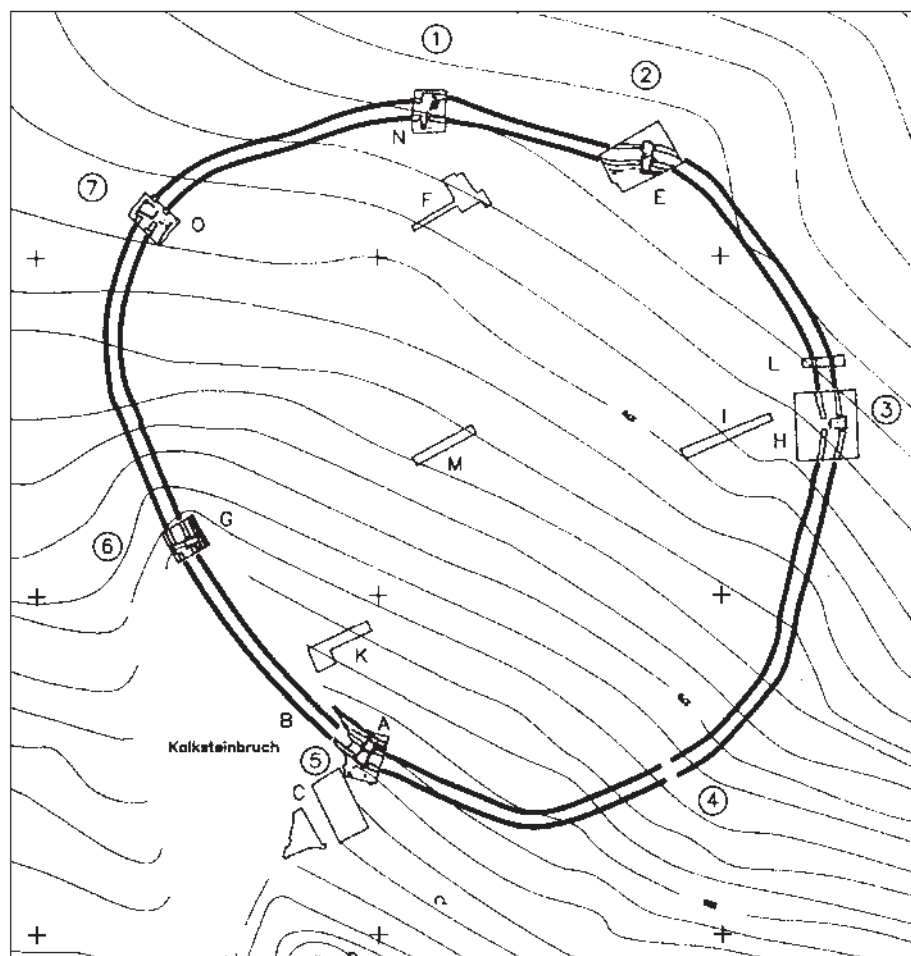
Vlastnosti archeologických pramenů zastírají, že se hodnota fortifikací sestává v obecné rovině ze dvou složek, a to (1) z *pasivní odolnosti stavby* (z mohutnosti, pevnosti, konstrukční účelnosti kombinace umělých prvků s výhodami vyplývajících z dokonalostí využití přírodních podmínek apod.) a (2) z *aktivní živé síly*, tj. z *činnosti obránců*. Zatímco první faktor má stabilní archeologickou viditelnost a rámcově konstantní obrannou hodnotu (třebaže její občasné kolísání mohou způsobit buď změny přírodních podmínek, např. déšť, mráz aj., nebo lidské chování, tedy kupř. kvalita údržby příkopů nebo hradeb), druhý faktor se naproti tomu vyznačuje naprostou archeologickou neviditelností i – historicky opakovaně dokládanou – rychlou a výraznou proměnlivostí, neboť nezávisí jen na počtu a výcviku obránců, na kvalitě a množství obranných prostředků a zásob potravin, ale neméně na nehmotných a rychle proměnlivých aspektech, např. na jejich bojovém duchu a motivaci v dané chvíli a situaci. Archeologové proto vesměs trpívají tendencí hodnotit fortifikace jednostranně, totiž absolutizovat hodnotu pasivního faktoru (jehož poznání ovšem deformuje absence mobilní části hmotných korelátů, tj. odnášení zbraní vítěznou stranou aj.) a ignorovat nebo podceňovat faktor živé síly, třebaže etnohistorické prameny nezřídka dokládají opak (srovnej četné písemné zprávy o snadném dobytí silného opevnění pro mdlý odpor nebo nedostatečnou bdělost obránců a naproti tomu úspěšnou obranu slabého nebo provizorního opevnění srdnatými obhájci; pro názornost stačí připomenout faktickou neúčinnost Maginotovy linie jako zařízení mohutné pasivní odolnosti a srovnat je s dějinnotvorným významem archeologicky sotva zjistitelné obranné linie vítězů bitvy u Saratogy: cf. Vencl 1999, 67 s lit.). Proto nemohou mít obecnou platnost žádné pokusy o aprioristické vydělování tzv. symbolických nebo kultovních ohrazení na základě domnělé slabosti prvků pasivní konstrukce. Ostatně ani jiná formální kritéria nepřispívají k jednoduchému funkčnímu rozlišení ohrazení: třebaže ohrazení vojenského účelu mívají nepravidelné půdorysy, pokud využívají výhod terénu, v minulosti se budovaly i pravidelné kruhové pevnosti nebo pravidelné obdélníkovité vojenské tábory; naopak prokazatelně kultovní stavby nemusejí mít výhradně pravidelné geometrické půdorysy, pokud jim to např. terén nedovolí.

Ponecháme-li stranou opevnění, která nezanechávají trvalé stopy v podloží (záseky a přeseky, hradby z vozů nebo štítů, které dokládají lingvistické, ikonografické a písemné, tedy výhradně mimoarcheologické prameny), lze – samozřejmě s výhradami – za fortifikační příznaky pokládat kombinace následujících jevů: 1. výběr méně přístupných míst, ne vždy optimálních pro každodenní provoz, ale zvýhodněných jednak možnostmi vizuálně kontrolovat okolí, jednak výškovou převahou obránců v případě napadení; 2. úpravy vstupů do ohrazených prostorů prodlužováním vstupních koridorů, zpevňováním a zužováním vchodů, což usnadňovalo kontrolu a regulaci počtu vcházejících; 3. stopy boje; 4. zdokonalování a multiplikace obranných prvků (příkopů, valů, palisád) v místech snadnějšího přístupu, svědčící o existenci koncepce hloubkové obrany; případně vydělování méně chráněného předhradí a akropole; 5. vkládání věží a bašt do obranné linie (umožňujících vykrývání prostorů u pat hradeb boční střelbou) jako příznaku vyspělosti defenzivní architektury.

Zkusme výše vyjmenované příznaky aplikovat na situaci v Klech:

1. Třebaže se dnešnímu pozorovateli jeví kelské ohrazení ve strategicky nevýhodné rovině, podle D. Dreslerové (Gojda et al. 2002, 386–388) šlo v eneolitu o ostrožnovitou polohu, která dominovala okolí, neboť před zanesením nivy mladšími splachy ležela asi 12 m nad hladinou Labe. Ze směru snadného přístupu byla ostrožna uzavřena dvojitým obloukovitým ohrazením.

2. Dokonalé poznání úpravy vstupů by zajistil až odkrytí, ale přesto M. Gojda (kap. 5.1) objevil na leteckém snímku – u nás vůbec poprvé – alespoň před nejsevernějším vchodem kelského ohrazení předsunutý půdorys konstrukce tvaru U, resp. neúplného čtverce (Gojda et al. 2002, obr. 13), jenž

Obr. 1. Calden, Kr. Kassel: nahoře plán dvojitého ohrazení michelsberské kultury (1–7 přerušení příkopů, A až O odkryvy prostorů bran; křížky vyznačují síť velikosti 200 m), dole detailní plány půdorysů věžních konstrukcí, omezujících průchodnost bran. Upraveno podle *Raetzl-Fabian 1999, Abb. 2 a 3.*

rámcově odpovídá pozůstatkům 12 bašt ve většině z objevených vstupů na michelsberském ohrazení v Urmitzu (*Boelicke 1978*, 78) nebo půdorysům konstrukcí v 6 zkoumaných vchodech michelsberského ohrazení v Caldenu, Kr. Kassel (*Raetzel–Fabian 1999*, Abb. 2–4). Ještě sofistikovaněji utvářený vchod s baštovitým útvarem uvnitř pochází z ohrazení pokročilé fáze lengyelsko–polgárské kultury v Sandoměři v Pověslí (*Kowalewska–Marszałek 1990*, Abb. 2), takže tento prvek přesahuje rámec michelsberské kultury. Ostatně poprvé se jednoduché vestavby ve vchodech ohrazení objevují již během staršího neolitu (*Höckmann 1990*, 69, Abb. 19); příklady různých variant vestaveb v branách fortifikací sebral z doby bronzové až hradištní *M. Šolle (1966*, 104 sq. s lit.), jde tedy o průběžně užívaný způsob jejich zpevnění. Brány byly vždy nejcitlivějšími, nejzranitelnějšími body v opevnění, jejich pohotovému uzavření nebo otevření často rozhodovalo o osudu pevností, jak dokládají písemné zprávy: i když většina pravěkých ohrazení postrádá podobně jako časné středověká hradiště archeologické stopy po fixních uzávěrech vstupů, nelze to pokládat za argument proti fortifikačnímu využití ohrazení, protože byly chráněny zřejmě dřevěnými mobilními uzávěry, jejichž existenci se podaří doložit jen naprosto výjimečně (např. destrukce v prostoru brány nejstaršího opevnění na Levém Hradci obsahovala klíč: *Borkovský 1965*, 37).

3. Vzhledem k obvyklému odnášení zbraní se nejčastější stopou bojů jeví nerituálně pohřbené lidské pozůstatky, resp. stopy zranění zbraněmi. Teprve odkryv by ukázal, zda se takové pozůstatky v kontextu kelského ohrazení vyskytují. Podle přehledu *C. Nickel (1998)* se pohřební ritus michelsberské kultury skládal z několika kategorií nepravdělných praktik (z vícečetných pohozenců v sídlištních jamách, z lidských kostí přinejmenším v sekundární poloze v odpadkových sídlištních jamách, z pohřbů na dně příkopu nebo vedle něj, z částečných koster v příkopu, vesměs bez milodarů), které již pro malé množství nálezů (ca 350 jedinců) nesvědčí pro obecné uplatňování běžných praktik pohřbů do země. V michelsberských ohrazeních nepředstavují lidské pozůstatky žádnou vzácnou a výskyt smrtelných zranění osob ve společných hrobech naznačuje přítomnost agrese: soupis 21 jedince z 10 lokalit se stopami násilí na kostře zahrnuje muže, ženy i děti, což odpovídá vyhlazovacímu způsobu vedení konfliktů; další „nezranění“ jedinci, pohřbení zároveň se zabitými ve vícečetných hrobech, sotva skončili přirozenou smrtí, ale spíše zhylnuli na poranění měkkých tělních tkání: *Nickel 1998*, 121 sq., Taf. 21). Nicméně důkaz, že všechny nálezy lidských koster v příkopech nelze mechanicky považovat za stopy ozbrojeného násilí, pochází z kontextu lineární keramiky: třebaže několik set ubitých lidí v příkopech ohrazení lineární keramiky v Herxheimu a Schletzu (cf. *Vencl 1999*, 61 sq. s lit.) nesporně svědčí o existenci masových ozbrojených konfliktů, které skončily masakrem významné části poražených komunit, pak nález 70 standardních (rituálních) kostrových pohřbů v příkopu ohrazení lineární kultury ve Vaihingenu prokazuje výhradně mírové využití polozašpaného příkopu s relativně kypřejší výplní ke standardnímu pohřbívání (*Krause 1999*, 22).

4. Multiplikace obranných prvků v místech snadnějšího přístupu se v kelském ohrazení projevila zdvojením příkopů. („Vnitřní“ palisáda však může patřit jiné fázi existence ohrazení?)

5. Zesílení obranné linie připojením věží nebo bašt lze v Klech připustit na základě zjištění předsunuté konstrukce před nejsevernější bránou.

Z uvedeného vyplývá, že kombinované zkoumání fortifikačních předpokladů ohrazení na k. ú. Kly podle výše uvedených pěti kritérií nedovoluje zamítnout možnost jeho obranného využití. Zatím nezjištěné (jen lehké?) ohrazení hran ostrožny nad svahy k nivě nečiní pravděpodobným, že by prioritním účelem stavby měla být snadno hajitelná pevnost. Odporuje tomu rovněž počet vstupů, které snižují vojenskou hodnotu ohrazení, ale zřejmě odpovídaly potřebě rychlého vstupu větších skupin z různých směrů (např. zahnání stád z pastvy do bezpečí před loupežným nájezdem, jenž pro pravděpodobnou strmost svahů ostrožny mohl k odehnání stád sotva využít jiný směr). Pro věrohodnější interpretaci ohrazení v Klech by bylo třeba rozmnožit a upřesnit data destruktivním výzkumem (odkryt alespoň jeden vstup pro možnost zjištění u nás zatím neznámé vestavěné konstrukce; zjistit, zda splachy nezničily pozůstatky palisády na okrajích ostrožny apod.), ovšem ani pak by nemuselo svědectví nálezů k jednoznačným závěrům dostatečně.

Potíže s interpretací ohrazení pramení v několika nesouřadných příčinách, např. ve srovnávání asymetrických segmentů (tj. nesrovnatelných fragmentů) podobných ohrazení v důsledku částečné-

ho zachování, resp. odkryvu jednotlivých památek; v objektivní obtížnosti bezchybně rozeznat ve stavebních palimpsestech příkopů a palisád následnost dějů, resp. fází a jejich hmotných korelátů; v absenci materiálních pozůstatků po některých funkcích ohrazení atd. Soudím, že interpretace ohrazení zůstanou i v budoucnosti ne vždy jednoznačně řešitelnými problémy i v případech takřka ideálního prozkoumání archeologických pramenů, a to nejen pro již zmíněnou (objektivní a neodstranitelnou) nerovnoměrnost produkce až naprostou absenci hmotných korelátů jejich některých funkcí (např. kultovních, symbolických, mimoekonomických), ale především pro funkční nestabilitu těchto staveních struktur, pro překrývání primárního účelu sekundárními a terciárními aktivitami, pro dynamickou proměnlivost funkcí pod tlakem situačních potřeb obyvatel. Bezpečí opevněného místa působilo vždy přitažlivě; rostoucí kumulace lidí pak nutně vedla k hromadění jejich potřeb, a tím i k nabalování výrobních, obchodních, správních, kultovních, sociálních funkcí okrsku. Aktuální situační potřeby pak dynamicky neustále a střídavě zvyšují nebo potlačují poptávku po některé z paralelních funkcí místa, přičemž ostatní funkce víceméně atrofují, transformují se a nebo dodatečně vznikají. (Markantně lze takové procesy sledovat na případech dlouhodobě existujících ohrazení: kupř. Pražský hrad vznikl jako pevnost ústřední vlády, zároveň sloužil jako správní centrum i kultovní místo – zprvu pohanské, záhy křesťanského ritu; symbolické, kulturní a reprezentační funkce získal jako sídlo vládců, pohřbíváním svatých, panovníků, stavební činností, uložením koronovačnických klenotů, dnes ještě sbírkou Národní galerie; ozbrojenci u bran ovšem dodnes reziduálně připomínají primární funkci Hradu.) Patrně jen menšina ohrazení si – především pro krátkost své existence? – uchovala jedinou a nedotčenou základní funkci, kdežto u většiny se formulace otázky po účelu do podoby *bud'*, *nebo* (např. fortifikace v opozici ke kultovnímu centru) jeví jako falešná. Platí to ostatně rovněž o jiných komunálních stavbách: i kostely primárně vznikaly jako místo kultu, ale sekundárně se stávaly – včetně přilehlého areálu – i hřbitovy, v případě fyzické nebo duševní nouze útočišti a pevnostmi, místy slavnostních slibů, závazků a smluv, příležitostně tržišti a ze všech těchto důvodů také ústředními místy sociálních kontaktů – od schůzek mládeže, přes příbuzenské a sousedské výměny informací – s přímými vazbami na hospodářskou produkci a reprodukci komunity, jejíž vnitroskupinová soudržnost se tím k jejímu prospěchu významně upevňovala. Kostely tak různými způsoby v různých situacích plnily na úrovni komunity funkce, které později připadly ministerstvům kultury a osvěty, školství, sociální péče aj. Analogicky i každý jedinec vlastně představuje dynamický, fluidní soubor paralelních vztahů a funkcí, jen z menší části trvalých, většinou jen na čas nabývaných a nahodile situačně zdůrazňovaných; ač je současně daňovým poplatníkem a profesionálním řemeslníkem a řidičem a vojákem v záloze a synem a manželem a učitelem a sousedem a zahrádkářem a členem spolku atd., čas od času nebo situaci od situace bývá výrazně více tím nebo oním, ale nikdy se nestane *bud'* (výhradně otcem), *nebo* (pouze archeologem).

LITERATURA

- Borkovský, I. 1965: Levý Hradec. Nejstarší sídlo Přemyslovců. Praha (Academia).
- Carman, J. – Harding, A., eds. 1999: Ancient Warfare. Archaeological Perspectives. Sutton Publishing.
- Gojda, M. (ed.) et al. 2002: Velké pravěké ohrazení v Klech (okr. Mělník). Archeologické rozhledy 54, 371–430.
- Höckmann, O. 1990: Frühneolithische Eingehungen in Europa. Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte 73, 57–86.
- Chapman, J. 1999: The origins of warfare in the prehistory of Central and Eastern Europe. In: Carman – Harding, eds. 1999, 101–142.
- Kowalewska–Marszałek, H. 1990: Sandomierz – Wzgórze Zawichojskie. Beispiel einer neolithischen befestigten Anlage in Südostpolen. Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte 73, 237–247.
- Krause, R. 1999: Die bandkeramischen Siedlungsgrabungen bei Vaihingen an der Enz, Kr. Ludwigsburg (Baden–Württemberg). Bericht der Römisch–Germanischen Kommission 79 1998, 5–105.
- Kruk, J. – Milisauskas, S. 1999: Rozkwit i upadek społeczeństw rolniczych neolitu. Kraków (PAN).

- Neustupný, E. 1995:* The significance of facts. *Journal of European Archaeology* 3/1, 189–212.
- Nickel, C. 1998:* Menschliche Skelettreste aus Michelsberger. Fundzusammenhängen. Zur Interpretation einer Fundgattung. Bericht der Römisch–Germanischen Kommission 78 1997, 29–195, Taf. 1–38.
- Raetzl–Fabian, D. 1999:* Der umhegte Raum – Funktionale Aspekte jungneolithischer Monumental–Erdwerke. *Jahresschrift für mitteleuropäische Vorgeschichte* 81, 81–117.
- Šolle, M. 1966:* Stará Kouřim. Praha (Academia).
- Vencl, S. 1979:* Počátky zbraní. K otázce poznatelnosti pravěké výzbroje. *Archeologické rozhledy* 31, 640–694.
- 1984: Otázky poznání vojenství v archeologii. *Archeologické studijní materiály* 14. Praha (Archeologický ústav ČSAV).
- 1991: Interprétation des blessures causées par les armes au Mésolithique. *L' Anthropologie* 95, No. 1, 219–228.
- 1997: K problému počátků pravěkých fortifikací. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity M2*, 29–39.
- 1999: Stone Age warfare. In: *Carman – Harding, eds. 1999*, 57–72.
- Zápotocký, M. 2000:* Cimburk und die Höhensiedlungen des frühen und älteren Äneolithikums in Böhmen. *Památky archeologické – Supplementum* 12. Praha (Institute of Archaeology).

SLAVOMIL VENCL, *Archeologický ústav AV ČR, Letenská 4, 118 01 Praha 1; e-mail: vencl@arup.cas.cz*

O VĚCECH PRAKTICKÝCH A NEPRAKTICKÝCH Komentář k poznámkám S. Vencla

Martin Kuna

Nastavování publikace významného archeologického nálezu formou doplňujících poznámek a komentářů nepovažuji za optimální způsob vyrovnání se s tématem. Přesto se do řady takových poznámek připojuji, a to proto, abych reagoval na předchozí úvahu S. Vencla (2002), která publikací vlastního nálezu tematicky značně překračuje. Venclův text se mi (vlastní vinou) dostal do ruky až v korekturách. Proto jde o reakci nezbytně rychlou; nemám však pocit, že bych reagoval zásadně jinak, ani kdyby času bylo více. Na druhé straně ovšem přiznávám, že krátká reakce na konkrétní podnět je vždy snadnějším počinem než systematická úvaha s návrhy vlastních řešení: nebýt Venclovy poznámky, k samostatnému publikování svých připomínek bych možná nenašel dostatečnou motivaci. V některých částech svých připomínek se odvolávám i na dvě předchozí práce S. Vencla (1995; 2001), které se daného tématu částečně dotýkají. Svůj příspěvek člením do tří bodů.

1. Nepraktické aspekty pravěkých staveb. Ve svých poznámkách k ohrazení v Klech (ale i na jiných místech) kritizuje S. Vencl interpretace, které podle jeho názoru absolutizují rituální a symbolický význam artefaktů. K přecenění tohoto aspektu u některých autorů možná dochází, právě tak absolutizující (byť opačným směrem) a nevěrohodný se mi jeví přístup S. Vencla, když tvrdí, že „většinu ohrazení lze funkcionalisticky vykládat jako materializovanou podobu obav o život ...“ (str. 431), nebo když obecně polemizuje s názorem, že „pravěké společnosti promrhávaly významné množství svého energetického potenciálu v ‘neužitečných’ činnostech“ (Vencl 2001, 593).

Zdá se, že některé Venclovy výtky vznikají z nejasného pojetí pojmů „praktický“ a „užitečný“. Jako „praktickou“ činnost lze chápat účelnou interakci člověka s materiálním okolím včetně fyzických kontaktů s jinými lidmi (tedy např. výrobu, lov, obranu před nepřítelem či směnu partnerů; v tomto ohledu se poněkud liším od definice „praktické funkce“ *Neustupného* 1998). Z tohoto hlediska se mnohé pravěké artefakty a objekty logicky jeví jako „nepraktické“, protože jejich účel nebyl v interakci s materiálním, ale symbolickým světem (např. všechny hroby, odznaky, symboly,

umělecká díla atd.). „Nepraktické“ artefakty a činnosti ovšem nelze chápat jako „neužitečné“, protože i ony měly nějaký účel (např. něco označovat, uspokojovat nějakou sociální či duchovní potřebu atd.), a přinášely tedy člověku nějaký užitek. Právě záměna pojmu „nepraktický“ za „neužitečný“ (byť v uvozovkách) usnadňuje Venclovi polemiku, tato záměna však není vůbec na místě.

V případě pravěkých ohrazení jsou možné různé interpretace, existují však jiné monumentální pravěké památky, které zřejmě praktickými důvody opravdu vysvětlit nelze. Jak „praktický“ vysvětlit např. 40 m vysokou mohylu v Silbury Hill, rozsáhlé hrobové památky doby halštatské nebo megalitický kruh ve Stonehenge? A co např. neolitické rondely, které možná nejsou tak jednoznačné, ale představu efektivního (praktického) vojenského zařízení rovněž nenaplnují? Odkaz na tyto objekty je ovšem v rámci naší diskuse relevantní jen nepřímo. Nelze bez důkladnějšího rozboru tvrdit, že pravěká ohrazení byla všeobecně nepraktická, ale jen to, že nepraktická být mnohdy mohla. Pravěká společnost totiž disponovala prostředky, které jí podobné nepraktické činnosti umožňovaly, a zcela evidentně *musel existovat i účel*, který bylo možné budováním nákladných nepraktických objektů naplnit. Z hlediska empirických dat se tato poznámka může zdát málo významná, ale přesto se domnívám, že právě tento aspekt ve Venclových úvahách citelně chybí, protože empirická data sama o sobě žádný problém v archeologii nevyřeší.

Neoprávněné je podle mého názoru i Venclovo tvrzení, že postprocesuální přístupy nežádoucím způsobem „*oddělují rituální a sekulární sféry*“ (Venc 2001, 593). Na mnoha příkladech lze doložit, že je to právě naopak: právě postprocesuální archeologie obrátila pozornost k tomu, že obě tyto sféry byly a jsou neoddělitelné a že symbolické aspekty pravěké kultury se s praktickými vždy úzce prolínaly.

2. Polyfunkčnost areálů. To, že zvláštní (ohrazené) areály a monumentální stavby plnily zároveň více funkcí, je velmi pravděpodobné. Znamená to ale, že tyto areály od počátku své existence nebo později přibíraly další funkce, nikoliv to, že by každý areál vznikl z jiných příčin a k jinému účelu. Domnívám se, že areály podobných rysů vznikaly v určitém kulturním kontextu v zásadě z jednoho primárního důvodu, nikoliv z důvodů různých. Ostatně i sám S. Venc, když podrobně rozebírá funkce středověkých kostelů, nakonec tvrdí (a s tím zcela souhlasím), že jejich primární funkce byla jen jedna, totiž kultovní (str. 435). Proč tedy v případě pravěkých ohrazení týž autor považuje otázku, která funkce byla (v určitém časovém a prostorovém kontextu) ta hlavní, za falešnou (ibid.)? Domnívám se naopak, že pro určité místo a určitou dobu (o jejich rozsahu lze samozřejmě vždy diskutovat) je otázka po hlavní funkci takových areálů velmi důležitá a správně položená. Předpoklad, že v rámci jednoho kulturního kontextu mohl mít podobný artefakt či areál funkci jednou tu a podruhé onu (a že o jejich interpretaci mohou rozhodnout pouze konkrétní archeologická fakta), mi připadá neproduktivní.

Venclovo hodnocení pravěkých ohrazení naráží na jeden zásadní problém. Pokud některá pravěká ohrazení neměla praktický účel, je možné je vysvětlit buď jako zvláštní případy mezi formálně podobnými areály praktických funkcí (zejména vojenskými zařízeními), nebo je třeba předpokládat, že se původně všeobecná nepraktická funkce ohrazených areálů během doby změnila v praktickou funkci vojenských pevností, útočišť, správních center atd., tedy tím směrem, o nichž nás informují pozdější písemné prameny (str. 432). Tuto druhou možnost, které bych osobně dal přednost, Vencel víceméně popírá, a to především v zájmu respektování pramenů, archeologických i písemných. Domnívám se, že toto úsilí o kritičnost a objektivitu je dvojsečné. Kriticky je totiž třeba posuzovat nejen archeologická data, ale i obecné modely, s nimiž k nim přistupujeme: v tomto ohledu Vencel dost kritický není. V důsledku jeho snahy k archeologickým datům nepřidávat nic ze současných archeologických –ismů vniká do jeho přístupu nepozorovaně (avšak nezbytně) teoretický model jiný: model nadčasového charakteru lidského chování, přirozené agresivity lidského druhu, všeobecně ekonomického jednání člověka apod. Tento zamlčený model je rovněž apriorní a vlastními prameny nedoložitelný; má paradigmatický ráz a souvisí také s jedním z –ismů, totiž s empirismem. Venclova kritičnost a nezávislost na paradigmatech je zdánlivá; ve skutečnosti znamená anachronické přenášení modelů odvozených z dnešní společnosti či starověkých historických společností na kultury, kterým mohly být vlastní zcela jiné vzorce praktických i nepraktických činností.

S faktem, že např. sama válka či boj může mít nejen praktický rozměr, ale i dimenzi rituální či sociální, tento model nepočítá, neboť prameny o nich mlčí a dnešní zkušenost je již neobsahuje. Podle mého názoru se ale válka a boj staly jednoznačně „praktickým“ jednáním (tj. bojem pouze kvůli likvidaci protivníka či získání přímých materiálních výhod) víceméně až během novověku. Do té doby (čím hlouběji do minulosti, tím výrazněji) nešlo ve válce jen o přemožení nepřítele, nýbrž o vítězství podle určitých pravidel, která můžeme nazývat i rituálem. To platilo přinejmenším v boji mezi protivníky v rámci určitého kulturního okruhu a stavu, zpravidla nikoliv s nepřítelem z jiné civilizace. Příbuzné pravěké společnosti válka tedy nemusela jen rozdělovat, ale též spojovat v širší kulturní pospolitosti (srov. pojem „svět jinosti“ u *Neustupného 2001*), podobně jako (nebudíž to bráno jako cynismus) fotbalové utkání v dnešní době. Možná, že právě tento aspekt může být významný při interpretaci nejstarších ohrazení/opevnění jako objektů, které nemusely být jednoznačně praktické, protože jednoznačně praktický (ve smyslu získání materiálních výhod) nebyl ani sám boj a válka. Domnívám se, že v tomto bodě není Venclův přístup natolik kritický, aby se dokázal překlenout přes tradiční interpretační postupy, které s odlišnými vzorci kulturního jednání příliš nepočítají.

3. Poznámka k terminologii. S pojmem *paradigma* a s různými –ismy v archeologii je podle mého názoru třeba zacházet opatrněji, než jak činí S. Vencl. Pojem *paradigma* se v archeologii odvíjí od zásadních změn v teorii (hmotné) kultury. V tomto smyslu lze v poválečné archeologii zaznamenat paradigmaty dvě: procesuální, které kulturu chápe jako prostředek adaptace, a postprocesuální, které ji chápe jako množinu symbolů, užívaných v určitých sociálních strategiích. Strukturalismus (který by měl kulturu nejspíše chápat jako projev skryté struktury myšlení) se v archeologii výrazněji neuplatnil, a proto je zde paradigmatem spíše potenciálním než skutečným. Na úroveň paradigmatu lze v archeologii stěží stavět např. marxismus, který sice představuje obecnou sociální teorii, ale na rovině archeologických pramenů neobsahuje nic specifického. Něco podobného platí i pro tzv. „post–postprocesuální archeologii“, kterou *Vencl (2001, 593)* jako samostatný směr uvádí na základě jedné z nových *Hodderových (1999, 5)* prací. Domnívám se, že Venclovo rozmělnění obrazu archeologie do mnoha –ismů zabraňuje jejich hlubšímu pochopení a jaksi apriorně diskvalifikuje jejich možné ocenění.

S autorem bych nesouhlasil ani v některých významných detailech: např. M. Schiffer je typický procesuální, nikoliv postprocesuální archeolog (kontra *Vencl 1995, 13; 2001, 598*). Zdá se mi, že toto nedopatření je symptomatické a ukazuje na Venclovo hodnocení směrů a škol podle jejich sekundárních projevů (např. Schiffer měl ostrý spor s Binfordem), jejich vztahu k obecným sociálním teoriím či chronologické následnosti, nikoliv na základě hlubšího rozboru jejich teoretické podstaty.

LITERATURA

- Hodder, I. 1999:* The archaeological process. An introduction. Oxford: Blackwell.
Neustupný, E. 1998: Space in prehistoric Bohemia. Praha: Archeologický ústav.
Vencl, S. 1995: K otázce věrohodnosti svědectví povrchových souborů, *Archeologické rozhledy* 47, 11–57.
 — 2001: Souvislosti chápání pojmu „nálezový celek“ v české archeologii, *Archeologické rozhledy* 53, 592–613.
 — 2002: Poznámky k interpretaci ohrazení v Klech, okr. Mělník, *Archeologické rozhledy* 54, 431–436.

Současné metody biologické antropologie a jejich využití při hodnocení kostry přisuzované českému knížeti Spytihněvovi I.

Current research methods in biological anthropology and their application
in the study of the skeleton attributed to the Bohemian Prince Spytihněv I

Jaroslav Brůžek – Jakub Likovský – Viktor Černý

Vzhledem k značným rozdílům odhadu věku dožití uváděným pro kosterní pozůstatky jedince ztotožňovaného s knížetem Spytihněvem I. († 915) se autoři pokusili přehodnotit výsledky z hlediska reliability použitých metod a ukázat na některá jejich omezení vyplývající z rozvoje oboru. Užití metod antropologického určení pohlaví a odhadu věku dožití dle kostry musí provázet statistická indukce, při níž se uplatňují dva základní a zároveň protichůdně působící principy – přesnost a spolehlivost. Je úkolem biologického antropologa zvážit výpovědní hodnotu znaků, které jsou v konkrétním případě na skeletu zachovány, a nabídnout archeologovi takovou odpověď, která optimalizuje vztah přesnosti a spolehlivosti. Rozvoj znaků na kostře, která je přisuzována knížeti Spytihněvovi I., přesný a zároveň spolehlivý odhad dožití neumožňuje. Z těchto důvodů autoři považují oba předchozí odhady věku dožití za přesné, avšak značně nespolehlivé. V posledním desetiletí biologická antropologie dospěla k závěrům, že výpovědní hodnota metod odhadu věku dožití podle kostry neumožňuje tak přesné a spolehlivé zařazení jedinců do úzkých věkových tříd, jak se dříve praktikovalo. Tato skutečnost v důsledku omezuje i platnost výsledků některých postupů, jakož i kvantifikace úmrtnostních poměrů v pravěkých či středověkých populacích.

historická antropologie – metody – věk dožití – určení pohlaví – spolehlivost – Přemyslovci

Given the pronounced differences in the estimates of the age at death of the skeletal remains of an individual identified with Prince Spytihněv I († 915), the authors attempted to reappraise the results from the point of view of the reliability of the methods used, and to show that the limitations of several spring from the development of the discipline. The anthropological methods of sex identification and estimation of age at death must be accompanied by statistical induction, in which two basic and antagonistic principles apply – precision and reliability. It is the task of the physical anthropologist to weight the value as evidence of the markers preserved on the skeleton in specific cases, and to offer the archaeologist an answer that optimises the relationship between precision and reliability. The development of the markers on the skeleton attributed to Spytihněv I does not allow for a precise and at the same time reliable estimate of age at death. For this reason, the authors hold both attempts at age estimation to date to be precise, but grossly unreliable. Over the last decade physical anthropology has advanced to conclude that the value as evidence of methods of age estimation from the skeleton does not allow such precise and reliable classification of individuals into narrow age categories, as was previously practised. The consequence of this fact is the limitation of the validity of the results of certain approaches, such as the quantification of mortality rates in prehistoric or medieval populations.

historical anthropology – methods – age at death – sex determination – reliability – Přemyslids

Úvod

Cílem našeho příspěvku je podat základní informace o přesnosti a spolehlivosti výsledků určení pohlaví, odhadu věku dožití a s ním souvisejícím zdravotním stavem. Vyjádříme se také k rozdílným nárokům na přesnost a spolehlivost metod při zpracování souborů koster

populací minulosti, neboť výsledky mohou být uvedeny v souvislost s historickými údaji, čímž poskytují prostor pro vědeckou konfrontaci (*Sláma 2001*). Antropologické metody určení pohlaví a odhadu věku dožití aplikujeme na kostru, která je spojována s českým knížetem Spytihněvem I. a která byla podrobena dvěma antropologickým expertizám s relativně odlišným výsledkem (*Vlček 1997* contra *Frolík et al. 2000*). Především, že otázky historických oborů nebudeme řešit, pouze nabídneme informace, o něž se mohou odborníci jiných disciplín opřít.

Nejdříve bychom chtěli ve stručnosti uvést závěry předchozích studií hodnocených kosterních pozůstatků. *Vlček (1997)* udává věk dožití $41,7 \pm 4,6$ roku zjištěný pomocí metody Gustafsona v Kiliánově modifikaci a upřesňuje, že na základě abraze chrupu patřila lebka asi 40letému jedinci. O pohlaví se vyjadřuje slovy: „Lebka je výrazně mužská, diagnostické určující znaky jsou přítomny“ (*Vlček 1997*, 89). *Frolík et al. (2000)* publikovali závěry expertizy amerického kolegy M. Beckera, který uvádí, že kníže Spytihněv I. zemřel ve věku přibližně 65 let. Chrup odpovídá zhruba 55letému muži, stav postkraniálního skeletu hovoří spíše pro více než 65 let, stupeň uzavírání lebečních švů svědčí pro věk úmrtí kolem 70 let.

Údaje o použitých metodách, až na výjimky, ve výše zmíněných expertizách zcela chybí. Jediná shoda mezi oběma citovanými pracemi, které posuzovaly stejný skelet, se týká pohlaví kostry. Podstatný rozdíl však existuje v odhadu věku dožití. Podle Vlčka patřila kostra muži spíše středního věku, podle Beckera byl Spytihněv I. snad starý muž, dnešními termíny řečeno, důchodového věku. Jelikož by druhý odhad věku dožití archeologicko–historickou identifikaci kostry knížete Spytihněva I. vylučoval, byl nám tento materiál předán archeology Pražského hradu k nové expertize.

Materiál

Vyšetření kostry proběhlo v dubnu 2001 v prostorách přírodovědného oddělení Archeologického ústavu AV ČR v Praze. Prvým krokem předcházejícím studiu sestávalo zjištění, že skutečně máme před sebou stejný skelet, který byl předmětem šetření předchozích badatelů. Obsah krabice formálně souhlasil se zmíněným inventářem E. Vlčka, až na nepatrný rozdíl, že počet fragmentů žeber se od roku 1992 mírně zvýšil, na dnešních 19 (bez prvního páru žeber, srostlých s *manubrium sterni*). Srovnáním kostí s fotodokumentací (*Vlček 1997*) bylo možné potvrdit shodu. Jak Vlčkova, tak naše studie se tedy týkají téhož skeletu. Je vysoce pravděpodobné, že i M. Becker (in: *Frolík et al. 2000*) studoval stejnou kostru, neboť uvádí stejný stav zachovalosti skeletu a rovněž i námi konstatovaných 19 fragmentů žeber.

Použití statistických metod při hodnocení kostry

Dříve než přistoupíme k hodnocení a srovnání výsledků, považujeme za vhodné zmínit se o dvou vlastnostech každého statistického odhadu, které jsou velmi důležité pro interpretaci a závěry vyvozované při užití jakékoliv metody. Jedná se o přesnost a spolehlivost. Přesností myslíme co nejužší vymezení intervalu, ve kterém se nalézá odhad studovaného parametru, tedy pohlaví či věku dožití. Spolehlivost je pak míra shody odhadu a skutečnosti.

Relativně jednoduchá situace nastává při určení pohlaví kostry, neboť pohlaví jsou u člověka jen dvě. Přesností určení pohlaví se zde rozumí údaj o správné klasifikaci daného jedince v souboru, v němž byla metoda vypracována, vyjádřený v procentech. Spolehlivostí pak v této situaci myslíme úspěšnost správného určení pohlaví stejného jedince v jiné populaci. Abychom zvýšili spolehlivost pohlavní diagnózy, volíme pak ještě kategorii třetí, kterou je pohlaví neurčitelné. Pro určení pohlaví používáme diskriminační funkce, kde podle zvolené hladiny pravděpodobnosti víme, kolik jedinců z celku lze zařadit do jedné z kategorií a rovněž známe i riziko chybného určení. Spolehlivost i přesnost jsou nejvyšší a metody nejsou populačně specifické, využijeme-li při výpočtu diskriminační funkce podle údajů zjištěných na páni (*Murail – Bruzek – Braga 1999*). U jiných částí skeletu je určení pohlaví méně spolehlivé, neboť se dá provést jen u velmi malého počtu případů patřících k extrémně robustním či extrémně gracilním jedincům. Metody užívající jiné části skeletu než pánev jsou totiž obvykle populačně specifické. To znamená, že bychom je v jiné populaci neměli používat vůbec. Chyba, které bychom se dopustili, je natolik významná, nakolik se dotyčné populace liší v úrovni pohlavního dimorfismu toho či onoho znaku.

Co se věku dožití týče, budeme-li jej vztahovat k věku kalendářnímu, jedná se o kvantitativní proměnné, kdy hodnoty přecházejí plynule jedna v druhou (jedinci je ... 20, 21, 22, 23 ... let). Vzhledem k povaze metod, jak uvidíme dále, je odhad (a termín používáme záměrně oproti termínu určení, který rezervujeme pro pohlaví) vždy zatížen jistou chybou. Zmíněné kategorie přesnost a spolehlivost jsou kategorie vzájemně se dokonce vylučující. Budeme-li extrémně přesní v odhadu věku dožití na základě kostry, bude výsledek s velmi vysokou mírou pravděpodobnosti naprosto nespolehlivý. Upřednostníme-li zcela slepě spolehlivost, dosáhneme takové nepřesnosti, že odhad ztrácí smysl, neboť výsledek nalezneme v intervalu hodnot již očekávaných. Je proto třeba vážit mezi přesností a spolehlivostí a optimalizovat jejich vztah případ od případu. To považujeme za práci antropologa. V dalším textu ji oproti ustáleným zvyklostem budeme dokumentovat.

Určení pohlaví

Pro určení pohlaví kostry dospělých jedinců je nejvhodnější pánev. Je tomu tak proto, že tato kost nese morfologické znaky, které jsou přímo vázány na reprodukční funkce u člověka. Pánev ženy je proporcčně větší a prostornější pro potřeby porodu, pánev mužská je lépe uzpůsobena spíše biomechanickým potřebám chůze.

U námi studované kostry, kde pánev není zachována, je nutné použít k určení pohlaví kosti méně spolehlivé, konkrétně lebku a kost pažní. Dlouhé kosti končetin a jejich délky jsou ale k určení pohlaví nevhodné pro vysokou populační specifickou, a také proto, že pohlavní dimorfismus těchto kostí vyjadřuje především rozdíl mezi pohlavím v tělesné velikosti.

Obecně je přijímán názor, že riziko chyb při určení pohlaví podle vizuálně hodnocených znaků lebky činí asi 20 % (*Masset 1987*). Je tomu tak proto, že jistá část lebek mladých mužů nemá ještě plně rozvinuty maskuliní charakteristiky, a může být proto označena mylně za ženy. Stejným způsobem je známa maskulinizace lebek starých žen zřejmě v důsledku snížení hladiny ženských pohlavních hormonů, a tyto ženy jsou pak mylně považovány za muže. Lze však jen obtížně předpokládat, že extrémní rozvoj mužských fo-

rem znaku by byl přítomen u ženy. Ohodnotili jsme proto stupeň sexualizace lebky podle metodologického doporučení „Pracovní skupiny evropských antropologů“ (*Ferembach – Schwidetzky – Stloukal 1980*). Hodnoty jsou následující: *glabella* je prominující (+2), *processus mastoideus* značně vyvinut (+2), *planum nuchale* vyznačený (+1), velmi silný a vysoký je *processus zygomaticus* (+2), *arcus superciliares* jsou velmi zřetelné (+2), *tubera frontalia* lehce naznačena a *tubera parietalia* chybí (+1), sklon čelní kosti středně ubíhající (+1), horní okraj očníce je značně zaoblený (+2), dolní čelist celkově robustní (+2), brada velmi prominující (+2), úhel čelisti silně prominující (+2).

Výsledná hodnota sexualizačního indexu (IS), který je vypočten jako součet součinu hodnot sexualizace znaku a jeho váhy dělený počtem znaků, je rovna +1,8. Vezmeme-li v potaz zjištění, k němuž dospěla *D. Solowiej (1982)*, že hodnoty indexu vyšší než 0,43 se u žen souboru známého pohlaví nikdy nevyskytují, můžeme konstatovat, že se jedná o hypermaskulinního jedince a mužské pohlaví kostry nelze na základě rozvoje morfologických znaků lebky nikterak zpochybnit.

Vzhledem k tomu, že hodnocení znaků pouhým okem je vždy značně subjektivní, můžeme se opřít rovněž o diskriminační analýzu, využívající jednotlivé rozměry skeletu či jejich kombinace. Rovnice, které jsou publikovány, mají ale populační specifickou, což znamená, že mohou být využity pouze v populaci, z níž pochází výběrový vzorek. Série lebek známého pohlaví však pro raný středověk neexistuje a dovolíme si tvrdit, že ani existovat nebude. Proto jsme nuceni tuto podmínku obejít. Bylo by možno pohlaví koster určit podle pánve, pak vypočítat populačně specifické diskriminační funkce např. pro lebky patřící jedincům, jejichž pohlaví bylo určeno podle pánve, a funkce aplikovat u lebek jedinců, u kterých se pánev nezachovala (*Murail – Bruzek – Braga 1999*). V případě izolovaných nálezu, jako je námi hodnocená kostra, takový postup ale použít nelze. Zbývá orientační zjištění, s jakou pravděpodobností by patřila lebka mužům, či ženám Howellova souboru kraniálních dat. Jedná se o celosvětovou referenční sérii lebečních rozměrů, obsahující informace od několika tisíc jedinců z různých populací (*Howells 1996*). Pro výpočet pravděpodobnosti jsme použili již publikovaných hodnot rozměrů námi studované lebky (*Vlček 1997*). Čísla rozměrů odpovídají technice měření podle jasně stanovených definic (*Bräuer 1988*) a naměřené hodnoty jsou udávány v mm (viz tab. 1).

Protože pohlavní dimorfismus lebky je obecnou charakteristikou lidského druhu, ale jeho stupeň a velikost se liší od populace k populaci, použili jsme v námi vypočtených diskriminačních funkcích (DF) v Howellově databázi stejné kombinace rozměrů, které se osvědčily i jiným autorům (*Hanihara 1959; Giles – Elliot 1963; Henke 1973; Šefčáková – Mizera – Thurzo 1999*). Přehled výsledků diskriminačních analýz v heterogenní populaci s uvedením hodnot posteriorní pravděpodobnosti, s níž lebka patří buď muži, nebo ženě, jsou uvedeny v tabulce 1. Domníváme se, že jsou-li diskriminační funkce (DF) populačně specifické a v zásadě nepřenosné do populace jiné než té, z níž pochází výběrový soubor, užití heterogenní populace naplňuje tuto podmínku a zároveň obchází neřešitelnou potřebu mít k dispozici sérii lebek známého pohlaví (či alespoň pohlaví určeného podle pánve) české raně středověké populace.

Výsledky (tabulka 1) ukazují, že v klasické diskriminaci (A) hodnocená lebka patří muži, neboť pravděpodobnost být mužem je vyšší (osciluje v jednotlivých diskriminačních funkcích od 0,685 do 0,770) než dělicí hodnota (0,5). Na druhé straně je nutno připomenout, že riziko nesprávného zařazení je při užití dělicí hodnoty 0,5 velmi vysoké (v případě

A – Klasifikace $p=0,50$

DFn°	počet chybně určených	procento chybně určených	počet neurč.	procento neurč.	počet správně	procento správně	lebka p (muž)	lebka p (žena)	lebka pohlaví
1	471	18.66	0	0	2053	81.34	0.713	0.287	muž
2	473	18.74	0	0	2051	81.26	0.685	0.315	muž
3	473	18.74	0	0	2051	81.26	0.685	0.315	muž
4	456	18.07	0	0	2068	81.93	0.770	0.230	muž
5	468	18.38	0	0	2076	81.62	0.707	0.293	muž
6	640	25.36	0	0	1885	74.64	0.750	0.250	muž
7	464	18.38	0	0	2060	81.62	0.703	0.297	muž

B – Klasifikace $p>0,05$

1	22	0.87	2039	80.79	463	18.34	0.713	0.287	?
2	21	0.83	2038	80.75	465	18.42	0.685	0.315	?
3	21	0.83	2038	80.75	465	18.42	0.685	0.315	?
4	22	0.87	2024	80.19	478	18.94	0.770	0.230	?
5	20	0.79	1976	78.29	548	20.92	0.707	0.293	?
6	2	0.08	2354	93.92	168	6.66	0.750	0.250	?
7	21	0.83	2047	81.1	456	18.07	0.703	0.297	?

C – Klasifikace $p>0,20$

1	135	5.35	1087	43.07	1302	51.58	0.713	0.287	?
2	132	5.23	1091	43.23	1301	51.55	0.685	0.315	?
3	132	5.23	1091	43.23	1301	51.55	0.685	0.315	?
4	135	5.35	1076	42.63	1313	52.05	0.770	0.230	?
5	131	5.19	1020	40.41	1373	54.40	0.707	0.293	?
6	109	4.32	1522	60.30	893	35.38	0.750	0.250	?
7	134	5.31	1087	43.07	1303	51.62	0.703	0.297	?

D – Klasifikace $p>0,30$

1	205	8.12	672	26.62	1647	65.25	0.713	0.287	muž
2	208	8.24	681	26.98	1635	64.78	0.685	0.315	?
3	208	8.24	682	27.02	1634	64.74	0.685	0.315	?
4	211	8.36	683	27.06	1630	64.58	0.770	0.230	muž
5	208	8.24	653	25.87	1663	65.89	0.707	0.293	muž
6	230	9.11	1037	41.09	1257	49.80	0.750	0.250	muž
7	211	8.36	682	27.02	1631	64.62	0.703	0.297	muž

Tabulka 1. Parametry sedmi diskriminačních funkcí (DF) vypočtených v Howellsově databázi, užitě pro určení pohlaví studované lebky.

Legenda k tabulce 1:

Označení rozměrů v diskriminačních funkcích odpovídá symbolům *Howellse (1996)*, v závorkách pak symbolům podle *Braüera (1988)*.

DF1: GOL (M1), ZYB (M45), BPL (M40), NPH (M48); DF2: GOL (M1), BNL (M5), XCB (M8), ZYB (M45), NPH (M48); DF3: GOL (M1), BNL (M5), XCB (M8), ZYB (M45); DF4: GOL (M1), BBH (M17), ZYB (M45); DF5: GOL (M1), XCB (M8), OBH (M52); DF6: GOL (M1), XCB (M8); DF7: GOL (M1), ZYB (M45).

Výběr rozměrů: DF1 = *Giles – Elliot (1963)*; DF2, DF3 = *Henke (1973)*; DF4 a DF5 = *Henke (1973)* a *Šeřčáková – Mizera – Thurzo (1999)*; DF6 a DF7 = *Šeřčáková – Mizera – Thurzo (1999)*.

Užitě rozměry studované lebky (*Vlček 1997*): GOL (M1) = 184; BNL (M5) = 108 ?; XCB (M8) = 140; BBH (M17) = 142 ?; BPL (M40) = 97; ZYB (M45) = /132/; NPH (M48) = 83; OBH (M52) = 34.

archeologické populace je riziko nesprávného zařazení ještě větší, protože v zóně překrývání hodnot nevíme, zda ten či onen případ je mužem nebo ženou). Dosáhli jsme tedy značné přesnosti za cenu značné nespolehlivosti. Chceme-li zvýšit spolehlivost našeho tvrzení, že hodnocený případ je daného pohlaví, musíme zvolit pro rozdělení souboru hladinu pravděpodobnosti vyšší. V biologických oborech volíme zpravidla hodnotu 0,95, což odpovídá 5 % rizik chyb. Tuto situaci (B) zachycuje tabulka 1. Empirické riziko chyb (ER %) je oproti riziku teoretickému v jednotlivých DF nízké (méně než 1 %), avšak správného výsledku je dosaženo jen u 7 až 21 % případů z celkového počtu více než 2500 jedinců Howelsovy databáze. Správná diagnóza při tomto přísném kritériu je možná pouze u 7–21 % jedinců v závislosti na zvolené DF. Vypočtená hodnota posteriorní pravděpodobnosti, že hodnocená lebka náleží muži, je nižší než kritická hladina 0,95 a pohlaví lebky zůstává proto vždy neurčitelné.

Je tedy nutno hledat optimální řešení a poněkud snížit spolehlivost. V příkladě (C) tabulky 1 jsme zvolili pro klasifikaci jedinců hladinu pravděpodobnosti 0,80 pro zařazení jedince do skupiny. Z výsledků je patrné, že ani tato hladina pravděpodobnosti být mužem, či ženou, neumožňuje určit pohlaví studované kostry, neboť všechny výsledky sedmi diskriminačních funkcí se nacházejí v intervalu hodnot neurčitelného pohlaví. Proto jsme snížili dále hladinu pravděpodobnosti na hodnotu 0,7 (tabulka 1 D), která je ještě považována (Hanihara 1981) za garanci vysoké spolehlivosti výsledků diskriminačních funkcí. V pěti ze sedmi DF je lebka označena za muže. Tato diagnóza je zatížena rizikem chyb 8 až 9 %, což se nám zdá být pro spolehlivou klasifikaci jedince přijatelné.

Je třeba si ale zároveň uvědomit, že dosažené riziko chyb je nesrovnatelně nižší než riziko, které přijímáme při morfoskopickém určení pohlaví lebky, které činí v průměru 20 % v závislosti na dané populaci. Diskriminační analýza je objektivní technikou, kterou jsme ilustrovali postup, jehož pomocí lze dospět k vysoce spolehlivé a zároveň přesné diagnóze. Můžeme tedy konstatovat, že metrické hodnoty studované lebky tedy potvrdily diagnózu mužského pohlaví s pravděpodobností vyšší než 70 % a rizikem chyb nižším než 9 %. Nemusíme snad zdůrazňovat, že tento výsledek odráží biologické vlastnosti jedince, které neumožňují dosáhnout hranici vyšší spolehlivosti. Z modelové situace vyplývá, že nelze upřednostňovat ani jednu z technik určení pohlaví, a je-li to jen trochu možné, je třeba užívat obojí – jak vizuální, tak metrické postupy.

Věk dožití

Obecně je dnes uznáván názor, že podle kosterních pozůstatků je přesné individuální určení kalendářního věku dospělého jedince v rocích dožitého věku utopie (Maples 1989; Jackes 2000). Postupně se tak opouští entuziasmus a slepá důvěra druhé poloviny 20. století v přesnost a spolehlivost určení dožitého věku podle kostry. Relativní nepřesnost a nespolehlivost odhadu individuálního věku jedince podle kostry je dnes přijímána i těmi, kteří byli před lety přesvědčenými odpůrci tohoto názoru (Buikstra – Koningsberg 1985; Koningsberg – Buikstra – Bullington 1989; Koningsberg – Frankenberg 1994), a v současnosti je tvrdou realitou (Jackes 2000; Cox 2000).

Proces stárnutí a senescence kostry neprobíhá lineárně, je velmi nepravidelný a jeho variabilita má značné individuální i populační odchylky. Podle dnešních odhadů (Schmitt

2001) naše metody postihují pouze asi jen 30 % celkové variability spojené se senescencí kostry. Proto se cílem antropologických výzkumů stává zařazení jedince do tak širokého věkového intervalu, aby klasifikace byla co nejspolehlivější, i když samotná šíře věkového intervalu není plnou zárukou spolehlivosti predikce. Je proto nutné zpřesnit kritéria ukazatelů věku a užít adekvátní ošetření dat, které nepřipouští anomálie. Stávající metody rovněž nejsou často testovány v jiných populacích. Ukazuje se, že neshoda mezi skutečným věkem a věkem odhadnutým je až zarážející (Dobisíková 1999; Lucy – Pollard 1995) a dosahuje u starších jedinců mnohdy i desítek let. Je třeba navíc zdůraznit, že soudní specialisté mají oproti antropologům řadu výhod. Pracují obvykle s jedinou populací, a tak je „uživatelská“ variabilita redukována. Použité metody bývají ověřovány v identifikační praxi, kde neidentifikovaní jedinci (tedy ti, kteří neodpovídají těsnému vztahu mezi ukazateli a věkem) nejsou zahrnuti v souborech, s jejichž pomocí forenzní badatelé své metody mnohdy ověřují.

U studované kostry nelze z morfoskopických metod odhadu věku dožití použít ani změn stydké spony, ani metamorfózy aurikulární plochy kyčelní kosti a kyčelní drsnatiny, neboť její pánev není dochována. Rovněž není možné aplikovat metodu odhadu věku na základě osifikačních změn sternálního konce žeber, neboť ani tyto části skeletu nejsou k dispozici. Nebudeme se tedy takovými metodami zabývat ani z teoretického hlediska. Na straně druhé ale můžeme konfrontovat údaje o zubní abrazi, postupu uzavírání (obliterace) lebečních švů a změnách histologie jednokořenových zubů, tedy charakteristiky, které byly brány v potaz i našimi kolegy.

Zubní abraze

Opotřebením okluzní plochy zubů je sice dodnes doporučováno k odhadu věku řadou badatelů (např. Molnar 1971; Walker – Dean – Shapiro 1991), ale není pochyb o tom, že je závislé na mnoha kulturních a individuálních zvycích jedince. Je jej tedy nutno považovat nejen za populačně, ale i individuálně specifické, a pro určení věku zcela nespolehlivé. Ukazuje se, že z celé řady ukazatelů věku je stupeň abraze považován za nejméně vhodný a spolehlivý (Schmitt 2001). Domníváme se, že výše uvedené výhrady platí dvojnásob pro jedince žijící v extréměch sociální hierarchie, a námi studovaný materiál by tedy v tomto ohledu poskytl velmi zkreslené výsledky. Z výše nastíněných důvodů jsme se hodnocením této charakteristiky nezabývali.

Obliterace lebečních švů

Podobně jako zubní abraze je odhad věku dožití na základě uzavírání (obliterace) lebečních švů velmi nepřesný. Již Masset (1982) správně poznamenal, že vztah mezi věkem dožití a uzavíráním švů je čistě statistická záležitost. Závislost není kauzální, neboť dosud nevíme, proč se vlastně lebeční švy v dospělosti uzavírají (Cohen 1993). V populaci existují velmi mladí jedinci s úplně uzavřenými švy stejně jako lidé staří se švy zcela otevřenými (Hajniš – Novák 1984). Řada autorů popsala i jistý sekulární trend v obliteraci švů. Frekvence uzavřených švů byla údajně častější u středověkých jedinců než u jedinců z neoli-

tu (Masset 1982; Perizonius 1984; Simon 1986). Musíme však brát toto tvrzení s rezervou, neboť skutečný věk jedinců nebyl ve výše uvedených studiích znám.

Spolehlivost různých metod odhadu věku dožití podle lebečních švů byla testována i v souboru lebek jedinců známého věku ze Spitalfieldsu (Key – Aiello – Molleson 1994). Badatelky dospěly k závěru, že relativně nejspolehlivější je metoda Ascádiho a Nemeskéryho (1970), ale současně konstatovaly, že jejím užitím lze spolehlivě rozdělit jedince pouze do dvou tříd, na mladé a středního věku. Pro odhad věku jedinců starších 50 let je zmíněná metoda již zcela nepoužitelná. Někteří badatelé dokonce vyslovili provokativní názor, že uzavírání švů není závislé na věku vůbec a vykazuje jen silný pohlavní dimorfismus (Hershkovitz et al. 1997). S těmito a dalšími skeptickými názory se můžeme setkat i v dalších pracích (Masset 1982; Dobisíková 1999).

Volba metody pro odhad věku dožití podle švů je tedy poměrně obtížná. Dáváme však přednost postupu, který navrhl původně Masset (1982) pro paleodemografickou analýzu, i když autor užití metody pro odhad individuálního věku z důvodů zmíněné nepřesnosti nedoporučuje. Výhodou postupu je získání hodnoty pravděpodobnosti, s jakou jedinec patří do té či oné z desetiletých věkových kategorií (tabulka 2). K odhadu jsme použili vlastní odečet stupně uzavření švů v následující stupnici (0 – otevřené; 1 – obliterace v dané délce zjevně menší než 50 %; 2 – přibližně polovina délky segmentu uzavřena; 3 – obliterována více než polovina délky segmentu; 4 – totální obliterace).

A) lamina externa

synostozy	n	18–29	30–39	40–49	50–59	60–69	70–79	80–89
0,00–0,20	30	46,67	20,00	13,33	20,00			
0,21–0,80	70	58,57	18,57	15,71	1,43	5,71		
0,81–1,00	54	35,19	24,07	22,22	9,26	9,26		
1,01–1,40	38	18,42	28,99	15,79	13,16	13,16	10,53	
1,41–2,60	55	14,55	25,45	9,09	10,91	9,09		30,91
2,61–3,20	369	9,21	10,57	14,63	16,53	15,99	23,31	9,76
3,21–4,00	95	5,26	10,53	14,74	23,16	29,43	16,84	

B) lamina interna

synostozy	n	18–29	30–39	40–49	50–59	60–69	70–79	80–89
0,00–0,20	8	75,00		25,00				
0,21–0,80	70	61,43	17,13	15,41	5,71			
0,81–1,00	48	56,25	25,00	4,17	14,58			
1,01–1,40	27	33,33	40,74	25,93				
1,41–2,60	85	29,41	31,76	11,76	12,94	11,76	2,35	
2,61–3,20	95	10,53	17,89	28,42	10,53	24,21	8,42	
3,21–4,00	378	2,12	7,14	12,43	19,58	19,31	25,40	14,20

Tabulka 2. Pravděpodobnostní vektory pro stupeň synostozy švů (první sloupec) na lamina interna a lamina externa podle Masseta (1982) a frekvence jejich výskytu v jednotlivých desetiletých věkových intervalech v souboru mužů známého věku a pohlaví.

Pro lebku, která je předmětem expertízy, jsme obdrželi následující hodnoty: lamina externa (lamina interna) – C1 – 3 (4), C2 – 3 (4), C3 – 3 (4), S1 – 3 (3), S2 – 2 (3), S3 – 3 (3), S4 nehodnoceno, L1 – 3 (4), L2 – 3 (4), L3 – 3 (4). Shodně s Vlčkem (1997) konstatujeme velmi slabou kresbu švů na vnitřní straně mozkovny, ostatní švy na základě slovního popisu nelze srovnat s naším číselným ohodnocením. M. Becker (in: Frolík et al. 2000) pak uvádí přímo věk na podkladě švů, aniž by se zmínil o stupni uzavření.

Podíl součtu hodnot stupně obliterace švů a jejich počtu vyjadřuje stupeň synostosa, který v našem hodnocení pro *lamina externa* činí 2,89 a pro *lamina interna* pak 3,64. Nahlédnutím do tabulky 2 vidíme, že stupeň obliterace švů studované lebky neumožňuje zcela tak přesný odhad věku dožití, jaký jí přisuzují předchozí expertizy. Pro vnější stranu mozkovny existuje nízká pravděpodobnost náležet do každé ze sedmi desetiletých věkových tříd od 18 do 80 let. Součtem hodnot pěti z nich (v tabulce tučně zvýrazněných) lze říci, že v úrovni *lamina externa* existuje asi 81 % pravděpodobnosti, že se tento člověk dožil 30 až 80 let – riziko, že zemřel mladší, či starší, je stejné a dosahuje v obou případech zhruba 9 %. Můžeme sice tvrdit s vysokou přesností, že zemřel mezi 40. a 50. rokem života a údaje tomu neodporují, nesmíme však zapomínat, že spolehlivost tohoto tvrzení je pouhých 15 %! Stejně tak bychom mohli tvrdit, že byl starší 70 let, avšak se spolehlivostí jen 30 %.

Přesnější hodnoty poskytuje hodnocení švů na vnitřní straně mozkovny (*lamina interna*). Aniž bychom zacházeli do detailů jako v hodnocení předchozím, je z tabulky patrné, že jedinec se dožil s pravděpodobností 90 % více než 40 let (v tabulce součet tučně zvýrazněných hodnot). Riziko, že zemřel před 40. rokem, je 10 %. Ohodnocení věku podle švů mozkovny tedy neumožňuje rozhodnout, které z revidovaných tvrzení je správné, neboť jak Vlček, tak Becker dosáhli sice velmi přesného, ale současně i velmi nespolehlivého odhadu. Musíme tedy konstatovat, že biologický charakter uzavírání švů spolu s jeho stavem u konkrétního jedince, jehož lebku jsme měli k dispozici, to vzhledem k úrovni našeho poznání dnes prostě neumožňuje.

Změny histologie jednokořenových zubů

Zbývá poslední výše uvedené kritérium pro posouzení věku dožití, a sice morfologické změny vnitřní struktury jednokořenových zubů, které využívá Gustafsonova metoda i různé její modifikace (Gustafson 1950; Johanson 1971; Maples 1978; Lamendin 1988; Kilián – Vlček 1989; Xiaohu et al. 1991). O úskalích jejího použití se zmiňuje nedávný příspěvek (Brůžek – Novotný 1999) diskutující přesnost a spolehlivost a rizika chyb. Co se dožitího věku hodnocené lebky týče, nepovažujeme za nutné užitou argumentaci opakovat a případné zájemce odkazujeme na příslušnou literaturu.

Je sice pravda, že při spolehlivém odečtení a vyhodnocení znaků metodikou podle Kiliána lze získat velmi přesné hodnoty (Vlček 1999), ale zůstává stále nezodpovězeno, jak jsou získané výsledky spolehlivé i v jiném populačním vzorku. Přesné výsledky zjistili užitím Kiliánovy techniky i další badatelé (Vystrčilová – Novotný 2000), ale vzhledem k prospektivnímu charakteru jejich práce, která se opírá o regresní analýzu pouhých 63 zubů známého věku, upřednostňují zařazovat jedince do relativně širších věkových kategorií. Řada studií uvádí spíše počet zubů než počet jedinců, o něž se studie opírá, což je právem kritizováno (Rösing – Kvaal 1998). Některé ukazatele obsažené v modifikacích Gustafsonovy metody vykazují značnou populační variabilitu (Whittaker – Bakri 1996) a výsledky jejich aplikace v jiných populacích ukazují velký rozptyl a jsou považovány i forenzními specialisty za populačně specifické (Angyal – Poto – Schaig 2000). U zubů z archeologického kontextu pak kromě již dříve uvedených problémů činí jisté potíže i odečítání transparence kořenového dentinu (Sengupta – Whittaker – Shellis 1999).

Stejně jako většina metod odhadu věku dožití podle kostí i metody založené na změnách zubní tkáně užívají regresní analýzy. Společným jmenovatelem všech typů a druhů regresí jako nástrojů predikce věku dožití je nadhodnocení mladých a podhodnocení starších jedinců (*Aykroyd et al. 1997; 1999; Jackes 2000; Schmitt 2001*). Proto je vhodnější využívat Bayesovu techniku (*Lucy – Polard 1995; Lucy et al. 1995; 1996*), která zmíněné nevýhody ve velké míře odstraňuje. Z tohoto pohledu může být údaj *Vlčka (1997)* o věku dožití hodnocené kostry ovlivněn bezpochyby tím, že použitá Kiliánova metoda je založena na regresní analýze dat. Nemůžeme ovšem v žádném případě rozhodnout, jedná-li se v tomto specifickém případě o odhad vyššího věku mladého muže či snížení reálného věku muže staršího. Kdybychom nahlédli do Lucyho tabulky 2 (*Lucy et al. 1996*), našli bychom současně muže 31letého a 50letého, jejichž odhadnutý věk podle skóre znaků zubů činí shodně 41,2 roky.

Paleopatologické nálezy vztažené k věku

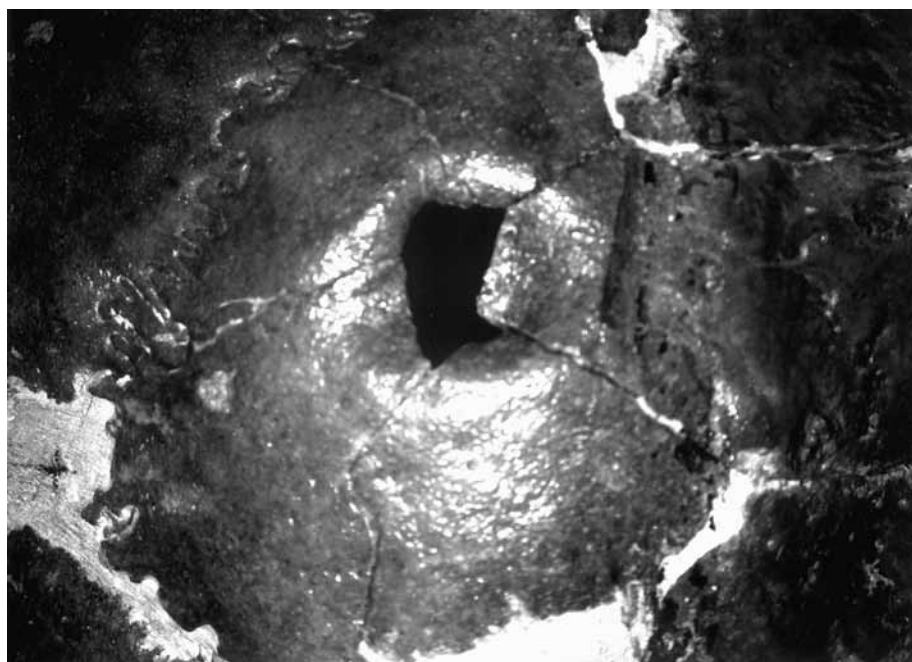
Prvý pár žeber je rostlý s rukojetí prsní kosti (obr. 1). Antropologická literatura uvádí, že kostěný srůst prvního žebra a *manubria sterni* je poměrně častým jevem a vyskytuje se i ve sbírkách skeletů známého věku dožití a pohlaví. Longitudinálním sledováním věkových změn 13 zdravých mužů od 24 do 37 let bylo zjištěno, že v průběhu sledování měli 2 jedinci synostosu prvního žebra s prsní kostí (*Barchilon et al. 1996*). Srůst prvního páru žeber s rukojetí prsní kosti je rovněž součástí syndromu SAPHO projevujícího se rovněž kožními lézemi a zahrnujícího synovitis, akné, palmoplantární pustulosu, hyperostosu a osteitis. Na kostře, kromě srůstu žeber s prsní kostí, postihuje páteř a periferní klouby končetin (*Kahn – Khan 1994; Johnston – Elston 1998*). S převahou různých kožních projevů bylo onemocnění pozorováno i u dětí a mladých dospělých; pediatrických případů bylo popsáno 260 (*Beretta–Piccoli et al. 2000*). Tohoto stavu nelze proto užít jako argumentu pro upřesnění věku dožití studované kostry.

Z páteře jsou u kostry zachovány obratle C1–7, Th1–8 a jeden obratel lumbální. U obratlů C1, C4–5 jsou patrné mírné spondylotické změny, na těle dochovaného lumbálního obratle se rovněž nachází na dorsolaterální straně vlevo drobný osteofyt. Výrazné, přemosťující osteofyty – s dominancí pravé strany – se nacházejí na obratlových tělech Th5–8. Výskyt degenerativních změn na páteři, spondylosy (degenerace meziobratlové ploténky) často kombinované se spondylarthrosou (arthrosa apofyzeálních kloubů), se zvyšuje s věkem. Do 30 let věku je ojedinělý, ve věku nad 75 let je výskyt 80–90 % (*Aufderheide – Rodrigues–Martín 1998*). Podle pozorování *Vyhnanáka a Stloukala (1971)* lze při spondylose omezené na střední hrudní páteř předpokládat věk do 30 let, naopak spondylosa generalizovaná nebo s maximem v oblasti lordos se vyskytuje ve věku nad 40 let; u žen může být i dříve. Znamky degenerace lze histologicky zjistit u všech páteří ve věku nad 30 let (*Nohejl 1990*). Použití těchto nálezů jako argumentu k odhadu individuálního věku proto neobstojí.

Hlavice levé kosti ramenní, lopatka i kostra nohou jsou bez zřetelných artrotických změn, na hlavici pravé kosti ramenní i na kloubní jamce pravé lopatky jsou patrné počínající artrotické změny. Pozorování mohou být ale zkreslena způsobem konzervace.

Obr. 1. Prvý pár žeber srostlý s rukojetí prsní kosti. Foto P. Velemínský — Fig. 1. First rib pair, obliterated with breastbone. Photo: P. Velemínský.

Obr. 2. Perforující poranění v pravé polovině kosti týlní. Foto P. Velemínský — Fig. 2. Perforating injury in the right half of the occipital bone. Photo P. Velemínský

Ostatní patologické změny

Drobný osteom na čelní kosti vlevo, zhojené zranění čelní kosti vpravo, perforující zranění týlu a poranění žebra s hodnocením dožitého věku nemají souvislost. Za širší zmínku stojí snad perforující poranění v pravé polovině týlní kosti (obrázek 2). Otvor, o velikosti 9 x 15 mm, má hladké, lehce navaltité okolí, pozvolna se svažující směrem k defektu. Vzhledem k tomu, že v této oblasti se setkává celkem pět lepených úlomků, je okraj defektu obtížně hodnotitelný. Nepoškozený je pouze malý úsek horního okraje laterálně – zde je okolí nejvíce navaltité, vlastní okraj je hladký. Při pohledu zevnitř je zřetelné sekundární poškození horního a mediálního okraje. Intrakraniálně je pod dolním okrajem znatelné částečné odlomení *lamina interna* velikosti 18 x 13 mm nepravidelného tvaru, při odchlípeném mediálním a dolním okraji s prohloubením a známkami hojení. Laterální okraj nelze pro poškození (styk lepených úlomků) posoudit, horní okraj je sekundárně odlomený, nejspíše však zasahoval dále do oblasti defektu. Další zhojený defekt *lamina interna* je asi 8 mm pod předcházejícím, horizontálně probíhající, šířky do 3 mm a délky cca 20 mm. Příčinou poškození *lamina interna* bylo nejspíše penetrující poranění kosti týlní, kdy následkem úderu došlo k jeho odlomení. Defekty na vnitřní ploše mohly pak být zdrojem intrakraniálního (epidurálního) krvácení (Tesař 1984).

Nálezů známek nitrolebních hematomů jsou v paleopatologii poměrně vzácné. Na dospělé lebce bylo krvácení popsáno u lebky Mozartovy (Kritscher *et al.* 1991; Vlček 2000). Podle zhojeného hladkého okolí defektu lze usuzovat, že od zranění do úmrtí jedince uběhla značně dlouhá doba. Nález by zasluhoval podrobnější zhodnocení s využitím rentgenologie a především v paleopatologii koster doposud vzácně využívané endoskopie. Tato metoda, použitá k šetrnému vyšetřování egyptských mumií poprvé v roce 1975 (Manialawi – Meligy – Bucaille 1978), je již řadu let využívána u mumií i k vyšetření dutiny lební (Bonfils *et al.* 1987). Okraj, resp. okolí defektu a jeho zachovalost sice nevylučuje léčebný zásah, ale hovořit o trepanaci by bylo podle našeho názoru velmi odvážné (cf. Becker in: Frolík *et al.* 2000). Zcela opačná představa, že se jednalo o poranění neprostupující celou tloušťku kosti (Vlček 1997), se nám zdá být rovněž nepravděpodobná. Další poranění se nachází na čelní kosti vpravo. Přibližně 28 mm nad *incisura frontalis orbitae* pod čelním hrbolem je zhojené impresivní zranění velikosti 8 x 4 mm. Vnitřní plocha čelní kosti pod místem tohoto defektu byla bohužel zakryta při rekonstrukci lebky šedou hmotou, a proto ji nelze odpovědně posoudit. Podle stupně zhojení výše popsaných traumatických defektů lze předpokládat, že k nim došlo přinejmenším několik let před smrtí jedince.

Závěr

Současné metody biologické antropologie potvrzují, že studovaná kostra patřila dospělému muži. Přesné a zároveň spolehlivé vymezení užšího věkového intervalu ale není možné. Zjištěný široký interval pravděpodobného věku dožití nemůže sice být použit jako argument pro autenticitu kostry knížete Spytihněva I., na druhé straně jím nelze tuto autenticitu ani vyloučit.

V tomto příspěvku jsme se snažili ukázat, že biologická antropologie a její jednotlivé aplikace na kosterním materiálu jsou záležitostí spíše pravděpodobnostního počtu a statistické indukce, i když empiricky nabyté zkušenosti toho či onoho badatele mohou hrát

rovněž nezanedbatelnou roli. Archeologům a historikům, kteří vidí v antropologických posudcích či jiných přírodovědných pozorováních nevyvratitelná a vědecky exaktní fakta, jsme chtěli naznačit, že argumenty pro ten či onen závěr toho či onoho badatele jsou obvykle nadmíru relativní. Antropologům, kteří pracují s kosterním materiálem neznámého věku a pohlaví, bychom chtěli ukázat, že i užívané metody mají omezenou životnost, tak jako vše, co kdy bylo člověkem vyrobeno k nějakému účelu.

Je nutno relativizovat a snížit důvěru v platnost zjištěných výsledků vlastního hodnocení, neboť údaje u stejného materiálu nejsou určovány opakovaně a výsledky nejsou rovněž podrobeny kontraexpertize. Je rovněž možné, že budoucí výzkumy se obrátí k materiálu již dříve studovanému. Revize je ve vědě standardním přístupem, i když v našich disciplínách ne zcela běžná. To však neznamená, že je nepotřebná. Veškerá tvrzení musejí být podložena konzistentní argumentací, která je přístupná kritice. Tak vytváříme z vědy dynamický systém, do něhož se rádi zapojí tvůrčí badatelé.

Dnešní stav poznání podstaty biologických jevů, jako je pohlavní dimorfismus, růst a změny tělesných proporcí či proces stárnutí, ukazuje na to, že jsme velmi vzdáleni od smělých tvrzení a závěrů antropologů minulého století. Zároveň ale nechceme, aby náš příspěvek vyzněl jako doklad neúčinnosti či dokonce zbytečnosti antropologického uvažování při studiu populací minulosti. Řada nových metodických přístupů se začíná rýsovat u nastupující generace a revize starších antropologických závěrů bude bezpochyby přínosná i pro širší badatelské pole.

Byli bychom rovněž rádi, kdyby tento příspěvek naladil archeologickou obec do polohy, v níž je možné vést mezi archeology a antropology plodnou diskusi. Zatímco dříve upřednostňovali přesnost, dnes nám jde spíše o spolehlivost našich výroků. Tu nezískáme jinak než testováním metod na materiálu známého pohlaví a stáří. Nelze zakrývat skutečnost, že v minulosti byl skartován či znovu pohřben antropologický materiál známého pohlaví a věku dožití, který bylo možné zjistit podle náhrobků. Podobný osud mají v dnešním „věku genetiky“ ostatně i mnohé univerzitní sbírky koster. Aniž bychom chtěli snižovat význam nových metod využívajících analýzy DNA, nelze očekávat, že by přispěly rozhodujícím způsobem ke všem oblastem antropologické problematiky. Např. v oblasti odhadu věku dožití či výšky postavy budeme patrně navždy odkázáni na metody morfologické.

Po přečtení našeho příspěvku jistě každý pochopí vzácnost a nesmírnou vědeckou hodnotu antropologického materiálu známého pohlaví a věku dožití nejen pro antropologii, ale pochopitelně i pro samotnou archeologii. Zájem o výsledky by měl pochopitelně předcházet zájem o metody, a to jak na straně antropologů, tak na straně archeologů. Základní výzkum na poli antropologie populací minulosti vyžaduje ještě mnohé úsilí na zdokonalení metod, které představují naše řemeslo a snad i trochu umění.

Článek vznikl v rámci Programu rozvoje badatelského výzkumu v klíčových oblastech vědy, reg. č. K 8002119.

LITERATURA

- Angyal, M. – Poto, L. – Schaig, K. 2000: Accuracy of two methods of age determination by teeth in the Hungarian population. *Fogorvosi Szemle* 93, 216–222.
- Ascádi, G. – Nemeskéry, J. 1970: History of human life span and mortality. Budapest, Akadémiai Kiado, 122–135.

- Aufderheide, A. C. – Rodrigues–Martín, C. 1998:* The Cambridge Encyclopaedia of Human Paleopathology. Cambridge, Cambridge University Press.
- Aykroyd, R. G. – Lucy, D. – Pollard, A. M. – Solheim, T. 1997:* Technical note: regression analysis in adult age estimation. *American Journal of Physical Anthropology* 104, 259–265.
- Aykroyd, R. G. – Lucy, D. – Pollard, A. M. – Roberts, Ch. A. 1999:* Nasty, brutish, but not necessarily short: a reconsideration of the statistical methods used to calculate age at death from adult human skeletal and dental age indicators. *American Antiquity* 64, 55–70.
- Barchilon, V. – Hershkovitz, I. – Rotschild, B. M. – Wish–Baratz, S. – Latimer, B. – Jellema, L. M. – Hallel, T. – Arensburg, B. 1996:* Factor affecting the rate and pattern of the first costal cartilage ossification. *American Journal of Forensic Medicine and Pathology* 17, 239–247.
- Beretta–Piccoli, B. C. – Sauvain, M. J. – Gal, I. – Schibler, A. – Saurenmann, T. – Kressebuech, H. – Bianchetti, M. G. 2000:* Synovitis, acne, pustulosis, hyperostosis, osteitis SAPHO syndrome in childhood: a report of ten cases and review of the literature. *European Journal of Pediatrics* 159, 594–601.
- Bonfils, O. – Pirsig, W. – Parsche, F. – Ziegelmayr, G. 1987:* Flexible fiberoendoscopy. *New Approaches and First Findings in Egyptian Mummies. Ossa* 13, 61–73.
- Bräuer, G. 1988:* „Osteometrie“. In: R. Knussmann et al. (Hrsg.), *Anthropologie. Handbuch der vergleichenden Biologie des Menschen. Begründet von Rudolph Martin*, Stuttgart, Fischer Verlag, 160–231.
- Brůžek, J. – Novotný, V. 1999:* Jak staří umírali staří Přemyslovci aneb jak přesná je přesnost určení věku jedince podle kostry. *Vesmír* 129, 453–455.
- Buikstra, J. E. – Koningsberg, L. W. 1985:* Paleodemography: critiques and controversies. *American Anthropologist* 87, 316–333.
- Cohen, M. M. 1993:* The osteological paradox reconsidered. *Current Anthropology* 35, 629–637.
- Cox, M. 2000:* Ageing adults from the skeleton. In: M. Cox – S. Mays (eds.), *Human osteology in archaeology and forensic science*, London, Greenwich Medical Media Ltd., 61–82.
- Dobisíková, M. 1999:* Určování věku. In: M. Stloukal et al. (edd.), *Anthropologie. Příručka pro studium kostry*, Praha, Národní muzeum.
- Ferembach, D. – Schwidetzky, I. – Stloukal, M. 1980:* Recommendation for age and sex diagnoses of skeleton. *Journal of Human Evolution* 9, 517–549.
- Frolík, J. – Maříková–Kubková, J. – Růžičková, E. – Zeman, A. – Becker, M.–J. – Petříčková, J. 2000:* Nejstarší sakrální architektura Pražského hradu. *Výpověď archeologických pramenů*. Praha, Peres, 342–344.
- Giles, E. – Elliot, O. 1963:* Sex determination by discriminant analysis of crania. *American Journal of Physical Anthropology* 21, 53–68.
- Gustafson, G. 1950:* Age determination of teeth. *Journal of American Dental Association*, 41, 45–54.
- Hajniš, K. – Novák, J. T. 1984:* Srůst švů lebeční klenby. Praha, Avicenum.
- Hanihara, K. 1959:* Sex diagnosis of Japanese skulls and scapulae by means of discriminant function. *Journal of Anthropological Society Nippon* 67, 191–197.
- 1981: Sexing of Japanese skeleton and teeth by discriminant function method. *Journal of Anthropological Society Nippon* 89, 401–418.
- Henke, W. 1973:* Wur Methode der diskriminanzanalytischen Geschlechtbestimmung am Schädel. *Homo* 24, 99–117.
- Hershkovitz, I. – Latimer, B. – Dutour, O. – Jellema, L. M. – Witz–Baratz, S. – Rotschild, B. M. 1997:* Why do we fail in ageing the skull from the sagittal suture. *American Journal of Physical Anthropology* 103, 393–399.
- Howells, W. W. 1996:* Howells' craniometric data on the Internet. *American Journal of Physical Anthropology* 101, 441–442.
- Jackes, M. 2000:* Building the bases for paleodemographic analysis: adult age determination. In: M. A. Katzenberg – S. R. Saunders (eds.), *Biological anthropology of the human skeleton*, New York, Wiley–Liss, 417–466.
- Johanson, G. 1971:* Age determination of human teeth. *Odontologisk Revy* 22, Suppl. 2, 1–126.
- Johnston, K. A. – Elston, D. M. 1998:* Palmoplantar pustulosis associated with sternocostoclavicular hyperostosis. *Cutis* 62, 75–76.
- Kahn, M. F. – Khan, M. A. 1994:* The SAPHO syndrome. *Baillieres Clinical Rheumatology* 8, 333–362.
- Key, C. A. – Aiello, L. C. – Molleson, T. 1994:* Cranial suture closure and its implications for age estimation. *International Journal of Osteoarchaeology* 4, 193–207.
- Kilian, J. – Vlček, E. 1989:* Age determination from teeth in the adult. In: Y. M. Iscan (ed.), *Age markers in the human skeleton*, Springfield, Ch. Thomas Publisher, 255–275.

- Koningsberg, L. W. – Buikstra, J. E. – Bullington, J. 1989: Paleodemographic correlates of fertility. *American Antiquity* 54, 626–636.
- Koningsberg, L. W. – Frankenberg, S. R. 1994: Paleodemography: “Not quite dead”. *Evolution and Anthropology* 3, 92–105.
- Kritscher, H. – Szilvassy, J. – Vlček, E. – Hauser, G. – Poxletner–Blasl, H. – Sekal, Ch. 1991: Zur Identifizierung des Mozartschädels. Wien.
- Lamendin, H. 1988: Age determination with the “simplified” Gustafson method. *Le Chirurgien–dentiste de France* 58, 43–47.
- Lucy, D. – Pollard, A. M. 1995: Further comments on the estimation of errors associated with the Gustafson dental age estimation method. *Journal of Forensic Sciences* 40, 222–227.
- Lucy, D. – Pollard, A. M. – Roberts, C. A. 1995: A comparison of three dental techniques for estimating age at death in humans. *Journal of archaeological science* 22, 417–428.
- Lucy, D. – Aykroyd, R. G. – Pollard, A. M. – Solheim, T. 1996: A Bayesian approach to adult human age estimation from dental observations by Johnson’s age changes. *Journal of Forensic Sciences* 41, 189–194.
- Manialawi, M. – Meligy, R. – Bucaille, M. 1978: Endoscopic examination of Egyptian Mummies. *Endoscopy* 10, 191–194.
- Maples, W. R. 1978: An improved technique using dental histology for the estimation of adult age. *Journal of Forensic Sciences* 23, 764–770.
- 1989: The practical applications of age–estimations techniques. In: M. Y. Iscan (ed.), *Age markers in the human skeletons*, Springfield, Ch. Thomas Publisher, 319–324.
- Masset, C. 1982: Estimation de l’âge au décès par les sutures crâniennes. Thèse de Doctorat d’Etat. Université Paris 1.
- 1987: « Recrutement » d’un ensemble funéraire. In: H. Duday – C. Masset (eds.), *Anthropologie physique et Archéologie. Methodes d’étude des sépultures*, Paris, Edition CNRS, 115–147.
- Molnar, S. 1971: Human tooth wear, tooth function and cultural variability. *American Journal of Physical Anthropology* 34, 175–190.
- Murail, P. – Bruzek, J. – Braga, J. 1999: A new approach to sexual diagnosis in past populations. Practical adjustments from van Vark’s procedure. *International Journal of Osteoarchaeology* 9, 39–53.
- Nohejl, J. 1990: Nespecifikované bolesti v křížobederní oblasti. In: K. Trnavský – C. Dostál et al. (edd.), *Klinická revmatologie*, Praha, Avicenum, 319–327.
- Perizonius, W. R. K. 1984: Closing and non–closing sutures in 256 crania of known age and sex from Amsterdam. *Journal of Human Evolution* 13, 201–216.
- Rösing, F. W. – Kvaal, S. I. 1998: Dental age in adults – a review of estimation methods. In: K. W. Alt – F. W. Rösing – M. Teschler–Nicola (eds.), *Dental Anthropology, fundamentals, limits, and prospects*, Wien – New York, Springer, 443–468.
- Sengupta, A. – Whittaker, D. K. – Shellis, R. P. 1999: Difficulties in estimating age using root dentine translucency in human teeth of varying antiquity. *Archives of oral biology* 44, 889–899.
- Schmitt, A. 2001: Variabilité de la senescence du squelette humain. Réflexions sur les indicateurs de l’âge au décès: à la recherche d’un outil performant. Thèse du Doctorat. Université Bordeaux 1.
- Simon, Ch. 1986: Evolution de la synostose des sutures crâniennes dans quelques populations anciennes. In: C. Masset – H. Duday (eds.), *Anthropologie physique et Archéologie*, Paris, Editions du CNRS, 239–244.
- Sláma, J. 2001: *Anthropologie a kniže Spytihněv I. Archeologické rozhledy* 53, 153–154.
- Solowiej, D. 1982: Určování pohlaví podle lebky – ověření metod doporučených různými autory. Diplomová práce. Katedra antropologie Přírodovědecké fakulty UK, Praha.
- Šefčáková, A. – Mizera, J. – Thurzo, M. 1999: New human fossil remains from Slovakia: the skull from Moča (Late Upper Paleolithic, South Slovakia). *Bulletin Slovenskej Anthropologickej Spoločnosti* 2, 55–63.
- Tesař, V. 1984: *Soudní lékařství*. Praha, Avicenum.
- Vlček, E. 1997: Nejstarší Přemyslovci. Fyzické osobnosti českých panovníků. I. díl. Postavy českých dějin očima antropologa. Praha, Vesmír.
- 1999: Čeští králové I. Fyzické osobnosti českých panovníků. II. díl. Postavy českých dějin očima antropologa. Praha, Vesmír.
- 2000: Smrtný úraz hlavy W. A. Mozarta a jeho následky. *Česká antropologie* 50, 58–66.
- Vyhnanek, L. – Stloukal, M. 1971: Arthrosa, spondylosa a jejich význam pro určování věku. In: E. Vlček (ed.), *Symposium o určování stáří a pohlaví jedince na základě studia kostry*, Praha, Národní Muzeum, 150–158.

- Vystrčilová, M. – Novotný, V. 2000: Estimation of age at death using teeth. *Variability and Evolution* 8, 39–49.
- Walker, P. L. – Dean, G. – Shapiro, P. 1991: Estimating age from tooth wear in archaeological populations. In: Hillson S. (ed.), *Dental anthropology*, Cambridge, University Press, 168–179.
- Whittaker, D. K. – Bakri, M. M. 1996: Racial variation in the extend of tooth root translucency in ageing individuals. *Archives of oral biology* 41, 15–19.
- Xiaohu, X. – Philipsen, H. P. – Jablonski, N. G. – Wheatherhead, B. – Pang, K. M. – Jiazhen, Z. 1991: *Forensic Science International* 51, 281–288.

Current research methods in physical anthropology and their application in the study of the skeleton attributed to the Bohemian Prince Spytihněv I

Introduction. This paper presents essential information on the precision and reliability of research results dealing with the determination of sex, age at death and the circumstances linked to these factors, i.e. the health of the individual. An example is provided by the skeleton attributed to the Bohemian ruler Spytihněv I. This skeleton has already been twice examined by anthropologists, with different results in each case (see *Sláma 2001*). *Vlček (1997)* determined the age at death to be 41.7 ± 4.6 years, while *Frolík et al. (2000)* published the opinion of American anthropologist M. Becker, who put the age at death at about 65 years. Both of these analyses, unfortunately, lack – with the exception of a few remarks – references concerning the methods applied.

Material. Study of the skeleton took place in April 2001 in the Natural History Department of the Institute of Archaeology of the Czech Academy of Sciences in Prague, and confirmed that both of the previous analyses and this new assessment were considering the same skeletal remains.

The use of statistical methods in study of the skeleton. Interpretation and the conclusions drawn from the use of any method should take account not only of the precision of the results, but also of their reliability. Precision is taken as meaning the narrowest interval of resultant values possible, while reliability is understood as the rate of concordance between the results and the actual facts. In the case of the sexing of a human skeleton precision is measured as the particular, given as a percentage, in the classification within a set for which the method was designed. Reliability corresponds to the success of the same sex determination method applied in another sample. Precision and reliability are highest, and the methods are not population-specific, if discriminant function analysis based on pelvic traits is employed.

Gender determination. In the determination of the sex of adult individuals the use of the pelvic bones is reliable, these coming from part of the skeleton closely connected to reproductive functions. The pelvis of the skeleton studied has not survived, and it should thus be inevitable that other parts of the skeleton be used for sexing, e.g. the skull or the long bones of the limbs. The dimensions of the latter, however, are not an acceptable criterion because of the population specificity of the methods: the sexual dimorphism in these bones usually only expresses differences in stature. The authors thus turned to the methodological recommendations of the European Anthropologists' Workgroup (*Ferembach – Schwidetzky – Stloukal 1980*). The corresponding value of the IS (Index of Sexualization) is equal to 1.8. The morphological traits and their development clearly point to the skull being that of a male. As the evaluation of these traits by visual examination alone could still be affected by a certain subjectivity, further methods (such as discriminant function analysis, which works with skeletal dimensions and their combinations) should also be applied wherever possible.

Discriminant function analysis is used to compute the probability with which male or female gender can be applied to a skull, using Howells' cranial data set. The Howells reference series is a collection of cranial data applicable world-wide, including material from thousands of individuals originating in different populations. When calculating the probabilities for the skull studied, the measurements already published (*Vlček 1997*) were used.

The overview given in table 1 shows the results of the functions. It can be seen that the conventional approach (discrimination A) assigns the skull to a male, as the probability of its being of male sex (0.685 to 0.770) is higher than the threshold of 0.5. This example demonstrates substantial precision can be obtained in the determination, but that reliability is rather low. To enhance reliability another – higher – level of probability needs to be selected. Conventionally, a threshold of 0.95 is used, this corresponding to a 5% likelihood of possible errors (here illustrated by example B).

The possibility of the studied skull being that of a male is thus lower than the threshold 0.95 value, and the sex of the skull is thus indeterminable by means of discriminant function analysis. The need therefore arises to find a more acceptable criterion, even though this means reducing reliability once again. As example C shows, a level of posterior probability equal to 0.80 has been selected as decisive for assessing sex. The results do not allow any determination, because the results for all seven functions fall within the value ranges of uncertain gender. This situation led the authors to further reduce the probability threshold to 0.7 (example D), which is nevertheless still considered (Hanihara 1997) to be a reasonably high level of reliability for sex diagnosis.

Five (of the total seven) functions allowing the specific skull to be identified as a male one. This prognosis is accompanied by an 8–9% chance of error, but is still acceptable as a reliable classification of the subject. Ultimately, it can be stated that the metrics of the studied skull indicate it to be male with a probability of over 70% and the percentage of misclassifications below 9%.

Age at death. It must be said at once that the opinion which holds that the exact age of an individual of death can be estimated from skeletal remains belongs in Utopia (Maples 1989; Jackes 2000). Belief in the high precision and reliability of age estimation, considered in the 20th century to be achievable by an analysis of osteological material, is now progressively being abandoned.

The analysed skeleton is in a poor state of preservation, meaning that among the methods unable to be employed are the scoring of the stages of metamorphosis in the pubic symphysis, of metamorphosis in the auricular surface and the iliac tuberosity of the pelvic bone or of the stages of ossification on the sternal extremities of the ribs. On the other hand dental abrasion could be analysed, as could cranial suture obliteration and age-related changes in the dental tissue. These characteristics were also taken into account by those colleagues who have already examined the skeleton.

Dental abrasion. Although many papers recommend using the abrasion of the occlusal dental surface as a criterion for assessing age, this is undoubtedly dependent on a whole range of socio-cultural and individual customs affecting each individual. Thus, this criterion is not only a population specific phenomenon, but moreover, it remains specific for every single individual, and is therefore particularly unreliable in estimating age at death. This factor was not analysed by the authors.

Cranial suture obliteration. An estimate of age at death based on examination of the obliteration of cranial sutures is as unreliable as an estimation relying on dental abrasion data. Tests to determine the reliability of age estimates based on the study of cranial sutures (Key – Aiello – Molleson 1994) have proven their acceptability only for the determination of whether a person belonged to the young or middle-aged categories. Nor is this method of use for determinations relating to persons older than 50 years. The authors therefore preferred to apply the method of Masset (1982), which enables an individual to be graded into a 10-year category and which moreover allows specification of the probability with which such classification is made (table 2). The authors employed their own reading of the stages of cranial suture obliteration.

The skull under study showed a degree of synostosis of 2.89 for the lamina externa and 3.64 for the lamina interna. As Table 2 shows, the obliteration stage of the examined skull simply does not allow a precise determination of the age at death when applying this method, as earlier anthropological analyses used to assert. More accurate values can be obtained from the obliteration stages on the internal face of the bone – the lamina interna. As the table illustrates, there is a 90% probability that the individual under study died at older than 40 (see the bold numbers in the table); there remains a 10% chance that the individual died before his 40th year. Age estimation based on the obliteration of the internal cranial sutures (from the neurocranium) does not permit of any judgement to be passed

upon the results of the studies by Vlček and Becker, both of whom obtained notably precise, but at the same time highly unreliable, estimates – thus, either of them could be correct. In summary, resolution of this problem given current methods is not possible. Moreover, the peculiar biological character of cranial suture obliteration and their peculiar situation in the examined individual do not permit it either.

Histological changes in single rooted teeth. Lastly, Gustafson method and its modifications can be used in estimating age at death. The system of this method enables results to be produced with a high degree of accuracy (Vlček 1999); on the other hand, the application of the same criteria to another sample has markedly low reliability. Analyses of dental tissue, as well as other bone tissue study methods, operate mainly through regression analysis; generally speaking, any regression used as a tool to determine age at death suffers from an overestimation of younger individuals and an underestimation of elderly individuals (Aykroyd *et al.* 1997; 1999; Jackes 2000; Schmitt 2001). The use of the Bayes theorem (Lucy – Pollard 1995; Lucy *et al.* 1995; 1996) helps to eliminate these difficulties.

The estimation performed by Vlček – who used the Kilián method of regression analysis – is thus liable to be influenced in this way. It is however impossible to gauge whether this is a case of over- or underestimation.

Paleopathological age-related changes. The first pair of ribs is joined to the sternum (fig. 1). The anthropological literature relates that an ossified junction of the first rib and the manubrium sterni is a relatively frequent phenomenon, and is to be found even in samples of known sex and age at death. This fusion of the first pair of ribs and the manubrium sterni is also linked to the SAPHO syndrome, and has been observed in the age groups of young persons and children too.

Thus, there are no grounds for using this factor to increase the precision of an estimated age at death. The occurrence of degenerative alterations to the spine, such as spondylosis combined with spondyloarthrosis, rises in conjunction with age. The examined skeleton shows slight spondylopathic alterations to the cervical vertebrae. A miniscule osteophyte is present by the well-preserved lumbar vertebra, and bridging osteophytes by the bodies of the 5th–8th thoracic vertebrae. These findings are thus impossible to use in the estimation of the age of an individual. The arthropathies on the shoulder bone, the shoulder blade, and the skeletal remains of the leg of the studied individual should be associated with the particular strains imposed on these parts of the skeleton, and not with age.

Conclusions. The skeleton's state of preservation and the current research methods employed in physical anthropology confirm that these skeletal remains belonged to an adult male. A more exact and reliable determination of the age at death is not possible, due to the insufficient preservation of osseous material and the unspecific progress of age-related alterations. The authors feel that the wide gap in the likely age at death is not a positive argument to support the authenticity of this skeleton as that of the Prince Spytihněv I.

The current state of knowledge concerning such biological processes as sexual dimorphism, growth, changes of body proportions and senescence demonstrate how far Czech research results are from the daring conclusions of the anthropologists of the last century. This is not to say that anthropological research into past populations is conducted in vain, and the authors hope that this contribution will foster discussion between archaeologists and anthropologists. Meanwhile, previous research has emphasised exactitude; today, priority is given to the reliability of results, which can only be obtained by testing methods on samples of known sex and age. An interest in research results should be preceded by an interest in methods, which is equally true for both anthropologists and archaeologists.

English translation by *Hana Navrátilová & Alastair Millar*

JAROSLAV BRŮŽEK, *Laboratoire d'Anthropologie, Université Bordeaux I, Avenue des Facultés, 33405 Talence; e-mail: j.bruzek@anthropologie.u-bordeaux.fr*

JAKUB LIKOVSKÝ, *Archeologický ústav AVČR, Letenská 4, 118 01, Praha 1; e-mail: likovsky@arup.cas.cz*
VIKTOR ČERNÝ, *Archeologický ústav AVČR, Letenská 4, 118 01, Praha 1; e-mail: cerny@arup.cas.cz*

Od krásné dívky až k hadům a drakům Proměny víly Meluzíny a jejich odraz v ikonografii středověkých pramenů

From beautiful maiden to snakes and dragons:
the transformation of the nymph Melusina and its depiction
in the iconography of Medieval source material

Martin Nejedlý

Článek je analýzou základních středověkých textů o víle Meluzíně a jejich vlivu na ikonografický materiál. Jako klíčové se jeví francouzské genealogické skladby Jana z Arrasu (1392–1393) a básníka Coudretta (1401), zběžněji je pojednáno také o německé adaptaci Thüringa von Ringoltingen (1456). Všechny pojednávají o tragickém osudu víly Meluzíny, která se stávala každou sobotu od pasu dolů hadem. Po porušení manželova slibu se proměnila v hada. Iluminátoři nejstarších rukopisů z 15. století a do jisté míry i ilustrátoři prvotisků zobrazovali Meluzínu v zásadě v souladu s popisem textů: jako krásnou dívku, hybridní bytost s hadím ocasem i jako letícího hada, resp. okřídleného draka. Z 15. století jsou zachovány i další popisy bytosti nazývané Meluzína, často v důležitém, mnohdy s Lucemburky spojeném politickém kontextu. Směšování meluzín se sirénami a vodními pannami je tedy z hlediska středověkých pramenů anachronické. Adekvátnější se naopak jeví hledat vztah mezi klenotem s drakem a pověstí o víle Meluzíně, jež má i důležité genealogické, heraldické a politické aspekty.

Meluzína – drak – had – Lucemburkové – erb – klenot – ikonografie

An analysis of fundamental medieval texts dealing with the nymph Melusina, and their influence on iconographic material. The French genealogical compositions by Jean d'Arras (1392–1393) and the poet Coudrette (1401) are key, while the German adaptation by Thüring von Ringoltingen (1456) is also considered. All concern the tragic fate of the nymph Melusina, who every Saturday became a snake from the waist down. When her husband broke his vow, she was transformed into a serpent. The illuminators of the earliest 15th century manuscripts, and to a certain extent the illustrators of the first printed works, generally depicted Melusina in accordance with the text: as a beautiful maiden, a hybrid beast with a snake's tail, or as a flying serpent or winged dragon. Further 15th century descriptions survive of other beasts called Melusinas, often in important political contexts. The association of Melusina with sirens and mermaids is thus from the point of view of medieval sources anachronistic. It is more appropriate to seek a relationship between the Luxembourg dragon crest and the myth of Melusina, this having important genealogical, heraldic and political aspects.

Melusina – dragon – serpent – Luxembourg – arms – crest – iconography

Pokoušet se o vysledování projevů meluzínského mýtu v ikonografických námětech znamená vkročit na pole již mnohokrát zorané. Od 19. století vzbuzuje víla Meluzína i u nás zájem badatelů celé řady vědních oborů, zejména etnologů, historiků umění a literárních vědců. Většina z nich přistupovala k tomuto tématu s vědomím nezbytnosti mezioborových přesahů i metodologicky obtížné komparace rozdílných typů dokumentů. Přesto jsme všech nabízených cest ke zhodnocení mýtu o Meluzíně v českých zemích dosud nevyužili. Přitom lze plně souhlasit s názorem F. Šmahela, že archeologie středověku může svými výsledky profilovat obecnou medievistiku, pokud nebude tok informací mezi ní

a tradičními historickými disciplínami příliš jednostranný (Šmahel 1990, 295). Výzvy k mezioborové spolupráci zazněly v souvislosti s Meluzínou i ze stránek archeologického periodika (Hazlbauer 1990, 220). Předkládám proto k úvaze několik postřehů o meluzínských literárních skladbách a o jejich vlivu na ikonografický materiál.¹

V první části tohoto článku se budu věnovat charakteristice dvou klíčových meluzínských textů. Půjde o francouzsky psaný genealogický román *Jana z Arrasu* (z let 1392–1393) a z něho čerpající dílo básníka Coudretta (kolem roku 1401). Stručněji zmíním německou adaptaci Coudretovy skladby z pera Thuringa von Ringoltingen (1456) a její překlad do češtiny ze 2. poloviny 16. století. Hlavní pozornost věnuji doslovnému popisu podob hlavní hrdinky v těchto textech. Druhá část se soustředí na zobrazení víly Meluzíny v ilustracích rukopisů a prvotisků zmíněných románů, přičemž pracovní časovou hranicí studovaného korpusu bude přelom 15. a 16. století. Ve třetí části se pokusím relativizovat v současnosti rozšířené, avšak pro posuzování středověkých pramenů anachronické směřování meluzín se sirénami, mořskými pannami či bytostmi se dvěma rybími ocasy. Poslední část článku se zaměří na dosud opomíjený aspekt příběhu o Meluzíně jakožto genealogické a heraldické pověsti Lucemburků a upozorní tím na její možný odraz v našich hmotných pramenech.

I.

1. Jan z Arrasu. Prastarý mýtus o tragickém osudu víly milující člověka vykrytalizoval z různých písemných a ústních vyprávění do rozsáhlého příběhu v roce 1393, kdy pařížský knihař Jan z Arrasu dokončil svoji „pravdivou historii“ (podrobná charakteristika tohoto pramene *Nejedlý 2000, 695–707*). Dedikoval ji třem vnoučatům českého krále Jana Lucemburského: vévodovi Janovi z Berry, jeho sestře Marii z Baru (strýci a tetě tehdejšího francouzského krále Karla VI.) a jejich bratranci, markraběti moravskému. Toho lze identifikovat jako Jošta Lucemburského († 1411), bratrance českého krále Václava IV. O těsné vazbě Arrasova spisu k rodu Lucemburků svědčí ostatně celá řada jeho pasáží. Na tomto místě je nezbytné uvést stručné resumé celého díla, v němž se vůbec poprvé objevilo jméno Meluzína [*Mélusine*].

Po apologetickém prologu o pravdivosti své historie vylíčil Jan z Arrasu příběh skotského krále Elinase, který potkal v lese krásnou vílu Présine a oženil se s ní. Musel ale slíbit, že ji nikdy nebude chtít spatřit při porodu. Jednoho dne však slib porušil a jeho manželka se spolu s dcerami Meluzínou, Mélior a Palestinou uchýlila na Ztracený ostrov Avalon. Když sestry dospěly, využily své nadpřirozené moci a potrestaly otcovu zradu tím, že ho nadsmrti uvěznily v nitru kouzelné hory. Stihla je za to tvrdá matčina kletba. Meluzíně bylo určeno, aby se každou sobotu proměňovala od pasu dolů v hada. Dosáhne vysvobození jen tehdy, když si ji nějaký muž vezme za manželku a dodrží slib, že ji nikdy v sobotu nespátí a nikomu neprozradí její tajemství. Ať už sama dopadne jakkoli, vzejde z Meluzíny slavný rod. Pokud však manžel slib poruší, prodlouží její trápení až do soudného dne. Meluzína se pak bude muset zjevovat tři dny před změnou majitele rodového hradu nebo tři dny před smrtí některého ze svých potomků. Mélior bylo souzeno hlídat kouzelného krahujce na hradě v Arménii, dokud se nenajde rytíř, který dokáže bdít u dravce po tři dny a nezatoužit při tom ani po její lásce, ani po jejím těle. Palestinu matka zavřela s otcovým pokladem do hory v Aragonsku až do doby, než ji osvobodí rytíř z jejího rodu, poklad vyzvedne a použije ho k dobytí Zaslíbené země.

V této situaci vstoupila do děje příběhu nová postava, rytíř Raimondin, aby naplnil předpověď hvězd, podle níž nějaký vazal usmrtí svého pána a založí přeslavný rod. Tento mladík při lovu na zázračného kance zabil nešťastnou náhodou svého strýce a lenního pána, hraběte z Poitiers. Když zoufale bloudil po lese,

¹ Tento článek vznikl v rámci výzkumného záměru MSM J13/98: 112100004 – Vývoj společnosti českých zemí v kontextu evropských a světových dějin.

setkal se o půlnoci u začarované studánky s krásnou dívkou, která mu nabídla svoji ruku spolu s nevyčerpatelným bohatstvím a prosperitou výměnou za slib, že ji nikdy nebude chtít vidět v sobotu. Tato půvabná dívka byla Meluzína a Raimondin její návrh ochotně přijal. Brzy díky manželčině pomoci nejen vybojoval zpět zcizené rodové majetky a očistil otcovu památku, ale především se mu podařilo získat novou zemi. Na vůli radu požádal totiž svého lenního pána o zcela svobodné držení půdy, která by se vešla do jedině jelení kůže. Nařezáním na proužky a přispěním kouzel vymezila ovšem tato kůže rozsáhlou doménu. Meluzína na ni nechala vytrysknout životodárný pramen, bleskově postavila hrad Lusignan, založila i další města a kláštery, zúrodnila krajinu a rodila přitom jednoho syna za druhým. Potomci byli sice fyzicky poznamenáni nadpřirozeným původem, většinu z nich však čekala skvělá budoucnost. Urien a Guion se stali králi kyperským a arménským, Antoine vévodou lucemburským, Renaud králem českým, Eudes hrabětem z Marche, Geoffroy zdědil po otci Lusignan. Nejmladší se stali hrabětem z Forezu a pánem Parthenay, Fromont vstoupil do kláštera.

Meluzína a Raimondin si žili šťastně, jejich doména neuvěřitelně vzkvétala, víla byla milující manželkou, něžnou matkou, laskavou paní poddaných. Jedné soboty však Raimondin v návalu žárlivosti porušil zákaz a vyvrtal mečem díрку do dveří místnosti, kam se Meluzína pravidelně uchylovala. Spatřil nahou manželku, jak si v lázni pročesává vlasy. Od pasu nahoru byla krásnou ženou, od pasu dolů se jí svíjel dlouhý a tlustý hadí ocas. Raimondin zatím o svém objevu pomlčel, ale když jejich syn Geoffroy Velkozubý zapálil klášter v Maillezais, veřejně odhalil Meluzínino tajemství. Tím neodvolatelně zvrátil její osud, víla se proměnila v obrovského hada, vyletěla oknem, se srdceryvným nářkem zakroužila nad jednou z věží Lusignanu a zmizela. Jen v noci občas přicházela ke kolébce nejmenších dětí a plakala nad krutostí osudu, který jí nedovolil žít a zemřít jako normální ženě. Raimondin už svoji choť nikdy nespasil a po kající pouti do Říma hledal pokání v poustevnickém životě na Montserratu. Jako prvním z rodu mu kvílející Meluzína v podobě hada oznámila, že za tři dny zemře. Od té doby se víla čas od času zjevovala, aby varovala příslušníky svého rodu před přicházející smrtí a pomáhala jim udržet bohatství a moc.

Soustředíme se nyní na doslovný překlad pasáží, v nichž Jan z Arrasu popsal podoby víly Meluzíny v osudových zlomech jejího příběhu. Matka Présine nad ní vyřkla následující ortel: „Každou sobotu se staneš od pasu dolů hadem“². Autor zde zvolil specifické femininum, které z nedostatku zcela adekvátního českého termínu překládám jako „had“ (k terminologickým obtížím *Harf–Lancner 1984*, 126–127, 167). Ve chvíli, kdy žárlivost svedla Raimondina ke špehování manželčiny sobotní koupele, „... uviděl Meluzínu v nádržce. Až po pás měla podobu ženy a česala si vlasy. Od pasu měla obrovský hadí ocas, tlustý jako sud na sledě, strašlivě dlouhý, a bičovala s ním vodu, jež stříkala až ke klenbě sálu“³. Tento objev posléze dovedl Raimondina až k prozrazení tajemství: veřejně nazval svoji manželku „falešným hadem“⁴. Tím definitivně zvrátil Meluzínin osud, víla „... bolestně zanaříkala a strašlivě zavzdychala, vyskočila oknem ven, vzdálila se od něho a přelétla nad sadem. A tehdy se proměnila ve velikého a tlustého hada, jehož ocas měl délku 15 stop“⁵. K této osudové proměně došlo na hradě Mervent, odkud Meluzína odlétla „... v podobě hada k Lusignanu, a letěla přitom vzduchem, nepřiliš vysoko, takže ji lidé toho kraje dobře viděli a ještě lépe slyšeli, protože dávala najevo takovou bolest a dělala tako-

² „tu seras tous les samedis serpente du nombril en aval“ (*d'Arras 1932*, 13).

³ „... et voit Melusigne en la cuve, qui estoit jusques au nombril en figure de femme et pignoit ses cheveux, et du nombril en aval estoit en forme de la queue d'un serpent, aussi grosse comme une tonne ou on met harenc, et longue durement, et debatoit de sa coue l'eaue tellement qu'elle la faisoit saillir jusques a la voulte de la chambre“ (*d'Arras 1932*, 242).

⁴ „tres faulse serpente“ (*d'Arras 1932*, 255).

⁵ „Et lors fist un moult doulereux plaint et un moult grief souspir, puis sault en l'air, et laisse la fenestre, et trepasse le vergier. Et lors se mue en une serpente grant et grosse et longue de la longueur de XV. piez“ (*d'Arras 1932*, 260).

vý hluk, že bylo strašné slyšet ji a dívat se na ni. Obyvatelé kraje tím byli zcela ohromeni. A ona takto doletěla až k Lusignanu, třikrát ho obkroužila, srdceryvně přitom naříkala a bědovala ženským hlasem. Obyvatelé pevnosti byli velmi udiveni a nevěděli, co si pomyslet: viděli podobu hada, z něhož však vycházel ženský hlas. Poté, co třikrát celou pevnost obletěla, snesla se na Poitousskou věž. Učinila to tak prudce a s tak burácivým hlomozem, že se všem obyvatelům pevnosti zdálo, že se stavba zřítí a že se všechny její kameny hýbou jeden po druhém. A náhle jim zmizela z očí a nikdo nevěděl, co se s ní stalo“⁶.

Meluzína se ovšem i po těchto událostech vracela ke dvěma nejmenším synům: „A vězte, že Meluzína přicházela každý večer ke svým dětem, přidržovala je u ohně a dělala pro ně všechno, co bylo v jejích silách; chůvy ji dobře viděly, ale neodvážily se říci ani slovo“⁷. Autor tedy neuvádí, v jaké podobě se Meluzína k dětem vracela.

Víla coby ochranný duch se později zjevila tři dny před smrtí manžela, dožívajícího jako poustevník v Montserratu, a to nejprve na hradě Lusignan: „... had se ukázal na hradbách, kde ho mohli všichni spatřit. Třikrát hrad obkroužil a pak se usadil na Poitousské věži, a tam začal vyrážet tak úpěnlivé vzdechy a tak naříkat, že se všem zdálo, že slyší ženský hlas ...“⁸. Pak zamířila k Montserratu, aby i tam zvěstovala brzkou Raimondinovu smrt: „Nakonec odlétla a vydala se přímo do Aragonska: její ocas byl neuvěřitelně dlouhý a celý pruhořavě modře a stříbrně“⁹.

Ve stejné podobě se Meluzína zjevovala ještě ve 2. polovině 14. století. Uprostřed stoleté války takto oznamovala, že je třeba vrátit hrad Lusignan legitimnímu pánovi. Podle Jana z Arrasu jednoho večera spatřil velitel anglické posádky „... podivuhodně dlouhého a tlustého hada, jehož ocas, dlouhý sedm až osm stop, byl modře a stříbrně pruhořavě“¹⁰. Podle Jana z Arrasu k tomu došlo roku 1374 při obléhání hradu vévodou z Berry, jenž prý s Meluzíninou pomocí opravdu Lusignan tři dny poté ovládl. Kyperskému králi Petrovi z Lusignanů však víla Meluzína ohlásila smrt, přesně tři dny před jeho zavražděním na Kypru roku 1369. Sám král to měl potvrdit těmito slovy: „... právě jsem spatřil lusignan-ského hada, který se mi zjevil“¹¹.

⁶ „Ainsi comme je vous ay dit, s'en va Melusine en guise de serpente vers Lusegnen, volant parmy l'air et non pas si hault que les gens du pays ne la veissent bien, et l'ouoient encores de plus loing, car elle s'en vient, tel doulour menant, et faisant si grant escroiz que c'estoit grant hideur a veoir et a l'ouir. Et en estoient les gens du pays tous esbahiz. Et tant ala qu'elle vint a Lusegnen, et l'avironna trois tours, et crioit moult piteusement, et se lamentoit de voix femmenine, dont ceulx de la forteresse et de la ville furent tous esbahiz et ne scorent que penser, car ilz voient la figure d'une serpente, et oyent la voix d'une dame qui yssoit de lui. Lors, quant elle ot le fort environné troiz foiz, si se vint fondre si rudement et si orriblement sur la tour Poitevine, en menant tel tempeste et tel escroiz, qu'il sembla a ceulx de leans que toute la forteresse cheist en abisme, et lors sembla que toutes les pierres du massonage se remuassent l'une après l'autre. Et la perdirent en pou de heure, qu'ilz ne scorent qu'elle devint“ (d'Arras 1932, 260–261).

⁷ „Et sachiez que Melusine venoit tous les soirs visiter ses enfans, et les tenoit au feu, et les aisoit de tout son povoir; et la veoient bien les nourices, qui mot n'osoient dire“ (d'Arras 1932, 259–260).

⁸ „... car la serpente se monstra sur les murs, se que tous la povoient veoir, et ala tout autour par trois foiz. Et puis se mist sur la Tour Poitevine, et la faisoit si griefz plains et si griefs souspirs qu'il sembloit proprement a ceulx qui la estoient que ce feust la voix de une dame ...“ (d'Arras 1932, 238).

⁹ „Et lors prist son chemin par my l'air, et s'en va le droit train d'Aragon, et avoit la queue longue a merveilles, et toute burlée d'azur et d'argentes“ (d'Arras 1932, 288–289).

¹⁰ „... une serpente, grande et grosse merueilleusement, et estoit la queue longue de VII. a VIII. piez, burlée d'azur et d'argent“ (d'Arras 1932, 308).

¹¹ „... j'ai veu la serpente de Lusegnen qui s'est apparue a moy“ (d'Arras 1932, 310).

2. **Coudrette.** Básník tohoto jména složil kolem roku 1401 veršovaný román o Meluzíně na přímou objednávku významného šlechtického rodu z kraje Poitou, pánů z Parthenay, Viléma VII. Larchevêqua a jeho syna Jana. Cílem díla byla oslava objednavatelů a především vysvětlení jejich původu z Lusignanů a z víly Meluzíny (Coudrette 1982; 1993). Coudrettův veršovaný román byl inspirován prozaickým dílem Jana z Arrasu. Řadu epizod však vypustil, zkrátil nebo upravil, a jeho obsah navíc poznamenaly odlišné rodové a politické zájmy. Problém vzájemných vazeb Coudrettova a Arrasova románu zde není možné rozebírat (nejnověji Ringoltingen 1999; Pinto–Mathieu 1990). Uzlové momenty příběhu lusignanské víly zůstaly nicméně zachovány bez zásadních posunů. Coudrette v nich ostatně popsals hlavní hrdinku obdobně jako Jan z Arrasu.

Když manžel jedné soboty porušil slib, „... spatřil Meluzínu v lázni. Viděl, že je až po pás bílá jako sníh na větvičce, krásná a půvabná, se svěžím a hladkým obličejem. Zajisté nikdy nikdo nespatriť krásnější ženu. Ale její tělo končilo obrovským a děsivým hadím ocasem, stříbrně a modře pruhovaným. Prudce jí zmítala ve vodě“¹². Při osudovém odhalení tajemství Raimondin Meluzínu veřejně potupil, protože ji nazval „hadem“ [„serpente“] (Coudrette 1982, v. 3877–91; 1993, 101; Clier–Colombani 1991, 56). V důsledku porušení slibu se definitivně naplnila kletba, jež na víle spočívala: „Po těchto slovech skočila Meluzína do prázdnoty. Před zraky všech šlechticů opustila okno a okamžitě vzlétla. K všeobecnému zděšení se proměnila v obrovského a dlouhého hada. Ocas této víly byl stříbrně a modře pruhovaný“¹³.

Coudrette psal pro rod odvozující svůj původ od jednoho ze dvou nejmladších Meluzíniných synů. Na rozdíl od Jana z Arrasu proto věnoval zvýšenou pozornost návratům víly k dětem: „Přicházela po mnoho večerů, tajně a bez jediného slova do komnaty, kde se starala o Thierryho. Často brala do náruče své syny Thierryho a Raimonneta, aby je ohřála u ohně, nakojila a pak znovu uložila. Chůvy ji dobře viděly, ale nedovázily se ani vstát, ani cokoli říci“¹⁴. Stejně jako Jan z Arrasu, ani Coudrette neuvedl, v jaké podobě se Meluzína k dětem vracela. Rovněž v jeho díle se ale tři dny před smrtí manžela, dožívajícího v Montserratu, zjevila na hradě Lusignanu v podobě hada [„serpente“] (Coudrette 1982, v. 5637–5650; 1993, 128; Clier–Colombani 1991, 69).

Od Coudretta vede přímá linie k německé prozaické adaptaci bernského literáta Thüringa von Ringoltingen, sepsané roku 1456. Vzhledem k tématu tohoto článku se omezím na stručnější zmínku o tomto prameni. Sám autor jej představoval jako překlad francouzské veršované verze. Pokud jde o podoby Meluzíny, převzal německý text opravdu dosti věrně Coudrettovo líčení a nijak zásadně se tudíž neodchýlil ani od Jana z Arrasu. Víla

¹² „Jusqu’au nombril la voit si blanche/ Comme la neige sur la branche/ Le corps bien fait, fricque et joly/ Le visage fres et poli;/ Et a proprement parler d’elle/ Oncques ne fut point de plus belle./ Maiz queue ot dessoubz de serpent/ Grande et orrible vrayement:/ D’argent et d’asur fut burlee;/ Fort s’en debat, l’eau a croulee“ (Coudrette 1982, v. 3055–76; 1993, 89; Clier–Colombani 1991, 44–45).

¹³ „Sans plus parler a fait un sault;/ Veans touz les barons par la./ De la fenestre s’en ala./ Quant elle ot finé sa parolle./ Par celle fenestre s’en vole/ Mellusigne sanz demouree/ Et s’est en serpente müee./ Grande et longue estoit vrayement./ Dont tous s’esbahissent forment;/ D’argent et d’asur fut burlee/ La coue de celle faee“ (Coudrette 1982, v. 4202–4219; 1993, 106; Clier–Colombani 1991, 56–57).

¹⁴ „Pour Mellusigne la faee/ Qui depuis vint mainte vespree/ En la chambre secretement/ Ou l’en nourissoit doucement/ –Croyement et mot se sonnoit–/ Thierry; moult souvent le levoit./ Thierry son filz et Raimonnet/ Chauffoit, alaistoit, recouchoit./ Les nourrisses bien le veoyent/ Aucuneffoiz, mais ilz n’osoyent/ Eulx lever ni un seul mot dire“ (Coudrette 1982, v. 5637–5650; 1993, 109; Clier–Colombani 1991, 70).

spatřená manželem v lázni byla od pasu nahoru krásnou ženou, ale od pasu dolů měla „... dlouhý a ohavný hadí ocas, azurově modrý se stříbrnými skvrnami ...“. Podstatnější změnu zaznamenáme teprve při popisu tragické proměny Meluzíny, která „... skočila k oknu a vyletěla jím: spodek jejího těla na sebe okamžitě vzal podobu strašlivého a oblundného hada, velkého a dlouhého.“ Ani Thüiring von Ringoltingen neuváděl, v jaké podobě víla přicházela pečovat o nejmenší děti (*Ringoltingen 1999*, 111–112, 137, 140). Díky rozvoji knihtisku doznala Thüiringova verze velkého rozšíření (poprvé byla vytištěna roku 1474 v Augsburgu), aniž by zcela zastínila původní příběh Jana z Arrasu (poprvé vyšel tiskem roku 1478 v Ženevě).

Z německého textu Thüiringa von Ringoltingen vzešel také nejstarší dochovaný tisk českého příběhu o Meluzíně z roku 1595. Naprostá většina dalších českých vydání přinášela až do počátku 19. století znění velmi blízké právě tomuto textu. Podoba Meluzíny v česky psaném příběhu odpovídá ve všech bodech formulacím německé předlohy: „*Neb když Reymond hleděl skrze díru, kterouž ve dveřích provrtal, užířel manželku svou, an nahá sedí v lázni, kterouž sobě připravila, jsouci od pupku až nahoru převelmi pěkná a krásná žena, že by každému s podivením bylo, ale zase od pupku až dolův byla velmi příliš škaredá, majíce ocas dlouhý jako drak nebo sáně barvy lazourové a v tom místě byl k stříbru nápodobný, jako by jím byl zkropený, ale vším obyčejem hadovým anebo ještěrovým*“ (*Meluzína 2000*, 53–54; *Meluzína 1996*, 114). Osudovou proměnu víly popsál český text následovně: „*A tak Meluzína s pláčem ty řeči dokonala, všech v zámku požehнала i vyskočila z okna a učinila se přede všemi pod pasem jako had, majíce dlouhý a škaredý vocas, tak jakž v sobotský den bývala ... Tehdy Meluzína zdvihla se prudce na výsost v povětří a po třikrát ten zámek obletěla a po každém obletění pustila žalostivý, veliký a hrozný hlas a potom pod oblaky letěla, takže jí žádný člověk viděti nemohl*“ (*Meluzína 2000*, 73–74; *Meluzína 1996*, 126). Ani zde není konkrétně řečeno, v jaké podobě se víla vracela k dětem (*Meluzína 2000*, 75; *Meluzína 1996*, 127).

Závěrem této části článku zdůrazněme, že mýtus o víle Meluzíně procházel v průběhu staletí hlubokými proměnami. Nelze jej uzavřít do žádných časových, geografických nebo civilizačních limitů. Studovat texty označované dnešním badáním jako „meluzínské“ předpokládá mapovat konkrétní okolnosti jejich vzniku, šíření, recepce i přežívání a pokoušet se přesněji definovat prostředí, kterému byly určeny (k metodologickým východiskům *Le Goff – Le Roy Ladurie 1971; Lecouteux 1978; 1997; Nejedlý 2000*). Jan z Arrasu sice jako první Meluzínu pojmenoval a sepsal o ní rozsáhlé dílo, její příběh se však nezrodil v jeho hlavě¹⁵ (podrobněji *Nejedlý 2000*, 707n.). Východiskem citované meluzínské texty 14. a 15. století jsou sou-

¹⁵ Pověst o založení Lusignanů vílou, jež se proměnila v hada poté, co ji manžel spatřil nahou, zaznamenal již ve 30. letech 14. století Pierre de Bersuire. Hrad Lusignan, z něhož se dodnes zachovaly jen nepatrné zbytky, byl jedním z nejdůležitějších hradů v kraji Poitou. Toto západofrancouzské hrabství představovalo strategicky klíčové území, kde se ve středověku často střetávaly zájmy francouzských a anglických králů. V poslední čtvrtině 14. století si Lusignan přestavěl v honosné sídlo vévoda z Berry, který držel celé hrabství jako dědičné léno. V knihovně tohoto slavného mecenáše nalezl Jan z Arrasu většinu děl, jejichž vliv lze v jeho Meluzíně rozpoznat. V první řadě šlo o dílo Gervasia z Tilbury *Otia Imperialia* z počátku 13. století, obsahující mimo jiné pověst o provensálském rytíři Raimondovi. Ten potkal u řeky krásnou dívku, která souhlasila se sňatkem pod podmínkou, že ji muž nikdy nespátí nahou. Jednoho dne ale rytíř vstoupil do místnosti, kde se manželka koupala, a zahlédl už jen, jak se noří pod hladinu v podobě hada. Navždy zmizela a s ní i rytířovo štěstí a bohatství. Pouze v noci se vracela ke kolébce nejmenšího z potomků, kteří zůstali mezi smrtelníky. Jan z Arrasu převzal od Gervasia z Tilbury i další prvky svého příběhu a čerpal také z jiných autorů přelomu 12. a 13. století. Jeho Meluzína z let 1392–1393 je totiž v první

Obr. 1. Víla Présine proklíná své dcery. Jan z Arrasu, Meluzína (*Mélusine*); Bibl. de l'Arsenal, Paris, ms fr 3353 fol 14 v; z let 1420–1430 (podle F. Clier–Colombani 1991). — Fig. 1. The fairy Pressina curses her daughters. Jean d'Arras, *Chronique de Mélusine*; Bibl. de l'Arsenal, Paris, MS fr 3353 fol 14 v; from the years 1420–1430 (after F. Clier–Colombani 1991).

Obr. 2. Meluzina dohlíží na stavbu Lusignan. Jan z Arrasu, Meluzína; Ars ms fr 3353 fol 22 v; z let 1420–1430 (podle F. Clier–Colombani 1991). — Fig. 2. Melusina supervises Lusignan's building. Jean d'Arras, *Chronique de Mélusine*; Bibl. de l'Arsenal, Paris, MS fr 3353 fol 22 v; from the years 1420–1430 (after F. Clier–Colombani 1991).

částí dlouhé kulturní tradice a hojně tedy čerpají ze starších vyprávění. Celkově však jejich znění odráží už nové, tentokrát naprosto zásadní stadium vývoje meluzínského mýtu.

II.

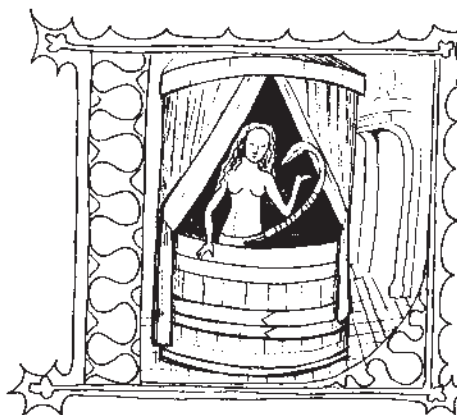
Meluzínské texty středověku jsou již dlouho objektem podrobného vědeckého zkoumání z hlediska mytologického, literárního i historického. Zájem o ikonografii víly Meluzíny, a to navzdory důležitosti obrazů ve středověké společnosti, je naopak záležitostí poměrně nedávnou. Dnes už se nicméně můžeme opřít o práce, které komparativně hodnotily ilustrace tří hlavních meluzínských textů (Jana z Arrasu, Coudretta, Thüringa von Ringoltingen), a to jak v rukopisech, tak v inkunábulích (Clier–Colombani 1998; Harf–Lancner 1989; 1995). Zásadním přínosem se stala monografie F. Clier–Colombaniové, obsahující komplexní rozbor sedmi iluminovaných rukopisů 15. století (francouzských, flanderských a německých) a dřevorytů sedmi prvotisků (Clier–Colombani 1991).

S využitím výsledků dosavadních výzkumů se nyní pokusme srovnat dva korpusy, textový a obrazový, a zamyslet se nad jejich vzájemným vztahem. Konstatujeme hned na po-

řadě mistrnou kompilací, v níž se navíc autorovi podařilo pospojovat a rozvinout četné motivy oblíbených děl dvorských kruhů konce 14. století. Vedle astrologických spisů a bestiářů se jednalo především o tzv. Mandevillův cestopis a díla Guillaumea de Machauta a Jeana Froissarta, autorů písničích často pro některého z Lucemburků.

Obr. 3. Meluzínina koupel. Jan z Arrasu, Meluzína; Ars ms fr 3353 fol 130 r, z let 1420–1430 (podle F. Clier–Colombani 1991). — Fig. 3. Melusina's bath. Jean d'Arras, *Chronique de Mélusine*; Bibl. de l' Arsenal, Paris, MS fr 3353 fol 130 r, from the years 1420–1430 (after F. Clier–Colombani 1991).

Obr. 4. Meluzínina koupel. Coudrette, Meluzína (*Le roman de Mélusine ou histoire de Lusignan*), Cambridge University Library LP 2–5, ze 2. poloviny 15. století (podle F. Clier–Colombani 1991). — Fig. 4. Melusina's bath. Coudrette, *Le roman de Mélusine ou histoire de Lusignan*, Cambridge University Library LP 2–5, second half of the 15th century (after F. Clier–Colombani 1991).

čátku, že ilustrace románů Jana z Arrasu, Coudretta a Thüringa von Ringoltingen nebyly pasivním odrazem textu. Interpretovaly ho, zachovávaly si určitou autonomii a vytvářely ikonografické celky, ovládané vlastní logikou. Někdy se ilustrace od textu dokonce značně odpoutaly. Ilustrátoři si z rozsáhlých vyprávění a jejich četných epizod vybírali jen omezený počet scén. Na ústřední body příběhu povýšili špehování Meluzíny v lázni a odlet proměněné víly po porušení slibu. Poměrně často byl zobrazován také návrat Meluzíny ke kolébce nejmladších synů a zjevování víly ohlašující smrt některého příslušníka lusignanského rodu. Již v období do roku 1500 můžeme také vysledovat postupné, ale zjevné posuny v zobrazování víly Meluzíny. Nejvýrazněji je to patrné při srovnání rytin prvotisků a iluminací rukopisů z první poloviny 15. století.

Hned nejstarší iluminovaný rukopis románu Jana z Arrasu (Ars 3353, z let 1420–1430, vzniklý snad v Paříži) obsahuje oproti výchozímu textu zajímavý dodatek. V počátečních scénách je zde Meluzína doprovázena malým drakem, o němž Arras v této fázi příběhu ještě vůbec nemluvil (Clier–Colombani 1991, 22, 39). Poprvé byl zobrazen ve scéně prokletí Meluzíny a jejích sester matkou Présinou (obr. 1). Dráčka zde iluminátor spojil s nejstarší sestrou, Meluzínou. Mélior držela v ruce krahujce, kterého jí bylo souzeno hlídat, a Palestina stála před jeskyní s pokladem, do níž ji matka zavřela. Malý drak poté figuroval při svatbě Meluzíny a Raimondina a také při Meluzíniině dohlížení na stavbu hradu Lusignanu (obr. 2). V imaginaci ilustrátora zřejmě tento dráček symbolizoval nadpřirozený charakter víly a předznamenával její tragický osud.

Zaměříme se nyní na ty z ilustrací románových příběhů 15. století, které formovaly ikonografický typ, jež můžeme nazvat „meluzínským“. Pokud jde o první ze dvou ústředních scén iluminátorů, porušení zákazu a špehování Meluzíny v lázni, vykazuje většina rukopisů a nejstarších tisků blízké příbuzenství. V případě inkunábulí můžeme dokonce hovořit

Obr. 5. Meluzinina koupel. Thüring von Ringoltingen, Meluzina (*Die Geschichte von der schöne Melusine*). Nürnberg. Mus. ms 4028, po roce 1460 (podle F. Clier–Colombani 1991). — Fig. 5. Melusina's bath. Thüring von Ringoltingen, *Die Geschichte von der schöne Melusine*. Nürnberg. Mus. MS 4028, after 1460 (after F. Clier–Colombani 1991).

Obr. 6. Meluzinina koupel. Raimondin se obrací na odjíždějícího bratra. Thüring von Ringoltingen, Meluzina; Basel, Univ. Bibl. codex O. 1. 18, folio 35; z roku 1471 (podle F. Clier–Colombani 1991). — Fig. 6. Melusina's bath. Raymond turns to his departing brother. Thüring von Ringoltingen, *Die Geschichte von der schöne Melusine*; Basle, Univ. Bibl. codex O. 1. 18, folio 35; 1471 (after F. Clier–Colombani 1991).

o vzájemném kopírování (Clier–Colombani 1991, 43). Iluminace zachycují Meluzínu v souladu s texty, zobrazují ji tedy od pasu nahoru s obnaženým ženským tělem, od pasu dolů s hadím ocasem. Jedná se zvláště o zobrazení koupele v ilustraci Arrasova románu Ars ms fr. 3353 (obr. 3), v iluminaci Coudrettova příběhu v rukopise z Cambridge University Library Lp 25 z 2. poloviny 15. století (obr. 4) a konečně i ve scéně Meluzininy lázně v ilustraci k von Ringlotingenovi, pocházející z doby po r. 1460 (obr. 5). Obdobné je rovněž zachycení špehované koupele v iluminaci basilejského rukopisu vyprávění Thüringa von Ringoltingen, opsaného Nicolasem Meyerem v roce 1471 (obr. 6). Celý tento rukopis zřejmě ovlivnil ilustrace nejstarších inkunábulí, v nichž zůstalo zobrazení klíčových epizod až na výjimky pozoruhodně stabilní (Harf–Lancner 1989, 36). Scéna Meluzininy koupele bývá v této skupině ilustrací rozdělena na dvě poloviny stěnou komnaty, do které se víla každou sobotu uchylovala. Na jedné straně vidíme vílu v lázni, napůl ženu, napůl hada, s módním čepcem protaženým do špiček, zvaným *henin*. Na druhé straně scény se Raimondin obrací na odjíždějícího bratra, který jej předtím vyprovokoval k porušení manželčina zákazu. Tento výjev nalezneme ve vydání Thüringovy verze v Basileji u Bernarda Richela z let 1475–1476 (obr. 7) i v ženevském vydání Arrasova románu u Adama Steinschabera z roku 1478 (obr. 8) a konečně na dřevorytu z roku 1477 zachycujícím Meluzininu lázeň v anonymním tisku vydaném ve Štrasburku (obr. 9). Nejstarší iluminátoři měli tendenci představovat si koupel víly Meluzíny v dřevěné kádi. Až do přelomu 15. a 16. století nebyla víla nikdy zobrazena při česání vlasů nebo dokonce při zhlížení v zrcadle. Zřejmě se tak stalo z obavy, že by ji to v rozporu s oslavným genealogickým charakterem příběhu přiblížilo představě svůdné sirény nebo dokonce nevěstky (Clier–Colombani 1991, 53).

Obr. 7. Meluzínina koupel. Thuring von Ringoltingen. Meluzína. Ed. Bernard Richel, Basel; z let 1475–1476 (podle L. Harf-Lancner 1989). — Fig. 7. Melusina's bath. Thuring von Ringoltingen. *Die Geschichte von der schöne Melusine*. Ed. Bernard Richel, Basle; from the years 1475–1476 (after L. Harf-Lancner 1989).

Obr. 8. Meluzínina koupel. Jan z Arrasu, Meluzína. Ed. Adam Steinschaber, Genève, Cop 3973 (folio CXXXI); z roku 1478 (podle L. Harf-Lancner 1989). — Fig. 8. Melusina's bath. Jean d'Arras, *Chronique de Mélusine*. Ed. Adam Steinschaber, Geneva, Cop 3973 (folio CXXXI); 1478 (after L. Harf-Lancner 1989).

Rovněž v zobrazení druhé základní scény, tedy odletu víly Meluzíny po prozrazení jejího tajemství, se iluminátoři rukopisů 15. století v zásadě shodovali. V rukopise BN ms. fr. 3353 vidíme na iluminaci s titulkem „Jak Meluzína vyletěla oknem a proměnila se v hada“¹⁶ první fázi odletu víly ještě těsně před proměnou (obr. 10). Hned následující iluminace na foliu 140 v° zobrazila, „jak se Meluzína snesla na Poitousskou věž hradu Lusignanu“¹⁷. Zde iluminátor zachytil druhou fázi odletu a hlavně Meluzíninu proměnu v hada. Pokud si pozorně prohlédneme podobu, v jaké zde víla přelétá hradní věž, uvědomíme si, že se jedná vlastně o téhož draka, kterého iluminátor zobrazil už v předchozích scénách prokletí, svatby a budování hradu. Jediný rozdíl spočívá v připojení netopyřích křídel. Jan z Arrasu se vůbec nezmiňoval o tom, že by Meluzína v hadí podobě měla křídla. Iluminátor je zřejmě přimaloval proto, že v jeho představách létající had křídla musel mít a nemohl být v důsledku toho ničím jiným než jakýmsi drakem. Jinak zde vidíme stejnou otevřenou tlamu, stejné uši natočené kupředu, stejný hřebínek a stejně zatočený ocas, připomínající hadí ocas Meluzíny v lázni (obr. 11). Drak (okřídlený had) odlétá na této iluminaci doleva. Iluminátor nejstaršího rukopisu tedy zachytil podobu Meluzíny před pro-

¹⁶ „Comment Mélusine se party de la fenestre et se mua en guise de serpente.“

¹⁷ „Comment Melusine se vint fondre ou chastel de Luseignen sur la tour Poitevine.“

Obr. 9. Meluzínina koupel. Thüring von Ringoltingen. Meluzína. Anonymní edice, Strasbourg BN Res Y₂ 178, z roku 1477 (podle F. Clier–Colombani 1991). — Fig. 9. Melusina's bath. Thüring von Ringoltingen. *Die Geschichte von der schöne Melusine*. Anonymous edition, Strasbourg BN Res Y₂ 178, from 1477 (after F. Clier–Colombani 1991).

měnou a po proměně, nikoli vlastní průběh proměny. Připomeňme tu zjevnou příbuznost zmíněného zobrazení Meluzíny s podobou víly letící nad Poitousskou věží Lusignanu na slavné (zhruba současné) iluminaci *Přebogatých hodinek vévody z Berry* (Clier–Colombani 1991, 58) (obr. 12).

Teprve iluminátor o něco pozdějšího rukopisu Arrasova příběhu (British Library Harley 4418; ze 40. let 15. století, severofrancouzského nebo flanderského původu) se pokusil zachytit různé fáze Meluzínina odletu. Jeho úkolem bylo ilustrovat nadpis „Zde se vypráví o hořké lítosti Meluzíny a Raymonda. A o tom, jak v přítomnosti pánů, paní a slečen té země odletěla v podobě hada“¹⁸. V zásadě však i on zobrazil vílu ve formě letícího draka, kterému už nezbylo nic lidského. Vybavil ji čtyřmi tlapami s drápy, netopýřími křídly a dlouhým ocasem (Clier–Colombani 1991, 58) (obr. 13). Podobně zachytil Meluzínu v této scéně také iluminátor rukopisu Coudrettova příběhu z doby kolem roku 1430 (obr. 14).

Nejstarší iluminace nás tedy znovu navracejí k složitému, ale pro ikonografii důležitému terminologickému a identifikačnímu problému. Bytost označovanou Janem z Arrasu a Coudrettem jako „had“ [„serpente“] zobrazovali výtvarníci coby monstrum, jež bychom dnes pravděpodobně nazývali drakem. Upozorňuje nás to na vágnost dobových hranic mezi hadem, drakem i saní a na nepřístupnost mechanické aplikace přísné terminologie novodobých slovníků symbolů a heraldických příruček na heterogenní pramenný materiál středověku (Clier–Colombani 1991, 58; k vágnímu rozlišování mezi drakem a saní také Schwarzenberg 1992, 64).

Pro úplnost dodejme, že některé ilustrátory 15. století zaujal rovněž návrat víly Meluzíny ke kolébce nejmenších dětí, jejich konejšení a kojení. Všechna vyobrazení jsou v takovém případě inspirována Coudrettem, protože ten věnoval této scéně mnohem větší pozornost než Jan z Arrasu. Ani jeho text však neposkytl ilustrátorům sebemenší oporu ohledně Meluzíniny podoby v této epizodě příběhu. Výtvarníci řešili vzniklý problém dosti individuálně. V nejstarším iluminovaném rukopise Coudretta, který vznikl asi ve Flandrech po roce 1420, je víla zobrazena v rozporu s literární předlohou ve zvláštní podobě jakési „siré-

¹⁸ „On parle des piteux regrets que fait Mélusine à Raymond. Et en la présence des seigneurs dames damoiselles du pays et comment elle se partit en forme de serpente.“

Obr. 10. Odlet víly Meluzíny po vyrazení tajemství těsně před fatální proměnou. Jan z Arrasu, Meluzína; Bibliothèque Nationale, Paris, fr 3353 fol 139 v; z let 1420–1430 (podle F. Clier–Colombani 1991). — Fig. 10. The flight of Melusina after the betrayal of her secret, shortly before her fatal transformation. Jean d'Arras, *Chronique de Mélusine*; Bibl. de l' Arsenal, Paris, MS fr 3353 fol 139 v; from the years 1420–1430 (after F. Clier–Colombani 1991).

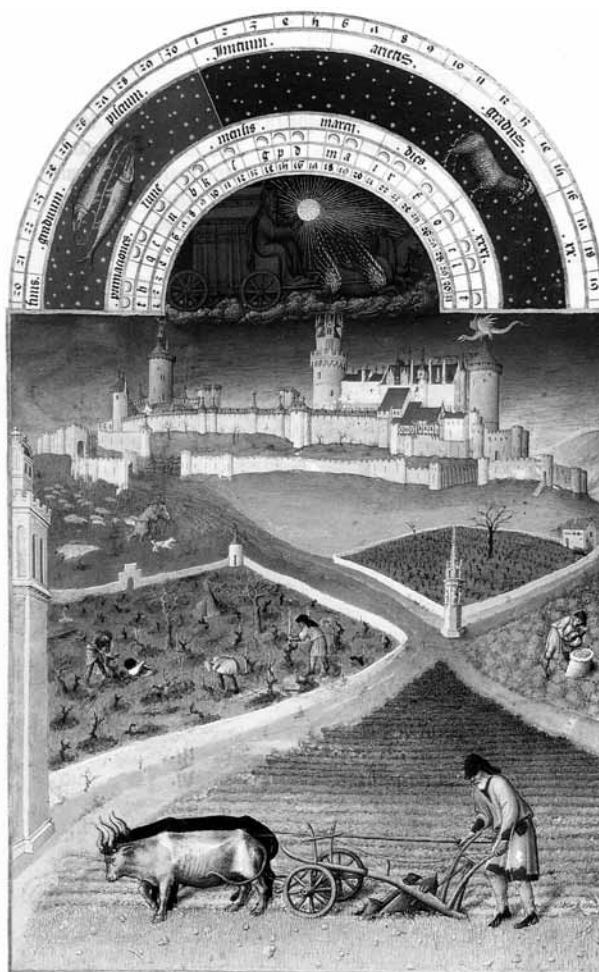

Obr. 11. Meluzína v proměněné podobě nad Poitoukou věží hradu Lusignan. Jan z Arrasu, Meluzína; BN ms fr 3353, fol 140 v°, z let 1420–1430 (podle F. Clier–Colombani 1991). — Fig. 11. The transformed Melusina above Poitou towers of Castle Lusignan. Jean d'Arras, *Chronique de Mélusine*; BN MS fr 3353, fol 140 v°, from the years 1420–1430 (after F. Clier–Colombani 1991).

ny“ (Kappler 1980, 155). Od pasu nahoru se jedná o ženu s rozpuštěnými světlými vlasy, spodní svítivě bílá část těla (tedy v barvě nadpřirozena) končí rozeklaným ocasem, možná rybím (obr. 15). Pravděpodobně jde o asociaci pasáží o víle–matce přicházející nakojit své děti a představ o vyživujících a kojících sirénách. Snad to souviselo se snahou iluminátora oslavit rod Parthenay, objednavatele Coudretova díla, a přiřadit jejich údajného zakladatele Thierryho k mytologickým hrdinům odkojeným sirénami. Každopádně se jedná o jediný známý případ z 15. století, kdy byla Meluzína zobrazena jako „siréna“ (k problému terminologie Clier–Colombani 1991, 89). Tato iluminace je v celém kontextu meluzínských ilustrací o to izolovanější, že ve stejném rukopise zobrazil tentýž malíř odlétající Meluzínu v podobě draka.

Na rozdíl od iluminací nejstarších rukopisů mají ilustrace z 2. poloviny 15. století tendenci zdůrazňovat dvojí příslušnost víly: ke světu lidskému a zvířecímu. Ukazují ji tedy jako poloviční ženu a polovičního plaza i ve scénách, kterým literární předlohy přisuzovaly již zcela ukončenou metamorfózu, a tudíž jednoznačně podobu „hada“. Například rukopis BN fr. 24383 z doby kolem roku 1490 zobrazuje ve třech klíčových scénách vílu v hybridní formě napůl ženy, napůl okřídleného draka: při koupeli (obr. 16), při fatálním odletu a při návratu k synkovi. Malíř připojil ještě dračí tlapy, o kterých v textu nikdy nebyla řeč (obr. 17). Tato zvláštní podoba Meluzíny byla často zobrazována dalšími německými ruko-

Obr. 12. Meluzína v proměněné podobě nad Poitoukou věží hradu Lusignan; iluminace k měsíci březnu v *Přebogatých hodinách vévody z Berry*, 1. polovina 15. století (podle J. Dufourneta 1995). — Fig. 12. The transformed Melusina above Poitou towers of Castle Lusignan; illumination for the month of March in the *Très Riches Heures of the Duc de Berry*, first half of the 15th century (after J. Dufournet 1995).

pisy a přešla i do některých prvotisků. Konečně v Basilejském rukopisu románu Thuringa von Ringoltingen z roku 1471 je Meluzína zobrazena jako okřídlené monstrum: od pasu nahoru žena s heninem na hlavě, od pasu dolů had (Harf-Lancner 1995, 85–87) (obr. 18). Podobně je zachycen odlet víly Meluzíny také v prvotisku Arrasova románu, vydaném Guillaumem Le Roy v Lyonu asi roku 1486 (obr. 19). Basilejský rukopis s výraznou tendencí vílu humanizovat sloužil pak za vzor většině tisků, kde víla navštěvovala své děti právě v lidské podobě. Zdůrazněme ještě, že ani na jediném vyobrazení z doby před rokem 1500 zachycujícím prokazatelně vílu Meluzínu nemá hrdinka příběhu na hlavě korunu.

Arrasova i Coudrettova Meluzína se ovšem vracela ještě proto, aby oznamovala příslušníkům svého rodu smrt. Poprvé se takto zjevila tři dny před smrtí svého manžela, kdy nařikala na Poitoušské věži hradu Lusignan a poté odletěla do Montserratu. Právě tato epizoda bývala často ilustrována, počínaje nejstarším rukopisem románu Jana z Arrasu (ms. 3353). Jedna z jeho iluminací doprovázená titulkem „Jak had odletěl z Poitoušské vě-

Obr. 13. Meluzína odlétá v proměněné podobě po vyzrazení tajemství. Jan z Arrasu, Meluzína; British Library Harley 4418, 4418, f° 214 v°, ze 40. let 15. století (podle L. Harf-Lancner 1995). — Fig. 13. The flight of Melusina after the betrayal of her secret. Jean d'Arras, *Chronique de Mélusine*; British Library Harley 4418, 4418, f° 214 v°, from the 1440's (after L. Harf-Lancner 1995).

že¹⁹ zobrazuje vílu opět ve známé formě okřídleného hada či draka jako po tragické metamorfóze, ale nechává ji tentokrát odletět doprava (*Clier-Colombani* 1991, 71) (obr. 20).

Shrňme závěrem této části článku hlavní rozdíly mezi iluminacemi rukopisů a ilustracemi prvotisků. Rukopisy mají ilustrace méně početné, ale koncentrovanější, emblematictější, kladoucí větší důraz na zázračnou a děsivou atmosféru příběhu. Jsou ve srovnání s prvotisky jednoznačně bližší výchozímu textu. Inkunábule mají tendenci vyprávět prostřednictvím obrazů, ponechávají více prostoru patetickému sentimentu, oslabují nadpřirozený charakter Meluzíny ve prospěch její humanizace a psychologizace. Původního hada, resp. draka rukopisů, který odpovídal příslušným pasážím textu, většinou nahradilo ve scéně odletu hybridní monstrum: do pasu žena, od pasu had (nejčastěji s křídly). Tato okřídlená žena-had je už někdy značně vzdálená drakovi rukopisů 1. poloviny 15. století a blíží se jakési „siréně“ s hrubě otesaným hadím ocasem. Jde tedy o zjevný posun oproti textu, který tuto hybridní formu přisuzoval pouze Meluzíně v lázni (*Clier-Colombani* 1991, 67–68; *Harf-Lancner* 1995, 65–87).

III.

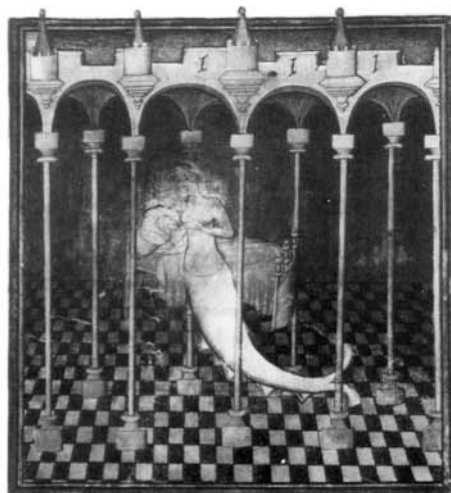
Výše zmiňované ilustrace čerpající náměty z různých variant literárních textů o lusignanské víle představují nepochybně zásadní mezník ve vývoji „meluzínské“ ikonografie. Ikonografický typ Meluzíny se však v 15. století přirozeně nezformoval pouze jako mechanické převedení Arrasova a Coudrettova vyprávění do výtvarné řeči, ale byl závislý na starších vzorech a schématech. Slovo *siréna* nebylo v předchozím výkladu umístěno do uvozovek samoúčelně. I při užívání tohoto termínu bychom se totiž měli vyvarovat snahy za každou cenu roztřídit mnohotvárný ikonografický materiál středověku do přesně vymezených definic a do jednoznačných kategorií.

Ujasněme si nicméně alespoň jeden opěrný bod dalších úvah. V mezinárodním bádání se v souladu s definicemi J. Kohlera a G. Dumézila vžila pro vymezení „meluzínských“ příběhů charakteristika převzatá z prologu Arrasova spisu (*Kohler* 1895, 1; *Dumézil* 1929; *Harf-Lancner* 1984, 9–10, 84). Tento romanopisec totiž výslovně vřadil své dílo do dlouhého řetězce příbuzných příběhů. Sám taková vyprávění (nazývaná dnes podle jeho hrdinky) definoval následovně: „... tyto víly na sebe berou podobu překrásných žen a mnozí muži se s nimi oženili. Víly je přiměly ke složení přísahy, že dodrží jisté podmínky: u některých

¹⁹ „Comment la serpente se party de la tour Poitvine.“

Obr. 14. Meluzína odlétá v proměněné podobě po vyzrazení tajemství. Coudrette, Meluzína; Bibliothèque Nationale Paris, ms fr. 12575 fol 86 r°, z let 1420–1430 (podle F. Clier–Colombani 1991). — Fig. 14. The flight of Melusina after the betrayal of her secret. Coudrette, *Le roman de Mélusine ou histoire de Lusignan*; Bibliothèque Nationale Paris, MS fr. 12575 fol 86 r°, from the years 1420–1430 (after F. Clier–Colombani 1991).

Obr. 15. Meluzína se vrací pečovat o nejmladšího synka. Coudrette, Meluzína; BN ms 12575 fol 89 r, z let 1420–1430 (podle F. Clier–Colombani 1991). — Fig. 15. Melusina returns to care for her youngest son. Coudrette, *Le roman de Mélusine ou histoire de Lusignan*; BN MS 12575 fol 89 r, from the years 1420–1430 (after F. Clier–Colombani 1991).

to byl slib, že je nikdy neuvidí nahé, u jiných, že se nikdy nebudou snažit dozvědět, co dělají v sobotu, u dalších zase, že se nebudou snažit vidět je při porodu, kdyby měly děti. Dokud muži respektovali tyto podmínky, požívali významného postavení a velké prosperity. Ale jakmile přísahu porušili, ztratili manželky a štěstí je postupně opouštělo“ (*d'Arras 1932*, 3–4). Jedná se tedy o jakousi zavedenou konvenci, kterou je samozřejmě možné ignorovat, osobně ji však jako východisko přijímám. Právě na jejím základě jsou již dlouhá léta shromažďovány pověsti všech světadílů a porovnávány četné „Meluzíny“ středověkých i novověkých písemných pramenů (nejnovější výsledky interdisciplinárních výzkumů *Mélusines 1999*; *Mélusine 1996*). K mýtu o ženě–hadovi a k vyprávěním o nadpřirozené bytosti milující člověka a mizející po porušení zákazu se dnes většinou přistupuje jako k součásti univerzálního folklóru. V průběhu staletí je lze vysledovat i u velmi odlišných civilizací. Bytost má různá jména nebo vůbec není jmenována, zákazy mají nevyčerpatelné varianty, základní elementy jsou však shodné.

V rámci tohoto článku nelze vypočítávat všechny „meluzínské“ texty sepsané v Evropě mezi 12. stoletím a rokem 1393. Zaznamenejme však, že i ony většinou hovořily o proměně nadpřirozené bytosti v draka nebo v hada (*Nejedlý 2000*, 707n.). Při jejich pročítání se nelze zbavit dojmu, že velká část středověkých literátů a ilustrátorů hady a draky příliš nerozlišovala. Uvedme jediný, ale inspirativní příklad: uštknutí Eurydiky hadem v představě iluminátora oblíbeného díla francouzských dvorských kruhů 14. století, *Ovide moralisé*, volně adaptace Ovidiových Metamorfóz (Clier–Colombani 1991, 88, 115; *Harf–Lancner 1984*, 126–127; obecněji též *Fornas 1991*, 23) (obr. 21).

Obr. 16. Raimondin porušil zákaz a spatřil Meluzínu v lázni. Coudrette, Meluzína; BN ms fr 24383 fol 19 r, kolem roku 1490 (podle F. Clier-Colombani 1991). — Fig. 16. Raymond breaks his prohibition and spies Melusina in her bath. Coudrette, *Le roman de Mélusine ou histoire de Lusignan*; BN MS fr 24383 fol 19 r, c. 1490 (after F. Clier-Colombani 1991).

Obr. 17. Meluzína odlétá v proměněné podobě, v níž se posléze také navrací k nejmenším dětem. Coudrette, Meluzína; BN ms fr 24383 fol 30 r°, kolem roku 1490 (podle F. Clier-Colombani 1991). — Fig. 17. The flight of Melusina in her altered form, in which she later returned to her youngest child. Coudrette, *Le roman de Mélusine ou histoire de Lusignan*; BN MS fr 24383 fol 30 r°, c. 1490 (after F. Clier-Colombani 1991).

Stejně jako lze hledat předobrazy Meluzíny v textech sepsaných dlouho před rokem 1400, můžeme se oprávněně ptát po souvislostech ilustrací rukopisů a inkunábulí s různými obrazy nadpřirozených bytostí a monster, známými již ze starověkých civilizací, přebíranými a nově interpretovanými křesťanskou kulturou (ženy–ryby, ženy s hadím ocasem, okřídlené ženy, létající draci). K těmto problémům lze najít podrobné informace v komparativních studiích, jež vypracovaly typologii antických monster, předznamenávajících do jisté míry obraz středověké Meluzíny. Za zmínku stojí zvláště nymfa Echidna, podobající se horní částí těla ženě, dolní hadu, jež byla podle Hérodota pramáti skytských vládců, dále její potomci – mořská nestvůra Skylla a Gorgony, a konečně Harpyje, démonické bytosti, zpola ženy, zpola ptáci. Také v tomto případě literáti a výtvarníci středověku přebírali jen některé rysy zmíněných monster a dále je osobitě rozvíjeli (Clier-Colombani 1991, 212n.). Zobrazování Meluzíny pravděpodobně ovlivnily i další ikonografické okruhy 12.–15. století (zejména ztvárnění obnažených žen v lázni, víl u studánky, hada z Geneze, Evy a Artušovy sestry Morgany).

Největší pozornosti se v souvislosti s možnými zdroji středověkých podob víly Meluzíny dostalo sirénám a jejich svébytné interpretaci ve středověkém umění (Faral 1953; Papin 1997). Sirény, jejichž zpěv vábil Odyssea, byly ovšem v antice zásadně zobrazovány jako ženy s ptačím tělem. Stejnou podobu přisuzoval těmto bytostem též *Fysiologus*, alespoň jeho základní redakce (pravděpodobně z 2.–3. století). Toto dílo pak sloužilo po celý středověk jako inspirační zdroj bestiářů a jako jakýsi katalog zvířecí symboliky. Siréna byla jakožto žena s rybím ocasem poprvé evokována teprve ve spise *Liber monstorum* (z 8. stol., někdy připisovaném Aldhelmovi z Malbesbury). Taktó modifikovaná představa o siréně se pak rychle šířila prostřednictvím některých variant středověkých bestiářů, postupně převážila a zřejmě právě s ní se dosti často setkáváme v románském umění. Nikdy ovšem zcela nevytlačila představy o sirénách jako ženách–ptáčích (Faral 1953, 476–478; Mohr 1999, 235; Royt – Šedinová 1998, 181). Při pokusech o tematické zařazení středověkých výtvarných děl bude moderním badatelům už navždycky komplikovat práci malý počet dochovaných identifikačních nápisů. Takové nápisy nicméně existují nejen v případě sirén, ale také gryfů, mantikor, chimér, harpyjí, bazilišků, kentaurů a draků. Svědčí o tom, že u středověkých

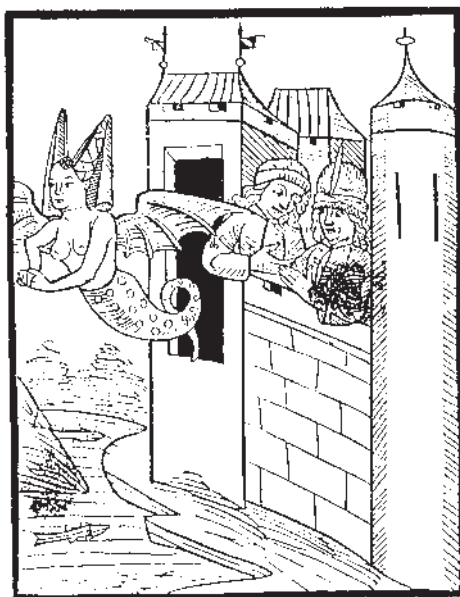
monster někdy docházelo k překvapivému rozporu mezi popisem textů a jejich výtvarným ztvárněním. Sochaři a malíři většinou usilovali spíše o morální poselství než o věrné zpodobnění literárních definic. Řada monster či hybridních bytostí tak neunikla hadímu ocasu, drápům, kopytům, netopýřím křídlům nebo dokonce rohům (*Lecleq–Marx 1997, 92–93*). Středověcí umělci se ostatně občas nerozpakovali vydávat za sirény monstra velmi rozmanitých podob (ženy s jedním, dvěma nebo i čtyřmi rybími ocasy, poloviční ženy–poloviční ptáky, hady s křídly i bez křídel, s drápy či s peřím). Lze nicméně předpokládat, že nejčastěji byla za sirény označována bytost zobrazovaná na hlavicích sloupů, na portálech románských kostelů i na dlaždicích a mozaikách jako ženská polopostava s rybími ocasy (*Formas 2001, 43–44; Lecleq–Marx 1997, 98–99; Burger–Crémillieux 1997; Clier–Colombani 1991, 100–101*). Takovéto „sirény“ jsou známy z různých oblastí i kulturních prostředí křesťanské Evropy (k „sirénám“ v nálezích z cisterciáckých klášterů *Kajzer 1997, 97–107*). Omezme se na tomto místě na tři charakteristické příklady: sirény–ptáci a sirény–ryby v těsném sousedství na hlavicích křížové chodby katedrály Ste–Eulalie–et–Ste–Julie ve francouzském Elne (Rousillon, 12. století) (obr. 22), korunovaná siréna z katedrály Notre–Dame v Le Puy–en–Velay (12. století) (obr. 23) a siréna na mozaikové podlaze katedrály z Otrante v italské Apulii (1163–1165) (obr. 24). Jednu z mála středověkých sirén bezpečně identifikovanou dochovaným nápisem zachycuje freska z Perdet v Katalánsku (obr. 25). Žádné z dnes známých vyobrazení monster nebo hybridních bytostí neneslo před rokem 1400 označení „meluzína“, což znovu potvrzuje všeobecně přijímaný předpoklad, že se toto jméno objevilo teprve roku 1393 u Jana z Arrasu.

V souvislosti s otázkou, do jaké míry ovlivnily „sirény“ románského umění zobrazování Meluzín, upozornila řada autorů na nejednoznačný charakter středověkých sirén. Na jedné straně – a to zřejmě nejčastěji – byly ztělesněním smyslných svodů, dáblského pokušení, ženské marnivosti a pohanského vědění, na druhé straně mohly být pojímány jako ochraňující živitelky a kojící matky. Pro sirény tedy platí totéž, co pro všechny hybridní bytosti, monstra i „reálná“ zvířata vypočítávaná středověkými fisiology, bestiáři, slovníky, cestopisy a sbírkami exempel (draky a hady nevyjímaje). Jejich charakter byl ambivalentní, v závislosti na jednotlivých autorech a kulturním kontextu mohl být chápán pozitivně i negativně. Při pokusech o interpretaci středověkých „sirén“ musíme tedy postupovat důsledně případ od případu, posuzovat celkový kontext, konkrétní umístění, mytologický substrát i lokální pověsti (*Cortalli 1999, 41–50; Clier–Colombani 1991, 149; Malaxecheverria 1982, 7–27; příklad pokusu o netradiční interpretaci sirén v románských kostelech Burger – Crémillieux 1997, 16n.*)

Letmý pohled na texty z českého prostředí dovolí zaznamenat, že sirény mohly i u nás nabývat ve 14.–15. století řady podob. *Quadripartitus* je považoval za mořské panny lákající plavce svým zpěvem k záhubě, podle *Lactiferu* šlo o okřídlené hady. Naše písemné prameny znaly i sirény jako draky s chocholem nebo vodní zrůdy z různorodými částmi těla. Klaret je řadil zároveň mezi ryby i monstra a jako jejich český ekvivalent uváděl „*ochechule*“ (*Tříška 1990, 180*). Zvláště A. Vidmanová upozornila na mnohotvárnost pojmání sirén v kultuře českých zemí středověku. Zatímco někteří doboví autoři stále zdůrazňovali sladký zpěv sirén, vedoucí do záhuby, dochovaly se ze začátku 15. století doklady přirovnávání sirén k nevěstkám. Stejný výklad umožňovalo také již zmíněné slovo *ochechule*, obdobný význam mohla dokonce mít i siréna jako domovní znamení (*Vidmanová 1992, 153–158*). Necháme-li tyto případné konotace stranou, musíme zaznamenat bezpečně doloženou identifikaci, jež může být opěrným bodem pro hodnocení dalších soudobých pramenů. V roce 1450 byl dům č. p. 184 v Karlově ulici na Starém Městě pražském označen jako „*domus ad syrenem dicta*“, vedlejší dům č. p. 183 se roku 1439 nazýval „*ad syrenem*“, roku 1463 „*ad sirenes*“ (*Teige 1915, 535–537*). Právě dům č. p. 183/I byl později nazýván „U kamené mořské panny“ (k roku 1726 doložen název „U kamenné panny“). Dochovalo se jeho nárožní znamení, označované některými autory jako mořská panna (obr. 26). Původní, snad pozdně gotická plastika byla v roce 1966 nahrazena doplněnou kopií (*Petráňová 1984, 164–166; 1991, 68, 241; Vlček a kol. 1996, 195*). V heraldické sféře zaznamenejme ales-

Obr. 18. Odlet víly Meluzíny v proměněné podobě. Thüring von Ringoltingen, Meluzína; Univ. Bibl. Basel, Codex O. 1. 18, folio 50 v°, z roku 1471 (podle F. Clier–Colombani 1991). — Fig. 18. The flight of the transformed Melusina. Thüring von Ringoltingen, *Die Geschichte von der schöne Melusine*; Univ. Bibl. Basle, Codex O. 1. 18, folio 50 v°, 1471 (after F. Clier–Colombani 1991).

Obr. 19. Odlet víly Meluzíny v proměněné podobě. Jan z Arrasu, Meluzína; Ed. Guillaume Le Roy, Lyon, Arsenal Fol B 955 (folio t. V v°), asi 1486 (podle L. Harf–Lancner 1989). — Fig. 19. The flight of the transformed Melusina. Jean d'Arras, *Chronique de Mélusine*; Ed. Guillaume Le Roy, Lyons, Arsenal Fol B 955 (folio t. V v°), perhaps 1486 (after L. Harf–Lancner 1989).

poň podobu erbu uděleného roku 1537 knihtiskaři Bartoloměji Netolickému. List erbovní jej popisuje následovně: „.... štít zlatý, v němž jest potvora mořská černá, slove Sirénus, jsouc opásána bílým feflíkem až po paždí levé, držíc v pravé ruce kámen turkus a majíc na hlavě točník s rozletitými facty. Nad štítem helm, na kterém točenice a přikrývadla zlaté a černé barvy dolu visí, a nad tím vším mořská potvora Sirénus tím vším způsobem jako ve štítu se vidí“ (Mašek 1987, 27; příloha č. 5; Kolář – Sedláček 1902, 199–200; Mysliveček 1993, 81) (obr. 27).

Položme si nyní otázku, zda nám středověké prameny dovolují dát výše zmíněné domovní znamení a obecněji motivy obnažené ženské polopostavy s dvěma rybími ocasy do přímé souvislosti s pověstí o Meluzíně (Hazlbauer 1989, 412n.). Problém zjevně souvisí s interpretací jednoho z nejčastějších výzdobných prvků pozdně gotických komorových kachlů, které například Z. Hazlbauer identifikuje jako reliéfní motiv Meluzíny. Podle to-

Obr. 20. Meluzína se zjevila na Poitoušské věži Lusignanu a odlétá oznámit manželovi, že za tři dny zemře. Jan z Arrasu, Meluzína, ms fr 3353, fol. 155 v°, z let 1420–1430 (podle překresleného zobrazení v práci F. Eyguna 1984). — Fig. 20. Melusina appears on the Poitou tower of Castle Lusignan and flies to tell her husband that in three days he will die. Jean d'Arras, *Chronique de Mélusine*, MS fr 3353, fol. 155 v°, from the years 1420–1430 (After a redrawn depiction in the work of F. Eygun 1984).

Obr. 21. Uštknutí Eurydiky hadem. Iluminace rukopisu díla „Ovide moralisé“. Rouen, Bibliothèque Municipale, ms 0.4, kolem roku 1320 (podle F. Clier–Colombani 1991). — Fig. 21. Eurydice bitten by the snake. Illumination to a manuscript of the works of „Ovide moralisé“. Rouen, Bibliothèque Municipale, MS 0.4, c. 1320 (after F. Clier–Colombani 1991).

hoto autora „za základní výtvarnou koncepci Meluzíny na kachlích můžeme považovat korunovanou fantastickou postavu s horní částí ženského těla a dolní částí, přeměněnou u I. varianty ve 2 rybí ocasy, u druhé varianty ve dvě více či méně oddělené ryby. V obou případech jsou tyto části pokryty šupinami a nesou typické koncové a postranní rybí ploutve. Hlavní postava výjevu je umístěna vždy centrálně, její oba ocasy /u II. varianty rybí těla/ jsou ohnuty obloukovitě vzhůru a Meluzína je přidržuje přibližně vodorovně rozpaženými rukama ... Skoro ve všech případech je postava doplněna jediným, vždy zdůrazňovaným atributem, totiž na hlavě posazenou korunou.“ (Hazlbauer 1989, 413).²⁰ Pro základní představu zde z materiálu prezentovaného Z. Hazlbauerem vybíráme charakteristické příklady obou zmíněných variant „Meluzíny“ (obr. 28). I přes obtížnou dataci většiny těchto kachlů,

²⁰ Citujme ještě stručnější podobu této definice: „Meluzína bývá na kachlích zobrazována jako korunovaná ženská postava, z níž dole vyrůstají dvě rybí těla, opatřená ploutvemi a šupinami, které žena přidržuje rozpaženými rukama. Někdy je místo rybích těl vidět dvě celé ozubené ryby, které jakoby Meluzínu zesponu nadnášely nebo požíraly.“ (Hazlbauer 1995, 20).

Obr. 22. Sirény–ptáci a sirény–ryby na hlavících křížové chodby katedrály Ste–Eulalie–et–Ste–Julie ve francouzském Elné (Rousillon, 12. století). — Fig. 22. Bird–sirens and fish–sirens on capitals of the transept at the Cathedral of Ste–Eulalie–et–Ste–Julie in Elné, France (Rousillon, 12th century).

Obr. 24. Siréna na mozaikové podlaze katedrály (Otranto, Apulie, z let 1163–1165). — Fig. 24. Siren on the mosaic floor at Otranto Cathedral (Apulia, dated 1163–1165).

Obr. 23. Korunovaná siréna z katedrály Notre–Dame v Le Puy–en–Velay (12. století). — Fig. 23. Crowned siren from the Cathedral of Notre–Dame de Le Puy–en–Velay (12th century).

Obr. 25. „Serena“ z Perdet v Katalánsku, fragment fresky z kostela Sant Quirce; Solsona – Diecézní muzeum. Příklad středověkého identifikačního nápisu (podle J. Leclercq–Marx 1997). — Fig. 25. „Serena“ from Perdet in Catalonia, fragment of a fresco from the Church of Sant Quirce; Solsona – Diocesan museum. An example of a medieval identification inscription (after J. Leclercq–Marx 1997).

u nichž často nejsou známy přesnější nálezové okolnosti, lze zřejmě celý tento soubor klást do 2. poloviny 15. století. Koncem tohoto století takový motiv z reliéfních ploch kamnových kachlů mizí a v renesanci se už při výzdobě kachlů neužíval (Hazlbauer 1989, 412).

V české literatuře zatím ikonografická interpretace těchto motivů značně kolísá. Tak například J. Richterová (1982, 42, tab. 51: 1) označuje kachel uvedený pod č. kat. 249 ja-

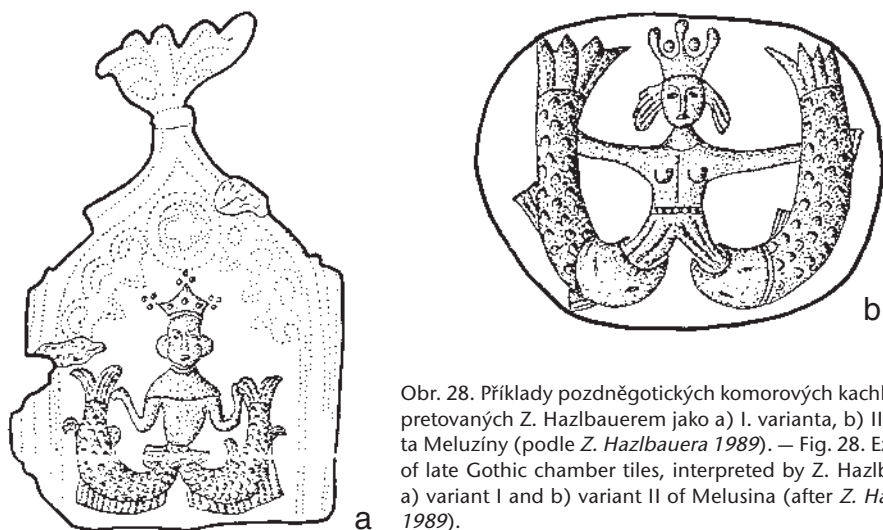
Obr. 26. „U Sirény“, později „U kamenné panny“. Domovní znamení na domě 183/1, Karlova ulice, Staré Město pražské, doplněná kopie pozdně gotického originálu (podle L. Petráňové 1984). — Fig. 26. „At the Sign of the Sirens“, later called „At the sign of the Stone Virgin“. The house sign of Karlova ul. 183/1 in the Old Town of Prague; enhanced copy of a late Gothic original (after L. Petráňová 1984).

Obr. 27. Erb Bartoloměje Netolického z Netolic jako signet bible z roku 1549 (podle P. Maška 1987). — Fig. 27. The arms of Bartoloměj Netolický of Netolice as a bible signet from 1549 (after P. Mašek 1987).

ko „Prorok Jonáš(?). Na štítě 2 ryby polykající korunovanou mužskou postavu; bibl. Jonáš(?) držící ryby za ocasy“ (obr. 29). Z. Hazlbauer považuje tentýž kachel za příklad „znázornění II. varianty Meluzíny“ (Hazlbauer 1989, 426, obr. 8: 7), respektive za „zobrazení bájně víly Meluzíny“ (Hazlbauer 1995, 20, obr. 16). Konečně L. Petráňová uvádí tento kachel jako „Jonášovo znamení času“ (Petráňová 1984, 169, obr. 7/B). Obdobný je případ kachle datovaného asi do 15. století, který je u J. Richterové označen jako „Prorok Jonáš(?). Korunovaná mužská postava (pohlčovaná 2 rybami) držící ryby za ocasy“ (Richterová 1982, 43, č. kat. 259; tab. 51: 2) (obr. 30). Z. Hazlbauer v něm vidí znázornění II. varianty Meluzíny (Hazlbauer 1989, 427, obr. 9: 2). Další komorový kachel pak J. Richterová charakterizuje jako „obdoba výjevu: prorok Jonáš, držící za ocasy dvě ryby, které ho pohlčují. Zde korunovaná postava ženská s dlouhými vlasy, do poloviny těla obnažená (Meluzína?)“ (Richterová 1982, č. kat. 264, s. 43, tab. 51: 5) (obr. 31). Konečně v katalogu výstavy o pražských kachlích doby gotické a renesanční je kachel z 2. poloviny 15. století znázorňující „dvě ryby požírající korunovanou ženskou postavu“ označen jako „znamení Meluzíny“ (Brych – Stehlíková – Žegklitz 1990, 41, č. 86) (obr. 32).

Bylo by zbytečné kupit zde další příklady a podtrhávat interpretační obtíže zmiňovaného motivu, jež si mnoho badatelů již delší dobu velmi dobře uvědomuje. Spolu s některými z nich mám totiž určité pochybnosti o tom, zda klíč k jeho adekvátní interpretaci najdeme ve středověkých meluzínských skladbách (Petráňová 1984, 164–170). Konkrétněji

Obr. 28. Příklady pozdněgotických komorových kachlů, interpretovaných Z. Hazlbauerem jako a) I. varianta, b) II. varianta Meluzíny (podle Z. Hazlbauera 1989). — Fig. 28. Examples of late Gothic chamber tiles, interpreted by Z. Hazlbauer as a) variant I and b) variant II of Meluzina (after Z. Hazlbauer 1989).

řečeno: jsem skeptický hlavně k pokusům vysvětlovat pomocí meluzínského mýtu častý výjev, na kterém dvě ryby polykají obnaženou polopostavu (tedy II. variantu Z. Hazlbauera). Doporučoval bych však větší opatrnost i při hledání bezprostředních vztahů mezi středověkými příběhy o Meluzíně a ženskou polopostavou zakončenou dvěma rybími ocasy (tj. I. variantou Z. Hazlbauera). V této souvislosti odmítám tvrzení, že se hrdinka středověkých literárních skladeb o Meluzíně stávala v sobotu „mořskou pannou s rybím tělem“ a po tragické proměně „zmizela v moři“ (Hazlbauer 1989, 409–436, 411). Tento údaj je právě pro posuzování ikonografie zcela zavádějící. Meluzína písemných pramenů 14.–15. století prostě není mořskou vílou a Meluzínino tělo tam nikdy nekončí jedním nebo dokonce dvěma rybími ocasy. Mezi definicemi „meluzínských“ literárních textů a jejich ilustracemi a ikonografií výše zmiňovaných kachlů tedy existují zásadní rozdíly. Netvrdím, že pozdně gotické komorové kachle s náměty označenými Z. Hazlbauerem jako „zobrazení bájně víly Meluzíny“ nemají absolutně nic společného s texty Jana z Arrasu, Coudretta a Thüringa von Ringoltingen. Pokud však mezi nimi existovalo příbuzenství, bylo vzdálené a volné, podobné tomu, jaké spojovalo středověké sirény se středověkými meluzínami. Vyplývalo z prastarých společných zdrojů, z vývoje středověkého přebírání a zobrazování monster i z propustných hranic mezi jednotlivými motivy a symboly. Nelze vyloučit, že již někteří středověcí autoři měli tendenci zvýrazňovat vztah Meluzíny k vodnímu živlu, což byl asi první krok k jejímu pozdějšímu směšování se sirénami a mořskými pannami. To se však jen těžko mohlo týkat literátů, kteří psali oslavná díla o víle–zakladatelce na objednávku mocných rodů přelomu 14. a 15. století. Ti se nežádoucím konotacím zázračného předka z pochopitelných důvodů nejen vyhýbali, ale všem negativním výkladům dokonce vědomě předcházeli. U ilustrátorů těchto genealogických románů můžeme vyzorovat analogické úsilí.

Prostudování rozsáhlého písemného materiálu dovoluje konstatovat, že hrdinka středověkých příběhů, nesoucí toto jméno, sice prochází v průběhu děje zásadními proměnami své podoby, jako korunovaná panna s rybími ocasy však není popsána nikdy. Jsem si vědom faktu, že „Meluzína“ českých komorových kachlů 2. poloviny 15. století má blízko k defi-

Obr. 29. Komorový kachel z 2. poloviny 15. století; námět odlišně hodnocený dosavadním bádáním: „Prorok Jonáš(?)“. Na štítě 2 ryby polykají korunovanou mužskou postavu; bibl. Jonáš(?) držící ryby za ocasy“ v interpretaci J. Richterové; „Jonášovo znamení času“ v interpretaci L. Petráňové; zobrazení bájně víly Meluzíny, resp. II. varianta Meluzíny v interpretaci Z. Hazlbauera (podle J. Richterové 1982). — Fig. 29. Chamber tile of the second half of the 15th century; the theme has been differently evaluated by research to date: „The Prophet Jonah“ (?). On the escutcheon two fish swallow a crowned male figure: „The Biblical Jonah (?) holding fish by the tail“ in the interpretation of J. Richterová; „Jonah’s meaning of time“ in that of L. Petráň, and a depiction of the mythical nymph Melusina (specifically Melusina variant II) in that of Z. Hazlbauer (after J. Richterová 1982).

Obr. 30. Pozdně gotický komorový kachel, příklad sporné identifikace námětu: „Prorok Jonáš(?)“. Korunovaná mužská postava (pohlcovaná 2 rybami) držící ryby za ocasy“ v interpretaci J. Richterové; znázornění II. varianty Meluzíny v interpretaci Z. Hazlbauera (podle J. Richterové 1982). — Fig. 30. Late Gothic chamber tile, an example of a theme with a disputed interpretation: „The Prophet Jonah“ (?). A crowned male figure (swallowed by two fish) holding fish by the tail“ in J. Richterová’s interpretation, but a variant II Melusina in that of Z. Hazlbauer (after J. Richterová 1982).

nici Meluzíny v novodobých heraldických příručkách a slovnících symbolů (např. Kolář – Sedláček 1902, 199; Palivec 1975, 23; Leonhard 1976, 240; Oswald 1984, 269; Krejčíková – Krejčík 1987, 84; Mysliveček 1993, 81) (obr. 33). Mnohem vzdálenější je ale bytosti, která byla jménem Meluzína výslovně označována ve středověkých písemných pramenech, stala se na jejich základě námětem četných ilustrací a našla odraz v dobové heraldické terminologii. Příkladám se k názoru L. Petráňové a F. Eyguna, že mnoho dnes užívaných heraldických termínů bylo vytvořeno teprve novodobými heraldiky. Mohou tedy sloužit k formálnímu popisu, nikoli však k objasnění původní náplně symbolů a heraldických figur (Petráňová 1984, 159; Eygun 1987, 42n.). S touto výhradou lze samozřejmě i nadále označovat námět gotických kachlů představujících korunovanou ženskou polopostavu s dvěma rybími ocasy jako takzvanou Meluzínu nebo jako dvojocasou sirénu později nazývanou Meluzínou (viz adekvátní přístup Petráňová 1984, 169, obr. 7/typ C/) (obr. 34). Uvědomuji si, že archeologická literatura užívá pro mořskou pannu s rybími ocasy termínu Meluzína celkem běžně a již delší dobu. Do určité míry se vžil a bylo by iluzorní snažit se proti této konvenci brojit jakýmkoli citacemi ze středověkých textů (viz např. Smetánka 1968, 553).

Obr. 31. Pozdněgotický komorový kachel. V interpretaci J. Richterové „obdoba výjevu: prorok Jonáš, držící za ocasy dvě ryby, které ho pohlcují. Zde korunovaná postava ženská s dlouhými vlasy, do poloviny těla obnažená (Meluzína?)“ (podle J. Richterové 1982). — Fig. 31. Late Gothic chamber tile. In the Interpretation of J. Richterová, „a period scene: the prophet Jonah holding by the tail two fish, which devour him. Here a crowned female figure with long hair, half naked (Melusina?)“ (after J. Richterová 1982).

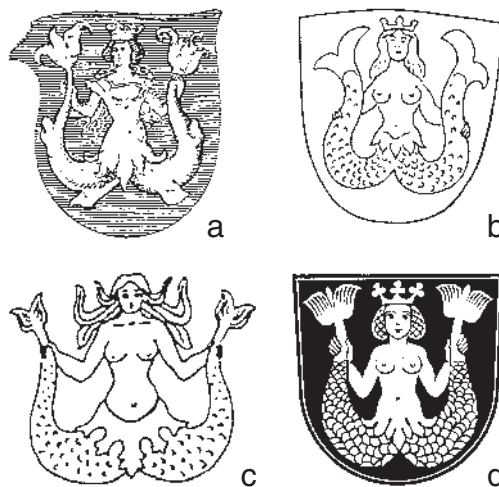

Obr. 32. Kachel z 2. poloviny 15. století znázorňující dvě ryby požírající korunovanou ženskou postavu, označován jako „znamení Meluzíny“ (podle katalogu V. Brycha – D. Stehlíkové – J. Žegklitz 1990). — Fig. 32. Tile from the second half of the 15th century showing two fish devouring a crowned female figure described as „depicting Melusina“ (after the catalogue of V. Brych – D. Stehlíková – J. Žegklitz 1990).

Na druhé straně považují za vyloučené charakterizovat Meluzínu 14.–15. století jako „mořskou pannu se dvěma rybími ocasy, které jsou znamením rozkoše (voluptas) a chlípnosti (luxuria)“ (Royst – Šedinová 1998, 179), nebo jako „heraldické monstrum zobrazované jako polonahá panna zakončená od pasu dolů dvěma rybími ocasy nahoru obrácenými a přidržovanými jejíma rukama“ (Buben 1999, 247). Tyto dnes obecně rozšířené definice nelze samozřejmě zavrhnout, zaslouží si jen relativizaci v podobě následujících otázek: Proč vlastně, na základě jakých dokumentů a především odkdy lze Meluzínu takto vymezovat? V jakém kontextu lze najít nejstarší autentické doklady o tom, že dvojocasá ženská polopostava je nazývána Meluzínou? Odpovědi jednou jistě přinese interdisciplinární bádání, které se nenechá svázat úzkou specializací jednotlivých oborů a překročí také konvenční hranice historických epoch.

Prozatím však považují za adekvátnější vztahovat výše citované slovníkové charakteristiky až na novověkou podobu meluzínského mýtu, tedy na fázi pozdější, než s jakou se setkáváme v písemném a ikonografickém materiálu 14.–15. století. Právě v tom ostatně spočívá složitost i badatelská přitažlivost mýtu o Meluzíně: jde o mýtus živý, jenž se po staletí proměňuje a přizpůsobuje vývoji společnosti. Pokud však chceme hledat vílu Meluzínu v pramenech určité epochy a konkrétního teritoria, musíme se nejprve oprostít od anachronismů a generalizací. Znamená to věnovat velkou pozornost chronologickému rozčlenění „dlouhého středověku“, který je ze zorného úhlu našeho tématu jen zdánlivě homogenní

Obr. 33. Meluzína moderních heraldických slovníků a příruček: a) podle M. Koláře – A. Sedláčka 1902, b) podle J. Krejčíkové – T. Krejčíka 1987, c) podle M. Bubna 1999, d) „Seejungfrau–Melusine“ podle W. Leonharda 1976. — Fig. 33. Melusina in modern heraldic dictionaries and handbooks: a) after M. Kolář – A. Sedláček 1902, b) after J. Krejčíková – T. Krejčík 1987, c) after M. Buben 1999, d) the „Seejungfrau–Melusine“ after W. Leonhard 1976.

epochou. Co nejpřesnější datace a zvážení vzájemných vazeb teritorií i politických subjektů nás pak připraví na případné setkání s adekvátní a dobově bezpečně doloženou podobou víly Meluzíny.

Shrnuji jinými slovy: Nepovažuji za opodstatněné dávat motiv „korunované ženské postavy, z níž dole vyrůstají dvě rybí těla, opatřená ploutvemi a šupinami, které žena přidržuje rozpaženými rukama“ do přímé souvislosti s dochovanými meluzínskými texty 14.–15. století. Těžko udržitelná je rovněž teorie, podle níž se zmíněný motiv „...“ dostal do Čech po polovině 15. století na podkladě dvou vrcholně středověkých francouzských literárních děl, a to prostřednictvím jejich pozdějšího německého překladu“ (Hazlbauer 1995, 20). Pokud se meluzínský mýtus skutečně nějak odrazil v námětech našich hmotných pramenů 14.–15. století, pravděpodobně se tak nestalo prostřednictvím motivu korunované ženské polopostavy s dvěma rybími ocasy.

IV.

V českých zemích nebyl zatím dostatečně prostudován jeden ze základních aspektů meluzínského mýtu konce 14. století a první poloviny století následujícího, totiž jeho dimenze politicky angažované genealogické a heraldické pověsti. Ujasněme si ještě naposledy vztah jednotlivých meluzínských textů k našim zemím a postupujme při tom tentokrát chronologicky proti proudu času. Není pochyb o tom, že pro střední Evropu bylo zásadním článkem přerodu meluzínské látky v kratochvilnou četbu a námět tzv. knížek lidového čtení teprve německé dílo Thuringa von Ringoltingen. Právě tento text dosáhl díky knihtisku obrovského rozšíření a byl ve 2. polovině 16. století přeložen také do češtiny. Postupně zajistil Meluzíninu příběhu značnou oblibu a ovlivnil lidovou slovesnost řady českých, moravských i slezských regionů. Lze se tedy oprávněně domnívat, že zanechal stopy také v ikonografii hmotných pramenů (při jejich studiu bude však někdy obtížné odlišit užití tradičních dekorativních motivů od skutečné inspirace meluzínským mýtem). Především ale nesmíme ztrácet ze zřetele, že často zmiňovaný úspěch česky psaného vyprávění o Meluzíně je v našem prostředí opravdu až záležitostí 16. či spíše ještě následujících staletí. Teprve tehdy lze

Obr. 34. Kachel s motivem „Dvojocasá siréna, později zvaná Meluzínou“, OM Chrudim (podle L. Petráňové 1984). — Fig. 34. Tile showing „The two-tailed siren later called Melusina“, Chrudim District Museum (after L. Petráňová 1984).

Obr. 35. Kronika kratochvilná o ctné a šlechetné panně Meluzíně, Matouš Březina, Litomyšl 1644, titulní list (podle B. Václavka 1950). — Fig. 35. *Kronika kratochvilná o ctné a šlechetné panně Meluzíně* („The Diverting Chronicle of the Virtuous and Noble Nymph Melusina“), Matouš Březina, Litomyšl 1644, title page (after B. Václavek 1950).

vzhledem k lacinějším tiskům a jejich ilustracím počítat se znalostí vyprávění i v širších vrstvách a také s tím, že některé již dlouho známé motivy přebíraly – hlavně v užitém umění – název Meluzína. Je tedy otázkou, do jaké míry smíme vztahovat oblibu meluzínského příběhu a zvláště jeho pozdní novověké interpretace již na 2. polovinu 15. století, kam bývají datovány komorové kachle s tzv. Meluzínou. Jediná zmínka o lusignanské víle z pera českého autora této doby, totiž Václava Šaška z Bířkova, má příliš specifický kontext a stejně hovoří o proměně v draka. Mimochodem: ani v česky psaném textu z roku 1595, posléze znovu a znovu přetiskovaném po více než dvě staletí, nebyla Meluzína popsána jako žena s rybími ocasy. V souladu s německou předlohou i s logikou svého vlastního vyprávění totiž končí příběh jednoznačně: „Slyšel jsme také od pánův z Erlachu, že hrabata od svatého Pavla z Frankrejchu též z toho rodu posli a že nesou na svých erbích Meluzínu v touž formu a tím obyčejem, jakož na každý den sobotský proměněná bývala, totiž od pupku vzhůru jsouce velmi krásná a pěkná žena a zase doluov velmi šeredná, majíc ocas šeredný drakový, jakož se o tom šíře napřed oznamuje ...“ (*Meluzína 2000*, 109; *Meluzína 1996*, 149). Právě v této podobě zachycuje vílu titulní ilustrace *Kroniky kratochvilné o ctné a šlechetné panně Maluzíně*, vydané v Litomyšli roku 1644 (obr. 35). Buď jak buď, tento oblíbený text se již obracel k publiku, pro které genealogická a politická dimenze výchozích středověkých textů ztratila jakýkoli význam. Napříště přitahoval Meluzínin příběh jen jako pohádkové vyprávění o nenapravitelné vině, zklamané lásce a dojemné touze víly po lidském štěstí (*Kolár 1960*, 68–78; *Meluzína 2000*, komentář s. 255n.). Sám Thüring von Ringoltingen sice ještě oceňoval heraldické aspekty meluzínského mýtu, ani on už však neoslavoval žádnou dynastii, ani nesloužil konkrétním politickým zájmům. Své dílo výslovně

charakterizoval jako překlad Coudretta s cílem zpřístupnit slavný příběh německým čtenářům (Pinto–Mathieu 1990, 5–6). V případě Coudrettovy verze z roku 1401, pevně zakotvené v rodových zájmech pánů z Parthenay, nemáme důvod pro dobu před polovinou 15. století předpokládat užší vztah k českým zemím a ohlas v našich hmotných pramenech.

Arrasův román z let 1392–1393 vznikl naproti tomu na objednávku příslušníků spřízněných dynastií Valois a Lucemburků, aby oslavil jejich společné předky a ospravedlnil momentální mocenské aspirace. Tento text tudíž celkem logicky obsahuje nejrozsáhlejší lucemburské a české epizody, které Coudrette o pár let později proškrtal nebo přímo vypustil. I on však ponechal v příběhu svéráznou pověst o vzniku lucemburského erbu. V díle Jana z Arrasu se totiž Meluzína několikrát objevuje jako had [„*serpente*“], jehož dlouhý ocas je stříbrně a modře pruhaný. V této podobě ji spatřili tři dny před manželovou smrtí a ve 14. století se měla právě takto zjevit v osudových chvílích života svých potomků. Dědička Lucemburska prý dokonce požádala osvoboditele země Antoina, aby k těmto stříbrným a modrým pruham připojil červeného lucemburského lva. Meluzínin syn a nový lucemburský vévoda jí vyhověl o to ochotněji, že mu od narození trčela z obličeje právě lví tlapa (d'Arras 1932, 171; Coudrette 1982, 184–185, v. 2224–2290; 1993, 76, 89).

Meluzínský mýtus byl však koncem 14. století a zvláště pak v průběhu 15. století využit především jako vysvětlení původu klenotu s drakem. Připomeňme v této souvislosti základní definici: klenotem se v heraldice rozumí plasticky vytvořená ozdoba přilby, sloužící původně – stejně jako znamení na štítě – k lepší identifikaci bojovníka (Krejčíková – Krejčík 1987, 35). Nejstarší klenoty jsou známy už z pečetí 12. století, ale teprve na konci 13. století se staly běžnějšími a ve 14. století se rozšířily ve velkém měřítku. Nesvazovala je žádná přísná pravidla, některé opakovaly znamení ze štítu, jiné byly voleny nezávisle na tomto znamení. Do dnešní doby se dochovalo pouze velmi málo reálných klenotů (to jest klenotů jako trojrozměrných předmětů). Musíme tedy pracovat především s jejich vyobrazeními (nejčastěji na pečetích, na náhrobcích, na nástěnných malbách a v erbovnících). Snahu o adekvátní interpretace značně komplikuje fakt, že heroldi a další středověcí odborníci na popisování erbů nám zanechali popisy klenotů jen zcela výjimečně (Pastoureau 1986, 40). To nepochybně přispělo k tomu, že středověké klenoty nebyly zatím interdisciplinárně dostatečně prozkoumány. Přitom mohou poskytnout osobitou výpověď o symbolických systémech středověku a o mentalitě tehdejší aristokracie. V její heraldické výbavě 14. a 15. století představovaly element, kolem kterého se soustředila tradice, paměť a mytologická vyprávění. Mnohdy byly klenoty společné i vzdáleným potomkům předka, který mohl žít o tři nebo čtyři staletí dříve. Předpokládaly tedy vytříbené vědomosti o příbuznosti a vzájemných genealogických vazbách, dokládaly stáří a jednotu rodů (Pastoureau 1986; 1990).

Historičtí antropologové a literární vědci si povšimli, že právě rody považující nejpozději od počátku 15. století Meluzínu za svého předka užívaly klenotu s drakem. Na jejich popud sestavili heraldikové a genealogové seznam rodů, honosících se tímto klenotem mnohdy už od 13. století. Jean–Claude Loutsch je rozdělil na dvě velké skupiny, jež nazval barcelonsko–aragonskou a lucemburskou (Loutsch 1990, 181). Podle jeho zjištění nebylo příbuzenství mezi Lucemburky a Lusignany pouhou románovou fikcí, ale skutečně existovalo prostřednictvím rodu Dreux. Navíc se zdá, že všechny rody prohlašující za svoji zakladatelku Meluzínu opravdu měly kdysi společného předka, ať už se jedná o Lusignany a Lucemburky, nebo o hrabata flanderská a o vévody brabantské (Loutsch 1990, 195–199;

genealogické tabulky III a IV). Aragonský rod zachovával klenot s drakem ve všech větvích. Příkladem může být jezdecká pečeť krále Petra IV. Obřadného (z roku 1363) a dodnes zachovaná přilba s dračím klenotem, která patřila králi Martinovi Aragonskému (panoval 1396–1410) (obr. 36). Sami aragonští králové se k Meluzině hlásili od počátku 15. století, zřejmě také v důsledku sňatku krále Jana I. s Jolandou, dcerou Marie z Baru. Klenot s drakem užívali ovšem ve 14. století i vévodové brabantští a někteří příslušníci rodu Valois ve Francii, mezi nimi i budoucí král Jan II. Dobrý, otec dvou objednavatelů díla Jana z Arrasu (*Loutsch 1990*, 181–186; *Poull 1994*, 362; *Dalas 1991*, 201, č. 119) (obr. 37).

U Lucemburků je klenot s drakem poprvé doložen na jezdecké pečetě Jindřicha VII. z roku 1297 (*Loutsch 1990*, 183, 203; *1974*, 33; *Laurent 1993*, pl. 246) (obr. 38). Jeho syn Jan přejal po nástupu na český trůn tradiční klenot českých králů, složená orlí křídla, zřejmě ve snaze ukázat, že jeho vláda je pokračováním domácí dynastie Přemyslovců. Také u něho se ale objevuje od 20. let 14. století drak jako klenot koně na velké jezdecké pečetě (*Maráz 1998*, 38) (obr. 39). V české heraldické literatuře nebyla vysvětlení tohoto klenotu věnována bližší pozornost, sama jeho identifikace kolísala – jednotliví sfragistikové hovořili o drakovi, sani, baziliškovi či dokonce o rozkřídlené orlici (*Beneš 1959*, 17; *Brodský 1981*, 117–137; *Laurent 1993*, 448; *Maráz 1994*, 162). Oprávněně byla zvažována souvislost s otcovou pečetí a s úsilím veřejně manifestovat politické a mocenské ambice, zejména v zahraniční politice. Tyto úvahy lze zřejmě rozšířit o Janovu snahu souznít s rodovou tradicí a obdobné úsilí nemůžeme vyloučit ani u jeho potomků. Stojí za zmínku, že draci a gryfové se objevují na jezdecké pečetě bratra Karla IV., moravského markraběte Jana Jindřicha (*Švábenský 1960*, 14–15; *Maráz 2000*, 227–228). Podtrhněme zde však zvláště skutečnost, že mladší neboli francouzská větev Lucemburků (řečená z Ligny nebo ze Saint–Pol) užívala po celé 14. století výhradně klenotu s drakem, buď samotným, nebo počínaje Walramem II. (1288–1353), dokonce s drakem ve džberu, štoudvi či kádi. Takovou podobu jejich klenotu lze sledovat nejen na pečetích, ale je vyobrazena i v prestižních dobových erbovnících a vytesána na portálech důležitých staveb (*Loutsch 1974*, 108).

Uvedme zde několik charakteristických příkladů. Prvním bude erb Walrama IV. Lucemburského, hraběte ze Saint–Pol a z Ligny († 1415), zetě jedné z objednavatelek Arrasovy Meluzíny, Marie z Baru. Politicky nesmírně ambiciózní muž to nakonec dotáhl až na konetabla (vrchního velitele armády francouzského krále) a guvernéra Paříže. Systematicky užíval pečetí s drakem v kádi, který figuruje i na jeho erbu ve slavném erbovníku herolda Gelreho (*Armorial de Gelre*) z doby kolem roku 1370 (obr. 40). Klenotem je drak v nádobě (kádi, štoudvi, džberu), která zde má podobu jakéhosi rukávnicku (*Loutsch 1990*, 109, 188). Walramův synovec Petr Lucemburský (1390–1433), hrabě ze Saint–Pol, Brienne a Conversana, pán z Fiennes a z Enghien, užíval poté, co se stal nejstarším členem rodu, erb s limburským lvem ve štítě a s klenotem draka v kádi (resp. dračí hlavy s krkem mezi křídly vystupujícím z kádě, štoudve nebo džberu). Štítonoši zde byli gryfové (obr. 41). Za zmínku stojí také erb Jana III. Lucemburského, hraběte z Ligny, z Roussy a z Guise, pána z Beaurevoir († 1440), často obviňovaného z vydání Jany z Arku do rukou Angličanů. Roku 1430 se stal rytířem Řádu zlatého rouna a s klenotem draka v kádi (štoudvi, džberu) se dal někdy mezi lety 1433–1435 zobrazit ve Velkém jezdeckém erbovníku Zlatého rouna (*Grand armorial équestre de la Toison d'Or*) (obr. 42). Ve stejném erbovníku vidíme s tímto klenotem a s označením „*Monsr le bastart de Hautbourdin*“ dalšího Lucemburka, totiž Jana, řečeného Hennequin (rytířem Řádu zlatého rouna od roku 1433; zemřel 1466) (obr.

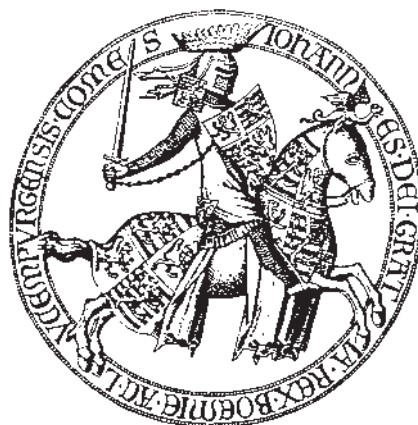
Obr. 36. Přilba s dračím klenotem, patřící aragonskému králi Martinovi (panoval 1396–1410) (podle J.–C. Loutsche 1990). — Fig. 36. Helmet with a dragon crest belonging to Martin, King of Aragon (r. 1396–1410) (after J.–C. Loutsch 1990).

Obr. 37. Jezdecká pečeť Jana, vévody z Normandie, budoucího francouzského krále Jana II. Dobrého (podle K. Maráze 2000). — Fig. 37. Equestrian seal of Jean, Duke of Normandy, later King Jean II of France (after K. Maráz 2000).

Obr. 38. Jezdecká pečeť Jindřicha VII. z roku 1297, nejstarší doklad klenotu s drakem u Lucemburků (podle R. Laurenta 1993). — Fig. 38. Equestrian seal of Henry VII, 1297, the oldest evidence of a crest with a dragon among the Luxembourgs (after R. Laurent 1993).

Obr. 39. Velká jezdecká pečeť českého krále Jana Lucemburského, užívaná v letech 1325–1346. Klenotem koně je drak (podle R. Laurenta 1993). — Fig. 39. The Great Equestrian Seal of Bohemian King John of Luxembourg, used in the years 1325–1346. The horse's crest is a dragon (after R. Laurent 1993).

43). Nad branou celnice [„tonlieu“] v Bruggách byl roku 1477 vytesán erb Petra II. Lucemburského, hraběte ze Saint-Pol († 1482). Kád' (džber, štoudev) z klenotu zde má takový význam, že je jí korunován i lev ve štítě (obr. 44). Z četných příkladů 16. století uvedme alespoň reprezentativní vyobrazení erbu Jakuba Lucemburského, hraběte z Fiennes a z Gavre († 1530) (obr. 45).

U výše zmíněných klenotů jsme přirozeně konfrontováni s problémem adekvátního popisu. Moderní francouzští heraldikové popisují tento nezvyklý klenot vedlejších větví Lucemburků jako „*dragon ailé placé dans un cuvier*“ nebo „*dragon issant d'une cuve*“. Termín „*cuve*“ se objevuje již v popisech z 15. století a lze jej v této souvislosti přeložit jako kádě, štoudev nebo džber. Jedná se tedy o okřídleného draka umístěného v kádi, štoudvi či džberu, případně o draka z kádě, štoudve nebo džberu vystupujícího (heraldicky myšleno vyskakujícího). Sám Jan z Arrasu nehovořil při Meluzínině koupeli o kádi, ale o mramorové nádržce (Arras 1932, 241). Nejstarší iluminace jeho díla nicméně zobrazují scénu špehované koupele s dřevěnou kádi, kterou zřejmě vidíme i na klenotech 15. století (Clier-Colombani 1991, 153; Loutsch 1990, 188, obr. 14–16). Právě tento klenot s drakem v kádi či štoudvi je totiž prameny 15. století výslovně nazýván Meluzínou a vysvětlován pověstí o proměně víly spatřené při koupeli. Jedná se o identifikace doložené početnými popisy slavností a ceremonií příslušníků lucemburského rodu. Například roku 1482 při pohřbu Petra Lucemburského, hraběte ze Saint-Pol, nesl pán z Fontaine přilbu zesnulého, na které byla „... Meluzína, což je stříbrná kád' spojená zlatými obručemi a uvnitř zlatý okřídlený had ...“²¹. Tento klenot s drakem či drakem v kádi je bezpečně doložen už před rokem 1393, je tedy starší než Arrasův románový příběh. Je jistě možné, že se vnučata Jana Lucemburského rozhodla využít teprve koncem 14. století prastarého mýtu a úspěchu Arrasova příběhu k vysvětlení již dlouho užívaného rodového klenotu. Tato teorie však není jediná. Komparativní studie v poslední době několikrát zdůraznily podobnost draků lucemburských klenotů ze 14. století na straně jedné a nejstarších iluminací meluzínských příběhů a Meluzíny v *Přebohatých hodinkách vévody z Berry* na straně druhé. Víla v dračí podobě, letící nad Lusignanem v iluminaci měsíce března, byla nepochybně součástí celkové oslavy moci objednavatele tohoto slavného rukopisu a ospravedlněním držby hradu i okolního kraje (Dufournet 1995, 22n.; Poirion 1982, 110).

Vedle románů a jejich ilustrací se v pramenech 15. století dochovaly další a zcela konkrétní popisy bytosti, označované jako Meluzína. Vesměs se nacházejí v důležitém politickém kontextu. Roku 1454 uspořádal burgundský vévoda Filip Dobrý v Lille honosnou oslavu, tzv. Bažantí hostinu. Cílevědomě při ní využil oblíbených motivů dvorské literatury k propagandě a mimo jiné i k proklamaci svých nároků na Lucembursko. Jeden z živých obrazů [„*entremets*“] zinscenovaných při této hostině představoval: „... hrad na způsob Lusignanu, kde se na vrcholu hlavní věže nacházela Meluzína v podobě hada“²². Jako ostentativní odpověď sezval krátce poté Ludvík Lucemburský, hrabě ze Saint-Pol, vznešené hosty k tak řečenému Svátku jednorozce. Slavnostní *entremets* představovalo tentokrát „historii Meluzíny a jejích dětí“. Sám francouzský král Karel VII. považoval za nutné čelit politickému tlaku burgundského vévody gestem při turnajích v Nancy a v Châlon-sur-Marne, kde přijal jako klenot draka v kádi (štoudvi, džberu), nazývaného Meluzínou. Demonstroval tím staré příbuzenské svazky s mýty opředěnými Lusignany a Lucemburky, úsilí navázat na politiku strany Jana z Berry a v neposlední řadě rovněž zájem Francie

²¹ „*Celuy seigneur de Fontaine portait le heaulme de defunct quy fut d'acier moult bel et gente et dessous estoit paré d'un collier de la Toison d'Or et dessus ledit heaulmes estoit le timbre de Mélusine quy est une cuve d'argent lyée de cercles d'or et dedans un serpent à aisles et le tout d'or, les houcementz de heaulme furent aux armes de Luxembourg richement estoffée*“ (Loutsch 1990, 197).

²² „... *ung chasteau à la façon de Lusignian, et sur ce chasteau au plus hault de la maistresse tour, estoit Melusine en forme de serpente* ...“ (de La Marche 1884, 351).

Obr. 40. Erb Walrama IV. Lucemburského, hraběte ze Saint-Pol a z Ligny. Klenotem je drak v kádi, džberu či štoudvi. Erbovník herolda Gelreho (*Armorial de Gelre*) z doby kolem roku 1370 (podle *M. Pastoureaux 1986*). — Fig. 40. The arms of Waleran (Walram) IV of Luxembourg, Comte de Saint-Pol et Ligny. The crest is a dragon in a tub, pail or vat. From the *Armorial de Gelre* dating to the period c. 1370 (after *M. Pastoureaux 1986*).

Obr. 41. Erb Petra Lucemburského (1390–1433), ve štítě limburgský lev, klenotem je dračí hlava s krkem mezi křídly vystupující z kádě (džberu, štoudve); gryfové jako štítonoši (podle *J.–C. Loutsche 1974*). — Fig. 41. The arms of Peter of Luxembourg (1390–1433), in the escutcheon the Limburg lion, a crest with a dragon's head with its neck between its wings, issuing from a tub (pail or vat). The supporters are griffins (after *J.–C. Loutsch 1974*).

Obr. 42. Jan III. Lucemburský († 1440), rytíř Řádu zlatého rouna. Velký jezdecký erbovník Zlatého rouna (*Grand armorial équestre de la Toison d'Or*) z let 1433–1435 (podle *M. Pastoureaux 1986*). — Fig. 42. John III of Luxembourg (d. 1440), Knight of the Order of the Golden Fleece. From the Great Equestrian Armorial of the Golden Fleece (*Le Grand armorial équestre de la Toison d'Or*) of 1433–1435 (after *M. Pastoureaux 1986*).

Obr. 43. Jan Lucemburský, řečený Hennequin († 1466). Reprezentativní vyobrazení z Velkého jezdeckého erbovníku Zlatého rouna, 1433–1435. Klenotem je okřídlená dračí hlava s krkem v kádi, štoudvi či džberu (podle *J.–C. Loutsche 1974*). — Fig. 43. John of Luxembourg, called Hennequin (d. 1466). A representative depiction from the Great Equestrian Armorial of the Golden Fleece, 1433–1435. The crest is a winged, dragon's head and neck in a tub, pail or vat (after *J.–C. Loutsch 1974*).

o osudy Lucemburského vévodství. Příslušníci francouzských větví lucemburského rodu se hlásili k meluzínskému původu po celé 15. století. Měl jim pomáhat kompenzovat skromnější postavení v tehdejší společenské hierarchii a udržovat nezávislé postavení ve vztahu k francouzským králům a burgundským vévodům. Přitom se neztratilo povědomí o spojení meluzínského mýtu s českými zeměmi, jemuž se mohlo dokonce dostat i účelově protihusitského zabarvení (*Nejedlý 2000, 730–731*). Na konci 14. a v první polovině 15. století bylo ve francouzsko–burgundském prostředí využívání pověsti o víle Meluzíně k dynastické propagandě a k proklamaci odhodlání bránit křesťanstvo proti nevěřícím natolik rozšířenou záležitostí, že se tím otevírá prostor i pro nové hypotézy ohledně symboliky Dračího řádu Zikmunda Lucemburského. Tento řád, konstituovaný v letech 1408–1410, se stal zvláště v následující etapě své existence (zhruba 1411–1432) významným prostředkem zakladatelovy diplomatické aktivity. Dosavadní literatura ideologickou náplň ani různá zobrazení Zikmundova Dračího řádu do souvislosti s klenotem Lucemburků a s pověstí o nadpřirozeném předkovi nedávala (*Studničková 1992; Graus 1996; Hazlbauer 1999*). Nejnovější interdisciplinární výzkumy o charakteru meluzínského mýtu však dovolují možnost určitého vztahu alespoň zvažovat.²³

Některým držitelům moci ve středověku nestačili početní ozbrojenci, výhodné formule smluv a pompézní ceremonie. Potřebovali rovněž proklamovat původ z hadí víly nebo z labutího rytíře a propagandisticky takových nadpřirozených předků využívat. Dynastie Valois i Lucemburků měly navíc společný zájem na zdůrazňování příbuzenských svazků s Lusignany, z nichž pocházeli králové Jeruzaléma, Kypru a Arménie. Naskýtala se jim tím příležitost deklarovat alespoň formálně odhodlání k boji proti muslimům, protože Lusignanové se již ve 12. století proslavili jako úspěšní účastníci křížových výprav. Nezapomínejme na osudový význam přisouzený Janem z Arrasu Meluzíninu zjevení před vraždou kyperského krále Petra z Lusignanu, oslavovaného jako neohroženého křížáka a dobyvatele egyptské Alexandrie. Zájem vnoučat českého krále Jana o vílu Meluzínu, z něhož se zrodilo Arrasovo dílo, byl dán ovšem také konkrétními mocenskými problémy devadesátých let 14. století. Janovi z Berry měl nadpřirozený předek pomoci zachovat držbu hrab-

²³ Případ klenotu s drakem spojovaného s pověstí o Meluzíně nebyl ve středověku ojedinělý. Obdobným fenoménem byl klenot s labutí. Ve 14. a 15. století ho užívalo v různých zemích křesťanské Evropy několik stovek osob, významných i méně významných. Výběrem takového klenotu demonstrovaly, že pocházejí z legendárního labutího rytíře, údajného dědečka hrdiny první křížové výpravy Godefroye z Bouillonu, který měl zemřít někdy kolem roku 1000. Vynořil se prý z vod Rýna, vzal si za manželku vévodkyni z Bouillonu a měl s ní řadu potomků, ale byl nucen navždy zmizet poté, co mu milovaná smrtelnice položila zakázanou otázku. Příbuzenství mezi labutím rytířem (Lohengrinem) a vílou Meluzínou nezaznamenali teprve moderní komparatisté, uvědomovali ji jej už mnozí autoři středověku. Podobně jako to udělaly ve 14. století rody Valois, Lucemburků a Lusignanů s Meluzínou, objednávali si už od konce 12. století příslušníci některých aristokratických rodů skladby o tomto mimořádném předkovi (*Wagner 1959, 127–130; Pastoureau 1986, 45*). Také v tomto případě šlo o proklamování příbuzenství, které se opíralo o pozoruhodné rodové povědomí, protože osoby z různých rodů užívající ve 14. a 15. století klenotu s labutí byly opravdu v příbuzenském vztahu ke Godefroyovi z Bouillonu. Klenot s labutí, jímž se honosila mimo jiné hrabata z Boulogne (což byl vedle Lusignanů další ze slavných „mytologických“ rodů středověku), sousedí s dračím klenotem pánů ze Saint-Pol v již zmiňovaném erbovníku herolda Gelreho. V podobných případech nám právě středověké literární skladby pomáhají pochopit, jak byly vybírány, používány a dokonce i „prožívány“ některé klenoty. Není jistě bez souvislosti s naším tématem, že zhruba v době, kdy byl Meluzínin příběh přisouzen několika významným rodům, šířili konkurenční Viscontiové vlastní heraldickou pověst. Také v ní figuroval mýtus křížové výpravy a především okřídlený had, který spolkl a posléze zvrátil jednoho z rodových předků. I zde existoval evidentní vztah k viscontiovskému klenotu hada či draka polykajícího (chrlicího) člověka.

Obr. 44. Erb Petra II. Lucemburského († 1482), vytesaný roku 1477 nad branou celnice („tonlieu“) v Brugách. Kádí, štoudví či džberem je zde korunován i lev ve štítě (Podle J.–C. Loutsche 1974). —Fig. 44. The arms of Peter II of Luxembourg (d. 1482), carved in 1477 over the gate of the customs house (*tonlieu*) at Bruges. The tub, pail or vat here also crowns the lion in the escutcheon (after J.–C. Loutsch 1974).

Obr. 45. Erb Jakuba Lucemburského, hraběte z Fiennes a Gavre († 1530) (podle J.–C. Loutsche 1974). — Fig. 45. The arms of Jacques of Luxembourg, Comte de Fiennes et Gavre (d. 1530) (after J.–C. Loutsch 1974).

ství Poitou, ohroženou anglickými požadavky při vyjednávání o mír roku 1392. Markrabě moravský Jošt, zástavní pán Lucemburska, byl zase nucen čelit vpádu Walrama Lucemburského, hraběte ze Saint-Pol a z Ligny. Není vyloučeno, že Jošt Lucemburský se začal hlásit k lusignanské víle právě tváří v tvář uzurpátorským nárokům tohoto vzdáleného příbuzného (Nejedlý 2002). Obecněji ovšem můžeme předpokládat, že Joštův zájem o Meluzínu souvisel s jeho politickými ambicemi v rámci vlastního rodu i celoevropské politiky.

Arrasova Meluzína ostatně není z hlediska politické tendence bleskem z čistého nebe. V tomto díle je evokováno historické sepětí Lucemburska s Českým královstvím a oslavován vztah jejich vládců k francouzským panovníkům a k rodu Lusignanů. Obdobné zdůrazňování těchto vazeb najdeme v celé řadě spisů, jejichž autoři měli úzký vztah k českému králi Janu Lucemburskému nebo některému z jeho potomků. Nejvýrazněji se to týká Guillaumea de Machauta, Jeana Froissarta a Philippa de Mézières. Živé povědomí o slávě společné krve se mnohokrát projevilo i v diplomatických dokumentech. Není však pochyb o tom, že uprostřed bojů stoleté války, jejíž vyústění bylo pro francouzský královský rod nejisté, hledal hlavně rod Valois nejrůznější cesty k posílení vlastní moci a nebezpečně zpochybnované legitimacy. Interdisciplinární výzkum hradu ve Vincennes, reprezentativní stavby Jana II. Dobrého a Karla V., dovilil rozpoznat v jeho výzdobě jak odkazy na Petra z Lusignanů a na ideu křížové výpravy, tak na spřízněnou dynastii Lucemburků a na jejich České království (Chapelot 1996; de Mérindol 1986; 1994). Spoluobjednatelka Arrasovy Meluzíny, Marie z Baru, se nejen hrdě hlásila k původu z rodu českých králů, ale užívala i pečeť, na níž byl nezvyklým způsobem spojen erb jejich rodičů a kde našel místo vedle lva lucemburského i lev český (de Mérindol 1986, 215; Demay 1885–1886, n° 3782).

Výzdoba kaple hradu v Mehun-sur-Yèvre, nejhonosnějšího sídla vévody z Berry (kdysi příznačně v majetku jeho dědečka, českého krále Jana), rovněž upozorňovala na úzké příbuzenství rodu Valois s Lucemburky (*Autrand 2000*, 363–364). Připomeňme v této souvislosti, že panovníci, od nichž Karel IV. přijímá ostatky nástrojů Kristova utrpení na tak zvaných ostatkových výjevech na Karlštejně, bývají identifikováni jako člen francouzského královského rodu Valois (Jan II. Dobrý nebo Karel V.) a kyperský král Petr z Lusignanů (*Dvořáková – Menclová 1965*, 138; *Hlaváčková 1999*, 44–48; *Stejskal 1998*, 23–25). Ostentativní společná oslava rodů Valois, Lucemburků a Lusignanů tedy nebyla vlastní pouze francouzskému dvorskému prostředí.

Hledat projevy lucemburské pověsti o víle–zakladatelce a ochránkyni Meluzíně v ikonografických námětech českých, moravských a slezských pramenů 14. a 15. století není činností předem odsouzenou k nezdaru. Na základě výše zmíněných faktů by se dala dobová reflexe meluzínské pověsti i u nás očekávat nejspíš na lokalitách přímo spojených s příslušníky panovnického rodu a s různými formami jejich dynastické propagandy a heraldické reprezentace (zvláště s Karlem IV., s markrabětem Janem Jindřichem, s Václavem IV., s markrabaty Joštem a Prokopem i se Zikmundem Lucemburským). Za zvážení by stály i starší nálezy, protože naše pozornost zatím nebyla v souvislosti s Meluzínou orientována směrem k drakům, či s ohledem na terminologickou vágnost pramenů také k saním, hadům, okřídleným hadům a gryfům. V českých zemích by se koneckonců nemuselo jednat o inspiraci francouzskými či jakýmkoli jinými literárními skladbami, ale prostě o doklad rodové tradice o nadpřirozeném předkovi a o původu rodového erbu, resp. klenotu. Mezinárodní bádání se totiž stále výrazněji kloní k názoru, že rod Valois a dokonce i samotní Lusignanové převzali koncem 14. století mnoho elementů slavné pověsti od Lucemburků. Je na nás, abychom se k takovým hypotézám na základě našich pramenů vyjádřili. Právě ikonografický materiál z českých zemí může poskytnout odpověď na otázku, zda byl meluzínský mýtus spojen s Lucemburky teprve Janem z Arrasu, nebo zda lze už před rokem 1393 vysledovat zárodky nějaké rodové pověsti o drakovi, zakleté víle či ochranné bytosti.

Meluzínský mýtus nabízí řadě mediévistických oborů terén ke společnému utřídění a posouzení rozsáhlé škály domácích pramenů 14.–15. století. Sahá od literárních alegorií typu Štilfrida a Brunvíka, úředních písemností, pečeti, iluminací či fresek až k dlaždicím a kachlům. Historik se při hodnocení některých nálezů neobejde bez pomoci archeologů, jinak může v zaujetí slavným příběhem podlehnout tendenci považovat kdejakého draka románských dlaždic nebo gotických kachlů za proměněnou vílu. Je dost možné, že ani dialog nad konkrétním materiálem nevyústí do bezpečné identifikace nějaké české Meluzíny. Šířeji pojatá spolupráce by však vedla k adekvátnějším interpretacím středověkých draků a obecněji k novým zkušenostem z interdisciplinárního hodnocení pramenů.

PRAMENY A LITERATURA

d'Arras, J. 1932: Mélusine. Roman du XIe siècle. Publié pour la première fois d'après le manuscrit de la Bibliothèque de l' Arsenal avec les variantes des manuscrits de la Bibliothèque Nationale par Louis Stoff. Dijon.

Autrand, F. 1986: Charles VI. La folie du roi. Paris.

— 2000: Jean de Berry. L'art et le pouvoir. Paris.

Beneš, F. 1959: České panovnické pečeti 1310–1526, Musejní zprávy pražského kraje 4, 1959, 10–24.

- Berger, G. 2001: Melusine im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit, in: *Mittelalter Mythen. Band 3 – Verführer, Shurken, Magier*, hg. von U. Müller – W. Wunderlich, St. Gallen, 639–661.
- Brodský, P. 1981: Pečeti Jana Lucemburského, *Časopis Národního muzea – řada historická* 150, 3–4, 17–137.
- Brych, V. – Stehlíková, D. – Žegklitz, J. 1990: *Pražské kachle doby gotické a renesanční*. Katalog výstavy. Praha.
- Buben, M. 1999: *Encyklopedie heraldiky*. Praha.
- Burger, P. – Crémillieux, A. 1997: *La Sirène et le chapiteau roman*. Velay, Edition du Roure, Neyzac.
- Clier-Colombani, F. 1991: *La fée Mélusine au Moyen Age. Images, mythes et symboles*. Paris.
- 1998: Les gestes de Mélusine. Attitude et gestuelle mélusinienne: influences et résonances dans l'image, in: *Le geste et les gestes au Moyen Age, Senefiance* 41, Aix-en-Provence, 147–173.
- Coudrette 1982: *Le roman de Mélusine ou Histoire de Lusignan*, éd. E. Roach. Paris.
- 1993: *Le roman de Mélusine. Texte présenté, traduit et commenté par L. Harf-Lancner*. Paris.
- Dalas, M. 1991: *Corpus des sceaux français du moyen âge. Tome II. Les sceaux des rois et de régence*. Paris.
- Demay, G. 1885–1886: *Inventaire des sceaux de la collection Clairambault à la Bibliothèque Nationale*. Paris.
- Dufournet, J. 1995: *Les Très Riches Heures du duc de Berry*. Paris.
- Dumézil, G. 1929: *Le problème des Centaures*. Paris.
- Dvořáková V. – Menclová, D. 1965: *Karlštejn*. Praha.
- Eygun, F. 1987: *Ce qu'on peut savoir de Mélusine et de son iconographie*. Poitiers.
- Faral, C. 1953: *La Queue de poisson des sirènes*, *Romania* 74, 433–506.
- Graus, I. 1996: *Dračí rád Žigmunda Luxemburského a jeho symbolika*, *Slovenská archivistika* XXXI, 86–106.
- Fornas F.–P. 2001: *Le bestiaire roman et son symbolisme*. Châlon.
- Harf-Lancner, L. 1984: *Les Fées au Moyen Age. Morgane et Mélusine ou la naissance des fées*. Paris.
- 1989: L'illustration du Roman de Mélusine de Jean d'Arras dans les éditions du XVe et du XVIe siècle, in: *Le livre et l'image en France au XVIe siècle, Cahiers V. L. Saulnier*, Paris, 29–55.
- 1995: La serpente et le sanglier. Les manuscrits enluminés des deux romans français de Mélusine, in: *Le Moyen-Age* 1, Paris, 65–87.
- Hazlbauer, Z. 1989: *Motiv mořské víly – Meluziny – v ikonografii českých gotických reliéfních kachlů*, *Archaeologia historica* 14, 409–436.
- 1990: *Středověká báje o Meluzině a její odraz na jihočeských kamnech 15. století, Výběr z prací členů Historického klubu při Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích* 27, 302–311.
- 1995: *Historické kamnové kachle z Rabštejna nad Střelou, Vlastivědná knihovnička Společnosti přátel starožitností sv. 2*, Praha.
- 1999: *Zobrazení Dračího řádu Zikmunda Lucemburského na vrcholně gotických středoevropských kachlích*, *Archaeologia historica* 24, 387–400.
- Hlaváčková, H. 1999: *Karlštejn*, in: Z. Všecková, *Středověká nástěnná malba ve středních Čechách, Průzkumy památek VI – příloha*, 44–48.
- Chapelot, J. 1996: *Le Vincennes des quatre premiers Valois: continuités et ruptures dans un grand programme architectural*, in: *Vincennes aux origines de l'Etat moderne. Actes du colloque scientifique sur les Capétiens et Vincennes au Moyen Age*, Paris, 53–114.
- Kajzer, L. 1997: *Kogo deptali Cystersi w Rudach koło Raciborza?*, *Archaeologia Historica Polona* 5, 97–107.
- Kappler, D. 1980: *Monstres, démons et merveilles à la fin du Moyen Age*. Paris.
- Kellner, B. 2000: *Aspekte der Genealogie in mittelalterlichen und neuzeitlichen Versionen der Melusinen-geschichte*, in: *Genealogie als Denkform im Mittelalter und früher Neuzeit*, hg. von K. Heck – B. Jahn, Tübingen, 13–38.
- Kohler, J. 1895: *Der Ursprung der Melusinsage, eine ethnologische Untersuchung*. Leipzig.
- Kolár, J. 1960: *Česká zábavná próza 16. století a tzv. knížky lidového čtení*. Praha.
- Kolář, M. – Sedláček A. 1902: *Českomoravská heraldika I, část všeobecná*. Praha.
- Krejčíková, J. – Krejčík, T. 1987: *Základy heraldiky, genealogie a sfragistiky*. Praha.
- de La Marche, O. 1884: *Mémoires*, éd. H. Beaune et J. d'Arbaumont, t. II. Paris.
- Laurent, R. 1993: *Les sceaux des princes territoriaux Belges du Xe siècle à 1482, I–II*. Bruxelles.
- Leclercq-Marx, J. 1997: *Les oeuvres romanes accompagnées d'une inscription. Le cas particulier des monstres*, *Cahiers de civilisation médiévale* 40, 91–102.
- Lecouteux, C. 1978: *La structure des légendes mélusiniennes*, *Annales E. S. C.* 33, 204–306.
- 1997: *Mélusine et le Chevalier au Cygne (2ème édition)*. Paris.
- 1999: *Thüring de Ringoltingen*, in: *Mélusine et autres récits*, Paris, 7–30.

- Le Goff, J. – Le Roy Ladurie, E. 1971:* Mélusine maternelle et défricheuse, *Annales E. S. C.*, 587–662.
- Leonhard, W. 1976:* Das Grosse Buch der Wappenkunst. München.
- Loutsch, J.–C. 1974:* Armorial du pays de Luxembourg. Luxembourg.
- 1990: Le cimier au dragon et la légende de Mélusine, in: Le cimier. Mythologie, rituel, parenté, dès origines au XVIe siècle. Actes du 6e colloque international d'héraldique, 9–13 octobre 1989, Bruxelles, 181–204.
- Malaxecheverria, I. 1982:* Le bestiaire médiéval et l'archétype de la féminité, in: Circé. Cahiers de recherche sur l'imaginaire, 12–13.
- Maráz, K. 1994:* Jezdecké pečeti ve fondech Státního okresního archivu Olomouc, in: Ročenka Státního archivu v Olomouci 3, (22), 155–178.
- 1998: Neznámé souvislosti mezi jezdeckými pečeti Walrama Lucemburského, Jana Lucemburského a Filipa VI. z Valois, Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity C45, 7–48.
- 2000: Jezdecká pečeť moravských markrabat lucemburského rodu jako reprezentační prostředek majitele a vrcholné umělecké dílo moravské markraběcí pečeti, in: Moravští Lucemburkové (Sborník prací Muzea města Brna), Brno, 223–235.
- Mašek, P. 1987:* Příspěvky ke knihopisu. Význam Bartoloměje Netolického pro český knihtisk 16. století. Praha.
- Mélusine 1996:* Actes du Colloque du Centre d'Etudes Médiévales de l'Université de Picardie Jules Verne 13 et 14 janvier 1996. Greifswald.
- Mélusines 1999:* Mélusines continentales et insulaires, Actes du colloque international tenu les 27 et 28 mars 1997 à l'Université Paris XII et au Collège des Irlandais, éd. Jeanne–Marie Boivin et Proinsias Mac Cana. Paris.
- Meluzína 1996:* Meluzína. An Edition of the Sixteenth–Century Czech Version of the Mélusine Romance. Ed. S. I. Kanikova. London – Prague.
- Meluzína 2000:* Tři knížky lidového čtení. Meluzína, Megalona, Jenovefa. Ed. J. Kolár, komentář J. Kolár a A. Stich. Praha.
- de Méringol, Ch. 1986:* Essai sur l'emblématique et la thématique de la monarchie française à la fin du Moyen Age d'après le témoignage du château de Vincennes, in: Bulletin de la Société nationale des antiquaires de France, Paris, 187–221.
- 1994: L'oeuvre de Jean le Bon dans le donjon de Vincennes, in: Bulletin de la Société française d'héraldique et de sigillographie 64, 181–193.
- Mohr, G. H. 1999:* Lexikon symbolů. Obrazy a znaky křesťanského umění. Praha.
- Myslivoček, M. 1993:* Erbovník aneb kniha o znacích i osudech rodů žijících v Čechách a na Moravě. Praha.
- Nejedlý, M. 2000:* Meluzínský mýtus a rodová pověst Lucemburků, Český časopis historický 98, 693–736.
- 2002: Historie, literatura, politika: Meluzínino prokletí, in: Pater familias. Sborník příspěvků k životnímu jubileu Prof. Dr. Ivana Hlaváčka, Praha, 249–270.
- Nichols, S. G. 1999:* Melusine Between Myth and History Profile of a Female Demon, in: Mittelalter. Neue Wege durch einem alten Kontinent, hg. von J.–D. Müller – H. Wenzel, Stuttgart – Leipzig, 217–240.
- Ortalli, G. 1999:* Animal exemplaire et culture de l'environnement: permanences et changements, L'animal exemplaire au Moyen Age (Ve –XVe siècle), ed. J. Berlioz – M.–A. Polo de Beaulieu, Rennes.
- Oswald, G. 1984:* Lexikon der Heraldik. Leipzig.
- Palivec, V. 1975:* Monstra v heraldice, Listy Genealogické a heraldické společnosti v Praze 7, 19–23.
- Papin, Y. D. 1997:* Les sirènes: un chant qui tue, Notre Histoire 142, 46–49.
- Pastoureau, M. 1986:* Du masque au totem: Le cimier héraldique et la mythologie de la parenté à la fin du Moyen Age, in: Le Corps masqué: les changements de l'apparence, RAZO 6, Cahiers du centre d'Etudes médiévales de Nice, Nice, 39–63.
- 1990: Le cimier: un bilan, in: Le cimier. Mythologie, rituel, parenté des origines au XVIe siècle, Bruxelles, 349–359.
- Petráňová, L. 1984:* Ikonografie domovních znamení staré Prahy a reliéfy komorových kachlů, Archaeologica Pragensia 5/1, 159–172.
- 1991: Domovní znamení staré Prahy. Praha.
- Pinto–Mathieu, E. 1990:* Le Roman de Mélusine de Coudrette et son adaptation allemande dans le roman en prose de Thüring von Ringoltingen. Göppingen.
- Poirion, D. 1982:* Le merveilleux dans la littérature française du Moyen Age. Paris.
- Poull, G. 1994:* La Maison souveraine et ducale de Bar. Nancy.
- von Ringoltingen, T. 1999:* Mélusine et autres récits. Présentés, traduits et annotés par C. Lecouteux. Paris.

- Royt, J. – Šedinová, H. 1998: Slovník symbolů. Kosmos, příroda a člověk v křesťanské ikonografii. Praha.
- Schwarzenberg, K. 1992: Heraldika. Uherské Hradiště.
- Smetánka, Z. 1968: Technologie výroby českých kachlů od počátku 14. do počátku 16. století, Památky archeologické 59, 543–578.
- Stejskal, K. 1998: Die Wandzyklen des Kaisers Karls IV. Bemerkungen zu Neudatierungen und Rekonstruktionen der im Auftrag Karls IV. gemalten Wandzyklen, Umění XLVI, 19–41.
- Studničková, M. 1992: Hoforden der Luxemburger, Umění 40, 320–328.
- Šmahel, F. 1990: Archeologické doklady středověké duchovní kultury, Archaeologia historica 15, 295–310.
- Švábenský, M. 1960: Soupis pečeti moravských markrabat a markraběnek z lucemburského a habsburského rodu v brněnských archivech, Brněnský archivní věstník 4, 9–26.
- Teige, J. 1915: Základy starého místopisu Pražského (1437–1620), Staré Město pražské. Díl II. Praha.
- Trška, J. 1990: Předhusitské bajky. Praha.
- Václavek, B. 1950: Historie utěšené a kratochvilné. Praha.
- Vidmanová, A. 1992: Hus a sirény, Listy filologické 115 – Supplementum II, 153–158.
- Vlček, P. a kol. 1996: Umělecké památky Prahy. Staré Město – Josefov. Praha.
- Wagner, A. R. 1959: The Swan Badge, Archeologia, 127–130.

From beautiful maidens to snakes and dragons: the transformation of the nymph Melusina and its depiction in the iconography of Medieval source material

The nymph Melusina (Ger. *Melusine*, Fr. *Mélusine*, Cz. *Meluzína*) has, since the 19th century, awoken the interest of scholars in a number of disciplines, most notably ethnology, art history and the literary sciences. Research into the Melusina myth itself calls for inter-disciplinary overlap, and the comparison of diverse documentary types. It is from just such an inter-disciplinary perspective that this article considers insights into the fundamental Melusina texts, and their influence on iconographic material. Investigation has concentrated on the book by Jean d'Arras (1392–1393), the work of a poet named Coudrette (1401) and, to a lesser degree, an adaptation of the versified form into German prose from the pen of the Bernese man of letters Thüring von Ringoltingen (1456) and its 16th century Czech translation.

The first part of this article is devoted to a characterisation of the two key French texts on Melusina, in which the greatest attention is given to the literal description of the form of the heroine. The ancient myth of the tragic fate of the fairy loved by a mortal crystallised out of various oral and written sources into a more extended form in 1393, when the Parisian bookbinder Jean d'Arras completed his history, in which the name *Mélusine* appeared for the first time. The work was dedicated to three grandchildren of John of Luxembourg, King of Bohemia – Jean, Duc de Berry, his sister Marie de Bar, and their cousin, Margrave of Moravia and a member of the Luxembourg dynasty. According to her mother's curse, the nymph Melusina was doomed every Saturday to become a snake from the waist down. When her husband proved unable to keep his vow, and espied her one Saturday in her bath, she was transformed into a monstrous winged serpent. Later she was able to return only to care for her youngest child, and to warn members of the family of their impending death. The tragic fate of Melusina is described similarly by the poet Coudrette: in his work too, the nymph is transformed into a long snake („*serpente*“). Neither the adaptation into German prose of Thüring von Ringoltingen nor its later translation into Czech led to pronounced deviations from the French models. The only important difference lies in that after the fateful betrayal of her secret the nymph is transformed into a hybrid beast, with a snake's tail from the waist down.

The second part of the article concentrates on the depiction of Melusina in illustrations to manuscripts and first printed editions of the tale. The turn of the 16th century is taken as a working temporal division in the studied corpus. Illustrations were never merely passive reflections of the text, but interpreted it and often diverged somewhat from it. Their creators could select only a few episodes

from the much longer tale, most commonly Melusina in her bath, and her flight after transformation. Where scenes depict the bathing nymph, the heroine is shown by the majority of illustrators in accordance with the text, i.e. with a snake's tail. The earliest illuminations of Jean d'Arras' and Coudrette's works general show the nymph after her fateful transformation as a beast today termed a „dragon“. As a rule, they give Melusina wings, which are not mentioned in the actual texts. Later illuminations, and in particular the engravings for the first printed editions, show the nymph in this scene as a hybrid monster, half woman and half snake or dragon (two creatures between which medieval authors did not clearly distinguish).

The third part of this essay is an attempt to put into context the now widespread, but for medieval sources anachronistic, combination of Melusina with sirens, mermaids or creatures with two fish tails. It is not possible to mechanically apply the definitions of modern dictionaries of symbols and heraldic devices to Melusina. Many of the heraldic terms in use today were first coined for modern heraldry, and can thus serve only in formal descriptions, and never in the clarification of the original meanings of symbols and heraldic figures. It is thus insufficient, for example, to give a theme from a late Gothic tile a direct connection to the Melusina texts of the 14th–15th centuries. The heroine of the medieval tale bearing the name Melusina underwent fundamental changes in her form through history, but was never described as a crowned nymph with fish tails.

The last part of this contribution considers a hitherto neglected aspect of the tale of Melusina as a genealogical and heraldic legend of the Luxembourgs, and draws attention to its possible reflection in material sources from the Czech Lands. From this point of view, the most important written source is that of Jean d'Arras, commissioned by members of the related Valois and Luxembourg dynasties. It was to celebrate their common ancestors, and thus includes the unconventional legend of the origin of the Luxembourg arms. At the end of the 14th and during the 15th centuries, however, the Melusina myth was used primarily to explain the origin of their dragon crest (i.e. the sculpted helmet decoration known in German as the *Helmkleinod* or *Zimier*). Medieval crests have not thus far been studied sufficiently using an inter-disciplinary approach, even though they are distinctive statements of the mentality and symbolism of the aristocracy of the time. In heraldry they are an element around which traditions, recollections and mythological explanations often gather.

Historical anthropologists and literary scientists have concluded that it was those families who, from not later than the beginning of the 15th century, took Melusina as one of their ancestors which used a dragon crest. Herald and genealogists therefore prepared a list of the families boasting this device from perhaps as early as the 13th century. These families can be divided into two main groups: the Barcelona/Aragon and the Luxembourg. Among the Luxembourgs, the dragon crest is first known from an equestrian seal of Henry VII dating to 1297. Of particular importance is the fact that the younger or French branch of the Luxembourgs (called de Ligny or de Saint-Pol) used a crest with a dragon either by itself or issuing from a tub, vat or pail for the whole of the 14th century. It is this crest with a dragon and tub or vat that is known in 15th century sources as a „Melusina“, and explained by reference to the myth of the transformation of the nymph seen in her bath. Besides the tale and its illustrations, 15th century sources preserve other, detailed descriptions of beasts known as „Melusinas“, generally in an important political context. In this context, even Jean d'Arras' text is no bolt from the blue: it is an element in a chain of sources celebrating the related families of Valois, Luxembourg and de Lusignan, and the legacy of the Crusades. Analogous political uses of heraldic myths can be found among other medieval families.

MATERIALIA

BRONZOVÝ MEČ Z POŠUMAVÍ Mladomohylové meče s plným jilcem v Čechách

Jiří Hrala

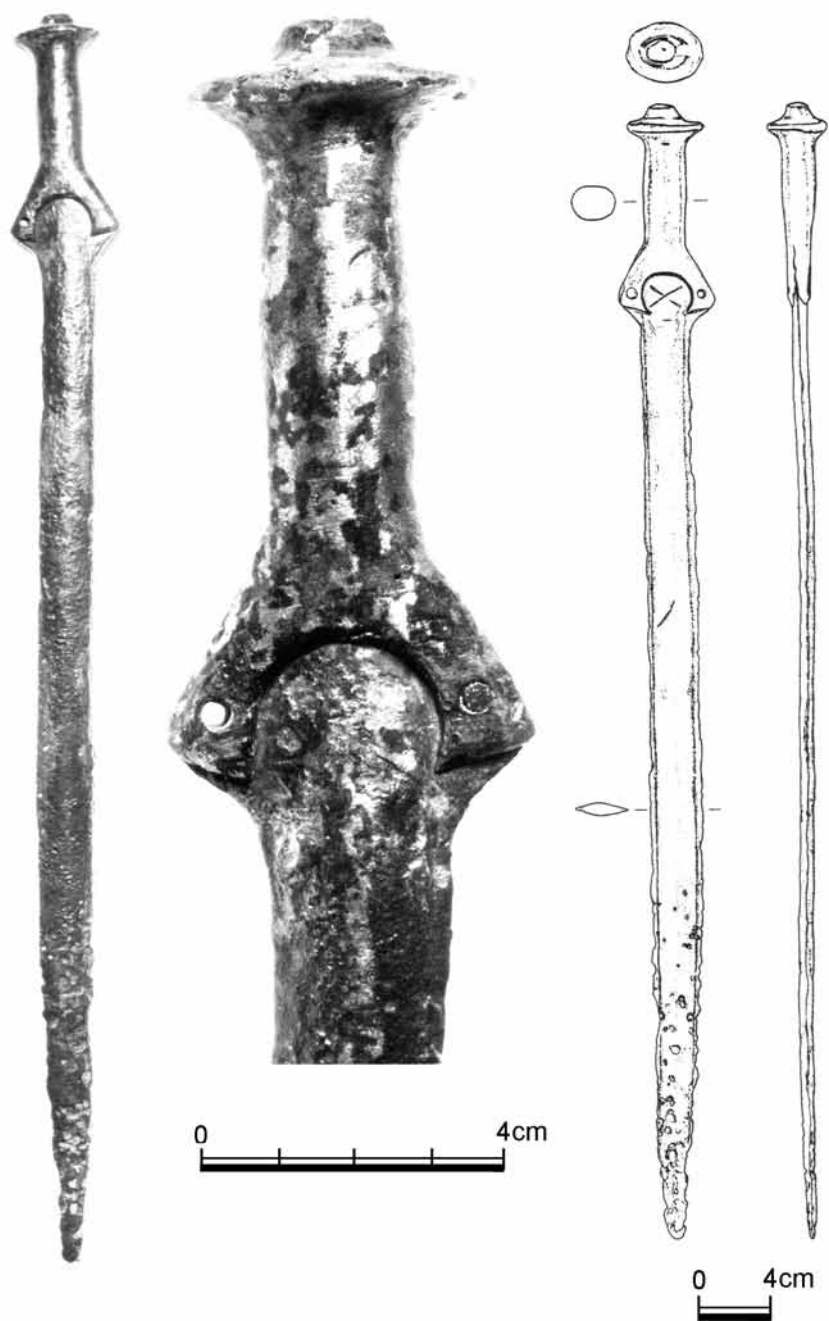
V červnu 1999 byl do Archeologického ústavu AV ČR v Praze zapůjčen bronzový meč k určení jeho stáří.¹ Otázkou zůstává naleziště předmětu. Majitel jej zdědil po svém dědovi a pamatuje, že byl v domě již za jeho dětství. Původní držitel žil ve Chvalšovicích (obec Čachrov, okr. Klatovy) a je pravděpodobné, že meč byl nalezen v okolí této nebo některé z blízkých obcí. Mohlo se tak stát při orbě nebo při vývratu stromu, možná z rozrušené mohyly, i když mikroregion s jmenovanou obcí leží již za jižní známou hranicí západočeských mohylových nekropolí. Značné recentní poškození meče, zejména mechanickým odstraňováním patiny, způsobilo i porušení některých charakteristických znaků. Svědčí to pro předpoklad, že původní majitel nebyl sběratelem, ale že předmět získal náhodně sám nebo od přímého nálezce. Pro nedostatek bližších údajů je nález meče nadále veden pod lokalitou „Chvalšovice“. Ostatní data v nálezové zprávě ArÚ AV ČR v Praze.

Popis: Bronzový meč s plnou litou rukojetí. Délka s čepelí 598 mm, d. jilce 107 mm, d. dřívku jilce 63 mm, max. šířka dřívku 23 mm. Hmotnost 684 g. Jilec se stopami osmi svislých hran na dřívku je nezdobený a ukončený hlavici pozůstávající z elipsovité destičky (41 x 32 mm) nesoucí na vrchní straně stopy po minimálně čtyřech rýhách obepínajících knoflíkovitý výčnělek (15 x 11 mm, v. 10 mm); v jeho vrcholu je stopa po malém otvoru. Nezdobená ramena, tzv. ústí jilce, do něhož je vsazena čepel, mají šířku 53 mm a každé rameno bylo opatřeno nýtem (zachoval se jen jeden). Čepel má tvar rákosového listu (d. viditelné části 491 mm, max. šířka 28 mm). Její profil je čočkovitý s mělkými žlábkami při obou břitech. Ve výřezu jilce má čepel na jedné straně nepravidelně vyrytý znak ve tvaru X (obr. 1–3). O chemickém složení suroviny meče pojednává připojená zpráva.

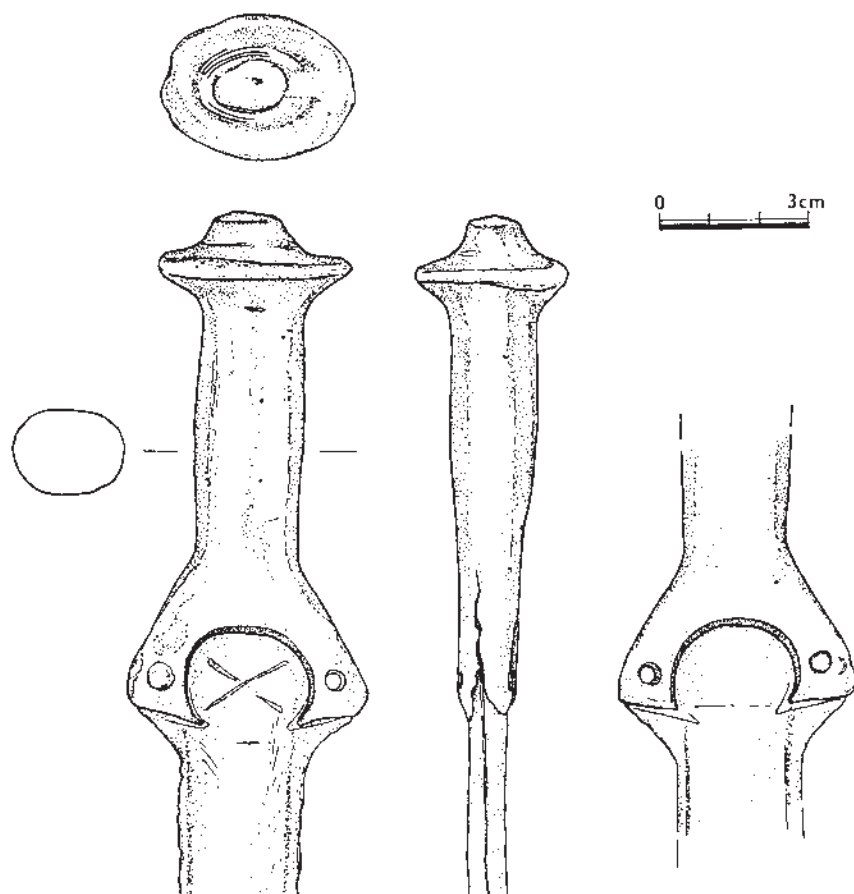
Typové určení exempláře bez výzdoby přináší určité obtíže. Jilec chvalšovického meče vykazuje stopy hránění do osmi svislých ploch, a patří k typu *mečů s osmihrannou rukojetí*. Jde o hlavní charakteristiku vyjádřenou i v jejich pojmenování, nikoli však jedinou. Časově následné meče typu Riegsee mají ve svém vzorovém provedení prvky jiné. Především tvar dřívku jilce bývá nejširší v dolní třetině a má téměř lahvovitou podobu. Z toho vyplývají i jiné hodnoty úhlů mezi dřívkem a ústím jilce. U klasických exemplářů mečů Riegsee je destička hlavice jilce plochá a na dřívku nasazena v pravém úhlu (větší soubor vyobrazuje např. *D. Ankner 1977*).

U většiny mečů typu Riegsee tvoří výřez v ústí jilce neúplnou elipsu a ramena bývají křídlovitě rozevřená, zatímco u mečů s osmihrannou rukojetí jsou dovnitř víc obloukovitě zahnutá. Rozhodující by mohlo být dvojí nebo čtvero hránění dřívku rukojeti u mečů Riegsee, kdyby neexistoval nezadbatelný počet jejich exemplářů také s osmihranným jilcem. Jiné rozlišení spočívající ve způsobu vsazení čepelí do jilce nabízí *D. Ankner (1977, 277 a obr. 5)*. Podle něho se jazykovitě zakončení čepelí u mečů s osmihrannou rukojetí nedotýká tak těsně vnitřních stěn jilce po celé délce, spíše jen v jeho polovině a v úrovni nýtů. Také odvzdušňovací kanálek by měl být u osmihranných mečů prostornější a stěny jilce masivnější. Tyto znaky porovnejme na rtg. snímku z „Chvalšovic“ (obr. 3; drobkovitý útvar nad vrcholem vnitřní jazykovité rukojeti, zřetelný na kresebné rekonstrukci, může být zbytkem hliněného jádra). Prohlédneme-li si však vyobrazení 48 mečů typu Riegsee a 13 exemplářů mečů s osmihrannou rukojetí doprovázejících Anknerovu rozsáhlou a poučnou studii (*Ankner 1977, 330–455*), uvidíme, že nejde o exaktně vyhraněný znak pro jeden či druhý typ. Poloha a délka jazykovitého řapu čepelí měla svůj funkční význam. Šlo o roztepání rukojeti čepelí tak, aby se

¹ Meč, který je v soukromém držení, přivezl a k dokumentaci poskytl RNDr. J. Babůrek z Českého geologického ústavu v Praze.

Obr. 1. Chvalšovice – okolí (Umgebung), obec (Gde.) Čachrov, okres Klatovy. Bronzový meč s osmihrannou rukojetí. M.: foto >1:4, jilec (Griff) <1:1, kresba (Zeichnung) 1:4.

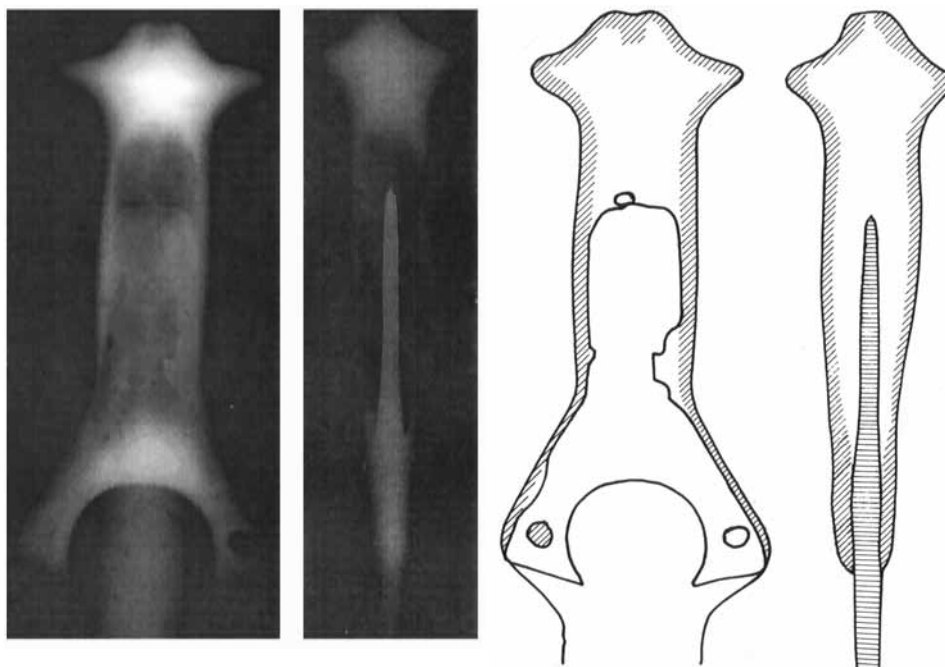

Obr. 2. „Chvalšovice“, obec Čachrov, okr. Klatovy. Rukojeť bronzového meče.

zaklínala do vnitřních stěn jilce a spolu se dvěma nýty v ústí jilce se čepel fixovala v odlité rukojeti. Tento výrobní postup je pokládán za významný technologický pokrok poprvé uplatněný u mečů s osmihrannou rukojetí a aplikovaný i u mečů typu Riegsee považovaných za jejich stylistický vývoj (Hundt 1965, 46sq.). Všechny vyjmenované rysy nejsou ovšem kánónem. Kupříkladu nově i s rtg. snímkem publikovaný Riegsee-meč ze Slovenska se podobou jazykovité rukojeti čepele nezařadí do žádné ze sedmi Ankerových skupin (Bartík 1997).

U hybridních tvarů by mohla rozhodnout výzdoba (u Riegsee-mečů je nejnepřítější paragrafový dekor ve vertikálním uspořádání), u šťastnějších případů doprovodný inventář. Často však chybí obojí.

Náš meč z „Chvalšovic“ má stopy po osmihranném profilu sekundárně setřené, ale zřejmě ani v původním stavu nebyly příliš zřetelné. Jinak má řadu znaků, jež jako netypické platí spíše pro meče typu Riegsee. K tomu lze připojit poznatek, že větší prostor pro odvodušňovací kanálek uváděný D. Anknerem jako (bez rtg. šetření ovšem neviditelné) charakteristikum osmihranných mečů je v přímé úměře ke tvaru hlavice, resp. k jejímu zakončení. Riegsee-meče mají zpravidla vrchol v podobě víceméně ostře odděleného „knoflíku“, zatímco u osmihranných mečů se vrchol pozvolna zvedá a hlavice nabývá jakoby kloboukovité podoby. Uzavření vývodu odvodušňovací drenáže v knof-

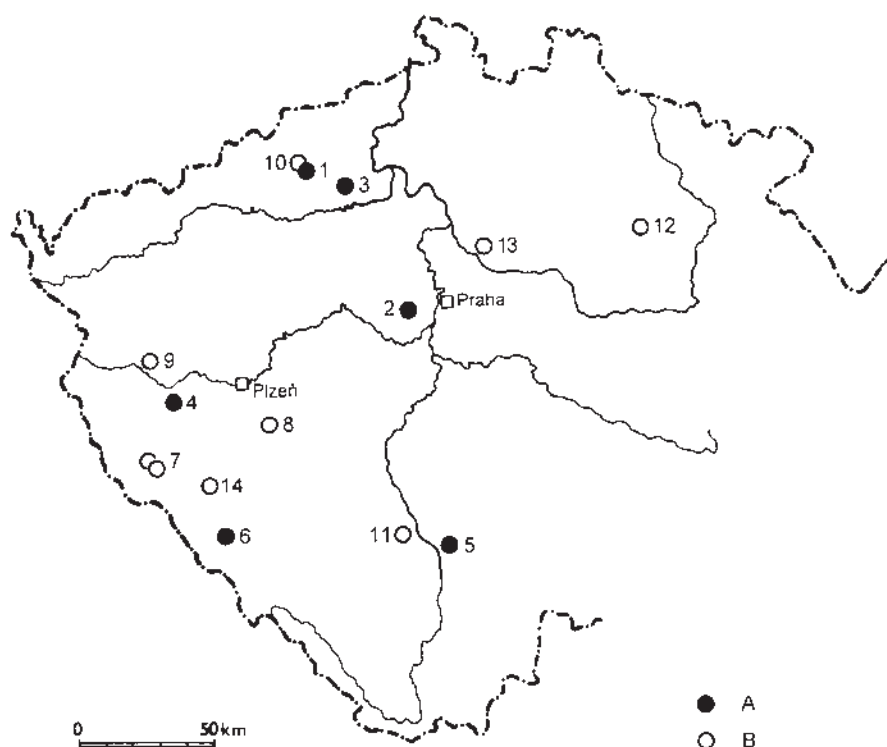
Obr. 3. „Chvalšovice“. Rtg. snímky meče a jejich kresebná rekonstrukce. Rtg. foto provedl J. Filip, Státní výzkumný ústav materiálů a.s., Praha–Běchovice, na rtg. přístroji Isovolt 150 – Seifert.

líku hlavice se docílilo obvykle vsazením a stepáním bronzové tyčinky, nýtku či drobné bronzové granule, jak uvádějí někteří autoři (*Driehaus 1961*, 26; *Hundt 1965*, 42), u našeho exempláře pravděpodobně jen skováním.

Poslední práci všestranně se zabývající speciálně meči s plnou litou rukojetí vydala I. von Quillfeldtová. Meče s osmihrannou rukojetí se tu dočkaly minuciózního utřídění. Všechny dosud známé meče z Čech přisuzuje svému typu Hausmoning (*von Quillfeldt 1995*, 58, 78). Nezdobené nebo spornou výzdobou opatřené exempláře zahrnuje mezi meče „neznámého typu“. Sem by patřil i chvalšovický meč. Autorka prezentuje názory na jejich datování, které vyznívají pro závěr mohylové doby, někteří autoři připouštějí i časový přesah za tento chronologický rámec (*ibid.*, 78sq.).

V práci von Quillfeldtové je dvakrát uveden meč z Třebles, jako by byly dva (*ibid.*, 58, 116): jeden s osmihranným jilcem, druhý typu Riegsee. Jinak velmi důsledné autorce bylo toto nedopatření vnuceno chybou ve vyobrazeních v práci A. Stockého (*1928*, tab. LVII: 9 a LVIII: 3). Aby nebyl tento omyl dále šířen, budíž řečeno, že na první tabulce s celými meči má třebelský meč tvar typu Riegsee, zatímco na detailech rukojetí na následující tabulce jde o jiný meč (s osmihrannou rukojetí), jehož původ pro špatnou kvalitu obrázku nelze identifikovat. Omyl se poprvé objevil u V. Šaldové (*1961*, 701, pozn. 22). Řečené potvrzuje v témže roce vydaná *Schránilova* kniha „*Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens*“, kde na str. 185 píše o Riegsee-meči z mohyly v Milavčích a dodává, že v Třebli byl nalezen „ein ähnliches Stück“. A nakonec typ třebelského meče potvrzuje snad jeho první zmínka s vyobrazením u J. E. Wocela (*1845*, 10, Taf. III: 8).

Meče s osmihrannou rukojetí přicházejí v Čechách v nálezech obou větví mohylové kultury – středodunajské i česko–hornofalcké. Druhou koncentrací je oblast při ústí Labe, Šlesvicko–Holštýnsko a Jutsko (*Kristiansen 1981*, 249, fig. 18.13). Na rozdíl od předpokládané mateřské oblasti v horním Podunají jsou tu i v hrobových nálezech (Obrnice, Solany, Vrhavěč) nebo v hromadném nálezu

Obr. 4. Rozšíření mečů s osmihrannou rukojetí a mečů typu Riegsee v Čechách: A – meče s osmihrannou rukojetí, B – typ Riegsee. – 1 Obrnice, okr. Most (*Felcman 1902*, 25, obr. 3); 2 Tachlovice, okr. Praha–západ (*Felcman 1900*); 3 Solany, obec Děčany, okr. Litoměřice (*Böhm 1937*, 14, obr. 4: 1); 4 Vrhavěč, obec Kostelec, okr. Tachov (*ibid.*, 23, obr. 9; *Čujanová–Jilková 1977*, 89, obr. 8: C15); 5 Smilovice, obec Žimutice, okr. České Budějovice (*Beneš 1958*); 6 Chvalšovice – okolí, obec Čachrov, okr. Klatovy; 7 Milavče, okr. Domažlice (*Příč 1900*, tab. XXVII: 1; *Schránil 1928*, 185, Taf. XXXIII: 1); druhý exemplář: *Šaldová 1961*, obr. 246: 3); 8 Svářeč–Žákava, obec Nezvěstice, okr. Plzeň – jih (*Böhm 1937*, 159, obr. 80: 1); 9 Třebel, obec Černošín, okr. Tachov (*Wocel 1845*, Taf. III: 8; *Stocký 1928*, tab. LVII: 9); 10 Most – okolí (*Hrala 1964*); 11 Paseky, okr. Písek (*Stocký 1928*, tab. LVIII: 8; LVIII: 6); 12 Ohništiny, okr. Hradec Králové (*ibid.*, tab. LVII: 7; LVIII: 5); 13 Dřísy, okr. Mělník (*Böhm 1941*, tab. 40: 6, 8); 14 Tupadly, okr. Klatovy (*Šaldová 1961*, obr. 245: 1).

bronzů v Tachlovicích, doprovázené dobře datovatelným inventářem. Hrob z Obrnic spojuje s depotem v Tachlovicích přítomnost jehlice typu Hammer.² V souvislosti s jehlicemi typu Hammer uvádí *J. Říhový* (1979, 65) přehled jejich datování několika autory z různých částí Evropy. Užívající různých periodizačních systémů shodují se na jedné časové rovině, víceméně odpovídající našemu horizontu Plzeň–Jíkalka aplikovanému na chronologii bronzových nálezů v Čechách. Snad jen méně výrazný inventář z hrobu 3 v mohyle 4 z Vrhavče, považovaného za kenotafický, by s ohledem na výbavu ostatních pohřbů z téže mohyly s jehlicemi typu Göggenhofen mohl být časnější, připustíme-li, že mohyla byla použita za pohřební místo pouze jednou generací. Spolu s chvalšovickým nálezem se počet tohoto typu mečů rozšířil v Čechách na šest exemplářů (obr. 4 s lit. u popisu).

² Jen na okraj poznamenejme, že *O. Kytlicová* (1963) označuje nález z Tachlovic za hrob odvolávajíc se na *J. Böhma* (1937, 20). Na citovaném místě však *Böhm* nic takového nepíše. Jako hrob zmiňuje tachlovický nález také *J. Říhový* (1979, 65); za depot jej považuje *I. von Quillfeldt* (1995, 78).

Časově i mnohými morfologickými znaky navazující typ Riegsee ze stejnojmenného mladšího stupně překonává pomyslnou hranici kulturně odlišného prostředí a objevuje se v Čechách i v oblasti lužických popelnicových polí (obr. 4, č. 12). Riegsee-meče putují přes Moravu (Ivančice: *Podborský et al. 1993*, obr. 178: 3), jižní Slovensko (*Bartík 1997*) a ohbí Tisy dále na východ a jihovýchod a dospívají až do Sedmíhradska, přičemž v Uhrách vzniká zřejmě druhé středisko (typ Ragály). Z Čech pochází v současné době devět exemplářů mečů typu Riegsee (obr. 4, č. 7–14).

Starších osmihranných mečů pochází nejvíc z Jutska, ale za primární středisko je považováno jižní Německo (horní Podunají), východní hranici tvoří naše Vltava, dále na východ se dostávaly ojedinelé. Takový obraz pro všechny tři typy mečů – osmihranné, Riegsee a Ragály – podává *I. von Quillfeldt (1995, tab. 112, 118, 120B)*.

S pojednáváním typy mečů jsou někdy v Čechách dávány do souvislosti další dva exempláře, které vyobrazuje *A. Stocký (1928, tab. LVII: 3, 4; LVIII: 1, 2)*. První, z neznámého českého naleziště, je typologicky sporný. Má výzdobu osmihranných mečů, ale jeho jilcový dřík se nahoru rozšiřuje, jak je charakteristické pro starší typy. Druhý – podle *A. Stockého z Rostok, ale A. Beneš (1959, 53sq., pozn. 6)* opravuje naleziště na Velvary – má uvedený znak dříku a patří staršímu typu Spatzenhäusen. Definitivní rozřešení by mohl poskytnout rtg. snímek, který by ukázal tvar hlavičky čepele.

Příspěvek vznikl v rámci Programu rozvoje badatelského výzkumu č. 19, reg. č. K8002119.

Za pomoc s přípravou tohoto příspěvku děkuji dr. Zbyňku Sedláčkovi (NM Praha a Polabské muzeum Poděbrady).

LITERATURA

- Ankner, D. 1977: Röntgenuntersuchungen an Riegseeschwertern. Ein Beitrag zur Typologie. In: Archäologie und Naturwissenschaften 1, 269–459.*
- Bartík, J. 1997: Nový meč typu Riegsee zo Slovenska – Ein neues Schwert vom Typ Riegsee aus der Slowakei, Zborník Slovenského národného múzea 91 – Archeológia 7, 25–30.*
- Beneš, A. 1958: Das Bronzeschwert aus Smilovice in Südböhmen. In: Epitymbion Roman Haken, Pragae, 50–54, Taf. XV.*
- Böhm, J. 1937: Základy hallstattské periody v Čechách – Die Grundlagen der Hallstattperiode in Böhmen. Praha.*
- *1941: Kronika objeveného věku. Praha.*
- Čujanová-Jílková, E. 1977: Mohylové pohřebiště ve Vrhavči a horizont nálezů středodunajské mohylové keramiky v západních Čechách – Der Hügelgräberfriedhof von Vrhavč und der Fundhorizont der mitteldonauländischen Hügelgräberkeramik in Westböhmen, Památky archeologické 68/1, 74–116.*
- Driehtaus, J. 1961: Röntgenuntersuchungen an bronzenen „Vollgriffschwertern“, Germania 39, 22–31.*
- Felcman, J. 1900: Hromadný nález bronzů v Tachlovicích, Památky archeologické a místopisné 18 (1898–1899), 246–252.*
- *1902: Nález obrnický, Památky archeologické a místopisné 19 (1900–1901), 21–28.*
- Hrala, J. 1964: Pozdně mohylový meč z Mostecka – Schwert aus der späten Hügelgräberzeit aus der Umgebung von Most (Brüx), Archeologické rozhledy 16, 114 (obr. 50), 122.*
- Hundt, H.-J. 1965: Produktionsgeschichtliche Untersuchungen über den bronzezeitlichen Schwertguss, Jahrbuch d. Römisch-Germ. Zentralmuseums 12, 41–58, Taf. 1–14.*
- Kristiansen, K. 1981: Economic models for Bronze Age Scandinavia – towards an integral approach. In: A. Sheridan – G. Bailey (eds.), Economic Archaeology Towards an Integration of Ecological and Social Approaches, BAR International Series 96, 239–303.*
- Kytlicová, O. 1963: Depoty z mladší a pozdní doby bronzové v Čechách – Hortfunde der jüngeren und späten Bronzezeit in Böhmen. Ms. kand. disertace. Praha.*
- Piř, J. L. 1900: Starožitnosti země České I. Čechy předhistorické 2. Praha.*
- Podborský, V. et. al. 1993: Pravěké dějiny Moravy – Die Vorgeschichte Mährens. Brno.*
- von Quillfeldt, I. 1995: Die Vollgriffschwerver in Süddeutschland. Prähist. Bronzefunde, Abt. IV, Bd. 11. Stuttgart.*
- Říhorský, J. 1979: Die Nadeln in Mähren und im Ostalpengebiet. Prähistorische Bronzefunde Abt. XIII, Bd. 5. München.*

Schránil, J. 1928: Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens. Berlin – Leipzig.

Stocký, A. 1928: Čechy v době bronzové. Praha.

Šaldová, V. 1961: K počátkům milavečské kultury – Zu den Anfängen der Milavečer Kultur, *Archeologické rozhledy* 13, 694–712.

Wocel, J. E. 1845: Grundzüge der böhmischen Alterthumskunde. Prag.

Ein Bronzeschwert aus dem Böhmerwaldgebiet Jung Hügelgräberzeitliche Vollgriffschwerter in Böhmen

1999 hat das Archäologische Institut in Prag zum Zweck der Altersbestimmung aus einer Privatsammlung ein Schwert geliehen. Laut Eigentümer stammt es aus dem Nachlaß des Großvaters, der Fundort ist unbekannt. Rezentere Beschädigungen sprechen eher für einen Zufallsfund als Antikenhandel. Es ist deshalb davon auszugehen, daß das Schwert aus der Umgebung des Wohnorts des ehemaligen Eigentümers stammt, d.h. Chvalšovice, Gde. Čachrov, Bez. Klatovy.

Das Exemplar gehört zum Typ der achtkantigen Vollgriffschwerter, Dm. 598 mm, davon 107 mm Griff, Masse 684 g (Abb. 1–3). An einer Seite der Klinge ist beim Schaft ein X-förmiges Zeichen eingeritzt. Der Griff ist unverziert, die Kanten sind sekundär abgeschliffen, auf dem knopfförmigen Knauf ist nach schlechtem Verschmieden die Spur von einem Entlüftungskanal sichtbar. Den Röntgenaufnahmen zufolge (Abb. 3), entspricht die Befestigung der Klinge im Griff den achtkantigen Vollgriffschwertern und den Schwertern des Typs Riegsee (vgl. *Hundt 1965*, 46f., und *Ankner 1977*, 277 und Abb. 5).

Funde von Achtkantschwertern weisen zwei Konzentrationen auf: Süddeutschland und Nordwestdeutschland mit Jütland. In Böhmen konzentrieren sie sich auf den Westteil des Landes und sind sowohl in der mitteldonauländischen sowie böhmisch–oberpfälzischen Facies der Hügelgräberkultur vertreten. Auf unserem Gebiet sind sie gut durch Gräberinventare (Obrnice, Solany, Vrhavěč) sowie den Hortfund in Tachlovice einwandfrei in den Horizont Pilsen–Jíkalka datiert.

Der Autor befaßt sich auch mit jüngeren Schwertern des Typs Riegsee, deren Herstellung technologische Parallelen aufweist. Er weist auf die falsche Bestimmung des Schwerts von Třebel (= Typ Riegsee) durch *V. Šaldová (1961, 701, Anm. 22)* und *I. von Quillfeldt (1995, 58, 116)* hin, die durch die schlechte Qualität der Abbildung bei *A. Stocký (1928, Taf. LVIII: 3)* verursacht ist.

Abb. 4 zeigt die gegenwärtige Verbreitung beider Schwerttypen in Böhmen.

Jiří HRALA, Archeologický ústav AV ČR, Letenská 4, 118 01 Praha 1

CHEMICKÉ SLOŽENÍ MEČE OD CHVALŠOVIC

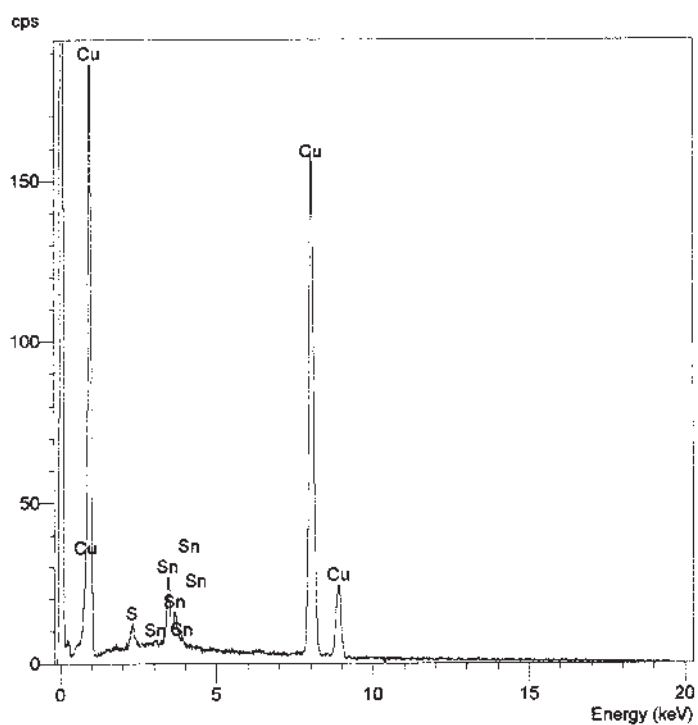
Jiří Babůrek – Zdeněk Kotrba

Úvod

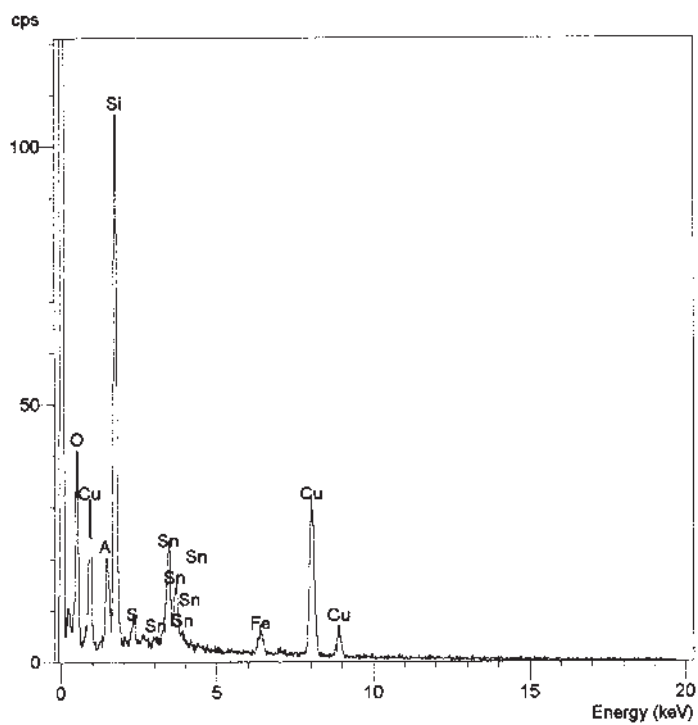
Z korodované části meče byl odebrán vzorek o velikost 5 x 2 x 1 milimetrů tak, aby obsahoval jeho čerstvou nekorodovanou část i zelený povlak na povrchu. Řez vzorkem ve skanovacím elektronovém mikroskopu ukázal, jak do čerstvé bronzové masy meče pronikaly lalokovité výběžky korodovaných partií. Zasahují až 100 mikrometrů do hmoty meče.

Metodika

Pro provedení mikrosondových analýz bylo použito elektronového mikroskopu značky Camscan a spektrometru Link eXL. Software výrobce mikrosondy byl upraven RNDr. Jiřím Frýdou.

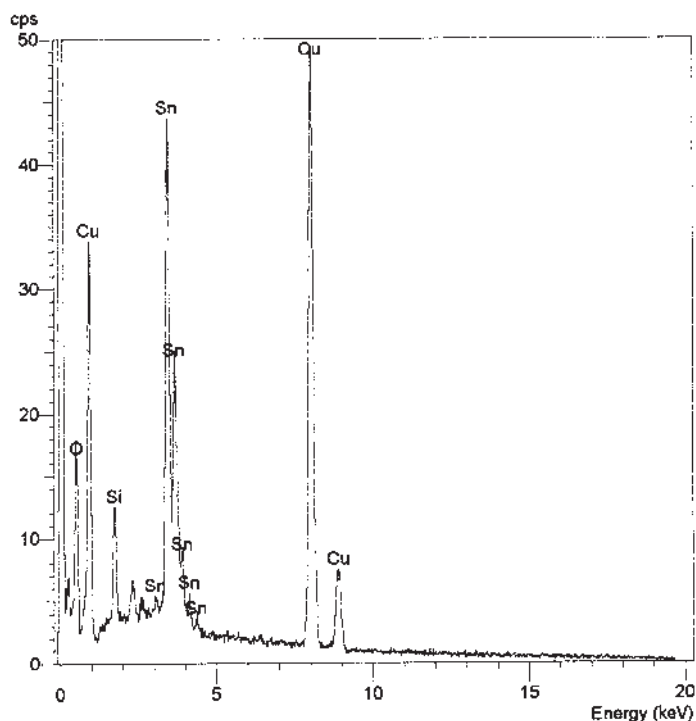

Obr. 1. Spektrometrické vyobrazení analyticky zjištěných prvků v hmotě čerstvého bronzu.

Obr. 2. Spektrometrické vyobrazení analyticky zjištěných prvků na povrchu meče.

Obr. 3. Spektrometrické vyobrazení analyticky zjištěných prvků v hmotě korozních laloků.

Vyhodnocení výsledků

Měření vlastní nekorodované bronzové hmoty meče ukázalo, že jeho složení je poměrně homogenní, s přibližně 92–93 hm.% mědi a 7–8 hm.% cínu (obr. 1). V čerstvé bronzové hmotě meče se vyskytují malé vtroušeniny, dosahující velikosti maximálně prvních μm . Z chemického složení těchto útvarů vyplývá, že jde o sulfid mědný (Cu_2S) (atomový poměr Cu/S je 2 : 1). Korozie, která proniká do hmoty meče v lalokovitých útvarech, má velmi odlišný chemismus. Poměr zastoupení cínu a mědi se blíží 1 : 1 (obr. 3). Tento relativní úbytek mědi je zřejmě způsoben tím, že původní čerstvý bronz koroduje především chemickou reakcí mědi se sírou (Cu_2S) a vzniklý sulfid z okraje meče odpadl. Podle zvýšené distribuce kyslíku a cínu se zdá, že materiál v lalocích je tvořen zčásti kysličníkem ciničitým (SnO_2). Zvýšená koncentrace křemíku a kyslíku na samotném povrchu meče naznačuje, že okraj meče je impregnován zřejmě amorfním kysličníkem křemičitým po umělém zásahu majitele meče.

Die chemische Zusammensetzung des Schwertes von Chvalšovice

Aus den Ergebnissen der Analyse des Schwertes geht hervor, daß die chemische Zusammensetzung homogen ist. Es wurden zwei Typen von Verbindungen der Korrosion des Schwertes festgestellt: Cu_2S in der ganzen Masse des Schwertes und SnO_2 , das die Korrosion des Schwertes in den wulstartigen Gebilden in Richtung Oberfläche verursacht hat. Die Oberfläche des Schwertes ist mit einer Quarzschicht bedeckt, die wahrscheinlich von der Konservierung des Schwertes durch den gegenwärtigen Eigentümer herrührt.

JIŘÍ BABŮREK, Český geologický ústav, Klárov 3, 118 21 Praha 1

ZDENĚK KOTRBA, Český geologický ústav, Klárov 3, 118 21 Praha 1

PANENSKÝ TÝNEC, OKR. LOUNY: ZNOVUOBJEVENÁ ČASNĚ LATĚNSKÁ MOHYLA

Zdeněk Smrž – Roman Křivánek

Úvod

Leteckou prospekci objevujeme nová naleziště, zároveň však „znovuobjevujeme“ již dříve známá, lépe či hůře lokalizovaná (podrobněji *Smrž 2000*). Nejzajímavější ze 108 objevů tohoto druhu, představujících 24,3 % ze 445 nalezišť zachycených v letech 1992–2001 v regionu SZ Čech, přinesl snímek umožňující přesnou lokalizaci zničené mohyly z katastru Panenského Týnce, známé díky nádherné, často publikované maskovité sponě z přelomu 5./4. století př. Kr. (vyobrazení např. *Filip 1969*, 995, Taf. LXXXIV/1; *Pleiner et al. 1978*, 482, obr. 149, tab. 66). Díky novým poznatkům můžeme nyní nejen přesně určit dosud neznámé místo nálezu z roku 1892, ale i částečně rekonstruovat nejasnou a různě vykládanou nálezovou situaci. Publikace je možná i díky skutečnosti, že geofyzikální měření R. Křivánka neprokázalo existenci hrobové komory či jiných zahloubených objektů (kromě příkopu) a proměření celé plochy magnetometrem i detektorem kovů nepřineslo nálezy pravěkých kovových artefaktů. Jen tak si můžeme být jisti, že se naleziště nestane cílem „hledáčů pokladů“, devastujících v posledním desetiletí naše kulturní dědictví.

Místo nálezu

Při letecké prospekci dne 19. 7. 2000 objevil Z. Smrž na poli při zzs. okraji Panenského Týnce, v trati „V hlinišťích“, osamocený kruhový lineární objekt, zjevně příkop (obr. 1). Jeho vnější průměr činí dle geofyzikálního měření ca 35 m, šířka příkopu ca 2,5 metru. Souřadnice na mapě 1 : 10000, list 12–12–14, jsou 410 mm od Z a 165 mm od J s. č. Objekt leží na táhlé jazykovité ostrožně svažující se od Z k V, ze S a V vymezené Úhereckým potokem a jeho pravobřežním bezejmenným přítokem, ze Z silnicí do Vrbna a Telců a z J státní silnicí Slaný – Louny, která dříve procházela přímo obcí, ca o 100 m blíže nalezišti. Nadmořská výška činí 362 m a je nutno zdůraznit, že ač je poloha při pohledu od jihu (ze státní silnice) nenápadná, je z ní výborný výhled směrem k Z, S a V a z těchto stran je v krajině dominantní. Při rekognoscaci v říjnu 2000 jsem zjistil, že objekt se nachází v nejvyšším bodě terénu, na přirozeném nízkém pahorku. Podloží tvoří štěrkopísek, půdní pokryv hnědá ornice s oblázky z podloží. V místě objektu je však nápadná kruhová plocha zlomky opuky promísené černohnědé hlíny, evokující dojem humusového horizontu, jehož existence je na vrcholku pahorku vzhledem k orbě a erozi za normálních okolností vyloučena. Sběr byl negativní.

Verifikace

Nebude na škodu ocitovat původní a jedinou autentickou zprávu o nálezu spony z Panenského Týnce (F. Kučera, *Český lid III*, 1894, 572–573). „V Panenské Týnici, okresu Lounského, asi 20 metrů od silnice do Vrbna, na pozemku p. Houfa č. parc. 528 našla se spona nádherné práce. Asi uprostřed jmenovaného pozemku byla nápadná vyvýšenina (jakého rozměru, nedozvěděl jsem se), kterou před dvěma roky majetník dal rozkopati, hlínu pak po poli rozvésti. Podle vypravování dělníků, kteří tehdy prací tou byli zaměstnáni, nejhořeji byla hlína (jaká, nedozvěděl jsem se), pak narovnáno kamení a pod kamením opět hlína, ve kteréž nalezena sponka, kosti a lebky; jaké však, není známo. Tolik mi sděleno. Patrně byla tu kostra, nad kterouž nasypána mohyla ...“ Následující stručný popis spony není již z našeho hlediska zajímavý. Pro další rozbor je důležité, že F. Kučera patrně neznal místo nálezu z autopsie. Důvody vedoucí ke ztotožnění 110 let starého nálezu s objektem objeveným leteckou prospekci lze shrnout do tří bodů. 1. Objekt skutečně leží vpravo od silnice do Vrbna, byl je jeho střed od ní vzdálen ca 40 m, nikoliv dvacet. 2. Na kopii z mapy bývalého pozemkového katastru z roku 1895 odpovídá dnešní poloze „V hlinišťích“ pomístní název „V hlinišťatech“. Dlouhé úzké parcely jsou orientovány ve směru S–J, mezi parcelami č. 527 a 529 je nápadně malá parcela označená nelogicky číslem 529 (viz obr. 2). Lze důvodně předpokládat, že původně šlo o neobděl-

Obr. 1. Panenský Týnec (č. neg. 168:11 ÚAPP Most, foto Z. Smrž). Uprostřed snímku je patrný kruhový příkop zničené mohyly. — Fig. 1. Panenský Týnec (neg. no. 168:11, ÚAPP Most archive, photo: Z. Smrž). The ring ditch of the destroyed tumulus can be seen in the middle of the picture.

lávánou parcelu č. 528 v místě mohyly, po jejím rozebrání přiřazenou k parcele č. 529. 3. Dle cest vyznačených v mapě odpovídá poloha naleziště i parcely plně objektu objevenému z letadla.

Interpretace a hodnocení

Kostrový pohřeb (snad i několika osob) byl buď pod kamenitým závalem, nebo ve skříňce z opuky. Černá skvrna v místě mohyly je patrně reziduem jejího náspu či jím konzervovaného půdního horizontu, které ani po 110 letech orby nepodlehly zcela erozi. Tmavým zbarvením ornice se projevovaly ještě v 30. letech 20. století bylanské mohyly u Račiněvsí (údaj dle *Koutecký 2000, 127*) a dodnes tak lze z letadla identifikovat rozorvané mohyly. Lze tedy vyvodit závěr, že hrob byl uložen buď na úrovni původního terénu, nebo spíše v náspu mohyly, ne však příliš vysoko. Existenci zahloubené hrobové komory vylučuje popis nálezových okolností a hlavně skutečnost, že ji neprokázaly ani geofyzikální měření, ani letecká prospekce. Vegetační příznaky by se totiž projevovaly nejen nad narušeným, ale i nad prokopaným a opět zaházeným objektem. Z výše uvedeného tedy vyplývá, že revizní výzkum nemá smysl. Novým poznatkem je doložení 2,5 m širokého kruhového příkopu kolem mohyly a zjištění jejího vlastního průměru – ca 30 metrů. Je pravděpodobné, že mohyla takové velikosti obsahovala množství dalších milodarů (možná i vůz), buď z neznalosti zničených, nebo zcizených. Jen na okraj lze poznamenat, že název trati („V hlinišťatech“, „V hlinišťích“) by mohl být reminiscencí na rozkopanou mohylu či mohyly. Letecké snímky totiž neprokázaly žádné jiné zásahy do

podloží, které by při jeho charakteru (šterkopísek) musely být díky vegetačním příznakům patrné, zvláště v případech tzv. selské těžby.

Z hlediska metodického je zajímavé, že zatímco na leteckém snímku je kruhový příkop dobře patrný celý, geofyzika jej zachytila pouze z poloviny. Z jiných výzkumů ovšem víme, že vegetační příznaky se projevují v optimálních případech i nad velmi mělkými zahloubeními, jen do podomičního horizontu. Je tedy zjevné, že s. a z. část příkopu téměř podlehla erozi a orbě. Situace je dokladem komplementárnosti obou nedestruktivních prospekčních metod, při nichž geofyzika je úspěšnější v místech s mocnějším půdním pokryvem, na nichž se naopak vegetační a půdní příznaky nemusejí vůbec projevovat.

Závěrem

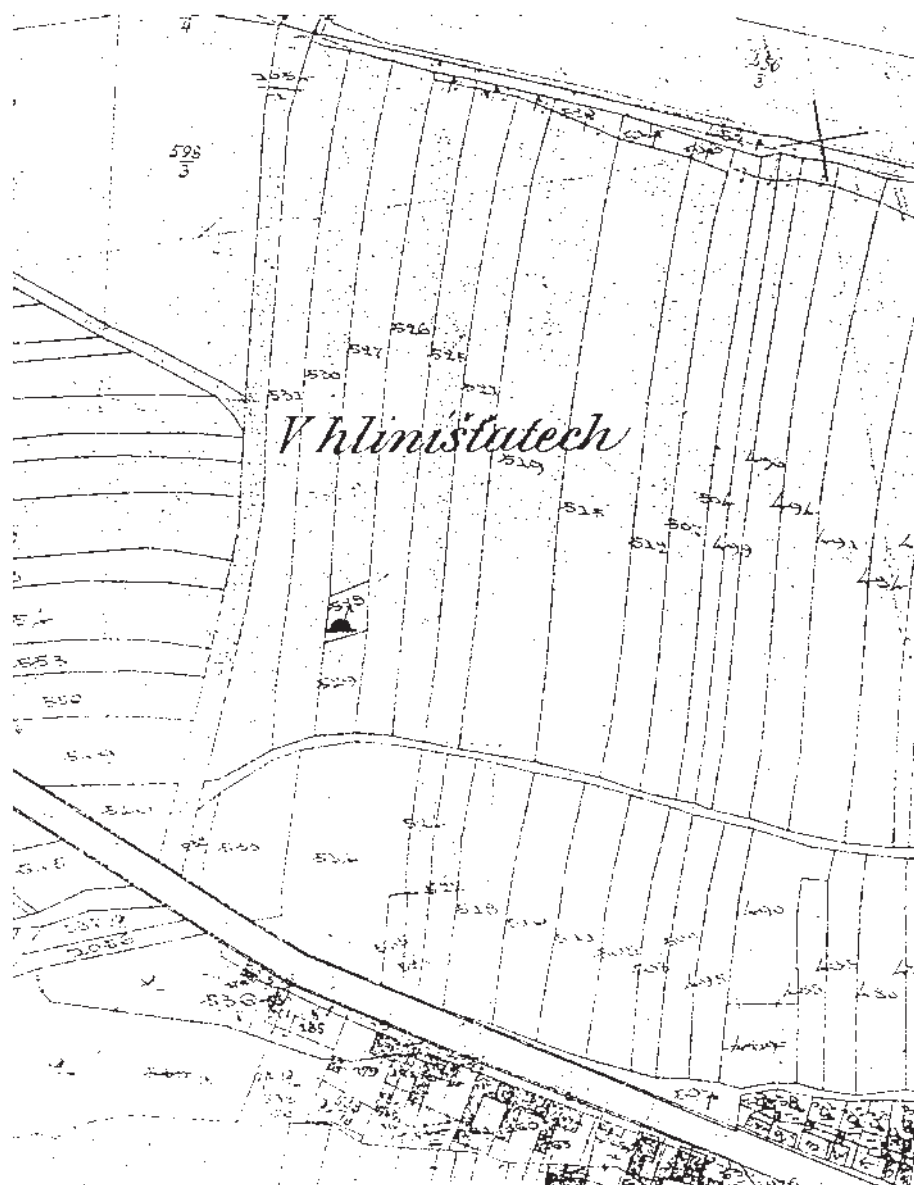
Je známou skutečností, že nepřehlédnutelnou součástí pravěké krajiny byly pohřební areály, u většiny kultur zahrnující i nápadné mohyly, umístěné v dominantních místech a zdaleka viditelné, představující tzv. krajinný antecedent (pojem viz *Beneš – Brůna 1994*, 42), a respektované proto pozdějším obyvatelstvem (např. *Šmejda 2001*, 509–511, s lit.). A právě „knížecí“ mohyly doby halštatské a časně laténské patřily k největším a nejbohatěji vybaveným (přehled viz *Drda – Rybová 1998*, 30–53; zmínku jistě zaslouží i bylanská mohyla o průměru 27,5 m z Poláků u Kadaně: *Koutecký – Smrž 1991*, 169, obr. 27–29). Není proto divu, že právě ony byly nejvíce ničeny. Ať orbou, nebo při úpravách pozemků, či archeology v dobách, kdy technika výzkumu nedosahovala dostatečné úrovně. Dnešním archeologům nezbyvá než jejich vzhled a inventář pracně rekonstruovat (např. *Michálek 1977*; *Drda – Rybová 1998*), někdy je dokonce v terénu znovu složitě lokalizovat (*Fröhlich 1977*). Právě při procesu vyhledávání hraje stále větší roli letecká archeologie. Kromě Panenského Týnce mohou být příkladem J. L. Píčem, A. Stockým a J. Böhmem zkoumané hroby bylanské kultury u Račiněvsí (přehled *Koutecký 2000*), u nichž nebyly tehdy zachyceny z letadla patrné příkopy mohyl, nebo narušené hroby středobronzové mohylové kultury z katastru Straškova (okr. LT), z nichž tři měly kruhové žlaby po palisádách o průměru 10 až 14 metrů (*M. Dobeš, zpráva o výzkumu v roce 1999*, čj. 214/01 ÚAPPSZČ Most). O předchozím „výzkumu“, který proběhl patrně již v 19. století, se zatím nepodařilo získat žádné informace. Ostatně v regionu sz. Čech zatím Z. Smrž objevil ca 50 tzv. lineárních uzavřených kruhových objektů: tedy mohyl, příkopů či palisádových ohrazení. Některé z nich mohou ovšem patřit nově zjištěnému fenoménu – tzv. rondeloidům z doby bronzové a halštatské (*Podborský et al. 1999*), při jehož objevu hrála letecká archeologie hlavní roli.

Mohyla z Panenského Týnce i např. polní opevnění z 18.–19. století u obce Poplze (*Smrž – Meduna – Brůna – Křivánek 1999*) mohou být příkladem toho, jak jsou z letadla objevené objekty náročně na týmové zpracování po stránce heuristické a interdisciplinární. Zároveň však ilustrují skutečnost, že i kdyby nám „někdo“ leteckou archeologii zakázal, zabralo by zpracování a vyhodnocení dosavadních poznatků a objevů řadu let, ne-li desetiletí. A byla by to práce zajímavá a smysluplná.

Exkurs. Geofyzikální průzkum mohyly v Panenském Týnci v roce 2001

Pro ověřovací magnetometrický průzkum 17. 8. 2001 bylo na lokalitě Panenský Týnec v podrobné síti měření (ca 0,5 x 0,25 m) užito dvojice cesiových magnetometrů ArÚ AV ČR Praha (Smartag SM-4g, Scintrex, Kanada) využívaných pro podobné ověřovací průzkumy nových výsledků leteckých průzkumů v rámci projektu *Sídelní prostor pravěkých Čech (Gojda 2000)*. Podkladem pro výběr plochy měření (60 x 55 m) byly letecké snímky Z. Smrže, kterými se podařilo porostovými příznaky identifikovat mohylu zničenou již koncem 19. století. Vzhledem k předpokladu, že na orané části pole se mohly dochovat pouze ty části mohyly, které byly více zahloubené do podomičnické a nebyly ještě destruovány, bylo k průzkumu plochy vybráno jako nejvhodnější celoplošné magnetometrické měření.

Podrobným ověřovacím magnetometrickým průzkumem širšího místa identifikovaného obvodového kruhového příkopu a vnitřního prostoru (stříště po sklizni) však nebyl bezpečně vymezen ani celý průběh obvodového příkopu. Při velice nízkých nehomogenních magnetických anomáliích na

Obr. 2. Panenský Týnec, výsek z mapy bývalého pozemkového katastru z roku 1895. Poloha parcely 579, někdejší mohyly, zvýrazněna symbolem. — Fig. 2. Panenský Týnec: extract from an 1895 cadastral map of land-ownership. The location of plot 579, once a tumulus, is marked.

celé ploše měření (šterkopísky) můžeme ve výsledcích vymezit úzkou linií slabě magnetickou anomálií pouze cca poloviny oblouku obvodového příkopu (proměnlivá šířka anomálie 1,5–2,5 m). Eventuální hrobová komora je ve výsledcích nerozlišitelná, ve vnitřní ploše mohyly lze slabými anomáliemi vymezit pouze několik nehomogenit nejasného původu, zřejmě nehomogenit šterkopísko-

vého podloží. Z dosažených (neuspokojivých) výsledků magnetometrického průzkumu lze předpokládat, že celá plocha mohly byla již intenzivně rozorána s pravděpodobným zachováním pouze v podorničí nehlubokých a málo mocných (či magneticky se od okolí téměř nelišících) spodních částí obvodového příkopu (s vnějším průměrem ca 35 m). Na leteckých snímcích je kruhový příkop dobře rozlišitelný celý, ve výsledcích měření se jeví pouze na straně severní a západní (může to co si vypovídat o stavu nerovnoměrného podpovrchového dochování příkopu, ale i o rozdílných vlivech nehomogenity šterkopísků na odlišnost magnetických vlastností a porostových příznaků objektu). Event. hrobová komora zřejmě nebyla více zahloubena než obvodový příkop, a proto byla z velké části (pokud ne úplně) destruována orbou.

Pro celou geofyzikálně sledovanou plochu byl charakteristický poměrně velice vysoký výskyt drobných i větších nerovnoměrně rozptýlených kovů v ornici. Vzhledem k situování lokality nedaleko rohu pole podél polní cesty k zahradám (i s ohledem na povrchové nálezy recentních kovových předmětů na poli) většina z nich bude recentního původu. Magnetometrický průzkum byl doplněn zaměřením plochy měření pomocí GPS a povrchovými sběry, s nálezy pouze ojedinělých zlomků pravěké a novověké keramiky.

Za pomoc při získávání informací a podkladů děkujeme P. Novákovi a P. Drdovi.

LITERATURA

- Beneš, J. – Brůna, V. 1994: Má krajina paměť? In: J. Beneš – V. Brůna (edd.), *Archeologie a krajinná ekologie*, Most, 37–46.
- Drda, P. – Rybová, A. 1998: *Keltové a Čechy*. Praha.
- Filip, J. 1969: *Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas*. Band 2. Prag.
- Fröhlich, J. 1977: Lokalizace dvou časně laténských mohyl u Hradiště, *Archeologické rozhledy* 29, 643–645.
- Gojda, M. 2000: „Sidelní prostor pravěkých Čech“. Zpráva o průběhu komplexního výzkumného projektu Archeologického ústavu AV ČR a Jihočeského muzea, *Archeologické rozhledy* 52, 534–545.
- Koutecký, D. 2000: Bylanské pohřebiště v Račiněvsi (starší nálezy a výzkum z roku 1999). In: P. Čech – M. Dobeš (edd.), *Sborník Miroslavu Buchvaldkovi*, Most, 127–132.
- Koutecký, D. – Smrž, Z. 1991: Pohřebiště bylanské kultury v Polákách, okr. Chomutov, *Památky archeologické* 82, 166–223.
- Michálek, J. 1977: Knižecí mohyly z časně doby laténské u Hradiště, okr. Písek, *Archeologické rozhledy* 29, 634–643.
- Pleiner, R. et al. 1978: *Pravěké dějiny Čech*. Praha.
- Podborský, V. et al. 1999: *Pravěká sociokultovní architektura na Moravě*. Brno.
- Smrž, Z. 2000: Vypovídací schopnost a efektivita letecké archeologie. In: P. Čech – M. Dobeš (edd.), *Sborník Miroslavu Buchvaldkovi*, Most, 239–242.
- Smrž, Z. – Meduna, P. – Brůna, V. – Křivánek, R. 1999: Polní fortifikace z 18.–19. století u obce Poplze, okr. Litoměřice, *Archeologické rozhledy* 51, 335–345.
- Šmejda, L. 2001: Kostel, nebo mohyla? Příspěvek ke studiu pohřebních areálů, *Archeologické rozhledy* 53, 499–514.

Panenský Týnec (Louny district): a rediscovered Early La Tène tumulus

In 1892, during alterations to a field, a large tumulus was destroyed somewhere near Panenský Týnec (9 km south–east of Louny, in North–West Bohemia). The only find to survive was a marvellous and oft–published mask fibula from the turn of the 4th century BC (illustrated for example in *Filip 1969*, 995, Tab. LXXXIV/1; *Pleiner et al. 1978*, fig. 149, tab. 66). By comparing aerial photographs with old cadastral maps and the original, very short report in the literature, it was possible after 110 years

to precisely locate the site and partially reconstruct the finds situation. The tumulus, with a diameter of 30 m and a 2.5 m wide ring ditch, lay on the western edge of the village, on the summit of an extended spur offering broad views of the surrounding landscape. The inhumation burial was either at the original ground surface level or somewhat above it within the earthwork, either beneath stony rubble or in a stony cist. In neither case was there a sunken grave chamber – the original report, the aerial photograph and the geophysical measurements conducted on the site all go against this suggestion. A „Princely“ tumulus of such size must have contained a large quantity of grave goods, but these were either stolen or destroyed due to the discoverers' lack of knowledge. Aerial prospection conducted by one of the authors in North–West Bohemia over the last decade has led to the discovery of 445 archaeological sites, of which 50 are documented tumulus relicts (actual tumulus accumulations in other areas, with the exception of the densely wooded regions of southern and western Bohemia, have almost all been ploughed out or otherwise destroyed).

ZDENĚK SMRŽ, Ústav archeologické památkové péče severozápadních Čech, Žižkova 835, 434 01 Most; e-mail: smrz@uappmost.cz

ROMAN KŘIVÁNEK, Archeologický ústav AV ČR, Letenská 4, 118 01 Praha 1; e-mail: krivanek@arup.cas.cz

AKTUALITY

XVII. SYMPOSIUM O POZDNÍM ENEOLITU A ČASNÉ DOBĚ BRONZOVÉ V ČESKÝCH ZEMÍCH A NA SLOVENSKU

Hostitelem v pořadí již 27. pracovního setkání specialistů na období závěru eneolitu a počátků doby bronzové se stalo pro rok 2001 Střeďočeské muzeum v Roztokách ve spolupráci s Ústavem archeologické památkové péče středních Čech. Útulné prostředí pro jednání poskytl hotel Maxmiliánka, skrytý v romantickém zákoutí roztockého Tichého údolí.

Konkrétní tematický okruh nebyl již tradičně přesně vymezen, aby bylo možné poskytnout prostor pro co nejširší odbornou diskusi. Referáty se zaměřily na výsledky nejnovějších terénních objevů (*M. Ernée*: Pohřebiště únětické kultury v Praze–Miškovicích; *M. Kostka – L. Smejtek*: Tři dětské hroby doby bronzové z Prahy–Dáblic; *P. Foster*: New aspects of Early Bronze Age burial practices – site of Dolní Beřkovice, distr. Mělník; *Ž. Brnič*: Nálezy starší doby bronzové z výzkumu ve Vliněvsi (okr. Mělník) i na související přírodovědné analýzy (*K. Babič – T. Trebojevič – Vukičević – Ž. Brnič*: Osteologický rozbor nálezů únětické kultury z výzkumu ve Vliněvsi, okr. Mělník; *K. Babič – Ž. Brnič*: Zvířecí kosti jako materiál na výrobu nástrojů a nářadí únětické kultury z výzkumu ve Vliněvsi, okr. Mělník; *D. Mihelilič – K. Babič – Ž. Brnič*: Zastoupení divoké zvěře v osteologickém materiálu únětické kultury z Vliněvsi, okr. Mělník; *J. Jakab*: Kazivost zubov v starobronzovej populácii z Jelsovice, JZ Slovensko).

Další příspěvky se zabývaly konkrétními otázkami výrobní technologie a typologie bronzových předmětů (*V. Furnánek*: Technologie výzdoby bronzového sekeromlatu z Petrovy Vsi; *M. Slabina*: Zachování informace na měděné dýce únětické kultury z Prahy; *V. Moucha*: Dosud neznámý typ únětické dýky z Čech) i obecnějšími postřehy, souvisejícími s problematikou sledovaného období především v severní části Karpatské kotliny (*J. Vladár – J. Batora*: Problematika osídlenia kultúry zvoncovitých pohárov na juhozápadnom Slovensku; *K. Marková*: Plastika staršej doby bronzovej

vo svetle nálezov zo Včelnic; *L. Illášová*: Surovinová báza pohrebiska staršej doby bronzovej v Mýtovej Novej Vsi; *R. Kustár*: Kultúrny obraz v pozdnom eneolitu a v staršej dobe bronzovej v oblasti Kalocse; *P. Adamka*: Kultúrne zaradenie starobronzových horizontov lokality Barca I; *R. Masaryk*: Urbanizmus a architektúra opevneného sídliska OFGK z lokality Barca I; *P. Steiner*: Otomanská keramika z Barce I).

Referáty moravských badatelů řešily nejen tradiční starobronzovou (*S. Stuchlík*: Misky na nožce v únětické kultuře) a pozdně eneolitickou problematiku (*J. Peška*: Vnitřní konstrukce u hrobů se šňůrovou keramikou), ale i otázky myšlenkového přenosu mezi pravěkými kulturami (*M. Salaš*: Příklad ideového dálkového transferu ve starší době bronzové).

Součástí zasedání byla i exkurze, během níž účastníci navštívili výšinné eponymní eneolitické sídliště Řivnác a pozdně halštatské hradiště Mínice u Kralup n. Vltavou. Potěšili se i pohledem na řívnácké výšinné sídliště Homolka u Stehelčevse a na Slánskou horu. Zsvěcenými průvodci byli dlouholetí výkopci *V. Moucha* a *M. Slabina*. Prvnímu jmenovanému patří díky též za srdečné přijetí a odborný výklad ve Vlastivědném muzeu ve Slaném, jehož skvěle uspořádané depozitáře nadchly všechny zúčastněné.

Vzhledem k tomu, že aktivní účastníci starobronzových symposií i kolokvií o období popelnicových polí a halštatu se v současnosti do značné míry překrývají, dohodli se organizátoři na dvouleté periodicitě s tím, že vždy jedno zasedání v zemích bývalého Československa bude věnováno buď starší době bronzové, nebo popelnicovým polím. Souběžné pořádání obou konferencí je v současnosti velmi náročné (personálně i ekonomicky), a to zvláště pokud se jedná o země s menší kapacitou příslušných odborníků (Morava a Slezsko). V roce 2002 uvítá „bronzové odborníky“ Slovenská republika.

I. Vojtěchovská – L. Smejtek

20. PRACOVNÍ SETKÁNÍ „OTÁZKY NEOLITU A ENEOLITU NAŠICH ZEMÍ“

Ve dnech 9.–12. 10. 2001 se uskutečnilo v Liptovské Sielnici v pořadí již 20. setkání badatelů, specialistů na problematiku neolitu a eneolitu, tentokrát pod patronací ARÚ SAV a Liptovského múzea v Ružomberoku. V neopakovatelném prostředí Liptova, na břehu rozlehlého jezera Liptovská Mara zrcadlícího hřeben Nízkých Tater, se podařilo slovenským kolegům vytvořit vskutku ideální prostředí pro náročné jednání tohoto mezinárodního setkání.

Ve středu 10. 10. se uskutečnila celodenní exkurze na trase Bešeňová – výšinná sídliště na travertinech, Poprad – prohlídka expozic, Velký Slavkov – „Burich“ – výšinné sídliště, Gánovce – travertinová kupa, Spišská Sobota – historické náměstí, Velká Lomnica – „Burbrich“ – sídliště badenské kultury, Kežmarok – prohlídka Městského muzea a na závěr skanzen lidové architektury v Pribylině. Večer se uskutečnila návštěva mystického hradiska Havránok a po ní přátelské posezení s místní folklórní skupinou.

Předneseno bylo celkem 37 referátů: *Pavelčík, J.*: Historie dosavadních setkání; *Struhár, V.*: Osídlení Liptova; *Soják, M.*: Neolitické sídliště v Stránach pod Tatrami, okr. Kežmarok; *Pavlu, I.*: Lineární osídlení v mikroregionu Bylan; *Zápotocká, M.*: Ke staršímu stupni kultury vypíchané v Čechách; *Urmínský, J.*: Sídliště lužianskej skupiny v Hlohovci; *Kazdová, E.*: Antropomorfní nádoba svodinského typu z Těšetic-Kyjovic; *Čižmář, Z.*: Objev nového

dvojitého rondelu MMK v k. ú. Mašovice, okr. Znojmo; *Kalferst, J.*: Neolitické osídlení Jeřic, okr. Jičín; *Kuzma, I.*: Overovací výzkum v Komjaticiach; *Dočkalová, M.*: Analýza pohřebního ritu u novorozenců dětí u moravském neolitu; *Bálek, M.*: Neolitické sídliště u Popůvek, okr. Brno-venkov; *Pavúk, J.* – *Karlovský, V.*: Astronomická orientácia rondelov lengyelskej kultúry; *Blažová, E.* – *Bartík, M.*: Príklady počítačového modelovania rondelov; *Květina, P.*: K otázce formativních procesů archeologického materiálu; *Cheben, I.* – *Illášová, L.*: Guľovitá a profilované sekeromlaty zo Slovenska; *Mlavec, R.* – *Hovorka, D.*: Brúsená industria z Cífera Pácu; *Šreinová, B.* – *Šrein, V.* – *Štastný, M.* – *Stolz, D.*: Zastoupení hornin broušené industrie v okolí Hořovic; *Šreinová, B.* – *Šrein, V.* – *Štastný, M.*: Výzkum hornin z Vraného nad Vltavou; *Popelka, M.*: Suroviny štípané industrie v neolitu Čech; *Peška, J.*: Kostěné a parohové pásové zápony v eneolitu; *Šebela, L.* – *Vaškových, M.*: Příspěvek ke staroeneolitickému osídlení Nechvalína, okr. Hodonín; *Kovárník, J.*: Poznámky k osídlení jižní a jihozápadní Moravy ve starším eneolitu; *Farkaš, Z.*: Nové nálezy badenské kultury v Bratislave–hrad Devín; *Struhár, V.*: Sídliště badenské kultury v Bešeňovej; *Polák, M.*: Nálezy badenské kultury z Těšetic–Kyjovic; *Procházková, P.*: Výsledky vyhodnocení materiálu ze sídliště KNP v Přáslavcích, okr. Olomouc; *Šmíd, M.*: Příspěvek k pozná-

Pravěké a časně historické hradisko Burich u Velkého Slavkova. Badatelé přebrodivší Slavkovský potok. Foto Z. Čižmář.

ní pohřebního ritu KNP na Moravě; *Krenn–Leeb, A.*: Neues zur Jevišovice–Kultur in Niederösterreich; *Pavelčík, J.*: Výzdobní prvky bošácké skupiny na východní Moravě; *Metlička, M.*: Skupina Oberlauterbach v západních Čechách; *Janák, V.*: Čtyři zajímavé nálezy kamenné industrie z Moravské brány; *Malček, R. – Pálinský, T.*: Výsledky průzkumu v povodí Krupinice a Štiavnice; *Nevizánský, G.*: K mladšímu stupni kultury Kosihy–Čaka na juhozápadnom

Slovensku; *Giřtlová, M.*: Neskoroeneolitické nálezy zo Spišského hradu; *Šída, P.*: Komunikace přes západní Krkonoše v pravěku; *Bátora, J.*: K problematice hrobů „remeslníkov“ v závěre enolitu v strednej a východnej Európe.

Z odevzdaných referátů bude sestaven sborník, který vyjde v průběhu roku 2002. Příští setkání se uskuteční v Opavě.

M. Šmíd

DRUHÉ PRACOVNÍ SETKÁNÍ MIKULČICE – OSTRÓW LEDNICKI, MIKULČICE 25. – 26. 5. 2001

Cílem pracovního setkání badatelů soustředěných kolem pracoviště Archeologického ústavu AV ČR Brno v Mikulčicích a Muzea Pierwszych Piastów na Lednicy bylo přiblížit práci obou středisek archeologického interdisciplinárního výzkumu a řešit společné otázky studia obou významných raně středověkých mocenských center – Mikulčice a Ostrova Lednického. Polskou výpravu reprezentoval tým archeologů a přírodovědců soustředěných kolem lednického muzea v čele s prof. Z. Kurnatowskou a dr. J. Góreckim. Českou stranu zastupovali řešitelé a spolupracovníci projektu „Sídlní aglomerace velkomoravských mocenských center v proměnách údolní nivy“ a řada hostů. Odeznělo 10 referátů, věnovaných postupně polské a české problematice. Význam a výsledky konference shrnul na závěr jednání prof. Z. Kurnatowska, prof. J. Sláma a dr. L. Poláček. Setkání se uskutečnilo díky výše uvedenému mikulčickému „nivnímu“ projektu, podporovanému Grantovou agenturou ČR (reg. č. 404/96/K089).

Polský blok konference zahájila Z. Kurnatowska referátem *Nowe wyniki badań przedpiastowskich i piastowskich grodów w Wielkopolsce*. Studium problematiky raně středověkých hradišť v Polsku se díky výzkumům v posledních desetiletích posunulo významně dopředu. Týká se to zejména otázek chronologie a funkce hradů, ale také určení jejich místa v procesu formování raného státu. Fakta o polských předpiastovských hradištích jsou stále ještě nedostatečná, vedle nepočtených center s funkcí především kultovní (např. Szeligi v Mazovsku) další lokality sahají podle získaných dendrochronologických dat nejdříve k polovině 8. století (Malopolsko), k 1. polovině a hlavně ke konci 9. století nebo na počátek 10. století (jižní Velkopolsko, Mazovsko). Hradly související s procesem vytváření státu se ve Velkopolsku, zemi hnězdenské, objevují v letech 920–930 (Grzybowo, snad Ostrów Lednicki). Okolo r. 940 je výčet těchto hradů již značný (vedle již jmenovaných jsou to Gniezno, Poznaň, Giecz, Łąd, Bnin). Hradly

určují centrální oblast státu, lze sledovat zahušťování osídlení kolem nich a výskyt pokladů stříbra.

Druhá fáze zakládání hradů, potvrzená dendrochronologickými daty, spadá do let 960–970. Budují se nebo přebudovávají hrady na hranicích oblasti odpovídající nejpravděpodobněji „státu hnězdenskému“, známému z dokumentu *Dagome iudex* a bezprostředně podléhajícímu vládě Piastovců. Patří sem mimo jiné dendrochronologicky datované hrady na severozápadní hranici – Santok – a také v jižním Velkopolsku – Šrem, Krzywiń, Piaski, Rydzyna. Výstavbě těchto center předcházelo zničení dřívějších hradišť kmenových, s výjimkou některých, ležících ve strategických místech na obchodních cestách (např. Santok).

Následující vlna stavebních aktivit měla odlišný charakter: V 70. a 80. letech 10. století Měšek I., panovník již křesťanského státu, přebudovává své hlavní centrální hrady – Poznaň, Gniezno, Ostrów Lednicki a Giecz a uděluje jim podobu monumentální, vybavenou patrně již kamennou architekturou sakrální i světskou. Do období kolem r. 985 spadá budování hradů v provinciích podřízených centrální vládě: na Pomoří (Kołobrzeg – kol. 986), na linii Odry (Głogów, Wrocław, Opole – kol. 985). Malý počet piastovských založení tohoto typu v Malopolsku svědčí o odlišném systému zapojení této oblasti do struktury státu.

Následující referáty se dotýkaly Ostrova Lednického. J. Górecki v příspěvku *Ostrów Lednicki na tle sieci osadniczej rynny Jeziora Lednickiego* představil proces vzniku, rozvoje a diferenciacie raně středověké sídlní sítě oblasti, jejímiž hlavními osami jsou v poledníkovém směru Lednické jezero a v rovnoběžkovém směru řeka Główna. Z hlediska tehdejšího státu představovalo teritorium v době od 10. do poloviny 11. století jednu z nejvýznamnějších zájmových oblastí.

Projevy diskontinuity osídlení, charakteristické pro polské země v počátcích časného středověku

a odrážející pokles populace, jsou pozorovány také v regionu Lednického jezera. Pro toto období lze doložit dosud jenom několik ojedinělých sídlištních shluků (např. oblast Moraczewa, jezero Biedzruchowo), případně jednotlivá rozptýlená sídliště. V průběhu následujících etap raného středověku se zformoval již stabilnější model správy oblasti. Vydělily se samostatné hradské jednotky – nejprve Moraczewo, později Lednice. Hustě osídlený zůstal západní břeh jezera, což odpovídá přítomnosti výše uvedených hradišť, ale kontrastuje s absencí sídlišť na druhé straně jezera.

Největší změny v osídlení přineslo zformování časně piastovské státní organizace, v níž měl lednický hrad statut střediska nejvyššího postavení. Význam hradiště dokresluje mimo jiné *palatium*, mezi polskými palácovými stavbami nejznámější, spojené s kaplí vybavenou dvěma křesťanskými bazény, jakož i nedaleko stojící kostel s pohřby v interiéru. Budování státní organizace bylo doprovázeno intenzivní výstavbou zázemí hradu, a to jak z hlediska růstu populace – využitím přesídlených zvenčí, tak po stránce hospodářské. Předpokládaná hustota osídlení v této oblasti (10,5 osob/km²) několikanásobně převyšovala zalidnění jiných regionů Velkopolska.

Okolo lednického hradu vznikla síť specializovaných osad, zajišťujících různé služby pro potřeby panovníka a jeho ostrovní rezidence (např. Rybitwy, Złotniczki). Kolem centra se zformovala zvláštní teritoriální jednotka – ostrovská kastelanie, jejíž hospodářský a vojenský potenciál, doložený archeologickými prameny (mimo jiné 2 rádlá, přes 20 převážně dřevěných radlic, asi 300 militárií), je spojený právě s Ostrovem Lednickým. Na základě určení původu zbraní nalezených v Lednici se usuzuje, že v procesu budování státní organizace byli zapojeni nájemní bojovníci ze Skandinávie. S jistotou již v té době fungovaly pozemní trasy cest mezi hrady v Poznani, Lednici a Hnězdně, začleněné do systému nejvýznamnějších, strategicko-obchodních komunikací státu.

Krise piastovského státu ve 30. letech 11. století nevedla k vyhlazení sledovaného teritoria – naopak, dříve vzniklé sídelní jednotky byly natolik stabilní, že se dále rozvíjely a rozšiřovaly. Celkově lze konstatovat, že na dynamiku osídlení působily následující činitele: 1. příznivé prostředí, 2. vznik hradů v Moraczewě a Lednici, 3. organizace zázemí hradu lednického, 4. (a především) význam přiřazený této oblasti panovníkem a zároveň ideový význam hradu lednického.

Následující referát M. Polcyna a D. Renn *Badania nad środowiskiem przyrodniczym w rejonie Lednicy* přiblížil výsledky zpracování bohatých archeo-

botanických nálezů z Lednice a okolí, jakož i z jiných hlavních hradů piastovského Velkopolska. Byly představeny doklady hospodaření v okolí Lednice i v širší zemi hnězdenské, a to na základě konkrétních informací o pěstovaných rostlinách, především obilninách – žitu, pšenici, ječmenu, řidčeji ovsu, ale i o prosu, jehož význam pro obživu obyvatelstva zůstal zásadní. Z luštěnin se vyskytují nejčastěji semena hrachu, čočky a bobu. Velmi cenné, ale řidčeji nalézané jsou doklady zeleniny. Neobyčejně vzácně se nacházejí např. semena okurky; náročné podmínky jejího pěstování svědčí o dovednostech středověkých zahradníků. Jinou známou a obecně užívanou zeleninou byla řepa. Mrkev, vystupující v Polsku jak ve formě pěstované, tak divoké, byla jistě užívána k účelům kulinářským.

Mezi vláknodárnými rostlinami a olejinami byl nejpobulárnější len a konopí. Nezuheľnatělá semena a fragmenty plodů lnu, stejně jako pazdeři, patří k častým nálezům z vlhkých archeologických stano- višť. V raném středověku byl len základní vláknodárnou rostlinou. Pravděpodobně byl využíván i jeho olej. Konopí, nacházené nejčastěji v podobě semen, bylo v raném středověku významnou surovinou pro výrobu hrubých tkanin a šňůr. K zajímavým nálezům patří i semena máku, vzhledem k malým rozměrům obtížně postižitelná. Jejich přítomnost svědčí jak o pěstování, tak o využití této plodiny. Z ovocných stromů a keřů byly nejoblíbenější jabloně a hrušně. Pěstování jabloní bylo patrně značně primitivní a produkovalo řadu forem vyznačujících se různorodostí a proměnlivostí tvarů. Fossilní formy hrušňi a jabloní mohou být označeny pouze podle druhu, další třídění je možné jen na základě tvaru semen. Podobně pecky třešňi a višňi patří k nejpočetněji zastoupeným zbytkům ovoce z rané středověkých lokalit. Častými nálezy jsou též pecky slív, jejichž rozměry jsou ve většině případů porovnatelné s dnešními. Přítomnost pecek broskvo- ně, známých zvláště z velkých opevněných center, svědčí o vysoké úrovni sadařství.

Další rostlinou s velkým a nadále rostoucím významem v raném středověku, požadující vysokého stupně zahradnické dovednosti, byla vinná réva. Šíření jejího pěstování se dává často do spojitosti s křesťanstvím. Semena vinné révy se vyskytují na výzkumech v Polsku zatím řídce. Její pěstování potvrzují místní názvy v okolí Hnězdna a Poznani: Winiary, Winnica, Winnagóra, Winogrady. Doklady ořešáku vlašského se nalézají na archeologických nalezištích jen velmi zřídka. Podle písemných zpráv byl tento strom v Pomoří předmětem kultu ještě ve 12. století. Kromě toho byly vlašské ořechy jistě oblíbenou poživatinou. Důležitým doplňkem jídel-

níčku obyvatel raně středověkého Polska byly rostliny a ovoce divoce rostoucí. Zvláště často se nacházejí pozůstatky trnek a lískových ořechů. Zbytky malin a ostružin jsou rozhodně řidší. Ke sbíraným plodinám patřil také bez černý. Zcela jistě byly sbírány chutné plody lesních jahod, jejichž doklady často nacházíme v raně středověkých kulturních vrstvách.

Problematiku piastovských objektů komunikačních přiblížili M. Łastowiecki a D. Banaszak v referátu *Lednickie mosty i ich przyczółki*. Oba mosty, řadící se k nejdelším v Polsku, měřily celkem 610 m. Delší z nich, tzv. poznaňský, dosahoval délky 440 m, kratší, tzv. hnězdenský, kolem 170 m. Dosavadní výzkumy umožnily rekonstruovat nosný systém i vozovky mostů, postavených z dubového dřeva na svazcích kůlů. Jednotlivé svazky byly nad vodní hladinou navzájem svázány podélnými a příčnými trámy s oky. Ty tvořily oporu podélně orientovaných podlažnic, na nichž spočívaly až 70 cm široké desky vozovky mostu. Měřítkem stavební náročnosti těchto objektů je výpočet dřeva potřebného pro zbudování kratšího z obou mostů: K získání potřebných 360 kůlů, asi 250 podlažnic, 110 trámů a 400 fošen na vozovku bylo nutno vytežit 2 až 2,5 ha lesa – tj. v průměru 600–650 stromů.

Za pomoci dendrochronologie byla zjištěna doba výstavby obou mostů – zima 963/964. Podařilo se vyčlenit několik fází přestaveb a oprav: pro krátký most tři větší přestavby v letech 980, 1015, 1032, pro dlouhý 981, 1007–1008 nebo 1015–1018 a 1033 po Kr. Konec funkce mostů je spojen s koncem 30. let 11. století. Po útoky českého knížete Břetislava nebyly již mosty obnoveny. Děle, až do konce 12. století, bylo využíváno předmostí mostu hnězdenského, a to jako přístavu pro lodě.

Mezi více než tisícem nálezů vyzvednutých z jezera v okolí mostů jsou nejzajímavější 2 meče typu X, signované značkami porýnských dílen, 58 seker a 7 kopí. Některé ze seker a kopí dokládají kontakty s vikingskou oblastí. Získané výsledky výzkumu mostů i předmostí vypovídají nejen o způsobu konstrukce časně piastovských vodních komunikačních staveb, ale jsou rovněž zdrojem zajímavých poznatků o přírodním prostředí – vegetačním krytu a klimatu, které měly vliv na úroveň hladiny jezera. Z lednických mostů pochází nejpočetnější soubor zbraní v Polsku, který společně s dalšími památkami umožňuje nový pohled na ranou fázi polského státu.

Problematiku vývoje osídlení lednického regionu znamenitě doplnil J. Wrzesiński referátem *Wyniki najnowszych badań cmentarzyska szkieletowego w Dzieskanowicach*. Toto pohřebiště, situované na východním břehu Lednického jezera, je jedním

z největších dnes zkoumaných řadových pohřebišť v Polsku. Dosud zde bylo na ploše 6400 m² odkryto 780 pohřbů.

Díky řadě speciálních analýz je možné rekonstruovat způsob a dynamiku pochovávání odpovídající komunity. Její velikost lze odhadnout na 75 až 112 osob a dobu pochovávání na 100–150 let, tj. od poloviny 11. do konce 12. století. Relativně vysoké hodnoty – kolem 37 % – dosahovalo v této skupině zastoupení dětí a mladistvých, při podílu osob ve věku 50 let dosahujícím 50 %. Byli identifikováni jedinci s úrazy hlavy.

Na základě hrobové výbavy byl proveden pokus o nástin sociální struktury obyvatelstva. Byly vyčleněny 4 kategorie hrobů: I – hroby chudé (vybavené pouze nožem nebo jiným předmětem, ne však ze stříbra, bronzu či skla – cca 56 % hrobů s výbavou), II – středně bohaté (cca 24 % hrobů s výbavou), III – bohaté (cca 17,3 % hrobů s výbavou), IV – výjimečně bohaté (cca 3,7 %; např. hroby s mečem, mincemi). Pozornosti zasluhuje interpretace zvláštního jevu – časně zemědělných dětí vybavených náhrdelníkem ze skleněných korálek, miniaturními mosaznými sekerkami nebo hliněnými písankami. Zajímavé jsou výsledky analýz zbytků textilu a obsahu nádob z hrobů. Zemřelí byli ukládáni do hrobů ve vlněném oděvu, někdy s váčky obsahujícími mince, v případě žen a dívek někdy s hlavou ozdobenou páskami. Sledování výplně nádob ukazuje na přítomnost zvířecího masa. Dřevěné uhlíky v hrobových jamách odpovídají předpokladu ohnišť pálených nad hroby nebo při nich, případně rituálního očištění místa pohřbu.

E. Indycka a T. Krysztofiak připravily referát *Wyniki najnowszych badań grodu – rezydencji władców – w Gieczu*, v němž přiblížily problematiku jiného významného hradu v centru Velkopolska, dobře známého také z Kosmovy kroniky. Hrad v Gieczu byl zkoumán v l. 1949–1966, kdy byly odkryty základy nedokončené palácové stavby (*palatium*), v pozdějším období však nevzbuzovala tato lokalita větší pozornosti odborníků. Teprve v r. 1993, po začlenění památky pod Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy, byl zahájen nový terénní výzkum, který přinesl překvapivé výsledky. S oporou dendrochronologického datování se podařilo zjistit několik fází výstavby a přestavby hradu. Nejstarší, menší hrad být založen ještě v 9. století, okolo r. 940 byl přestavěn v mohutné opevnění – jeden z centrálních časně piastovských hradů. Následující přestavba proběhla v 80. letech 10. století.

V jižní části hradu jsou situované výše zmiňované základy palácové stavby s kaplí na východní straně, která půdorysně věrně navazuje na fázi I pa-

lácové stavby na Ostrově Lednickém. Příčiny opuštění stavby palácového komplexu, k němuž došlo snad ještě na konci 10. století, nejsou jasné. V severní části hradu byly v posledních letech odkryty pozůstatky několikafázové sakrální stavby, jejíž nejranější fáze spadá do počátku 11. století. Šlo o jednolodní stavbu o délce 19,2 m a šířce 11 m, zakončenou apsidou. Ve východní části kostela byla doložena v polských zemích unikátní krypta, zahlobená asi 1,2 m pod úroveň podlahy kostela, určená kultu relikvie. Zanedlouho byl kostel přestavěn doplněním mohutného westwerku se dvěma válcovými věžemi. Výzkumy kostela nejsou ještě dokončené, mnoho problémů, mezi nimi otázky periodizace a chronologie stavebního vývoje kostela, jeho vztah k další zástavbě hradu apod., si žádá vysvětlení. Již dnes lze říci, že odkryté pozůstatky rané sakrální architektury na hradišti i v blízké osadě (vícefázový kostel sv. Mikuláše) svědčí o důležitém postavení tohoto centra v raně piastovském státě.

Z diskuse k polským referátům stojí za pozornost především dva příspěvky J. Slámy. V prvním z nich, nazvaném *K problému archeologických stop po Břetislavově útoku na Polsko v roce 1039*, autor poukazuje na tendenci historického bádání spojovat různé destrukční a požárové vrstvy zjišťované na některých polských raně středověkých hradištích s nájezdem českého knížete Břetislava I. Tyto názory se opírají vesměs o silně tendenční líčení celé události u Kosmy. Ve skutečnosti byl rozsah Břetislavovy kořistnické výpravy podstatně skrovnější; k dobývání a plnění polských hradů na rozsáhlém území tehdy nedošlo. Druhý diskusní příspěvek J. Slámy *Poznámka k raně středověkému vinařství* se dotýká otázky možného vlivu postupující christianizace našich zemí v raném středověku na šíření vinařství. Autor je toho názoru, že vliv církve se zde přeceňuje; potřeba vína a zájem na vyšší kvalitě vinařství vycházely především z knížecího prostředí.

V českém bloku konference zazněly následující referáty: L. Galuška: *Stav a aktuální otázky výzkumu velkomoravské aglomerace ve Starém Městě–Uher-*

ském Hradišti, L. Poláček: *Stav a aktuální otázky výzkumu v Mikulčicích*, J. Dvorská – L. Poláček: *Stav dendrochronologického datování a studia přírodního prostředí velkomoravských center v Pomoraví*. Mimo hlavní program jednání vystoupil B. Klíma s příspěvkem *Nové výzkumy ve Znojmě–Hradišti*.

Obsah jednotlivých příspěvků českého bloku zde neuvádíme, protože práce s obdobnou tematikou vyšly v poslední době tiskem na stránkách domácích publikací. Shrnutí všech referátů i obsah obou výše zmíněných diskusních příspěvků J. Slámy budou otištěny v 7. svazku řady *Studia Lednickie*. Na závěr konference a v následných volných diskusích zazněly úvahy o společných bodech archeologického bádání v Mikulčicích a na Ostrově Lednickém, jakož i ve Starém Městě–Uherském Hradišti a v Gieczí. Takto byly formulovány okruhy další možné spolupráce obou středisek výzkumu:

1. Předně se jedná o centra, která měla výjimečné postavení v procesu formování časných státních útvarů, což umožňuje sledování nejrůznějších paralel.

2. Příbuzné přírodní podmínky – nížinná poloha v údolí řek nebo v kotlinách jezer – umožňují vzájemnou výměnu informací, které vyplývají z výsledků široce založeného studia přírodního prostředí a jeho změn svázaných s lidským působením.

3. Nabízí se možnosti srovnání a výměny svědectví z interdisciplinárních výzkumů pohřebišť, jak ze strany biologické sklady pochovaných populací, tak z hlediska prvků rituálně–pohřebních.

4. Z úvah o zásadním významu organizace velkomoravského státu pro „nástupnické“ státy, mezi nimi i stát piastovský, jsou pro polskou stranu velmi cenné výsledky výzkumu v Mikulčicích i ve Starém Městě, zejména pak poznatky týkající se zázemí center, jejich struktury a prostorové organizace.

5. Program široce zaměřeného interdisciplinárního archeologického výzkumu uskutečňovaný v prostoru Lednického jezera již od počátku 80. let je jedním z vzorů a inspirací pro současný výzkum v Mikulčicích.

J. Górecki – Z. Kurnatowska – L. Poláček

DESET STOLETÍ ARCHITEKTURY. I. ČÁST – ARCHITEKTURA ROMÁNSKÁ. STARÝ KRÁLOVSKÝ PALÁC NA PRAŽSKÉM HRADĚ, DUBEN–ŘÍJEN 2001

Výstavní prostory Pražského hradu patřily v roce 2001 mimořádnému projektu, který ve svém reklamním sloganu přislíboval návštěvníkům shlédnout architekturu deseti století za jediný den. Šlo bezpochyby o velice ambiciózní a odvážný krok, v mnoha ohledech ale pochopitelný. V posledních deseti letech se možnosti bádání významně rozšířily, uvol-

nění společenského klimatu otevřelo nejen dějinám umění nová témata, zjednodušily se možnosti cestování a tím i přímého srovnávání a v neposlední řadě bylo obhájeno několik grantových projektů, jejichž závěry nebyly vždy dostatečně představeny veřejnosti. Jak jinak tedy prezentovat nové výsledky bádání, než dobře postavenou, velkolepou výstavou?

Příjemným překvapením bylo, že výstava byla od počátku doprovázena graficky velmi zdařilým katalogem (179 str.), určeným vážnějším zájemcům o danou problematiku. Na jeho přípravě se podíleli K. Benešová, P. Chotěbor, T. Durdík a Z. Dragoun. V úvodní studii prvního dílu je jednoduchou a přehlednou formou sledována geneze raně středověké architektury od jejích počátků ve 4. století po vrcholná období románské architektury francouzské, německé a italské, s exkurzou do chrámové symboliky a počátků vývoje hradů. V následující kapitole je pak stejně stručně a nekonfliktně shrnut vývoj architektury na našem území od jejích počátků do 1. třetiny 13. století. Kladem byla reflexe archeologických výzkumů v oblasti profánní architektury a nejnovějších poznatků studia naší nejstarší sakrální architektury, byť vsunutá do závorek (rotunda sv. Víta na Pražském hradě). Zápolem pak opakování některých klíčů. Je stále připomínáno, že první křesťanské kostely byly stavěny na místech pohanského kultu, ovšem pro toto tvrzení neexistuje žádný doklad. I v prvních křesťanských stoletích se chrámové stavby exponovaným místům pohanského kultu spíše vyhýbaly (např. v řecké Eleusině byl kostel sv. Zachariáše vystavěn za branami kultovního okrsku, v něm byl pak vystavěn malý kostelík až na konci 6. století, kdy pohanská tradice již vyhasínala, sledujeme-li přestavby římských a řeckých chrámů na křesťanské svatyně, opět zjišťujeme, že k tomuto jevu dochází relativně pozdě a často z ekonomických důvodů). Na našem území máme skutečná místa slovanského kultu zachycena archeologickým výzkumem jen sporadicky a vědomým umístěním kostela na takové místo si nemůžeme být jisti nikde.

Katalogová hesla, doplněná většinou půdorysy a kvalitními černobílými fotografiemi a rozdělená na tři celky, Pražský hrad, Prahu a na ostatní české a moravské stavby, byla dále řazena chronologicky. Abychom lépe pochopili výběr jednotlivých hesel, podívejme se blíže na první část výstavy do Starého královského paláce na Pražském hradě. Instalace byla velmi zdařilá a efektní, především promítání diapozitivů v místnosti s valem a iluzivní obraz v jižní bráně návštěvníka musely zaujmout. Konceptu expozice a volbu staveb však za zdařilé považovat nemůžeme. Do předrománské části byly vybrány modely dvouapsidové rotundy a baziliky v Mikulčicích, rotundy sv. Michala ve Starém Městě (nesprávně označené jako pohřební kaple v Sadech), církevního komplexu v Sadech, kostela Panny Marie a rotundy sv. Víta na Pražském hradě. Během trvání výstavy byl z technických důvodů odstraněn model kostela na Libici. Modely byly doplněny stručnými informačními panely a několika

fragменты stavebních pozůstatků (architektonické články, vyzvednutá oblázková podlaha z rotundy sv. Víta, příklad velkomoravské střešní krytiny, fragmenty fresek).

Románská část byly členěna poněkud odlišným způsobem, návštěvník se zde jednoduchou formou seznámil z nejdůležitějšími kláštery (Břevnov, Dvle, Velehrad, Louka), prezentovanými na panelech vždy půdorysem s krátkým textem a několika fotografiemi doplněnými o architektonické články, vlastnickými kostely (zastoupenými kostelem v Záboří nad Labem), románskými domy a hrady. Samostatného panelu se po zásluze dostalo rotundě sv. Kateřiny ve Znojmě (i s modelem) a biskupskému paláci v Olomouci. Architektura Pražského hradu byla pak zpřítomněna nejen již zastaralým modelem převzatým ze stálé expozice ve Starém paláci, ale i množstvím architektonických článků vyjmutých z útrob hradních depozitářů.

Velkomoravské architektuře bylo věnováno poměrně málo prostoru a hlavní lokality jsou pojednány velmi stručně a s chybami. Soubor mikulčických církevních staveb by si zasloužil nejen lepší prezentaci, ale měly tam být reflektovány i výsledky badání posledních deseti let. Je škoda, a to nejen pro Mikulčice, že se zde neobjevují, až na výjimku a na rozdíl od katalogu, zmínky o jiných než kamenných církevních stavbách. Stavitelské umění 9. a 10. století se ale neomezovalo pouze na ně, pokud jsou pro období mladší prezentovány i domy a hrady, proč zde chyběla zmínka o např. opevňovací architektuře? Pomineme-li dřevěné sakrální a profánní stavby, za pozornost by jistě stálo např. mikulčické mostní stavitelství. Vedle obecně známého mikulčického souboru staveb, by ale autoři neměli zapomínat na další významné lokality. Ve Starém Městě–Uherském Hradišti byla za posledních deset let odvedena velká spousta práce a proto zamrzí záměna kostela sv. Michala na Starém Městě s nesmírně zajímavým areálem Sady u Uherského Hradiště, kolem kterého diskuse rozhodně neutichá, který je zde prezentován velmi nedostatečně a v katalogu je zmíněn pouze v úvodní studii.

Můžeme snad přijmout s povděkem, že se v kontextu nejstarších sakrálních staveb neobjevuje rotunda na Levém Hradci, na druhou stranu ale zcela (a to i v katalogu) opomenout lokalitu, kde byl podle písemných zpráv založen první kostel v Čechách a kde jsou dochovány a přístupny základy raně středověké rotundy, není úplně správné. Při nekritickém přebírání modelu libického kostela, se její úplně nepochopitelná absence rotundy sv. Petra a Pavla na Budči. Skutečnost, že je jí věnováno heslo v katalogu, neobstojí. Jedná se o jedinou raně středověkou

dochovanou stavbu na našem území, jejíž stáří bylo v nedávné době znovu obhájeno.

Samostatným problémem je skupina kostelů Pražského hradu, kterým byla v posledních letech také věnována velká pozornost. Diskuse nad výsledky právě dokončeného projektu o nejstarší sakrální architektuře Pražského hradu sice ještě není u konce, ale pokud autoři výstavy částečně reflektovali jeho výsledky v katalogovém heslu a v popisce k modelu rotundy sv. Víta zhotoveného podle staré, Cibulkovy rekonstrukce, proč pak byl bez komentáře užít model kostela Panny Marie vytvořený na základě výzkumu I. Borkovského? V expozici jsme postrádali také zmínku o bazilice sv. Jiří, jíž je věnováno až snad příliš stručné katalogové heslo.

Další lokalitou, o níž jsme se nic nedozvěděli, pokud jsme si nekoupili katalog, je Stará Boleslav. Vzhledem k aktivitám posledních deseti let je to překvapující. Když odhlédneme od významu kostelů sv. Václava a sv. Klimenta, je možné, že by objev no-

vého, neznámého kostela v jejich blízkosti a nejstarší kamenné hradby v Čechách veřejnost nezaujaly?

Největším překvapením je asi fakt, že na počátku tohoto projektu, alespoň v jeho první části, nebyla potřeba představit veřejnosti nově provedené výzkumy a posuny, ke kterým došlo ve vnímání naší nejstarší architektury, základnou pro koncepci výstavy bylo bádání 60. a 70. let. Výběr lokalit je místy překvapivý a absence těch důležitějších (Budeč, Pražský hrad – bazilika sv. Jiří, Stará Boleslav) není omluvitelná tím, že je jim dostatečné místo věnováno v katalogu. Ostatně např. Levý Hradec nestál ani za katalogové heslo.

Brány výstavy se na konci října 2001 uzavřely, katalog zůstává. Můžeme litovat, že se v něm neobjevila žádná z velkomoravských lokalit a že některá hesla jsou snad až příliš stručná a nevyvážená. Na stranu druhou zůstává publikace, která nám může být pro své malé rozměry příjemným společníkem na cestách za poznáním. *Jana Mařtková–Kubková*

JITKA VRBOVÁ (29. 11. 1969 – 20. 12. 2001)

Ve sváteční atmosféře vánoc roku 2002 nás zastihla šokující zpráva o tragickém úmrtí naší kolegyně, spolupracovnice a kamarádky Mgr. Jitky Vrbové, Ph.D. Její předčasný odchod je nesmírnou lidskou tragédií a nenahraditelnou ztrátou odbornou. Tvrdá rána osudu ukončila mladý život naplněný energií a smělymi plány, a to právě ve chvíli, kdy se uzavírala jedna jeho kapitola a současně se připravoval nový „start“ v práci i soukromí.

Jitka Dvorská se narodila 29. 11. 1969 v Prostějově, kde také v letech 1984–1988 absolvovala Gymnázium J. Wolkeru. Po jednoletém studiu na Vysoké škole strojní a textilní v Liberci byla v roce 1989 přijata na odborné studium geologie na Přírodovědecké fakultě Masarykovy univerzity v Brně. Toto studium zakončila v roce 1994 státní závěrečnou zkouškou. V též roce nastoupila na interní postgraduální studium na Katedře geologie, hydrogeologie a paleontologie MU. V roce 1996 přestoupila na externí studium na Katedru mineralogie, petrografie a geochemie téže fakulty. Současně byla přijata na stálé místo v Archeologickém ústavu AV ČR v Brně, kde v rámci „nivního“ projektu realizovaného na detašovaném pracovišti v Mikulčicích s podporou GA ČR jednak pokračovala v přírodovědném studiu raně středověké keramiky, jednak uváděla do chodu novou dendrochronologickou laboratoř.

Jitka, ač prošla exaktním univerzitním školením přírodovědného typu, byla vzácně vnímavým člověkem ve vztahu k archeologii. Problémy, které zůstá-

valy v rámci archeologie raného středověku z různých důvodů dlouhodobě neřešené, byly pro ni jakousi výzvou, kterou je nezbytně okamžitě naplnit. Jedním z takových témat bylo vybudování dendrochronologické standardní křivky dubu pro oblast České republiky. Snad právě náročnost takového studia, kde jedinou jistotou byla nejistota, zda studium v našem prostředí jen výjimečně nalézaných a obtížně analyzovatelných dřev, může v dohledném časovém horizontu přinést pozitivní výsledek, byla pro ni hnacím motorem.

Dendrochronologie se postupně stala její hlavní specializací a zájmem. V letech 1996–1998 Jitka absolvovala několik studijních pobytů na dendrochronologickém pracovišti v Německém archeologickém ústavu v Berlíně. V poměrně krátké době vybudovala standardní křivku pro Českou republiku („czges“, 538–2001 po Kr.). Křivka se svým rozsahem zařadila hned za nejdelší dubové chronologie střední Evropy – Beckerův jihoněmecký standard a jihopolský standard M. Krapiece. Svůj dubový standard opřela o raně středověká dřeva z Mikulčic, z Pražského hradu a Malé Strany. Pro tyto významné lokality získala současně první absolutní data, na něž archeologové čekali několik předchozích desetiletí. Průběžně se Jitka věnovala sběru a zpracování veškerého dřevěného materiálu z Čech, Moravy a Slovenska – archeologických, stavebně–historických a recentních dřev, subfossilních kmenů i uměleckých předmětů.

Během krátkého času, který jí byl vyměřen, dokázala Jitka kromě dendrochronologie proniknout ještě do další neméně významné oblasti archeologického studia, do výzkumu keramiky – všudypřítomného a téměř univerzálního archeologického pramene, jehož uchopení představuje stále jedno z nedořešených témat a zatím nepřekonatelných úskalí české archeologie. Svou práci v oblasti keramiky směřovala na mineralogicko-petrografické a geochemické studium raně středověké keramiky z Mikulčic. Součástí této práce byly experimentální výpaly, a to jak v laboratorních podmínkách, tak za pomoci rekonstruované raně středověké hrnčířské pece. Přírodovědné analýzy slibovaly objasnění mnoha z jinak neřešitelných otázek výzkumu keramiky – surovinových zdrojů, technologie výroby, distribuce, směny, životního stylu i chronologie. V létě 1998 získala tříměsíční stipendium na Ústavu pro anorganickou a analytickou chemii FU v Berlíně (Arbeitsgruppe Archäometrie). Zde připravovala svou disertační práci na téma *Frühmittelalterliche*

Keramik als Objekt des naturwissenschaftlichen Studiums, kterou obhájila v roce 2000 a tak úspěšně ukončila postgraduální studium na Přírodovědecké fakultě MU v Brně. Snad s vědomím, že je v našem prostředí jedním z mála lidí, kteří mají k problematice přírodovědných analýz středověké keramiky co říci, se při svých dendrochronologických povinnostech věnovala po ukončení studia tomuto tématu alespoň okrajově, ještě v roce 2001 např. krátkým exkursem, kdy zhodnotila variabilní keramickou produkci ze Staré Boleslavi – jedné z centrálních lokalit raně středověkých Čech. V následných diskusích přispěla k směřování dalšího exaktního studia keramiky v Čechách a na Moravě.

Od roku 1999 pracovala částí úvazku v Ústavu nauky o dřevě Fakulty lesnické a dřevařské Mendelovy zemědělské a lesnické univerzity v Brně, kde založila novou dendrochronologickou laboratoř, především s cílem vychovávat nové studenty v oboru. Od roku 1999 věnovala v oblasti dendrochronologie stále více pozornosti problematice subfosilních kmenů. Jejich sběr a zpracování bylo jednak podmínkou prodloužení stávajícího dubového standardu směrem do minulosti, jednak zdrojem cenných informací pro poznání vývoje holocénní údolní nivy. K řešení této problematiky, která představovala další velkou mezeru v našem kvartérně-geologickém, dendrochronologickém i archeologickém výzkumu, získala Jitka v roce 2001 postdoktorandský grant GA ČR *Dendrochronologie subfosilních kmenů jako předpoklad datování prehistorických dřev*. Tato práce, která slibovala rychlý postup poznání, bohužel byla přerušena v samotných počátcích Jitčiny tragickým odchodem.

Právě Jitčina schopnost vnímat jaksi z druhé strany – z pohledu přírodovědce – nejpálčivější problémy archeologického studia, schopnost naslouchat, diskutovat a hledat přes veškerá úskalí řešení i tam, kde zdánlivě neexistují, je jedním z důvodů, proč se s jejím náhlým odchodem tak obtížně vyrovnáváme. Jsou to vlastnosti, se kterými se v naší dnešní společnosti setkáváme jen zřídka. A Jitka Vrbová-Dvorská je navíc neuplatňovala jen na poli odborném.

Lumír Poláček – Ivana Boháčová

Bibliografie Jitky Vrbové

- Dvorská, J. 1994: Mikulčická keramika a zdroje jejich surovin. Nепublikovaná diplomová práce, katedra geologie a paleontologie Masarykovy univerzity Brno.
- 1995: Petroarcheologický výzkum raně středověké keramiky z Mikulčic-Valů. In: Geologické výzkumy na Moravě a ve Slezsku v roce 1994, Brno, 107–109.
- 1997: Nová dendrochronologická laboratoř v Mikulčicích. In: Květ, R. (ed.), Niva z multidisciplinárního pohledu II., Brno, 55–56.

- Dvorská, J.* 1999: Frühmittelalterliche Keramik als Objekt des naturwissenschaftlichen Studiums. Disertační práce, katedra mineralogie, petrografie a geochemie Masarykovy univerzity Brno.
- 2000: Dendrochronologické pracoviště v Mikulčicích v letech 1998 a 1999, Zprávy památkové péče 60 – příloha, 53–55.
- 2000: Dendrochronologické pracoviště v Mikulčicích v roce 1999. In: Přehled výzkumů 41 (1999), Brno, 283–285.
- 2001: Experimentales Brennen von Keramik – eine naturwissenschaftliche Studie, Archeologické rozhledy 53, 45–58.
- 2001: Výsledky dendrochronologické analýzy dubového roštu pod věží břeclavského hradu. In: Kordiovský, E. – Klanicová, E. (edd.), Město Břeclav, Brno, 131–134.
- Dvorská, J. – Boháčová, I.* 1999: Das historische Holz im Kontext der archäologischen Untersuchungen der Prager Burg. In: Poláček, L. – Dvorská, J. (Hrsg.), Probleme der mitteleuropäischen Dendrochronologie und naturwissenschaftliche Beiträge zur Talau der March. Internationale Tagungen in Mikulčice V., Brno, 55–67.
- Dvorská, J. – Heußner, U. – Poláček, L. – Westphal, T.* 1999: Zum Stand der Dendrochronologie in Mikulčice (Mähren, Tschechien). In: Poláček, L. – Dvorská, J. (Hrsg.), Probleme der mitteleuropäischen Dendrochronologie und naturwissenschaftliche Beiträge zur Talau der March. Internationale Tagungen in Mikulčice IV., Brno, 69–78.
- Dvorská, J. – Merta, D. – Peška, M.* 2001: Dendrochronologie v historickém jádru Brna. In: Hašek, V. – Nekuda, R. – Unger, J. (edd.), Ve službách archeologie III. Sborník k 75. narozeninám Prof. RNDr. Jana Jelínka, DrSc., Brno, 31–39.
- Dvorská, J. – Poláček, L.* 1995: Mineralogisch–petrographische Charakteristik der Mikulčicer Keramik (Exkurs). In: Poláček, L. (Hrsg.), Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert – Terminologie und Beschreibung, Brno, 196–202.
- 1998: Nové dendrochronologické pracoviště v Mikulčicích, Zprávy památkové péče 58 – příloha, 33–34.
- 1999: Dendrochronologické pracoviště v Mikulčicích v roce 1997, Zprávy památkové péče 59 – příloha, 7–8.
- 2000: Základní principy a problémy dendrochronologie, Archaeologia historica 25, 435–441.
- 2001: K možnostem dendrochronologického datování v oblasti severně od středního Dunaje. In: Galuška, L. – Kouřil, P. – Měřinský, Z. (edd.), Velká Morava mezi východem a západem, Brno, 77–83.
- Dvorská, J. – Poláček, L. – Schneider, G.* 1998: Chemische Analysen der Keramik von Mikulčice (Bez. Hodonín, Tschechien). In: Poláček, L. (Hrsg.), Frühmittelalterliche Graphittonkeramik in Mitteleuropa – Naturwissenschaftliche Keramikuntersuchungen. Internationale Tagungen in Mikulčice IV., Brno, 295–312.
- Dvorská, J. – Poláček, L. – Škojec, J. – Vachek, M.* 2001: Průzkum údolní nivy řeky Moravy u Strážnice. In: Řehořek, V. – Květ, R. (edd.), Niva z multidisciplinárního pohledu IV. Sborník rozšířených abstraktů ke 4. semináři konanému 10. 10. 2001 v Geotestu v Brně, Brno, 109–112.
- Dvorská, J. – Vrla, R.* 2000: Hrad Malenovice – dendrochronologická analýza prvků střeleckého ochozu, Zprávy památkové péče 60 – příloha, 57–59.
- Vrbová, J. – Pokorný, P.* 2001: Mrtvý les u Třeboně – netradiční doklad krajinných procesů na počátku středověké kolonizace jihočeských pánví – Extinct wood near Třeboň – the application of dendrochronology to a palaeoenvironmental reconstruction of the area in the Early and High Middle Ages, Archeologické rozhledy 53, 704–716.
- Poláček, L. – Dvorská, J.* 1999 Hrsg.: Probleme der mitteleuropäischen Dendrochronologie und naturwissenschaftliche Beiträge zur Talau der March. Internationale Tagungen in Mikulčice V., Brno.
- v tisku:
- Dvorská, J.*: Dendrochronologická pracoviště při Archeologickém ústavu v Brně a MZLU v Brně v roce 2000, Zprávy památkové péče.
- Kyncl, T. – Vrbová, J.*: Dendrochronologické datování dřeva na hradě Týřov, Archeologické rozhledy 54.
- Vrbová–Dvorská, J.*: Mikroskopická charakteristika keramické hmoty vzorků makroskopicky vydělených skupin a vymezení základních kategorií studované hmoty (exkurs). In: Boháčová, I. (ed.), Stará Boleslav. Přemyslovský hrad v raném středověku. Mediaevalia archaeologica, Praha.
- Vrbová–Dvorská, J. – Janál, J. – Škojec, J.*: Zpráva o odběru vzorků ze subfossilních kmenů pro dendrochronologickou analýzu v povodí řeky Moravy. In: Přehled výzkumů 2001, Brno.

Uspořádal *L. Poláček* a *I. Boháčová*

NOVÉ PUBLIKACE

Renfrew, C. – Boyle, K. eds.: Archaeogenetics: DNA and the population prehistory of Europe. McDonald Institute Monographs Cambridge 2000. 342 stran.

Genetická struktura současných populací je výsledkem demograficky významných událostí, k nimž došlo v minulých dobách. Otázkou však je, o které demograficky významné události jde. Výše zmíněná publikace shrnuje příspěvky z konference nazvané *Human Diversity in Europe and Beyond: Retrospect and Prospect*, pořádané McDonald Institute v Cambridge v září 1999, která se touto problematikou přímo zabývala. Konference navazovala na ambiciózní celosvětový projekt výzkumu genetické diverzity člověka *Human Genome Diversity Project*, jehož nejvýraznějším propagátorem je známý americký genetik italského původu Luigi Luca Cavalli-Sforza. Monumentální dílo *History and Geography of Human Genes* z roku 1994, které napsal spolu s Paolem Menozzim a Albertem Piazzou, vešlo do povědomí širšího okruhu badatelů. Lze jej považovat za první výraznější pokus ukázat jak a vysvětlit proč jsou klasické genetické polymorfismy u člověka rozmístěny na jednotlivých kontinentech.

Recenzovaná publikace shrnuje novější poznatky, které byly získány prostřednictvím studia nositelky genetické informace, tedy DNA polymorfismů. Drtivá většina studií se zabývá pohlavně děděnými znaky buď ve struktuře mitochondriální DNA (dále jen mtDNA), tedy po mateřské linii, nebo ve struktuře nerekombinantní části Y chromozomu, tedy po linii otcovské. Vzhledem k interpretačnímu rámci, který zasahuje často hluboko do minulosti, považuji za velmi přínosné setkání dalších vědních disciplín týkajících se pravěku, zejména archeologie a paleoklimatologie. Včetně názorného úvodu Colina Renfrewa a Briana Sykese, kteří ve třech přehledných příspěvcích shrnují dosavadní poznatky a teoretický rámec aplikace molekulárně biologických metod, obsahuje kniha 41 velmi zajímavých studií rozdělených do 6 částí. Knihu jsem si přečetl s velkou chutí a zájmem a cítím potřebu alespoň okrajově zmínit významnější práce.

Druhá část, týkající se archeologických a environmentálních dat, pojednává o klimatu v kvartéru. Tjeerd H. van Andel prezentuje nové paleoklimatologické poznatky, které ukazují, jakým způsobem zasahovaly do klimatu ledových dob faktory jako hlubokomořská cirkulace či cyklické změny v oběžné dráze Země. Marcel Otte pak pojednává o kontinuitě původních populací, jež přišly do Evropy z Asie před 1 mil. let, o zásahu acheulenské populace ze severní Afriky před 0,5 mil. lety a vzniku neandrtálců před 0,3 mil. lety. Přes východní vlivy, kterými byla Evropa zasažena, došlo podle tohoto belgického badatele k významné události zhruba před 20 000–15 000 lety během posledního zalednění, kdy se evropská populace stáhla do refugií, odkud byla znovu později severnější část Evropy osídlena.

Za významnou práci považuji studii Rona Pinhasiho a spolupracovníků, kteří na základě časoprosatorového rozložení archeologických dat ukazují regionální diverzifikaci nalezišť v jednotlivých obdobích pravěku z přechodu k zemědělské technologii. Navrhují stavět geneticky testovatelné hypotézy na základě archeologických poznatků, což je velmi přínosný moment v nezbytné komunikaci mezi oběma vědními disciplínami. Posteriorní interpretace geografických klinů (*Cavalli-Sforza et al. 1994*) je ostatně cílem kritiky ze strany archeologů (např. *MacEachern 2000*). Následuje studie Marka Zvelebila, který zdůrazňuje regionální diverzitu nejrůznějších mechanismů šíření zemědělské technologie. Imigraci nových genů ze svého archeologického stanoviska připouští pouze pro jihovýchodní a snad i střední Evropu. Složitější situace se pak podle jeho názoru projevuje v povodí Dunaje, kde se šířitelé zemědělské technologie stávají populace lokálního původu, jejichž stopy jsou v archeologickém materiálu známé jako kultura s lineární keramikou. Marta Mirazón Lahr se spolupracovníky odhadují populační hustotu zmíněných období v daných regionech a pokoušejí se určit očekávatelný stupeň míšení recipientní a donorové populace. Data naznačují velmi řídké či zcela neexistující mezolitické a velmi husté neolitické osídlení v oblastech jako je např. Anatólie či Balkán, a naopak místa s velmi velkou četností mezolitických nalezišť, jako jsou Britské ostrovy či Skandinávie.

Třetí část, nazvaná „Genetické znaky: od globálních ke kontinentálním“, začíná velmi originálním příspěvkem Laurenta Excoffiera a Stefana Schneidera, kteří se již delší dobu zabývají distribucí párových rozdílů v celosvětovém měřítku. Pro studium demografických expanzí navrhují nový model, jenž bere v úvahu heterogenitu mutační rychlosti mtDNA. To je velmi inovativní přístup, navazující na směr, kte-

rý byl již dříve iniciován poznatkem o nukleotidových polohách s častějším výskytem mutací (Hasegawa *et al.* 1993). Autoři rovněž ukazují, že demografické expanze 60 studovaných populací jsou datovatelné veskrze do paleolitu. Neznamená to ale, že by později, např. v neolitu, k expanzím nedocházelo, početnost populace však již byla podle autorů natolik významná, že neumožňovala konzervaci koalescenční události. Autoři se rovněž pokoušejí vysvětlit, proč u některých současných, převážně lovecko–sběračských populací nelze stopy první významné populační expanze na základě párových rozdílů mtDNA sekvencí rekonstruovat. Podle jejich názoru prošly tyto populace demografickou depresí, jež smazala veškeré genetické stopy.

Co se týče nukleárních polymorfismů, lze úctyhodné úsilí spatřit v databázi a práci Kennetha K. Kidda a jeho spolupracovníků, podle nichž genetická struktura v celosvětovém měřítku ukazuje na monofyletickou teorii vzniku moderního člověka podobně jako struktura mtDNA. Guido Barbujani a Lounès Chikhi se na základě autokorelačních analýz klasických i DNA polymorfismů přiklání k neolitickému původu současného evropského genofondu, ale Lucia Simoni se spolupracovníky ukazují rovněž prostřednictvím autokorelační analýzy 2619 známých mtDNA sekvencí Evropy, Anatólie a Předního východu, že klíny jsou rozeznatelné pouze v okolí Středozemního moře. Martin Richards společně s Vincentem Macaulayem dále rozpracovává fylogenetickou analýzu evropských známých mtDNA sekvencí i v úrovni mezikontinentální. Autoři jsou v kruzích populačních genetiků známi svým kritickým postojem k významu demické difúze v době šíření zemědělství do Evropy a zdůrazňováním mladopaleolitické migrační vlny. V poslední době se však zdá, že jejich kritické stanovisko s narůstajícím počtem případů mtDNA databáze postupně slábne a význam je přikládán zejména postglaciální repopulaci (Torroni *et al.* 1998). Není vyloučeno, že se zanedlouho dočkáme doby, kdy diverzita nejstarších mtDNA haplogrupin bude rovněž ukazovat na neolitickou expanzi (Lell – Wallace 2000). Zoe Rosser s kolegy analyzuje distribuci Y chromozomových haplogrupin na základě 3594 mužů z 49 evropských a s nimi blíže geograficky souvisejících populací, jejichž výskyt je oproti mtDNA sekvencím vysoce nenáhodný. Tyto údaje ukazují zřetelně na expanze z Předního východu, ale autoři je prozatím nijak nedatují. Ohlašují však další studii, která by evropskou variabilitu těchto patrilinéárně děděných polymorfismů lépe vysvětlovala. V recenzované studii se zabývají podrobněji pouze situací na Iberském poloostrově, kde studují zejména lokální haplogrupinu 22, která ukazuje na poměrně silný genový tok mezi baskickou a katalánskou populací.

Další dvě části publikace se zabývají regionálními studii západní a východní Evropy. Patrizia Malaspina s kolegy prezentují výsledky Y chromozomových polymorfismů, které ukazují na mnohem větší podobnosti mezi východoevropskými a západoasijskými populacemi než mezi populacemi Evropy východní a západní. Podle zeměpisného rozložení Y chromozomů se tedy ukazuje, že Evropa je v tomto ohledu pouhým pokračováním Asie, jejíž genetické hranice končí někde v jejím středu. Zajímavá, ač předběžná zpráva pochází od Valentina Romana a většího počtu jeho spolupracovníků, kteří analyzují genetickou diverzitu na Sicílii se vskutku příkladným sběrem vzorků, jež obsahují i kvalitní informace o genealogii jejich nositelů. Význam takové studie je o to větší, že jsou analyzovány nejrůznější genetické systémy počínaje mutacemi fenylketonurie přes mikrosatelity na jaderné DNA až ke struktuře mtDNA. Autoři ukazují, že genetická diverzita lokálních populací může poodhalit i mladší historické události. Snad nejvýznamnější a bezesporu příkladnou studií je práce Olgy Rickardsové a spolupracovníků, která je pokusem o diachronní srovnání fosilních a současných mtDNA sekvencí ze Sicílie a jižní Itálie. Ukazuje se, že haplogrupiny J a T byly v centrálním Středomoří již v době bronzové a že haplogrupina HV se na Sicílii dostala z Předního východu patrně až v 16. století. Analýzy dále potvrzují starobylou vazbu jižní Itálie s Řeckem, na niž poukazují i starší antropologické a archeologické práce. Luísa Pereira a spolupracovníci odkrývají berberské genetické vlivy v portugalské populaci jak v úrovni Y chromozomu, tak mtDNA. Badatelé detekovali i haplogrupinu L, která má svůj původ v subsaharské Africe a může odrážet genetickou migraci černých otroků počínaje 15. stoletím. Je zajímavou, ale jistě očekávatelnou skutečností, že tento vliv byl výraznější z pohledu mtDNA. Neskuts Izagirre s kolegy provedli studii baskické populace na úrovni mitochondriální DNA, která dokládá souvislost současných Basků s pozdně neolitickými až eneolitickými nálezy. Zajímavá studie pochází i od irských badatelů, kteří na základě Y chromozomové DNA ukazují, že lidé, jejichž příjmení lze odvodit z keltštiny, geneticky patří z 98 % pouze do jedné haplogrupiny, kterou lze datovat na přelom pozdního neolitu a časné doby bronzové. Nejméně zasaženy cizorodými vlivy jsou podle očekávání pochopitelně západní části ostrova. David T. Croke s kolegy se zabývají genetickou populační studií izolátu *Travellers*, jenž v rámci irské populace udržuje silnou míru endogamie. Studují dvě časté metabolické poruchy, které jsou charakterizovány pouze několika málo

mutacemi. Tato izolovaná skupina mohla podle všech dostupných poznatků vzniknout efektem zakladatele z původní irské populace, po němž následoval silný populační růst.

Pátá část knihy pojednává o genetické variabilitě ve východní Evropě. Andrea Novelletto se spolupracovníky studují výskyt Y chromozómových polymorfismů ve východním Středomoří, které je charakterizováno specifickými mutacemi zejména na Krétě a již zmíněnými podobnostmi s jižní Itálií. Zřetelná je rovněž určitá radiace, která vykazuje v Malé Asii jihovýchodo–severozápadní směr. Početný autorský kolektiv vedený Kristiinou Tambetsovou studuje mtDNA diverzitu turecké, arménské, gruzínské a osetinské populace. Kromě již zmiňované západoevropské haploskupiny V mají maloasijské a zakavkazské populace všechny evropské geny a velmi málo genů charakterizujících altajské populace Střední Asie. Zakavkazské populace sdílí současně určité geny s populací indickou, ale velké rozdíly se projevují ve srovnání s populacemi severoafrickými či etiopskými. Autoři vyjadřují určitou lítost nad nedostatkem vzorků z východně, směrem k Indii situovaných oblastí, především z Afghánistánu, Íránu a Iráku. Borianna Zaharova s kolegy sledovali výskyt mikrosatelitů a bialelického Y chromozómového polymorfismu YAP u tří bulharských populací – Bulharů, bulharských Turků a bulharských Rómů. Je zajímavé, že přestože bulharská populace nese mezi sledovanými skupinami nejvyšší výskyt YAP+, je tato haploskupina oproti ostatním nejméně diverzifikována. Svědčí to s největší pravděpodobností o nedávném vstupu této Y chromozómové linie do bulharské populace. V podstatě je však patrná vzájemná provázanost všech tří studovaných skupin. Vladimír Orekhov s kolegy studovali diverzitu mtDNA u třech geograficky sousedících, ale etnicky různých populací z evropské části Ruska – Rusů (Indoevropané), Marijců (Ugrofinové) a Tatarů (Altajci). Nízký průměrný počet párových rozdílů s normálním rozložením charakteristický pro většinu evropských populací byl zjištěn i v této studii. Typicky evropské haploskupiny byly nalezeny ve vysoké četnosti u Marijců (97 %) i Rusů (90 %), méně často u Tatarů (76 %). U všech tří vzájemně si velmi podobných populací byly však identifikovány i haploskupiny vyskytující se převážně u Mongolů. Rovněž Boris Malyarchuk a Miroslava Derenko studovali sekvence mtDNA. Předmětem jejich studie se však stali Rusové a Ukrajinci. Stejně jako v předchozí studii byly zjištěny haploskupiny evropského původu, spíše však ukazující na jižní Evropu. Jejich vzorek 50 jedinců se mi však zdá příliš malý na větší závěry. Různorodost německé populace z oblasti mezi řekami Ob a Pechora, která má svůj původ jak na Sibiři či ve Střední Asii, tak i v Evropě samotné, byla zjištěna analýzou mtDNA Julietou Saillardovou a jejími spolupracovníky. Výraznější práci je však bezesporu studie týmu Francesca Calafella, kteří analyzovali jak variabilitu mtDNA, tak Y chromozomu středoasijských populací (Kirgizů, Kazachů a Ujgurů). Fylogenetická analýza vedla k odhadu, že většina genofondu těchto skupin je odvozena z východní Asie. Zajímavým zjištěním je, že Y chromozómová variabilita je u vysokohorských populací výrazně redukována, což může souviset s nedávným osídlením těchto poloh. Je ale zajímavé, že to neplatí pro variabilitu mtDNA. To může vypovídat o polygynii a/nebo vyšší úmrtnosti mužů před dosažením reprodukčního věku. Rozsáhlý soubor mtDNA a Y chromozómových dat z populací Indie, jižní Číny, Kavkazu, Anatólie a Evropy byl analyzován mnohočlenným týmem vedeným Toomasem Kivisildem. Bylo zjištěno, že uzel fylogenetického stromu mtDNA, který vede k 90 % linií v Evropě, je v Indii přítomný v relativně velké četnosti. Jeho stáří bylo odhadnuto na 50 000 let. Společně se zjištěním, že druhou nejčastější haploskupinou je v Indii podobně jako v Evropě haploskupina U, je tak možné z genetického hlediska vyvrátit teorii o recentní indoárijské invazi Indie, která byla datována k roku 4000 př. n. l. Indický genofond je tedy podle všech dostupných údajů mnohem starší a lze jej odvozovat od první kolonizační vlny anatomicky moderních lidí.

Šestá část publikace se týká teoreticko–metodologických úvah při aplikacích molekulárně biologických dat v archeologii. Vítaná je zde studie Guntera Weisse, který navrhuje používání pravděpodobnostně založených metod při studování genových mutací. Jím navrhovaný algoritmus lze použít při studiu komplexních mutačních struktur, jako např. mtDNA sekvencí. Jako další užitečný přístup zmiňuje Bayesovu statistiku, která se mimochodem v poslední době začala používat i při odhadu kalendářního věku podle osteologických ukazatelů (*Schmitt 2000*). Za velmi přínosnou studii považují rovněž práci Agnar Helgasonové a spolupracovníků, kteří ukazují, že mtDNA diverzita je v Evropě natolik vysoká, že současná databáze nemůže být dosud dostatečně saturována, aby se mohla geografická struktura, podobně jako v případě Y chromozomu, projevit. Pomocí srovnání mtDNA, mikrosatelitů na jaderné DNA a Y chromozomu se snaží Michele Belledi s kolegy vyvrátit tvrzení, že ženy jako celek migrují s větší intenzitou než muži (viz např. *Seielstad et al. 1998*), které bylo založeno na srovnání mtDNA a jednonukleotidových změn na Y chromozomu (SNP) u celé řady populačních skupin. Není však zcela jasné, jakým způsobem autoři

odhadují mutační rychlosti jimi sledovaných znaků. To ale není zřejmé ani v předchozích studiích s podobnými závěry, takže výše zmíněné teorie je nutně brát prozatím za spíše spekulativní. Práce Petera de Knijffa ukazuje, jak sledováním kombinace více genetických systémů na Y chromozomu lze dospět k dramatickému zvýšení jeho variability. U 275 holandských mužů se mu podařilo pomocí 10 genetických systémů odkrýt celkem 163 různých haplotypů. Jeho práce má nejen populačně genetický, ale i forenzně antropologický význam. S velkým potěšením lze rovněž konstatovat, že gen pro perzistenci laktázy v dospělosti, který se vyskytuje ve větší míře pouze v severní Evropě a u pastevců z Afriky a Předního východu, je již studován i na genetické úrovni. Tým Edwarda J. Holloxe našel celkem čtyři haplotypy způsobující výše zmíněný fyziologický stav, které si jsou vzájemně velmi málo příbuzné a vykazují velice různou četnost u jednotlivých populací. Nejvyšší haplotypová diverzita byla zaznamenána podle očekávání v subsaharské Africe, z jejíž populace jsou ostatní skupiny pravděpodobně odvozeny. Andrew I. Kozlov a Dmitry V. Lisitsyn sledují výskyt genu pro perzistenci laktázy v dospělosti v Evropě s ohledem na archeologické a paleozoologické doklady chovu dobytka. Jejich závěrem je, že se gen po Evropě šířil spíše migrací pasteveckých mléko konzumujících skupin než evoluční cestou jednotlivých regionů. Jejich závěry však postrádají, alespoň v recenzované publikaci, jakýkoli pokus a statistické testování a zdají se mi, alespoň na první pohled, dosti spekulativní.

V publikaci nechybí ani studie DNA domácích zvířat. V tomto ohledu jsou pro archeologii důležité poznatky vedoucí k počátkům domestikace jednotlivých druhů. Daniel G. Bradley ukazuje, že domestikáčnická centra, alespoň tura, ovce, vodního buvola a prasete, musela být nejméně dvě. Zajímavou poznámkou je, že tato centra bude třeba hledat spíše východně od úrodného půlměsíce. Důležitou roli, alespoň co se týče tura domácího, sehrálo patrně právě údolí Indu, které bylo donedávna stranou archeologické pozornosti. Dokonce daleko větší počet domestikáčnických center pro původ pšenice je odhadován Robinem Allabyem. Již dříve zjištěná skutečnost, že jazykové rozdíly brání genovému toku a podněcují genetickou diferenciaci, je testována nově navrženou metodou, kterou navrhla Isabelle Dupanloup de Ceuninck a její spolupracovníci. Postupem založeným na analýze molekulárního rozptylu (AMOVA) alelových frekvencí byly analyzovány především skupiny indoevropské a afroasijské. Zajímavým jevem z hlediska Rh–systému je genetická izolace nigerijských Hausů, kteří patří do afroasijské jazykové skupiny, od jazykově jim příbuzných skupin na severu Afriky. Genetické hranice jsou v práci vyneseny do mapy a je patrné, že rozdíly mezi populací indoevropskou a afroasijskou jsou daleko markantnější, použijeme-li ke srovnání znaky na Y chromozomu. Použitím různých statistických testů byly analyzovány asociace jazykových, zeměpisných a genetických vzdáleností v italské provincii Ferrara. Tato ryze mikroregionální studie Franze Manniho a Italo Barraiho ukazuje společnou kulturní a genetickou izolaci severovýchodní části provincie, která souvisí s ekologickými změnami. Poukazuje totiž na budování lagun (reprodukčních bariér) podél Jaderského moře mezi 3.–19. stoletím. Výskyt bažinatého prostředí souvisí i s výskytem určitého typu anémie, která chránila zdejší populaci proti malárii.

Lze konstatovat, že již nyní po zhruba 10letém výzkumu DNA diverzity v Evropě můžeme pozorovat několik základních tendencí. Výsledky získané studiem mtDNA, které původně odporovaly závěrům Cavalli–Sforzy a jeho kolegů (*Cavalli–Sforza et al. 1994*) týkajících se demografické difúze zemědělců z Předního východu, již dnes nemají tak silnou platnost. Na druhé straně je ale třeba připustit, že interpretace genetické struktury, alespoň v širší kontinentální úrovni, je velmi problematická. Jak nám před několika lety ukázali *Robert Sokal et al. (1999)*, podobné geografické klíny genových frekvencí lze získat i generováním náhodných genetických dat. Otázkou je i to, do jaké míry mohou samy geografické poměry toho či onoho kontinentu předurčit vznik klinové variability v úrovni syntetických geografických map.

V další archeogenetické perspektivě však bude bezesporu zapotřebí rozpracovat teoreticko–metodologickou základnu a pokusit se o přesnější a spolehlivější odhad mutační rychlosti, která je „kamenem úrazu“ všech dosavadních závěrů. K polemikám o tom, zda jsou současné evropské populace potomky prvních anatomicky moderních lidí, kteří se na naše území dostali již v mladším paleolitu, či jsou výsledkem mezolitické repopulace z obou refugií po odeznění doby ledové, nebo potomky neolitických kolonistů, mohou přispět (a v posledních letech skutečně přispívají) studie fosilních mtDNA jak neandrtálských (*Krings et al. 1997; Ovchinnikov et al. 2000; Krings et al. 2000*), tak anatomicky moderních nálezů (*Di Benedetto et al. 2000; Adcock et al. 2001*). Tyto práce naznačují, že vývoj genů nemusí odrážet vývoj morfologických struktur a genetická diverzita současného lidstva může být obrazem spíše mladších demograficky významnějších událostí.

LITERATURA

- Adcock, G. J. – Dennis, E. S. – Easton, S. – Huttley, G. A. – Jermin, L. S. – Peacock, W. J. – Thorne, A. 2001: Mitochondrial DNA sequences in ancient Australians: Implications for modern human origins, *Proceedings of the National Academy of Sciences of the USA* 98, 537–542.
- Cavalli-Sforza, L. L. – Menozzi, P. – Piazza, A. 1994: *The history and geography of human genes*. Princeton, Princeton University Press.
- Di Benedetto, G. – Nasidze, I. S. – Stenico, M. – Nigro, L. – Krings, M. – Lanzinger, M. – Vigilant, L. – Stoneking, M. – Pääbo, S. – Barbujani, G. 2000: Mitochondrial DNA sequences in prehistoric human remains from the Alps, *European Journal of Human Genetics* 8, 669–677.
- Hasegawa, M. – Di Rienzo, A. – Koehler, T. D. – Wilson, A. C. 1993: Toward a more accurate time scale for the human mitochondrial DNA tree, *Journal of Molecular Evolution* 37, 347–354.
- Krings, M. – Capelli, C. – Tschentscher, F. – Geisert, H. – Meyer, S. – von Haeseler, A. – Grossschmidt, K. – Possnert, G. – Paunovic, M. – Pääbo, S. 2000: A view of Neandertal genetic diversity, *Nature Genetics* 26, 144–146.
- Krings, M. – Stone, A. – Schmitz, R. W. – Krainitzki, H. – Stoneking, M. – Pääbo, S. 1997: Neandertal DNA sequences and the origin of modern humans, *Cell* 90, 19–30.
- Lell, J. T. – Wallace, D. C. 2000: The peopling of Europe from the maternal and paternal perspectives, *American Journal of Human Genetics* 67, 1526–1543.
- MacEachern, S. 2000: Genes, Tribes, and African History, *Current Anthropology* 41, 357–384.
- Ovchinnikov, I. V. – Gotherstrom, A. – Romanova, G. P. – Kharitonov, V. M. – Liden, K. – Goodwin, W. 2000: Molecular analysis of Neanderthal DNA from the northern Caucasus, *Nature* 404, 490–493.
- Seielstad, M. T. – Minch, E. – Cavalli-Sforza, L. L. 1998: Genetic evidence for a higher female migration rate in humans, *Nature Genetics* 20, 219–220.
- Schmitt, A. 2000: Variabilité de la senescence du squelette humain. Réflexions sur les indicateurs de l'âge au décès: à la recherche d'un outil performant. Thèse de doctorat. Université Bordeaux I.
- Sokal, R. R. – Oden, N. L. – Thomson, B. A. 1999: A problem with synthetic maps, *Human Biology* 71, 447–453.
- Torroni, A. – Bandelt, H.-J. – D'Urbano, L. – Lahermo, P. – Moral, P. – Sellitto, D. – Rengo, Ch. – Forster, P. – Savontaus, M.-L. – Bonnè-Tamir, B. – Scozzari, R. 1998: mtDNA analysis reveals a major late Palaeolithic population expansion from southwestern to northeastern Europe, *American Journal of Human Genetics* 62, 1137–1152.

Milan Zápotocký: Cimburk und die Höhensiedlungen des frühen und älteren Äneolithikums in Böhmen. Mit Beiträgen von Lubomír Peške und Slavomil Vencl. Památky archeologické – Supplementum 12. Archeologický ústav AV ČR Praha 2000, 278 str., 62 tabulek (kresby a foto), 30 tabulací (statistické přehledy) a 75 obr. v textu.

Monografie se skládá ze dvou pasáží, z nichž je první zaměřena na publikaci výzkumu na Cimburku u Kutné Hory, druhá pojednává o českých výšinných polohách od raného do středního eneolitu. Práce je doplněna obsáhlým českým resumé; otázkou zůstává, zda by tomu nemělo být naopak, vždyť pro odborníky bez znalosti češtiny by takto pojatý souhrn byl plně dostačující.

Cimburk u Kutné Hory – eneolitické hradiště ve východní části středních Čech

Po úvodní topografické stati se autor zabývá stavem zachování eneolitických památek na Cimburku. Ty byly pochopitelně narušeny mladším osídlením (registrovány kultury štítarská, halštatská, laténská a středohradištní), zejména však středověkým vyhledávacím dolováním na stříbro, stavbou stělnice na konci 19. století a odkopáváním kulturních vrstev za účelem povážení okolních polí. (Ostatně jde o velmi častý jev z této doby, např. prakticky celá Steinerova sbírka je výsledkem takovýchto akcí provozovaných na Rubínu u Podbořan – tím se samozřejmě silně komplikuje sledování zázemí nalezišť, neboť z něho mohou pocházet předměty druhotně navezené v době moderní, zejména ty, které nepodléhají zkáze.)

V práci jsou publikovány veškeré eneolitické předměty z naleziště, tj. nálezy E. Lemingera z 80. let 19. století, pozdější sběry, výzkum E. Lehečkové z let 1968–69 a zejména materiál ze záchranného výzkumu autora z let 1989–1990. Celkem bylo ohledáno cca 10 000 předmětů.

Za unikátní výsledek autorovy akce lze považovat zejména zjištění dvojice paralelně probíhajících příkopů se vstupem. Spodní vrstva příkopů obsahovala výhradně nálezy nálevkovitých pohárů, mladšího

baalberského stupně, včetně keramiky zdobené brázděným vpichem, horní výše popsané a keramiku bo-lerázskou. Příkopky s plochým dnem tedy byly vyhloubeny v baalberském období, přičemž v jeho průběhu byly částečně zaházeny odpadem. Následoval cca dvousetletý hiát, neboť na Cimburku není doložen šířemský stupeň nálevkovitých pohárů, zjištěný např. v nedalekých Močovicích. Poté byla poloha osídlena v bo-lerázském stupni badenské kultury, z něhož (a pochopitelně starších vrstev) pochází výplň horní vrstvy příkopů. Ta má charakter planýrky běžné sídlištní situace včetně uhlíků a mazanice.

Dvojice eneolitických příkopů byla nejspíše doplněna dvojicí valů s podílem kamene v konstrukci, jak o tom svědčí destrukce v příkopu. Šťastnou shodou okolností se podařilo objevit i prostor brány, celá situace byla ovšem snížena o 0,50 až 1,50 m stavbou střelnice. Interpretace kúlových jamek ve vchodu je tak dost problematická, značná část jich totiž mohla být odebrána. Popisu nálezové situace lze vytknout drobnosti jako je ne zcela jasné provázání profilů obr. 11 a 12 s půdorysem fortifikační soustavy na obr. 9 a dále absenci číslování kúlových jamek na tomto obrázku. O těch se píše v souvislosti s konstrukcí brány (str. 33), přičemž některé nejsou vyznačeny ani na celkovém plánu, obr. 7 (k. j. 15–18, 20).

Pro zpracování nálezů byl vytvořen kód tvarů i výzdoby, který pochopitelně zahrnuje typy obou doložených eneolitických sídelních fází. V závěru popisu jednotlivých keramických tříd (nálevkovité poháry a hrnce, amfory, koflíky, džbány, mísy, hrnce–zásobnice a zvláštní tvary) je připojeno zařazení toho kterého typu do příslušné fáze, které jednak vychází ze stratigrafické pozice v příkopech, jednak ze srovnání s dosud publikovanými soubory. Zastoupení jednotlivých typů ve vrstvách příkopu je ostatně velmi přehledně zobrazeno na tabelkách 4–15. Soubor ze spodní vrstvy je paralelní s mladší fází baalberského stupně (Slánská hora, Benátky). Významným zjištěním je přítomnost mladší varianty keramiky zdobené brázděným vpichem již ve spodní vrstvě, Palliardiho ztotožnění této keramiky s vrstvou C1 v Jevišovicích je tedy nutné brát s rezervou. V horní jsou pomíchány nálezy obou eneolitických horizontů, zařazení tvarů do bo-lerázského stupně je možné pouze na základě jejich absence ve vrstvě spodní a na analogiích s bo-lerázským materiálem ze Slovenska a středního Podunají. Tvarová náplň zjištěná na Cimburku není úplná, nicméně jsou zastoupeny všechny keramické třídy včetně hrubých zásobnicovitých tvarů. Přiřazení jednotlivých typů té které kultuře je přesvědčivé, u některých tvarů nalezených v horní vrstvě je jejich kulturní příslušnost pochopitelně sporná, na což je poctivě upozorněno.

Určité nesrovnalosti vyplývají ze zařazení střední vrstvy z východního ramena vnitřního příkopu (tabelace str. 136–137, obr. 11: 1–3, obr. 12). Soudě podle koflíku typu 251, který z ní pochází, je tato na tabelaci 5 a 15 vztažena k vrstvě spodní, přičemž jde o tvar bo-lerázský (str. 60). Vrstva je přitom popisována jako hnědošedá jílovitá s uhlíky, čímž se spíše blíží charakteru horní (šedohnědá s uhlíky a mazanici) než spodní vrstvy (převážně světlehnědý zásep). Je tedy dle mého názoru spíše výsledkem post-bo-lerázské planýrky, čemuž by odpovídala i přítomnost zlomku koflíku výše popsaného typu.

Zpracování štípané industrie (Sl. Vencel) a zvířecích kostí (L. Peške) bohužel nerespektuje nálezovou situaci. Byly vytvořeny umělé soubory se zastoupením obou eneolitických horizontů, byt jejich oddělení bylo a je možné. (Soubor ze spodní vrstvy je vzhledem k absenci předchozího osídlení možné považovat za uzavřený nálezový celek.)

V následující pasáži je pojednáno o eneolitickém osídlení regionu a jeho vztahu k haberské stezce směřující na Moravu. Cimburk nemohl plnit funkci možného emporia po celý eneolit vzhledem k přítomnosti jen krátkodobého dvoufázového osídlení. Ta byla dle autora vyhrazena centrálněji umístěnému Hrádku u Čáslavě, kde je doloženo celé eneolitické spektrum kultur od lengyelské až po zvoncovité poháry, snad (?) kontinuálně. Haberská stezka musela být dle autora provozována, a není důvod o tom pochybovat, již v neolitu. Podnětnou úvahou pro budoucí průzkum je předpokládána existence jakýchsi odpočívek, neboť 70 km úsek mezi Habry a Heralticemi bylo možné dle odhadů překonat za 3–4 dny.

V závěrečné kapitole první části je řešena povaha bo-lerázského zásahu do Čech. Podle autorova názoru, formulovaného již dříve, existuje již od počátku bo-lerázského stupně v Čechách dvojkolejnost ve vývoji, reprezentovaná na jedné straně mladšími nálevkovitými poháry a na straně druhé badenskou kulturou jako svébytným celkem. Bo-lerázské nálezy (celkem 45 lokalit, částečně importy na sídlišťích a v hrobech nálevkovitých pohárů) se koncentrují v oblasti mezi Čáslaví a Prahou. Podstatné pro tuto hypotézu je, že nově zjištěná a vyhodnocená situace na Cimburku (též na Dänemarku, zásobnicovité tvary byly dále zjištěny na dalších 4 lokalitách) zahrnuje v hrubých rysech celé tvarové spektrum bo-lerázské keramiky tak, jak je známo z jihovýchodního sousedství. Autor počítá i s přímým populačním zásahem na Čáslavsko, Kutnohorsko a Poděbradsko, zřejmě již na počátku salzmüdského stupně nálevkovitých pohárů. Jeho výsledkem bylo postupné převrstvení nálevkovitých pohárů ve středních a severozápadních Čechách v mlad-

ších obdobích kultury badenské. (Předestřená dvojkolejnost vývoje se v eneolitu nemusí týkat pouze poměru badenské kultury k nálevkovitým pohárům, podobně může být hodnocen i vztah kultur řivnáčské a kulovitých amfor, neboť jsou k dispozici evidentní sídlištní a hrobové soubory KKA, které nelze v žádném případě považovat za importy v řivnáčském prostředí.)

Výšinná sídliště raného a staršího eneolitu v Čechách

Po podrobném přehledu bádání následuje katalog 80 lokalit, vytvořený na základě autorovy dlouhodobě vedené kartotéky založené na rešerších z literatury i osobní znalosti příslušného materiálu. M. Zápotocký upozorňuje, že počet lokalit je jistě vyšší, neboť kromě nově objevovaných působí skutečnost, že eneolitická keramika je hůře rozpoznatelná a zpravidla nepoččetně zastoupená v masách mladšího materiálu, navíc některé polohy mohou být v průběhu času přehodnoceny z nížinných na výšinné po provedení jejich prostorové identifikace. Destruktivním způsobem na zachování eneolitických situací působila rovněž skutečnost, že 95 % z nich bylo osídleno v následných obdobích. Hranice mezi nížinnými a výšinnými polohami jsou navíc neostře, přes dřívější snahy o jejich jednoznačné vymezení.

Výšinná sídliště jsou analyzována podle těchto kritérií: topografická poloha, tvar vrcholové části, rozloha, relativní převýšení, intenzita osídlení. Jde ovšem o to, jak je konstatováno, do jaké míry jsou první čtyři znaky významné z hlediska nároků pravěkých obyvatel na volbu polohy výšinného sídliště. Např. četnost topografických poloh v jednotlivých regionech patrně koreluje s geomorfologií toho kterého regionu, z historického hlediska se zdá být ambivalentní. Lokality na nárožích a hranách teras (typ C) mohly dle autora v rovinných oblastech (jde hlavně o terasy Labe, Ohře a většiny potoků) nahrazovat „pravá“ výšinná sídliště. Sledovat intenzitu osídlení je rovněž za současného stavu poznání této kategorie památek dosti problematické.

Neolitické nálezy pocházejí z 29 poloh, přičemž nikde dosud nebylo zjištěno opevnění z této doby. Jejich interpretace je nejen proto obtížná, možná jde jen o běžné zemědělské využití příhodných poloh, dnes, resp. od eneolitu chápaných jako strategické. Z raného eneolitu jsou k dispozici 43 lokality, již z lengyelského období opevňované (Topol, Chrudim–Pumberky). Ze staršího eneolitu jsou dosud známa 64 naleziště, která se většinou opět projevují ve formě ojedinělých nálezů, jen na 12 z nich byly prozkoumány max. 2 jámy. Opevnění byla zjištěna na Cimburku a v Praze–Babě, zde navíc zástavba v podobě polozemnic. Zjištěné staroeneolitické fortifikace se skládají z příkopů s plochým dnem a valů, možná opatřených zdmi z nasucho kladených kamenů.

Závěrem je krátce pojednáno o 17 badenských, 43 řivnáčských (včetně keramiky kultury kulovitých amfor) a 3 chamských výšinných sídlišt. V období od kultury se šňurovou keramikou po kulturu protoúnětickou byly výšinné polohy využívány převážně k zakládání pohřebišť, což patrně souvisí se změnou sídelního vzorce těchto kultur.

Frekvence výšinných sídlišt je během eneolitu víceméně vyrovnaná, neplatí dřívější tvrzení o dominanci řivnáčské kultury v počtu výšinných poloh. K radikální změně dochází až s kulturou se šňurovou keramikou. V otázce funkce výšinných poloh je pozoruhodné, že již roku 1868 o nich J. E. Vocel psal jako o společenských a politických centrech – s určitou dávkou nadsázky je možné říci, že se od té doby v tomto bodě příliš nezměnilo. Tomuto obecně založenému pojetí vlastně neodporuje žádný novější výklad, spíše jde víceméně o podmnožiny Vocelova názoru. Určitá odlišnost starších eneolitických výšinných sídlišt od řivnáčských v typech, fortifikaci a zástavbě by však mohla poukazovat na funkční posun.

Délka sídelních fází a kontinuita je rovněž silně podmíněna torzovitostí pramenů a stavem výzkumu. U žádné lokality se nedá bezpečně prokázat sídelní kontinuita, maximálně lze stanovit „kontinuální“ průběh kultur a jejich stupňů o délce 200–300 let. Jaký výsek z těchto etap skutečně tvořily vlastní sídelní fáze, ovšem nevíme. Ve dvou případech (Cimburk, Praha–Baba) však byly prokázány sídelní hiáty, jde tedy o zjištění svědčící proti interpretaci výšinných poloh jako dlouhodobých center regionů.

Na deseti polohách byly zachyceny fortifikační prvky z raného až starého eneolitu, opevněných poloh bylo jistě více, mnohé byly patrně zničeny mladšími přestavbami, další dosud neobjevy. Pro raný eneolit jsou typické úzké příkopy V profilu a palisády, patrně jen symbolického charakteru, pro starý eneolit lze počítat již s většími nároky na obranyschopnost, neboť jde o poměrně složité systémy.

Z hlediska sídelních typů (opevněná výšinná sídliště, výšinná sídliště, nížinná sídliště, dvorce, samoty) by měly výšinné polohy stát na vrcholu hierarchie, avšak zejména sídla na pseudoostrožnách a hranách teras mohla být ve své podstatě běžnými rovinnými sídlišti či dvorci. Funkci centrálních míst mohla dle autora dobře plnit i rovinná opevněná sídla v geopolitických a komunikačních uzlech (Makotřasy).

Většina eneolitických výšinných poloh se nachází spíše uvnitř menších sídelních oikumen. Dosud nebyl zjištěn výrazný podíl lokalit na jejich okraji, jak je tomu v mladších obdobích pravěku a v raném středověku.

Již od eneolitu se počítá s vazbou výšinných sídlišť na cesty, jejichž síť by mohla být hrubým otiskem raně středověké situace. Přesnější rekonstrukce cest, tak jak je to víceméně možné na severu, však není proveditelná. Dalším problémem je dle autora hvězdicovitý tvar raně středověkých cest s hlavním centrem Prahou uprostřed jako odrazem politicky sjednocených Čech. Takové jednotné centrum lze v eneolitu sotva předpokládat. Přesto 4 z 5 výšinných sídlišť leží na raně středověkých cestách či poblíž nich, nejde tedy o náhodu. Tato výšinná sídliště musela plnit určité organizační a ekonomické funkce. Eneolitu by tak podle M. Zápotockého vyhovovala spíše polycentrická představa kombinovaná s cyklickou nestabilitou systému, vyjádřenou přerušovanými sídelními fázemi na jednotlivých výšinných sídlišťích.

Počín M. Zápotockého je kromě toho, že jde o vskutku první ucelený a analyticky vyhodnocený soupis výšinných sídlišť z raného a staršího eneolitu v Čechách, nesmírně záslužný v tom, že mj. bod po bodu postupně odhaluje katastrofální torzovitost publikace již získaných pramenů, z nichž by se snad dalo uceleněji usuzovat na místo výšinných sídlišť v eneolitu. Proto je poněkud trpké zjištění, že řešení detailních problémů (např. kontinuity osídlení pojednávaných lokalit, jejich vazby k zázemí) se pohybuje stále v silně hypotetické úrovni.

Miroslav Dobeš

Mediaevalia archaeologica 3. Pražský hrad a Malá Strana. Archeologický ústav AV ČR Praha 2001. 327 stran.

Ve třetím svazku MAR, věnovaném problematice Pražského hradu a Malé Strany, je publikováno celkem šest studií. Dvě studie jsou archeologického zaměření (*Čiháková, J.*: Raně středověké fortifikace na jižním okraji pražského levobřežního podhradí, s. 29–135; *Boháčová, I.*: Pražský hrad a jeho nejstarší opevňovací systémy, s. 179–301) a ostatní čtyři jsou pak ukázkou mezioborové spolupráce (*Zavřel, J.*: Geologie, morfologie a osídlování malostranské kotliny, s. 7–27; *Čulíková, V.*: Rostlinné makrozbytky z lokality Praha I – Malá Strana, Malostranské nám. č. p. 258/III [Lichtenštejnský palác], s. 137–166; *Stránská, P.*: Dentální patologie pražských středověkých populací, s. 167–177; *Čulíková, V.*: Rostlinné makrozbytky z pěti středověkých lokalit při obvodu centrální části Pražského hradu, s. 303–327), z nichž zvláště pozornost zasluhuje výborná práce J. Zavřela, která přehledným způsobem shrnuje autorovy nejnovější geologické a morfologické poznatky o malostranské kotlině, zvláště ve vztahu k vývoji jejího osídlení. Oběma archeologickým studiím, jež jsou tematicky zaměřené na prokázání a objasnění raně středověkého systému opevnění pražského sídelního areálu – v prostoru Pražského hradu (*I. Boháčová*) a jeho „suburbia“ na území dnešní Malé Strany (*J. Čiháková*), se podrobněji věnuji v následujících řádcích.

Čiháková, J.: *Raně středověké fortifikace na jižním okraji pražského levobřežního podhradí.*

Stavební činností vyvolané početné záchranné archeologické akce na Malé Straně zachytily v průběhu 90. let na několika místech neporušené raně středověké nálezové situace s pozůstatky raně středověkých fortifikací (na terénním výzkumu se kromě nejvíce angažované J. Čihákové podíleli i další pracovníci PÚPP – J. Havrda, M. Tryml, R. Tvrdek a zejména J. Zavřel). Dosavadní zpracování a vyhodnocení těchto významných objevů je záležitostí J. Čihákové a předmětem citovaného článku. Článek sestává z úvodní části a dvou vnitřně členěných kapitol. Je poněkud neobvyklé, že výsledné vyhodnocení výzkumu je předloženo hned v 1. kap. (1. Sumarizace dosavadních výsledků, s. 30–52), zatímco popis výzkumu a zpracování archeologických pramenů je náplní až příliš obsáhlé 2. kap. (2. Pramenná základna, s. 52–127), která článek bez jakéhokoliv závěrečného shrnutí uzavírá.

1. Sumarizace dosavadních výsledků je rozvržena do tří částí. V první části (*1.1. Lokalizace*, s. 30–31) je vyjmenováno deset malostranských lokalit s objevenými pozůstatky předpokládaných raně středověkých fortifikací. Následuje sdělení, že fortifikace byla jednoznačně prokázána podél jižního okraje tradičního areálu, přičemž zůstává otázkou, zda tento areál byl opevněn i ze severu a vůči Pražskému hradu vystupoval jako samostatná jednotka, nebo zda byl vůči Hradu otevřený a fungoval jako jeho předhradí. Náplní druhé části (*1.2. Periodizace*, s. 31–32) je stručná informace o čtyřech prokázaných fázích jižního levobřežního opevnění, zachycených nejčastěji v podobě příkopu (příkopy 1–4, přičemž příkop 4 náleží již raně gotickému opevnění). K jednotlivým příkopům se pak uvádí místo jejich výzkumu (č. p., č. sondy) a stejným způsobem jsou označena i klíčová místa se stratigraficky doloženými fázemi opevnění.

Ústředním sdělením celé studie je obsah poslední, tj. třetí části 1. kapitoly (1.3. *Charakteristika*, s. 33–52), v níž jsou na základě zpracování a vyhodnocení objevených nálezových situací na Malé Straně předloženy autorčiny dosavadní poznatky o charakteru a vývoji pražského levobřežního opevnění. Prezentace vývoje levobřežního opevnění je rozvržena podle časové posloupnosti do čtyř oddílů (Příkop 1, Příkop 2, Příkop 3, Románské opevnění).

1.3.1. *Příkop 1* (s. 33–35) – uvedeny jsou zjištěné rozměry příkopu a na základě dvou dokumentačních bodů (č. p. 42 a 266) je rekonstruována jeho trasa, jež probíhá podél jižního okraje dolní části Malostranského nám. Autorka poznamenává, že souvislost příkopu 1 s některou z fází dřevohlinité hradby, odkryté v č. p. 42, nelze prokázat, neboť místo styku bylo zničeno vyhloubením mladšího příkopu 2. Dataci příkopu 1, resp. datování jeho zániku opírá o keramické zlomky získané v č. p. 266 z jeho výplně a datuje je do průběhu 9. stol., přesněji do doby starší než konec 9. stol., neboť tyto zlomky byly podle ní vyrobeny ještě před nástupem keramiky s límcovitým okrajem, jejíž datování klade do konce 9. století. Absence střepů s límcovitým okrajem v zásepě příkopu 1, z jehož obsahové náplně je vyobrazeno jen 7 keramických zlomků (obr. 6), však nemusí být dokladem pro datování zániku příkopu do doby před koncem 9. stol., zvláště jsou-li mezi vyobrazenými střepy dva poměrně vyvinuté okraje a jeden fragment z výdutě má výzdobu rytou jednohrotým rydlem (obr. 6: 26–1, 27–1, 8–2), což je rysem již pokročilé středohradištní keramiky, která bývá doprovázena právě keramickými tvary s límcovitým okrajem ústí (viz *Bartošková 1997*). Autorkou vymezené datování příkopu 1 do doby starší než konec 9. stol., opírající se o několik zlomků vyobrazené keramiky, považují proto za diskutabilní.

1.3.2. *Příkop 2* (s. 36–43) – je uveden jako součást mladšího opevňovacího systému, který zhruba na konci 9. stol. nahradil opevnění s příkopem 1. Na základě čtyř dokumentačních bodů (č. p. 42, 266, 263, 258) autorka rekonstruuje trasu příkopu 2, která je zčásti totožná s příkopem 1 (od č. p. 42 až k č. p. 266 – příkop 2 se zde zahluboval do výplně příkopu 1). Změna ve směru obou příkopů, jejichž rozměry se výrazně liší, byla prokázána v č. p. 266, kde se stěny obou příkopů křížily a každý z nich byl orientován jiným směrem (příkop 1 směřoval na severozápad, kam však již nemohl být dále sledován, zatímco příkop 2 probíhal dále v rovné linii k západu, kde byl ověřen dokumentačními body č. p. 263, 258). K charakteru nadzemního opevnění příslušejícího k příkopu 2 se autorka nevyjadřuje, pouze poznamenává, že s největší pravděpodobností ho představuje dřevohlinité těleso hradby zachycené v č. p. 42, kde se však jeho přímý styk s příkopem v důsledku pozdějších stavebních zásahů nedochoval. Nicméně o keramiku z tohoto, zde blíže nespecifikovaného dřevohlinitého tělesa hradby opírá datování příkopu 2. Dataci příkopu 2 člení na dobu jeho hloubení a výstavby nadzemního opevnění, na dobu funkce celého opevňovacího systému a na dobu zániku opevnění včetně zaplnění příkopu.

Doba hloubení příkopu 2 a budování jeho nadzemního opevnění je dána dataci starších situací narušených příkopem 2 a dataci nálezů z výplně nadzemních dřevohlinitých konstrukcí. Následně jsou vyjmenovány situace, z nichž datování vyplývá. Jako starší situace je kromě již výše zmíněného zásepě příkopu 1 v č. p. 266 jmenováno sídlištní souvrství z konce 9. stol. v č. p. 258 (bez jakékoliv bližší charakteristiky stratigrafické situace) s odkazem na publikované vyobrazení datujících keramických celků (*Boháčová – Čiháková 1994*, Taf. 1A+1B, celky S5, S7, S11, S12, S13, S14, S17). V rámci vyobrazených profilů okrajů nádob jsou zde zastoupeny límcovitě profilované okraje, vyskytuje se tu však i kalichovitá profilace okraje, jež je příznačná pro keramiku vyráběnou až v průběhu 10. století. Přestože může jít o jednu z nejstarších variant kalichovitého typu okraje, její datování a tím i datování zmíněného sídlištního souvrství, jež předcházelo vyhloubení příkopu 2, do konce 9. stol., považují na základě dosavadních poznatků o vývoji raně středověké keramiky za příliš časně. Bylo by zapotřebí, aby autorka toto své datování blíže odůvodnila, neboť za daného stavu je datování vzniku druhého opevňovacího systému již do konce 9. stol. nepřesvědčivé, přestože z nadzemních konstrukcí interpretovaných jako součást opevňovacího systému s příkopem 2 (č. p. 42, 259) uvádí již jen střepy odpovídající svým charakterem keramice 9. století (obr. 11).

Keramice 9. stol. odpovídají i publikované čtyři střepy z vrstvy 367 na dně příkopu 2 v č. p. 42 (obr. 12), které mají datovat dobu jeho funkce. Autorka při tom odkazuje na obr. 67 s kresebnou dokumentací řezu příkopovitým útvarem v č. p. 42, kde výplň příkopu 2 porušuje výplň příkopu 1. V popisku k obr. 67 jsou však jako výplň příkopu 1 označeny vrstvy 365–375, 380, 381, tedy včetně vrstvy 367, která má již pocházet ze dna příkopu 2 a datovat dobu jeho funkce. Předpokládáme, že jde jen o nesrovnalost v popisku obrázku.

Zánik příkopu 2, jenž byl jednorázovou akcí, pak představuje jeho zásep, sestávající z přemístěného podložního materiálu, z jakého byla vystavěna i hradba, a z plochých opukových kamenů a stavebních

dřev, které ležely na bázi zásypu příkopu (č. p. 42, 266), případně zásyp příkopu tvořila hlína s dřevitou příměsí, velké opukové kameny a opracovaná i neopracovaná dřeva (č. p. 258). Z uvedeného vyplývá, že přinejmenším v č. p. 42 a 266 tvořilo zásyp příkopu 2 svržené těleso hradby, a tudíž keramika v zásypu obsažená by teoreticky měla souviset se vznikem hradby, a nikoliv s jejím zánikem. To do jisté míry akceptuje i autorka studie, avšak pouze v případě keramického souboru ze zásypu příkopu v č. p. 42, jenž podle vyobrazených střepů neobsahuje typickou keramiku kalichovité profilace okraje. Ve všech ostatních zachycených úsecích příkopu 2 (č. p. 266, 263, 258) byly ze zásypu příkopu získány poměrně homogenní soubory s keramikou kalichovitého typu okraje (obr. 13). U těchto mladších keramických souborů (konkrétně z č. p. 266, 258) autorka již nepokládá za pravděpodobné, že souvisejí se vznikem hradby, nýbrž předpokládá, že datují její zánik. Vzhledem k tomu, že zásyp příkopu 2 v č. p. 42 a v č. p. 266 je téměř identický a podle popisu ho představuje svržené těleso hradby, je zarážející, že podle autorky v jednom případě (č. p. 42) datují střepy z hradebního tělesa svrženého do příkopu vznik hradby, kdežto v druhém případě (č. p. 266) její zánik. Tento interpretační přístup není logicky přijatelný. Nicméně autorka opírá datování zániku příkopu 2 o soubory s keramikou kalichovité profilace okraje, které byly získány z výplně příkopu v č. p. 266 a 258. Tato keramika nebyla podle ní vyrobena po polovině 10. století a datuje tedy zánik blízké hradby, doprovázený zasypáním příkopu, do 1. pol. 10. století. V této souvislosti ještě poznamenává, že toto datování je podpořeno dendrochronologickými daty, které zdůvodní v připravované studii o sekvenci pražské rané středověké keramiky. Doufáme, že tato připravovaná práce bude brzy zveřejněna a náležitě potvrdí datování vyobrazené keramiky s kalichovité profilovanými okraji (obr. 13, 14) a tím i datování zániku příkopu 2 do 1. pol. 10. stol., neboť na základě výše uvedených poznámek k autorčině datování náleзовých situací souvisejících se zánikem příkopu 1 a vznikem příkopu 2 bych podle její interpretace zásypu příkopu 2 kladla jeho zánik až do pokročilého 10. století, čemuž dle mého soudu odpovídá i charakter keramiky kalichovité profilovaných okrajů z jeho výplně. Toto časové určení vychází ovšem z předpokladu, že vyobrazená keramika kalichovité profilace okraje (obr. 13) nebyla použita při budování dřevohlinité konstrukce hradby svržené později do příkopu, neboť pokud byla, a to nelze na základě popisu zásypu příkopu vyloučit (zejména v č. p. 266), pak by zánik příkopu 2 nemusel být záležitostí 10. století.

1.3.3. Příkop 3 (s. 43–47) – je znám jen velmi fragmentárně, a tudíž jeho identifikace a charakteristika je ve stádiu pracovních hypotéz. Datování příkopu 3 určují podle autorky keramické zlomky z jeho výplně (obr. 19), které v č. p. 266 klade do vyspělého 10. století, „popř. též datum *ante quem*, poskytnuté masivní opukovou zdí, s největší pravděpodobností náležející městskému opevnění, založenou v č. p. 266 přímo do zásypu příkopu 3“. Toto datum však autorka nekonkretizuje a blíže necharakterizuje ani opukovou zeď (románské, nebo gotické zdivo?), takže můžeme jen předpokládat, že má na mysli gotické městské opevnění z doby Přemysla Otakara II., a nikoliv románské zděné opevnění (viz kap. 1.3.4., kde se vyjadřuje k problematice „zděného opevnění města ve 2. pol. 12. – poč. 13. stol.“ – s. 51).

1.3.4. Románské opevnění (s. 47–52). V předpokládané linii přemyslovské zděné hradby byla v oblasti Valdštejského a Maltéžského nám. (č. p. 17, 158, 292) zachycena torza zdi vystavěné románskou technikou z pravidelných opukových kvádrů. Vzhledem k tomu, že v suterénu Valdštejského paláce a v Karmelitské ul. byla zachycena zeď opevnění z doby Přemysla Otakara II., vybudovaná gotickou stavební technikou z lomového zdiva s litým jádrem, vyvstala otázka, jak interpretovat úseky vystavěné románskou stavební technologií. Na základě archeologického výzkumu dospěla J. Čiháková k závěru, že zachycená torza kvádrůvého zdiva představují zděné opevnění tradičního areálu Malé Strany, které existovalo již před polovinou 13. století. Zároveň na základě archeologických pozorování zpochybňuje bezprostřední příslušnost tzv. Juditiny věže k Juditinu mostu jako věže románské brány mostu a nabízí pracovní hypotézu, že Juditina věž je pozůstatkem fortifikačního systému vybudovaného patrně ve 2. pol. 12. stol. s cílem chránit levobřežní podhradí.

V rámci předloženého datování fortifikačních systémů na Malé Straně, kde první je kladen do průběhu 9. stol., druhý do 1. pol. 10. stol., třetí patrně do pokročilého 10. stol. a románské opevnění pak na základě výše zmíněné pracovní hypotézy nejdříve do 2. pol. 12. stol., je nápadná absence jakýchkoliv archeologických pramenů zařaditelných do doby mezi funkcí opevnění s příkopem 3 a vznikem zděného románského opevnění. Jak ji lze vysvětlit?

2. Pramená základna k tématu (s. 52–127). Obsahem druhé a závěrečné kapitoly je prezentace archeologického výzkumu na vybraných šesti lokalitách s nalezenými pozůstatky opevnění. Do výběru autorka zahrнула lokality v pokročilém stádiu zpracování, vylučujícím pozdější podstatné posuny v relativním datování či v analýze terénní situace (*Malostranské nám.* č. p. 263; *Lichtenštejský palác* č. p. 258; *Tržiště*

č. p. 259; *Josefská* č. p. 42; *Malostranské nám.* č. p. 266; *Maltézské nám.* č. p. 292). Prezentace těchto archeologických výzkumů, z nichž tři mají dokončenou NZ (č. p. 263, 259, 266), spočívá v podrobném popisu okolností a postupu výzkumů a v předložení výsledků jejich zpracování. S výjimkou č. p. 42 a 292, kde zpracování výzkumu není ještě dokončeno a předložena jsou jen dílčí významná terénní pozorování a zjištění (např. stavební fáze dřevohlinité konstrukce hradby v č. p. 42), jsou výsledky zpracování ostatních výzkumů prezentovány obdobně jako u vypracovaných NZ ve formě interpretačního schématu vývoje lokality, jehož grafickým vyjádřením je Vývojový diagram lokality. Ten znázorňuje stratigrafické schéma vrstev (tzv. Harrisův diagram) s vazbou na jednotlivé stratigraficko–interpretační celky, které autorka ještě hierarchicky člení a k jejich označení používá zkratky, jež vypracovala pro své NZ. V rámci stanovených jednotlivých stratigrafických celků, řazených podle vývojové posloupnosti od nejstaršího k nejmłodšímu, pak uvádí detailní popis terénních situací s odkazy na kresebnou dokumentaci. Popis terénní situace prostřednictvím výše zmíněných „zkratek“ však není vždy dostatečně srozumitelný („Nad hranou původní deprese L2 jsou zbytky zásahu SK3 komplexu L3 ...“ – s. 55) a od čtenáře vyžaduje značné úsilí orientovat se v popisované situaci. Obtížné je však i vyhledávání konkrétních nálezových situací, o něž autorka opírá v rámci prezentace jednotlivých fází vývoje pražského levobřežního opevnění své závěry v kap. 1, neboť až na jednu výjimku zde neuvádí žádný odkaz na jejich bližší popis a dokumentaci v kap. 2.

Nedostatečná provázanost 1. a 2. kap. studie velmi znesnadňuje celkovou orientaci v předložených archeologických zjištěních. Je to škoda, neboť jde o významné archeologické objevy, které jsou výsledkem autorčina obrovského pracovního nasazení a precizního terénního výzkumu včetně jeho dokumentace, a vyžadovaly by jen přehlednější a propracovanější formu publikace pro širší odbornou veřejnost.

Boháčová, I.: Pražský hrad a jeho nejstarší opevňovací systémy.

Obsáhlá studie I. Boháčové, jež předkládá komplexní zhodnocení dosavadních poznatků o počátcích a vývoji raně středověkého opevnění Pražského hradu, je rozvržena do pěti tematicky promyšlených kapitol, z nichž každá má své vnitřní členění.

1. *Úvod do problematiky a shrnutí starších poznatků* (s. 179–189). V rámci úvodní kapitoly autorka objasňuje terminologii některých často používaných pojmů – hrad, předhradí, podhradí, hradba ... (*I.2. Terminologie*, s. 181–184), obecně se dotýká problematiky studia raně středověkých opevněných sídel (*I.3. Možnosti a meze současného studia. Stav pramene*, s. 184–186) a předkládá přehled názorů předválečné generace „hradních“ badatelů na genezi Pražského hradu a jeho fortifikačního systému (*I.4. Vývoj fortifikačního systému a dispozice Pražského hradu v pojetí K. Fialy, K. Gutha a I. Borkovského*, s. 186–189).

2. *Prameny* (s. 189–241). Obsahem 2. kap. je prezentace všech archeologických terénních akcí souvisejících s výzkumem raně středověkého opevnění hradčanské ostrožny. Jde o výzkumy předválečné a soudobé generace archeologů, které byly různého rozsahu a charakteru a týkají se třinácti poloh v areálu Pražského hradu (*2.2. III. nádvoří – 2.14. Lobkovický palác*). Popis a vyhodnocení archeologického výzkumu jednotlivých poloh má jednotný přehledný řád. V rámci každé zkoumané polohy jsou odděleně prezentovány dřívější a soudobé archeologické terénní akce (s uvedením doby jejich průběhu a jmen jejich autorů), vždy s popisem okolností a metody výzkumu, případně i stavu jeho dokumentace a zpracování (u dřívějších nepublikovaných výzkumů) a s popisem terénní situace, po čemž následuje interpretace celkové nálezové situace, vycházející většinou ze stratigraficky vymezených základních vývojových horizontů.

3. *Hradčanská ostrožna a proměny jejího opevnění v čase* (s. 241–256). V rámci kapitoly *3.1. Terénní konfigurace* (s. 241–247) autorka seznamuje s prvými pokusy o digitalizované zmapování přirozeného georeliéfu hradčanské ostrožny před vybudováním fortifikačního systému, přičemž předkládá rekonstrukci původního povrchu v prostoru západní části III. nádvoří a v prostoru Lobkovického paláce. V této kapitole postrádám shrnutí, v čem současně výsledky mapování původního georeliéfu mění nebo doplňují dosavadní poznatky o terénní konfiguraci hradčanské ostrožny a v čem spočívá jejich význam.

3.2. *Konstrukce opevnění a jeho vývoj* (s. 247–256). 3.2.1. *Počátky hradu*. Za nejstarší fortifikační systémem hradního areálu jsou považovány dva příčné příkopy, které podle zachyceného úseku jejich průběhu (v prostoru severního traktu a v areálu Lobkovického paláce) protínaly střední a východní část hradčanské ostrožny. V této souvislosti zde chybí situační plánec s vyznačením zachycených úseků příkopů a s rekonstrukcí jejich předpokládaného průběhu. Na základě reliktních dřev nalezených na bázi příkopu v severním traktu (prostor tzv. císařských koníren a přílehlého dvora) autorka předpokládá existenci doprovodného dřevěného ohrazení příkopu. O možnosti, že společně s příčnými příkopy chránila lokalitu i obvodová dřevěná hradba, uvažuje jen v rovině hypotézy.

3.2.2. *Prvá známá hradba* představuje již obvodové ohrazení hradčanské ostrožny, a to její střední a východní části, přičemž neopevňená západní část s kostelem P. Marie je od této centrální polohy oddělena kromě hradby ještě hlubokým příkopem, který podle autorky mohl být i zdvojený (proč to nelze potvrdit?). Existence příkopu podél ohrazeného obvodu ostrožny nebyla prokázána. Hradba je tvořena čelní kamennou stěnou a „hlinitým násypem zpevněným roštovou konstrukcí“ (jednosměrný rošt). Tato konstrukce náležející starší fázi hradištního opevnění je v prostoru III. nádvoří označena jako tzv. hradba břetislavská (s. 251), což je bez bližšího vysvětlení, že jde o původní Pasternakovo označení hradby, poněkud zavádějící termín.

3.2.3. *Mladší fáze hradištního opevnění* respektuje svým průběhem trasu starší fortifikace, projevuje se však větší mohutností hradby i konstrukční variabilitou. Zatímco na jižním svahu ostrožny je doložena dřevohlinitá konstrukce hradby (konstrukční nejednotnost – vedle komorové konstrukce zjištěny různé varianty obousměrného roštu) s čelní kamennou stěnou, která je vůči starší hradbě v předsunuté poloze, na severním svahu ostrožny byla zjištěna jen celokamenná hradba (bez maltového pojiva), která nebyla provázána dřevohlinitým tělesem. Vzájemný vztah těchto dvou odlišných konstrukcí opevnění není objasněn. Nevyřešeným problémem je však i výskyt několika dalších nespojitých úseků dřevohlinitých konstrukcí s čelní kamennou stěnou, zjištěných na jižním svahu ostrožny v prostoru Starého paláce a jeho okolí.

4. *Fortifikační systém jako pramen poznání využití prostoru* (s. 256–278). 4.1. *Současný stav a perspektivy poznání vývoje dispozice Pražského hradu* (s. 256–264). V této části studie se autorka zabývá možnostmi poznání geneze opevnění (1.) a v hypotetické rovině se snaží řešit otázku vstupů do hradního areálu (2.). 4.2. *Archeologické prameny a relativní a absolutní chronologie* (s. 264–278). Prezentován je keramický inventář související s jednotlivými fázemi opevnění Pražského hradu (1.), z písemných pramenů jsou uvedena absolutní data, která lze dát do souvislosti se vznikem a dalším vývojem fortifikačního systému (2.), a nakonec jsou předložena absolutní data získaná dendrochronologickou analýzou dřev pocházejících z konstrukcí interpretovaných jako dřevohlinitá výztuž hradištní hradby (3.). Na severním svahu ostrožny (prostor slévárenského dvora) byla pro tamější dřevěnou konstrukci, autorkou interpretovanou jako starší fáze hradištního opevnění, získána data v rozpětí 2. pol. 80. let – poč. 10. stol., nejpozději do r. 917. Na jižním svahu (III. nádvoří) jsou pak pro mladší fázi hradištní fortifikace dendrodata v rozpětí 90. léta 9. stol. – 1. třetina 10. stol. (nejmladší dřevo *in situ* po r. 921; nejmladší dřevo z depozitáře po r. 939).

5. *Závěry* (s. 279–287). 5.1. *Vývoj raně středověkého opevnění Pražského hradu* (s. 279–280) je nastíněn prostřednictvím tabulky 2, v níž jsou ke čtyřem vymezeným stratigrafickým horizontům (A, B1, B2–Bx, C) uvedeny základní údaje týkající se jejich datování a charakteristiky fortifikace. 5.2. *Raně středověký Pražský hrad v kontextu vývoje jeho opevnění* (s. 280–285). Pod tímto názvem autorka předkládá shrnutí nejzávažnějších poznatků, k nimž dospěla na základě vyhodnocení archeologického výzkumu třinácti poloh na Pražském hradě.

Jednoznačně je doloženo výrazné osídlení hradčanské ostrožny před vybudováním nejstarší dřevohlinité hradby s čelní kamennou stěnou. Podle autorky nelze prokázat, jak toto osídlení časově souviselo s nejstaršími doloženými příkopy, které protínaly střední a východní část ostrožny. Doba funkce obou příčných příkopů není přesněji určena, nicméně „definitivně uzavřeny byly až tělesem opevnění“. Ukončení nejstarší sídelní etapy (A) je kladeno nejpozději do prvních dvou desetiletí 10. století. Doklady pro nejstarší osídlení západní části ostrožny s kostelem P. Marie chybějí. Podle autorky nelze excentrickou polohu kostela P. Marie na základě dosavadních poznatků zdůvodnit – pro předpokládané dočasné sjednocení plochy hradu (Frolík – Smetánka 1997, 53–55) nenachází dostatek důkazů.

Vzhledem k tomu, že podle dendrochronologického datování mohla být výstavba starší fáze dřevohlinité hradby (B1) realizována nejpozději do r. 917, autorka předpokládá, že přestože budování hradby lze připsat knížeti Spytihněvovi, k definitivnímu oddělení západní plochy s kostelem P. Marie od centrální části hradu prostřednictvím mohutného příkopu a dřevohlinité hradby mohlo dojít až na počátku vlády knížete Vratislava, tedy zhruba 30 let po založení kostela P. Marie, čímž by podle ní nebyla excentricita kostela již tak výrazná. K tomu je poznamenávám, že získaná dendrodata nepocházejí z příčné hradby oddělující společně s příkopem opevňovanou střední a východní část ostrožny od neopevňovaného západního prostranství s kostelem P. Marie a navíc nejvyšší získané datum je 905 + max. 12, což může, ale také nemusí zahrnovat počáteční období Vratislavovy vlády. Z doby fungování starší fáze hradištního opevnění, které zcela proměnilo dosavadní vzhled přemyslovského sídla (dříve předpokládaná dílčí fortifikace mezi střední a východní částí opevňovaného areálu není doložena), jsou známy jen nevýrazné stopy sídelní aktivity.

Výstavba mladší fáze hradištního opevnění (B2–Bx), vyznačující se větší šíří hradby a konstrukční variabilitou, by podle získaných dendrodat mohla spadat do druhé čtvrtiny 10. stol. (nejvyšší získané datum

– po r. 939 je však podle autorky zpochybnitelné, neboť je ojedinělé a pochází z depozitárně uloženého dřeva). Do závěrečné fáze existence mladší fáze hradištního opevnění klade autorka celokamennou, na sucho budovanou hradbu bez doprovodného dřevohlinitého tělesa, která byla zachycena jen na severním svahu ostrožny. Funkce tohoto celokamenného opevnění, k jehož datování se autorka přímo nevyjadřuje, nicméně na základě doprovodné keramiky vyspělejších variant kalichovitě profilovaných okrajů uvažuje o jeho případné souvislosti s obnovou hradeb za Břetislava I. před r. 1055, byla ukončena výstavbou románské kvádrkové hradby (C). Vzhledem k tomu, že na jižním svahu ostrožny byly kromě regulérní dřevohlinité hradby označené jako mladší fáze hradištního opevnění zjištěny ještě další, funkčně i chronologicky neobjasněné úseky kamenných zdí a dřevohlinitých konstrukcí, není z předloženého textu dostatečně zřejmé, jak spolu souvisí opevnění na severním a jižním svahu ostrožny. Geneze mladšího hradištního opevnění zůstává velkým otazníkem. Řešení vyžaduje především komplikovaná situace na jižním svahu ostrožny, neboť do značné míry souvisí i s objasněním vztahu ústředního hradního areálu a opevněného „podhradí“ na Malé Straně. To ostatně vnímá i autorka a „řešení situace jižního svahu ve vztahu k podhradnímu osídlení“ společně s objasněním otázky „podélné fortifikace Bořivojova hradu“ a „nejstaršího osídlení západního předhradí“ klade za cíl budoucího výzkumu. Věřme, že předmětem dalšího studia se rovněž stane (v součinnosti s J. Čihákovou) proklamovaná synchronizace raně středověkého vývoje Pražského hradu a Malé Strany.

Studie I. Boháčové představuje první komplexní zhodnocení dosavadních poznatků o vývoji raně středověkého opevnění Pražského hradu a poskytuje tak obraz o stavu poznání dané problematiky. Nutno ocenit stavbu studie a solidní přístup ke zpracování objemného fondu archeologických i archivních pramenů.

Andrea Bartošková

LITERATURA

- Bartošková, A. 1997: Keramický soubor z počátků raně středověkého osídlení budečského předhradí, *Památky archeologické* 88, 111–142.
- Boháčová, I. – Čiháková, J. 1994: Gegenwärtigen Stand des Entwicklungsschemas der Prager frühmittelalterlichen Keramik aus den ältesten Entwicklungsphasen der Prager Burg und ihrem Suburbium auf dem linken Moldau-Ufer. In: Č. Staňa (ed.), *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Internationale Tagungen in Mikulčice 1, Brno*, 173–177.
- Frolík, J. – Smetánka, Z. 1997: *Archeologie na Pražském hradě*. Praha.

Mediaevalia archaeologica 3. Pražský hrad a Malá Strana. Archeologický ústav AV ČR *Praha 2001*. 327 stran.

Třetí svazek relativně nové řady je věnován především problematice raně středověkých opevňovacích systémů Pražského hradu a Malé Strany; obsažené práce doplňují výsledky některých výzkumů z oblasti přírodních věd.

Studie Jana Zavřela *Geologie, morfologie a osídlování malostranské kotliny (7–27)* představuje završení dosavadní práce autora na poli sledování složitých proměn malostranského georeliéfu a současně vhodný úvod pro následující práci Jarmily Čihákové. Plocha, kterou zaujaly pravěké a zejména středověké populace, byla sevřena výšinami Petřina, Pražského hradu a inundací Vltavy. Soustavnou výzkumnou aktivitou, záviděníhodným způsobem doprovázející vlastní archeologickou činnost, se podařilo nastínit plastický obraz velmi různorodého území. Neustávající sedimentace svahovin a výplavových kuželů k nepoznání měnila reliéf tohoto prostoru, doklady osídlení bývají místy pohřbeny v hloubce několik metrů pod sterilními usazeninami. K tváři ještě raně středověké Malé Strany neodmyslitelně patřily vedle potoka a starého ramene Vltavy četné mokřiny, související jak s výrony pramenů, tak se sedimentací povrchových vod na nepropustném podloží. Ucelená studie postrádá snad jen vrstevnicovou mapu alespoň raně středověkého reliéfu na podkladu dnešní situace.

Klíčové studie sborníku představují práce Jarmily Čihákové *Raně středověké fortifikace na jižním okraji pražského levobřežního podhradí (29–135)* a Ivany Boháčové *Pražský hrad a jeho nejstarší opevňovací systémy (179–301)*. Jde o tzv. materiálové práce, předestírající a vyhodnocující nesmírná kvanta

terénních informací. Pro badatele stojícího okruhem své činnosti mimo pojednávání témata se jedná těžko zdolatelné bludiště, kde roli slabounké Ariadniny nitě představuje jen míra schopnosti autorů vmyslit se do role čtenáře–recenzenta, a tak mu jeho nevděčnou roli usnadnit. Obě studie prozrazují hloubku úsilí, kterými se špičkový terénní archeolog dokáže vypořádat s mimofádně složitými náleзовými situacemi, zkoumanými navíc v obtížných podmínkách záchranných výzkumů.

J. Čiháková nás seznamuje s jedním z největších objevů pražské archeologie posledních let, raně středověkým dřevozemním opevněním malostranského podhradí. Svíralo zřejmě osídlenou plochu přimykající se na jihu k výšně Pražského hradu. Podařilo se rozlišit tři časově navazující příkopy z konce 9.–10. stol., dvakrát rozšířovanou roštovou hradbu, komorový sokl „strategické“ (zde bych doporučoval hledat vhodnější termín) stavby a konečně dřevěnou stěnu z téhož období. Při četbě tohoto v mnoha směrech hluboce propracovaného příspěvku, svědčícím mj. o vysoce kvalitním provádění terénních prací a z toho plynoucí schopnosti autorky minuciózně rekonstruovat proměny terénu v prostoru sledovaných fortifikací, se však nelze ubránit dojmu, že publikace byla odevzdána poněkud předčasně. V první části práce, podávající souhrn zjištěných poznatků, je věnována pozornost jen příkopům, hradba je zde uvedena jen v pasáži o periodizaci (s. 31–32) a vyčerpávající údaje o ní najdeme až v části podrobněji se věnující jednotlivým zkoumaným lokalitám. Naopak další zajímavý objev, románská kvádríková hradba, je uveden jen v části první. Z nejasných důvodů chybějí také výsledky dendrochronologie, ač příslušná data již byla získána (referát autorky na semináři r. 1998 v Mikulčicích, z něhož byla publikována jen část). Konečně sdělení na místě chybějících popisů vrstev v profilu v č. p. 42/III v Josefské ulici na obr. 65 (s. 97), že „popisy vrstev budou uvedeny při závěrečné publikaci lokality“, což se zjevně vztahuje i na další řezy v č. p. 42, svědčí o jisté nehotovosti jinak obsáhlého vyhodnocení. Některá tvrzení bude třeba ještě důkladněji prodiskutovat, např. otázku rozličného původu náleзовých souborů v zásypových vrstvách příkopu 2 v č. p. 42/III proti patrně mladším celkům z obdobných situací v č. p. 258 a 266. Autorka se také – zřejmě prozatím – zrekla pokusu o celkovou rekonstrukci hradební konstrukce a jejího zařazení do dobového kontextu.

Několik poznámek lze připojit také k užití terminologii. Místo „dřevohlinitý“, užívaný J. Čihákovou i I. Boháčovou a dříve i v mých pracích, bych doporučoval obecně přejít na termín „dřevohlíněný“, lépe jazykově postihující, že zemina tvoří nikoliv příměs, ale podstatnou část konstrukce. Při popisu roubené konstrukce komor „strategické“ stavby se na s. 80 uvádí užití tesařského spoje „na rybinu“. Nejsem si jist, zda nejde o nedorozumění, protože publikované kresby (s. 78, 81, 83) svědčí spíše o přeplátování s přechýlujícím zhlavím. Každopádně měl být publikován nákras spoje; jde-li skutečně o tzv. rybinu, byl by to nejstarší nález minimálně na našem území. V čelní stěně konstrukce se uvádí „napojování půlkulatín na ... na zub“ (s. 80). I zde by měla být dodržována zažitá terminologie pro tradiční stavitelství – jde podle obr. 49 na s. 81 o rovnocelné plátování (srov. *Frolec – Vařeka 1983*, 230–231). Diskusi znalců pražské keramiky by měla vzbudit také autorkou navržená periodizace dřevozemních fortifikací, údajně nepřesahující 10. stol. Pro moravského badatele je jistě pozoruhodná, byť asi náhodná podobnost některých forem pražských kalichovitých okrajů s moravskými tzv. vytaženými okraji 2. pol. 11. a 12. stol.

V kapitole 2 (Pramenná základna k tématu) vysvětluje autorka některé obecnější principy užívané v její badatelské praxi. Při bídém stavu zpracování mnoha výzkumů bychom neměli jen tak přejít její požadavek, aby se minimálním završením každého výzkumu stala terénní zpráva, která by kdykoliv v budoucnu umožnila dokončit vyhodnocení i složitých situací. Z metodického hlediska vzbuzuje pozornost také její aplikace tzv. kontextuální archeologie. Dle mého názoru se nelze ztotožnit s vyčleněním výkopů ze základní vrstvy stratigrafických jednotek a jejich zařazení do vyšší vrstvy již postextkavačného vyhodnocení, mezi tzv. stratigrafické kroky. Sem řadí autorka nejen jevy jednoznačně odvoditelné z terénu, např. kromě jam také „postavení“ zdí, ale také tzv. „pádné stykové plochy“, odvoditelné také např. z hitu ve vývojovém sledu keramiky. Revize Harrisova pojetí nepřipustně směšuje poznatky, které musí archeolog učinit už v terénu, a to včetně stykových ploch, jimiž jsou vlastně i výkopy, s postextkavačnými interpretacemi. S tímto postupem související absence číslování výkopů a dřev v publikovaných profilech také ztěžuje orientaci v příložených stratigrafických maticích (vývojových diagramech), navíc v některých případech publikovaných jen částečně (např. v případě č. p. 258/III, obr. 31 na s. 60). Nicméně lze zejména v případě č. p. 258/III užitý způsob prezentace, kdy je vývojový diagram instruktivně graficky spojen s relativně chronologicky seřazenými nálezy, doporučit po úpravě ve smyslu výše uvedené kritiky aplikace Harrisových principů k obecnému použití při publikaci složitě stratifikovaných situací.

Navzdory některým výhradám lze konstatovat, že studie J. Čihákové jednak zásadně obohatila jak poznání zvolené problematiky, jednak i metodiku vyhodnocení složitých terénních situací vůbec. Patří k pra-

cím, kterých je v naší – a nejen v naší – archeologii jako šafránu a zejména svědčí o nesmírně houževnatém, zodpovědném a pečlivém přístupu autorky k archeologickým pramenům vůbec.

Obsáhlá studie I. Boháčové nás seznamuje se stavem zpracování ještě rozsáhlejších terénních informací získávaných během mnoha desetiletí výzkumu Pražského hradu, byť zahrnuje jen terénní výzkumy do první poloviny 90. let minulého století (s. 181). V jedné z prvních kapitol o terminologii autorka správně upozorňuje na rozlišení pojmů „předhradí“ ve smyslu integrální součásti hradu, oddělené od akropole či dalšího jádra hradu bližšího předhradí opevněním, a „podhradí“ ve smyslu k hradu jen přiléhajícího hrazeného či nehrazeného sídliště, zatímco např. v polské literatuře oba významy zahrnuje jediný termín „podgrodzie“ jako ekvivalent latinského „suburbium“. Sama stavební a terénní situace pro rozlišení nestací – na předhradí existuje obvykle jiná struktura osídlení (převážně obyvatelstvo bezprostředně spjaté s hradem, ať již beneficiáři, služební řemeslníci apod.) než na podhradí (vedle příslušníků vládnoucí vrstvy lidé věnující se různým výrobním činnostem včetně zemědělství, v raném středověku zčásti, později většinou bez výlučné vazby k hradu). S prolínáním různých typů závislosti v podhradí i předhradí je ovšem nutné počítat zejména pro raný středověk ve značném rozsahu. Oba útvary lze rozlišit u rozsahem nevelkých vrcholně středověkých hradů, podstatně hůře v případě hrazených sídlišť raného středověku. Domnívám se, že bychom rozlišování měli dodržet tam, kde lze rozdíl prokázat nebo kde je to již konvencí. Příkladem budiž I. Boháčovou uváděné označení hradčanského osídlení jako předhradí na rozdíl od malostranského podhradí, ač v obou případech jde o obdobný typ sídliště. Roli zde nepochybně hraje – jak autorka správně uvádí – výšková úroveň sídliště vůči akropoli – činí nám obtížné označit jako „podhradí“ sídelní útvar ve stejné rovině s vlastním hradem. Jde o dobrý případ nejednoznačnosti historické terminologie, ostatně dobře odpovídající nemožnosti důsledného škatulkování různých jevů tradiční společností. Poněkud jiný případ je ve studii krátce diskutované slovo „plenta“. Podle autorky znamená mimo archeologii samostatně stojící prvek (s. 184). V archeologické literatuře se užívá pro označení čelní nasucho stavěné kamennou zdi dřevozemní hradby. Je odvozeno z německého „Blende“, které v německé umělecko-historické literatuře označuje profilovanou čelní konstrukci zdi, např. slepé arkády. Při popisu dřevozemní hradby se pro její kamenné čelo v německy mluvících zemích používá nejčastěji termín „Trockenmauer“, resp. „Trockenmauer(vorder)front“ (např. *Herrmann 1968; Uslar 1964, 248; Ettl 1998, 129*), nověji se však – zdá se, že zatím zcela ojediněle – objevil termín „Mauerblende“ (*Szameit 1998, 74*). Jedním z významů v našem slovníku, užívaných stavebními historiky, je např. i většinou cihelná lícni přízdívka na starší zdi. Mírně modifikované užití pojmu „plenta“ pro přední část kámen–dřevozemního opevnění lze akceptovat jako jedno z možných synonym, které si nepochybně drží oblibu již vzhledem k výhodě stručnosti.

Práce I. Boháčové představuje logicky strukturovanou syntézu, jejíž tvrzení se opírá o analýzy v předcházející kapitole „prameny“. Je nepochybné, že relativně zdárnému výsledku napomohlo týmové pojetí práce posledního takřka dvacetiletí terénních výzkumů, jejichž dokumentaci měla autorka k dispozici. Lze též vyzdvihnout pečlivě aplikovanou metodu odkryvů, kde *nomen omen* představovalo důsledné, až minuciózní rozlišování pozůstatků jednotlivých přirozených aktivit a jevů, ať již antropogenního, nebo přírodního původu. Jako občasný návštěvník řady těchto odkryvů mohu tuto skutečnost plně potvrdit. Právě na tomto pracovišti byla jako na jednom z prvních v tehdejší ČSFR aplikována tzv. „kontextová“ či snad lépe „formulářová“ archeologie, nepochybně nejvhodnější pro dokumentaci složitých terénních situací a umožňující optimální číselnou vazbu mezi movitými nálezy a stratigrafickými jednotkami.

V materiálové části, kde jsou prezentovány a analyzovány výsledky jednotlivých terénních akcí s důrazem na zvolené téma, se autorka musela vyrovnat i s výzkumy předválečnými, sice s dochovanou, vzhledem k tehdejší úrovni oboru však jen obtížně vyhodnotitelnou dokumentací. Neutuchající terénní činnost žel neumožnila tyto staré fondy alespoň v mezích možností vyhodnotit do nálezových zpráv a tak stanovit meze jejich použitelnosti. Vzhledem k vymezenému tématu nepřekvapí, že ani novější výzkumy zde nejsou v celé šíři publikovány. Nicméně se recenzent neubrání jistému zklamání po zjištění, že z uvedených výzkumů 70.–90. let málokterý se dočkal řádné nálezové zprávy a v úplnosti zřejmě nebyl zveřejněn jediný. Relativně nejméně to ovšem platí o výzkumech, které autorka vedla nebo se na vedení podílela. Nabízí se pak otázka, do jaké míry by v mezích dnešních možností úplně vyhodnocení přinejmenším několika klíčových výzkumů změnilo prezentované závěry. Publikace totiž navozuje dojem, že jde o finální zpracování, a lze se obávat, že může další zpracování zde zčásti vyhodnocených akcí utlumit. Nedovedu si např. představit závěrečnou syntézu bez zpracování situací na III. nádvoří či v tzv. místnosti s valem ve starém královském paláci z předválečných výzkumů I. Borkovského; navzdory problémům s jistě nedokonalým zánamem mělo být zde zjištěným fortifikacím věnováno přece jen více pozornosti. Možná souvisí se stavem

zpracování i absence vývojových diagramů, které by alespoň u nejvýznamnějších akcí neměly chybět, samozřejmě s postextkavačním rozfázováním a náleзовým doprovodem, jak jsme viděli u J. Čihákové.

Detailní verifikaci prezentovaných výsledků nejspíše v budoucnu provede až badatel, který na základě nových zjištění bude revidovat starší prameny. Zde se omezím pouze na několik poznámek. Při interpretaci nejstaršího opevnění vedle nezpochybnitelného příkopu dosti ztěžuje možné ověření absence údajů o hloubce kúlových jamek v lokalitě „slévárenský dvůr“. Ač těžko dokazatelné, nejstarší osídlení před vybudováním první prokazatelné hrady by se mohlo vázat k těmto dokladům částečného ohrazení či vymezení plochy. Na nejpevnější půdě stojíme zjevně v případě první jednoznačně prokázané dřevozemní fortifikace, vybudované podle dendrochronologických dat i keramiky někdy počátkem 10. stol. za knížete Spytihněva. Další fáze opevnění až po výstavbu kvádrkové hrady, tj. z 10.–11. stol., nepostihly patrně vždy celý obvod ostrožny, jde spíše o dílčí přestavby či novostavby, vyvolané špatným technickým stavem staršího opevnění; je také třeba vzít v úvahu sníženou stabilitu konstrukcí umístěných na svahu. Mezi nimi věnuje autorka oprávněnou pozornost v našem prostředí nepříliš obvyklé celokamenné hradbě s hliněným pojivem, kterou by bylo možné spojit, samozřejmě velmi hypoteticky, se známými údaji Kosmovy kroniky k r. 1055. Detailnější pojednání by si zasloužila stavebnětechnická stránka hradeb – např. dochovaných srubových vazeb či statického výpočtu stability, samozřejmě s využitím nejlépe dochovaných částí fortifikace.

V Exkursu 1 přináší I. Boháčová několik náleзовých situací vázících se k první hradbě zděné na maltu. Neodvažuje se sice naznačit absolutní dataci, zřejmě je nicméně vazba k počátkům horizontu tzv. klasičticky zduřelých okrajů. Časový rozsah jejich výskytu od přelomu 11. a 12. stol. je zjevně stále předmětem diskuse, současný stav poznání zatím nebrání potvrzení tradiční vazby k době knížete Soběslava I. Mimořádně, velmi opatrný, komplikovaný způsob vyjádření časové přínáležitosti pojednávaných fortifikací je pro recenzovanou práci příznačný. Ač rovněž nepřítel nedostatečně podložených absolutních dat, přesto se domnívám, že by větší srozumitelnosti místy napomohlo vyjádření v mezích časového intervalu tak, jak umožňuje současný stav poznání datování raně středověké keramiky ve vazbě k relativní stratigrafii.

Zajímavé srovnání s další lokalitou ze známé trojice nejvýznamnějších center z doby počátku přemyslovské středočeské domény, s Levým Hradcem, přináší přípojený Exkurs 2. Navzdory nižší úrovni zpracování tamních, nepochybně podstatně zachovalejších opevnění je stavebnětechnická podobnost nepřehlédnutelná.

Určitou slabinou grafických příloh je absence označování samostatných kreseb řezů jinak než světovými stranami, ač v půdorysu sond se numerické značení (pořadové číslo lomené rokem) užívá. To by usnadnilo orientaci nezasvěceného čtenáře v grafické dokumentaci (srov. např. s. 220–230). Dílčí počítačové rekonstrukce jednotlivých částí hradní ostrožny jsou sice instruktivní, nejlepší orientaci by ovšem umožnil třeba méně podrobný, avšak hlavně celkový vrstevnicový plán Hradu se zakreslením jednotlivých úseků opevnění (obdobný jako v publikaci *Frolík – Maříková–Kubková – Růžičková – Zeman et al. 2000*, 13, obr. 1/6A).

Navzdory dílčím výhradám lze souhrnně u prací J. Čihákové i I. Boháčové vyzdvihnout to nejpozitivnější – totiž snahu opřít své závěry o vyhodnocení archeologických pramenů, neustrnout na teoriích vycházejících z předběžného vytěžení terénní dokumentace a okořeněných omáčkou ze známých písemných zpráv. Přejme si jen, aby tento trend pokračoval a vedl k odstranění tíživých mezer způsobených překotnou terénní činností v relativně dávné i bližší minulosti nejen na Pražském hradě. Již čtyři svazky věnované archeologické problematice sídla českých panovníků, k nimž se nyní připojuje i malostranské podhradí, zůstávají pro většinu obdobně intenzívně zkoumaných lokalit na našem území žel zatím nedostupným vzorem.

Svazek doplňují ještě tři studie z oblasti přírodních věd. Práce Petry Stránské *Dentální patologie pražských středověkých populací (167–177)* zkoumala kazivost zubů na osteologickém materiálu ze sedmi pražských pohřebišť z období raného a vrcholného středověku, v jednom případě i novověku. Zdá se, že kazivost postihovala více ženy než muže, při srovnání dvou vyšehradských pohřebišť se projevil jistě rozdíl ve prospěch první skupiny s předpokládaným vyšším sociálním statutem.

Dvě studie Věry Čulíkové, *Rostlinné makrozbytky z lokality Praha 1 – Malá Strana, Malostranské nám. č.p. 258/III (Lichtenštejnský palác) (137–166)* a *Rostlinné makrozbytky z pěti středověkých lokalit při obvodu centrální části Pražského hradu (303–327)*, svědčí o cílevědomé snaze doprovodit archeologické bádání také vyhodnocením paleobotanického materiálu. Analýzy přesvědčivě dokládají antropizaci lokalit již od 8., resp. 2. pol. 9. stol. charakterizovanou zejména plevely rumišť i zahrad, jakož i odlesnění okolí. Tyto analýzy potvrzují výsledky citovaných pylových rozborů V. Jankovské. Zaplevelení kulturních rostlin v raném středověku muselo být podle prezentovaných výsledků značné. Z kulturních rostlin lze zmínit další rozhojnění zatím vzácných dokladů konzumace okurky a fíku již v raném středověku. Druhá skladba rozorku

ze slévárenského dvora potvrzuje účelnost vložení zpevňující konstrukce pod hradební těleso v místě, kde lze předpokládat zbahnělou plochu (srov. studii I. Boháčové, s. 224, 230). Za povšimnutí stojí také skutečnost, že v analyzovaných souborech se běžně vyskytovaly druhy dnes u nás ohrožené vyhynutím.

Rudolf Procházka

LITERATURA

- Ettel, P. 1998:* Ergebnisse der Ausgrabungen auf der Burg Horsadal, Rosstal bei Nürnberg. In: J. Henning – A. Ruttkey (Hrsg.), Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel und Osteuropa, Bonn, 127–136.
- Frolec, V. – Vařeka, J. 1983:* Lidová architektura. Praha.
- Frolík, J. – Maříková–Kubková, J. – Růžičková, E. – Zeman, A. 2000:* Nejstarší sakrální architektura Pražského hradu. Praha.
- Herrmann, J. 1967:* Gemeinsamkeiten und Unterschiede im Burgenbau der slawischen Stämme westlich der Oder, Zeitschrift für Archäologie I, 206–207
- Szameit, E. 1998:* Zum frühmittelalterlichen Burgwall von Gars/Thunau. Bemerkungen zu den Fortifikationsresten und der Innenbebauung. In: J. Henning – A. Ruttkey (Hrsg.), Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel und Osteuropa, Bonn, 71–78.
- Uslar, R. 1964:* Studien zu den frühgeschichtlichen Befestigungen zwischen Nordsee und Alpen. Köln – Graz.

Dobroslav Líbal: Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek. Unicornis Praha 2001. 608 stran, formát 120 x 165 mm.

Zájemcům o architekturu důležitého období v dějinách našeho umění, zahrnujícího éru posledních Přemyslovců a dobu lucemburskou, se dostává do rukou osobitá publikace. Na první pohled jde o „běžně“ pojatý soupis. V zásadě se jedná o velmi podrobný výběr, zaměřený především na výrazné stavby městských a klášterních kostelů. Autor se v úvodu odvolává na vzory v Dehiových příručkách. Asi s tím souvisí právě určitá výběrovost, ale také rezolutní hodnocení řady staveb, často pomíjející publikované poznatky asi tak z posledních dvou desetiletí. V čem tedy lze spatřovat hodnotu publikace? Dle mého názoru je to především ve dvou směrech. Jednak jde o formu propagace památek, která asi zasáhne dosti široký okruh zájemců a přispěje tak k naléhavě potřebné kultivaci obecnostva. Současně se odborné veřejnosti dostává do rukou „katalog“, cenný tím, že shrnuje poznatky a názory prvořadého odborníka, velmi často publikované poprvé. Ale přece jenom se ocitáme v určitých rozpacích, když zjišťujeme absenci staveb, které svou hodnotou vysoce přerůstají ty, které zařazeny jsou.

Jako upozornění na způsob, jímž je třeba s Katalogem pracovat, vybírám víceméně namátkově některé objekty, které zjevně splňovaly shodná kritéria s jinými zařazenými stavbami, ale – jak jsem uvedl, je to pochopitelné – přesto zařazeny nejsou. Současně výběrově upozorním i na některá přežívající hodnocení, právem odmítnutá novější literaturou (samozřejmě nemá smysl, abych se pokoušel být úplný, ale věřím, že případný zájemce o dané téma přece jenom některé poznámky využije).

Bílá Hůrka; gotická stavba se čtvercovým presbyteriem, v jehož koutech jsou konzoly žeber, nejspíše odsekaných – klenba je ovšem zřejmě gotická; konzoly jsou i v koutech sakristie; stavba snad pochází z poslední čtvrti 13. stol., byla upravena v pozdní gotice, v baroku a částečně pseudogoticky.

Bratčice; gotická stavba s profilovaným portálem, zazděnými okny a s hrotitou valenou klenbou v pravoúhlém presbyteriu; asi po roce 1300 (*J. Sommer: Povrchový průzkum gotického kostela v Bratčicích, Průzkumy památek II/2, 1995, 98–101*).

Budňany; obdélná loď a trojboce uzavřené presbyterium z doby Karla IV., zazděná okna (*J. Sommer: Průzkum gotických kostelů v Budňanech a Moříně, Zprávy památkové péče 52, 1992, 21–27*).

Červená Řečice – kostel Božího Těla; obdélná loď a oble zakončený odsazený závěr zřejmě po roce 1375; zřejmě současná je i sakristie pozoruhodného srpkovitého půdorysu, připojená za východní stěnu presbyteria.

Česká Kamenice; v západní stěně kostelní lodi je umístěn výrazný portál nejspíše z let 1370 až 1390.

Česká Lípa – kostel sv. Kříže; hodnotná stavba s obdélnou lodí, trojboce zakončeným presbyteriem s opěráky (přestavěným pozdně goticky) a čtyřbokou předsíní je spojována s činností stavitele z parléřovské huti (stavba je uvedena v autorem častěji citované práci L. Kracíkové a J. Smetany).

Drahov; obdélná loď se stopami podklenuté gotické tribuny a trojboce zakončené klenuté presbyterium; asi před polovinou 14. stol.

Heřmaň; Obdélná loď s trojboce zakončeným presbyteriem s klenbou bez žeber; raně gotická stavba z doby kolem poloviny 13. stol. (*J. Varhaník – J. Noll: Kostel sv. Jiljí v Heřmani, Průzkumy památek IV/1, 1997, 27–37*).

Hořovice; zbarokovaný kostel obsahuje zdvoje se zazděnými gotickými okenními otvory; stavba zřejmě vznikla ve 14. století.

Hostinné; v severní stěně kostela, přestavěného pozdně goticky, je zachována dvoudílná raně gotická arkáda, snad původně spojující kostelní loď s přílehlou kaplí; střídme kamenicky zpracovaná část stavby pochází asi ze třetí čtvrtiny 13. stol.

Hostouň; obdélná loď ze 14. stol. má věž vsunutou do střední části západního průčelí (*Z. Procházka: Kostel sv. Jakuba v Hostouni, Průzkumy památek VII/2, 2000, 175–183*).

Hradešice; románská loď zvýšena a doplněna o trojboce zakončené klenuté presbyterium asi po polovině 14. stol.

Chraštice; obdélná loď a presbyterium s dvojbokým zakončením s osovým opěrákem; asi kolem 1270 (*E. Vyletová: Průzkum průčelí kostela v Chrašticích, Památky středních Čech 7/3, 1993, 65*).

Chýnov; zbarokovaná stavba má na severní straně zbytky klenby sakristie; po polovině 14. stol.

Chyšky; raně gotická stavba s apsidou, která je románským slohovým reziduem, v jižní stěně lodi kružbová okna, zřejmě související s činností hutí v Milevsku; stavba asi ze 60. či 70. let 13. stol.

Jenišovice (okres Chrudim); v presbyteriu gotická žebrová klenba.

Kaplice; loď farního kostela je raně gotického původu.

Kdyně; obdélná loď s trojboce zakončeným presbyteriem s opěráky; zbarokovaná stavba vznikla ve druhé polovině 14. stol.

Kostelec nad Labem; předhusitského založení jsou zřejmě oba kostely.

Kounice; ze středověké stavby se zachoval raně gotický westwerk; asi druhá polovina 13. stol. (*E. Vyletová: Příspěvek k datování kostela v Kounicích, Památky středních Čech 15/1, 2001, 44–48*).

Kožlí (u Ledče); obdélná loď, presbyterium trojboce zakončené, klenuté; asi druhá polovina 14. stol.; regotizováno.

Králova Lhota; obdélná loď, čtvercové presbyterium a průčelní věž; stavba ze 14. stol.

Kralovice (okres Plzeň–sever); vrcholně gotický kostel s portálem v jižní stěně lodi byl dalekosáhle renesančně přestavěn.

Krašov; k románské lodi bylo dodatečně připojeno trojboce zakončené gotické presbyterium.

Ledce (okres Benešov); jednoduchá stavba s obdélnou lodí a neodsazenou plochostropou apsidou pochází zřejmě ze 14. stol.; jižní portál s raně gotickými prvky je asi druhotně sestavený (*J. Sommer: Poznámky ke stavebnímu vývoji kostela v Ledcích, Časopis Společnosti přátel starožitností 102, 1994, 174–180*).

Lochy; obdélná loď s trojboce zakončeným klenutým presbyteriem bez opěráků; asi kolem poloviny 14. stol. (*J. Sommer – K. Kibic ml.: Stopy gotické střešní konstrukce kostela v Lochách, Zprávy památkové péče 61, 2001, 141–145*).

Medonosy; zbarokovaný kostel má ve východní stěně jednoduché gotické okno; jedná se o stavbu spojenou se jménem pražské stavitelské rodiny Lútků.

Mínice; loď s vrcholně gotickými architektonickými články (*J. Bláha – J. Žižka: Z opravy kostela sv. Jakuba Většího v Mínicích, Průzkumy památek III/1, 1996, 87–90*).

Mořina; obdélná loď a odsazené oblé presbyterium, zazděný portál a okna; po polovině 14. stol.

Nesuchyně; kostel zřejmě vznikl ve dvou stavebních etapách v průběhu 14. stol. (*E. Volfová – P. Volf: Nové poznatky ke stavebnímu vývoji kostela sv. Markéty v Nesuchyni, Zprávy památkové péče 56, 1996, 31–35*).

Netolice – kostel Nanebevzetí Panny Marie; stavba raně gotického původu byla vrcholně goticky kvalitně přestavěna, (bohužel však) prodělala rozsáhlou barokní přestavbu.

Neveklov; kostel je zbarokizován, ale v ohradní zdi hřbitova jsou vezděny raně a vrcholně gotické fragmenty.

Nudvojovice; obdélná loď s čtvercovým presbyteriem, v němž je křížová klenba bez žeber, zřejmě gotická; stavba snad ze druhé čtvrtiny 14. století, východní okno rozšířeno asi po polovině 14. stol.

Oldřichovec; kvalitní vrcholně gotická stavba s klenutým trojboce zakončeným presbyteriem s opěráky a s kružbovými okny (*M. Glosová: Kostel sv. Havla v Oldřichovci – nálezy při opravách, Památky středních Čech 13/2, 1999, 38–42*).

Pchery; románský jednolodní kostel doplněn gotickým presbyteriem a na severu i jihu postranní lodí (E. Volfová: Průzkum farního kostela sv. Štěpána ve Pcherách, *Památky středních Čech* 13/2, 1999, 30–37).

Práčov; kostel s obdélnou lodí a podélným presbyteriem trojboce ukončeným, opatřeným opěráky, a s průčelní oktogonální věží; zachována jsou vyžlabená ostění oken, v lodi zazděný portál, nad pozdější klenbou presbyteria rozsáhlé zbytky klenebních přípor; stavba zřejmě z let 1360 až 1380, dílo arrasovsky orientované huti (J. Sommer: Kostel v Práčově – zapomenutý klenot lucemburské gotiky, *Zprávy památkové péče* 61, 2001, 204–212).

Praha – Hloubětín; obdélná loď a trojboce zakončené klenuté presbyterium s opěráky a uvnitř s příporami; výrazná vrcholně gotická stavba asi ze třetí čtvrtiny 14. stol., regotizována.

Praha – Kunratice; čtvercové presbyterium pochází zřejmě z první poloviny 14. stol.

Praha – Modřany; obdélná loď, čtvercové presbyterium, profilovaný portál; asi kolem poloviny 14. stol.

Praha – Petrovice; stavba snad z první poloviny 14. stol. je výrazným příkladem jednoduchého řešení kostela bez odsazeného presbyteria a s jednotným plochostropým interiérem (J. Sommer: Redukovaná dispozice středověkého kostela v Petrovicích (Praha 10), *Památky a příroda* 12, 1987, 474–476).

Příbram; kostel byl sice zbarokizován, jedná se však o kvalitní vrcholně gotickou stavbu.

Rožmberk – bývalá kaple sv. Kateřiny; stavba obdélného půdorysu se zachovanými stopami kleneb s vsunutým polygonálním klenebním útvarem; stavba z doby kolem roku 1375 (J. Sommer: Poznámky ke gotické stavební podobě bývalé kaple sv. Kateřiny v Rožmberku nad Vltavou, *Průzkumy památek* VII/2, 2000, 185–195).

Rožmberk – kostel Panny Marie; obdélná loď raně gotická s portálem v jižní stěně; asi kolem 1270.

Ředhošť; románská stavba byla goticky rozšířena a doplněna vznosným presbyteriem s trojbokým závěrem s opěráky, klenutým hruškovými žebry, vybihajícími z kružbových konzol; gotická přestavba nejspíše proběhla v poslední čtvrtině 14. stol. (J. Sommer: Věž kostela v Ředhošti a její obranná funkce ve středověku, *Průzkumy památek* V/2, 1998, 92–98).

Skalná – kostel sv. Šebestiána; obdélná loď a žebrově klenuté čtvercové presbyterium; zdivo snad pozdně románské nebo raně gotické; přestavba asi po polovině 14. století, kdy byla zřejmě vložena křížová klenba presbyteria.

Slaný – kostel sv. Gottharda; z doby lucemburské pochází prakticky celé trojlodí se západním portálem, mezilodními arkádami a věží; hlavním obdobím výstavby asi byla 70. léta 14. století (J. Sommer: Ke stavebnímu vývoji kostela sv. Gottharda ve Slaném, in: *Slaný. České město ve středověku*, Kladno – Slaný 1997, 14–21).

Spořice; v jižní stěně kostela byl umístěn raně gotický portál, údajně přenesený do františkánského kláštera v Kadani.

Stará Boleslav – kostel sv. Václava; v době Karla IV. bazilika dalekosáhle přestavěna; v jižní stěně se zachoval portál s bohatě profilovaným ostěním; mezilodní arkády byly celé nově postaveny a hrotitě zaklenuty (při barokizaci byly pod ně vloženy půlkruhové záklenky); v horní části stěn hlavní lodí jsou zachována ostění hrotitých oken; stavba ovšem zřejmě zůstala plochostropá; na východním konci severní lodí baldachýn s žebrovou klenbou, zřejmě renesančně přestavěný; v jihozápadním koutu byla rozestavěna velká věž, dokončená až jako pozdně gotická. Kaple Vrábských je zřejmě raně gotická, včetně apsidy.

Stojice; obdélná loď a trojboce zakončené klenuté presbyterium s vnějšími opěrnými pilíři; asi ze třetí čtvrtiny 14. století.

Strýčice; původně zřejmě románská stavba, doplněná o gotické čtvercové presbyterium a posléze o klenutou boční loď; přestavby zřejmě proběhly ve 14. stol.

Svéraz; kromě popsané kaple se zachoval románsko–gotický portál zřejmě ze zbořeného kostela, vezděný do ohradní zdi hřbitova.

Světlá nad Sázavou; výrazná vrcholně gotická stavba, byť do značné míry zbarokovaná.

Svojkov; gotická stavba nadprůměrné úrovně.

Týn nad Vltavou; stavba asi raně gotického původu z druhé poloviny 13. stol., zřejmě upravovaná ve 14. stol.

Vraclav – kostel Panny Marie; gotické podélné presbyterium, zaklenuté dvěma poli žebrové klenby; presbyterium pochází ze 14. stol.

Vykáň; obdélná loď má současné patro; zřejmě pochází z doby kolem roku 1300 (E. Vyletová: Ke gotické podobě kostela sv. Havla ve Vykáni, *Zprávy památkové péče* 60, 2000, 53–59).

Zátoň; obdélná loď kostela je zřejmě vrcholně gotického původu.

Zbečno; gotický kostel zbarokován (*E. Volfová – J. Žižka: Kostel sv. Martina ve Zbečně ve světle poznatků z opravy fasád, Průzkumy památek I/1, 1994, 23–30*).

Žákava; výrazná gotická stavba (nechybí v UPČ).

Želina; původně románský kostel byl opatřen raně gotickým portálem, při pozdně gotické přestavbě přeneseným na jižní stranu nové lodi; portál pochází asi ze třetí čtvrtiny 13. stol.

Zběžně a namátkou uvádím několik drobných poznámek a doplňků ke stavbám, jež jsou v Katalogu uvedeny.

Dobříčov, Vysoká u Kutné Hory; výzkumy v posledních desetiletích vcelku vyloučily, že by sakristie obou staveb mohly být zachovanými předrománskými kostelíky.

Hradec Králové – kostel sv. Ducha; tzv. královská předsíň byla původně spojena s kaplí arkádou, do níž dodatečně byla vložena zeď, nyní s novogotickým portálem. Po stranách jižního portálu lodi jsou zachovány stopy čelních oblouků obkročné klenby odbourané předsíně.

Hroby; sakristie není zbytkem starší stavby, nýbrž byla vybudována současně s presbyteriem.

Libínské Sedlo; kostel je zřejmě až pohusitská stavba z poloviny 15. stol.

Loučim; konzoly klenby lodi jsou zjevně tvarově i materiálem shodné s konzolami presbyteria, klenba se však výrazně liší; soudím, že byla vložena až značně později, přičemž původně se spíše počítalo se zaklenutím dvěma poli křížové klenby, tedy bez střední podpory; tato prvotní klenba ovšem zůstala nerealizována.

Malonty; kostel nevznikal postupně, po jednotlivých částech, z nichž by nejstarší byla sakristie – naopak, je pozoruhodné a asi spíše ojedinělé, že stavba v celém rozsahu půdorysu lodi, presbyteria, sakristie a věže vznikala jednotně; dokládají to ložné spáry, probíhající celou stavbou bez jakéhokoliv přerušení; v době výstavby obvodového zdíva se počítalo s výstavbou věžičky nad zdvojeným triumfálním obloukem, klenba presbyteria však již tento záměr nerespektovala.

Milevsko – klášter; výrazný příklad areálu, v němž se zachovalo několik raně a vrcholně gotických objektů výjimečné kvality; především se jedná o tzv. latinskou školu asi z doby kolem roku 1300 a o palác s donjonem, situovaný severovýchodně od klášterního kostela, vybudovaný ve dvou etapách asi po roce 1300 a ve druhé polovině 14. stol. Nelze říci, že poznatky dr. Muka o kapitulní síni dosud nebyly publikovány, jelikož se tak stalo již před lety (*P. Břicháček – J. Muk: Kapitulní síň kláštera v Milevsku – dílo okruhu parléřovské hutí, Umění 39, 1991, 273–275*). Raně goticky byl přestavěn klášterní refektář, v jehož jižní stěně jsou viditelná tři okna s fragmenty dvoudílných kruzeb; čtvrté shodné okno bylo doloženo průzkumem. V klášterním kostele byly při raně gotické přestavbě zaklenuty obě boční lodi a klenba byla jistě zamýšlena a zřejmě i provedena též v hlavní lodi.

Praha, Staré Město – kostel sv. Michala; reliktů na jižní straně nejsou zbytkem portálu s tympanonem a příslušné předsíně, nýbrž se jedná o pozůstatky odbourané kaple, přistavěné dodatečně asi po roce 1375.

Straškov; v jižní stěně existuje zazděný gotický portál, dvě kružbová okna a portálek na tribunu (*J. Sommer: Ke stavebnímu vývoji kostela ve Straškově, Památky a příroda 11, 1986, 214–215, 602*).

Při opakovaném pročitání Katalogu tuším několik problémů. Dr. Líbal neusiluje o sledování novější literatury, jelikož stavby docela dobře zná z autopsie. Jiným problémem je fakt, že literaturu je zatím možné skutečně sledovat jen namátkově. Bohužel neexistuje žádná instituce, která by vytvářela efektivní rejstříky z nových publikací. Že jsou v oblasti vědomostí o památkách problémy, o tom svědčí opakované kampaně různých rozličně pojmenovaných reidentifikací úředních seznamů státem chráněných památek. Pokud tedy nebude takový rejstřík dostupný, není správné komukoliv adresovat výtky za to, že to či ono přehlédl.

Prozatím alespoň zájemcům nabízím, že jim v případě potřeby poskytnu informace o některých publikacích z oboru sakrálního stavitelství. Buduji bibliografickou databázi v daném oboru, vzhledem k nezájmu okolí nemám zřejmě údajů tolik, jako kdyby se na práci podílelo více lidí, ale přece jenom bych mohl případně prospět. Dotazy mohu zodpovědět na mailové adrese (sommer.j@supp.cz). Počítám s tím, že v dohledné době by databáze mohla být přístupná na internetu. S velkým politováním musím konstatovat, že jsou v ní jen odkazy na publikace o církevních stavbách, jelikož jsem nenašel žádné kolegy, kteří by si se mnou data měnili, což by mohlo vést k tomu, že by jednotlivé tituly mohly být excerповány vyčerpávajícím způsobem.

Takto jsem tedy odbočil od poznámek k Líbalovu Katalogu. Vidím, že se v zásadě jedná o výběrový katalog, jehož „katalogovost“ se týká spíše formy. Přesto však jej obdivuji jako velikou sumu práce a zkušenosť, vytvále sbíraných během celých desítek let záviděníhodně energické práce.

Jan Sommer

M. Bém – J. Bláha – M. Kalábek – P. Kouřil – J. Peška – P. Procházková – K. Šabatová – P. Vitula: Archeologické zrcadlení – Archaeological Reflection. Vlastivědné muzeum v Olomouci, Olomouc 2001. ISBN 80–85037–22–X; 159 str. s 187 obr.

Kniha svojím obsahom naväzuje na výstavu „Lopatou i počítačem“ konanú v dobe od 17. 1. do 16. 4. 2001 v priestoroch Vlastivědného muzea v Olomouci, na ktorej sa snažili pracovníci Archeologického centra VMO prezentovať návštevníkom výstavy takmer 150 ročnú archeologickú tradíciu na Olomoucku. Rovnako ako výstava aj *Archeologické zrcadlení* je koncipované do 3 základných kapitol: „Archeologie na Olomoucku v minulosti“, „Archeologie na Olomoucku v súčasnosti“, „Slovanská a stredoveká Olomouc v archeologických pramenech“.

Prvý blok nás oboznamuje s počiatkami archeologického bádania a s prvými priekopníkmi tohto vyvíjajúceho sa vedného odboru, o činnosti nemcky hovoriacich archeologických profesionálov z Uničovska a taktiež o významných archeologických objavoch 19. storočia z Olomoucka. Dozvedáme sa o činnosti A. Šembery, J. Havelku a J. Wankla, ktorí v časoch vlasteneckého prebúdzania dokladali archeologickými nálezmi slovanské osídlenie našich zemí. Pozornosť je tu venovaná aj osobe profesora prírodných vied L. H. Jeittelesa. Jeitteles už v polovici 19. stor. pozoroval výkopové práce v centre Olomouca a podával o nich prvé skutočne archeologické správy. Značná časť prvej podkapitoly bloku je venovaná vzniku a činnosti Vlasteneckého muzea (1883), pri ňom fungujúceho muzejného spolku, ktorý vydával vlastný časopis. Restrospektíva o vývoji archeológie na Olomoucku končí v 60. rokoch 20. storočia, kedy na tomto teritóriu fungovalo Krajské vlastivědné muzeum v Olomouci, ktoré vzniklo v r. 1951 fúziou Vlasteneckého muzea a Městského muzea.

Ďalších 6 podkapitol prvého bloku nás informuje o objavoch, vďaka ktorým sa mohla archeológia ako veda posunúť zas o krok dopredu. Autori tu dali priestor histórii o výskumoch Mladečských jaskýň, o náleze hrobu kovolejára z Luděřova, o výskume pohrebiska lužických popolnicových polí na lokalite Horka nad Moravou. Pri vymenúvaní veľkých archeologických pokladov z Olomoucka sa nemohlo zabudnúť na depot bronzových nádob z Nákla, ďalej na nález hrobu keltského bojovníka z Nemilan, obsahujúceho okrem iného aj meč s antropomorfnou rukoväťou, dvojbrvý meč a železnú kopiju. Posledným objavom, ktorému autori knihy pripisujú nemalý význam, je zvyšok bohatej výbavy

ženského hrobu z doby stahovania národov z Charvát – zlatý nákrčník a sklenený pohár.

Druhý blok – „Archeologie na Olomoucku v súčasnosti“ – obsahuje i laickej verejnosti prístupnou formou spracované informácie o archeologických výskumoch z 90. rokov 20. storočia, prevádzaných najprv Ústavom archeologickej pamätkovej péče v Olomouci, neskôr Archeologickým centrom VMO. Pozostáva zo 7 podkapitol, ktoré nás oboznamujú s výsledkami záchranných archeologických akcií. Na malej ploche sú tu zhustené predbežné interpretácie o vývoji osídlenia blízkeho i vzdialenejšieho okolia mesta, obohatené o množstvo veľmi kvalitných farebných fotografií a kresebných rekonštrukcií. Dôležité informácie priniesol napríklad výskum vyvolaný výstavbou novej obchodnej a obytnej zóny na jz. okraji mesta v lokalite Olomouc–Slavonín, kde bola preskúmaná osada stredodunajskej mohylovej kultúry, kam patrí 11 pôdorysov nadzemných pravouhlých stavieb s kolovou konštrukciou postavených minimálne v 2 sídelných fázach. Ďalší zaujímavý objav bol učený v rámci predstihového výskumu, ktorý vyvolala stavba rýchlostnej komunikácie R 35 medzi Olomoucom a Lipníkom nad Bečvou. Na katastry obce Nemilany bolo odkryté pohrebisko zo strednej doby hradištnej s 53 ľudskými hrobmi a 3 rituálnymi pohrebmi koňa. V jednom hrobe bojovníka sa nachádzal železný meč s tepaným nápisom +ULFBERHT+. Do tretice treba vspomenúť objavenie depotu 27 bronzových predmetov pri stavbe oplotenia pozemku v lokalite Loučka. Hromadný nález je zaradený do kultúry lužických popolnicových polí, asi do 12. stor. pr. n. l.

Tretí blok – „Slovanská a stredoveká Olomouc v archeologických pramenech“ – prináša zhustený a ucelený pohľad na vývoj osídlenia na území samotného mesta od 6. stor. do obdobia okolo r. 1500, a to na základe archeologických prameňov. Krátka pasáž v úvode kapitoly je venovaná histórii štúdia počiatkov Olomouca a tiež jeho geografickej a geologickej polohe.

Publikácia disponuje zoznamom všetkých vyobrazení a zoznamom použitých skratiek. Kniha je v pevnej väzbe s originálnou obálkou, text je vytlačený na kvalitnom kriedovom papieri a je bohato doprevádzaný farebnými fotografiami.

Treba oceniť, že *Archeologické zrcadlení* je písané dvojjazyčne, česky a anglicky. Český text je podaný zrozumiteľne a ľahko, v niektorých pasážach síce cítiť zmenu štýlu pri zmene autora state, ale celkovo možno hodnotiť kvalitu slohu za ucelenú. Objavujú sa tu aj menšie nepresnosti pri odkazoch na obrázky, napr. pri depote z Loučky je v tex-

te datovanie do 12. stor. pr. n. l. a pri obrázku do 11. stor. pr. n. l. (str. 101, obr. 123). Tieto chyby sa však vyskytujú len výnimočne.

Väčšie výhrady možno mať k anglickému prekladu, kde sa niekedy nachádzajú nezrovnalosti s českým originálom. Napr. na str. 49 sa v českom texte hovorí o 20 objektoch kultúry guľovitých amfor, v anglickom preklade o 10 objektoch; na str. 137 je v českej verzii správne uvedená severná Morava, v angličtine sa objavuje Morava južná. Taktiež sa tu vyskytujú terminologické nepresnosti, napr. mladšia doba hradištná je tu preložená slovným spojením „stage of early fortifikation“, na tomto mieste by azda lepšie vyhovoval termín „(early, middle) late hillfort period“, „post–greatmoravian period“ alebo prosto „early medieval“; nákrčník je preložený ako „craivat“, tuná by bol na mieste preklad slovom „torque“ apod.

Napriek týmto kozmetickým nedostatkom je publikácia *Archeologické zrcadlení* výnimočným počínom a treba len dúfať, že svetlo archeologického sveta zazrie viac takto precízne naplánovaných a žiadaných sprievodcov k usporadúvaným muzeálnym výstavám.

Renáta Švecová

Gabriel Cooney: Landscapes of Neolithic Ireland. Routledge London 2000. 269 str.

Tato publikace je prvním uceleným dílem o krajině neolitického Irsku. Přestože je to země bohatá na neolitické archeologické památky, nebyla doposud obdobná práce vydána. Kniha je rozdělena do sedmi kapitol. V první se G. Cooney pokouší o inovaci výkladu krajiny, srovnává dřívější a současné interpretace krajiny. V následující kapitole je položena základní otázka: jak vypadala neolitická krajina v Irsku a jak ji lidé změnili svými aktivitami. Jsou zde podrobněji analyzovány dva regiony, Céide Fields a Brú na Bóinne. Ve třetí kapitole se autor zabývá strukturou domu, který je zde charakterizován jako prostor, kde lidé žijí. Domnívá se, že prostřednictvím polohy domů se dá sledovat mnoho okolností, na základě jejich rozmístění v krajině se dá předpokládat vztah domácího prostředí a veřejného prostranství. Lidé nežili pouze v domě či v jeho bezprostřední blízkosti, ba naopak, téměř každý den opouštěli své obytné areály a pohybovali se volně po krajině (např. těžba nerostných surovin). V další kapitole se autor zamýšlí, do jaké míry byla krajina přetvářena smrtí obyvatel. Domnívá se, že monumenty mohly být měněny v průběhu jejich využívání. Je zde srovnán význam smrti v neolitu a dnes. Dnešní role smrti se zřejmě nezotožňuje s rolí smrti v neolitu, neboť především dětské kosti

měly velký význam v pohřbívání. V následující kapitole se autor zabývá dominantní polohou některých pravěkých monumentálních staveb. I přesto, že monumentální památky již nejsou dlouhou dobu využívány, jsou v krajině stále dominantní. G. Cooney se domnívá, že reliéf krajiny hrál důležitou roli při výběru místa k osídlení. Jako příklad autor uvádí rozmístění některých megalitů v krajině mezi Cooley a Mourne mountains. Artefakty mají hluboký symbolický smysl v určitých událostech a vztazích lidského života (např. v pohřbívání aj.). Pomocí artefaktů je relativně snadné zmapovat směr distribuce a též komunikaci mezi jednotlivými regiony. Autor předpokládá, že důležitá komunikace probíhala mezi oblastmi severovýchodního Irsku a jihozápadního Skotska. Jednu z největších rolí v neolitickém životě jistě hrála keramika a kamenné nástroje. V závěru knihy autor popisuje změny na pahorku Newgrange, které proběhly od roku 4000 př. Kr. do 2500 př. Kr.

Prostřednictvím knihy snadno porozumíme životu lidí v neolitu a dozvíme se zajímavé informace o vývoji neolitické krajiny v Irsku. Publikace je cenným příspěvkem k tomuto tématu, a to jak pro specialisty, tak i pro zájemce o krajinnou archeologii.

Alena Horáčková

Thomas Einwögerer: Die jungpaläolithische Station auf dem Wachtberg in Krems, NÖ.

Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften Band 34. Wien 2000. 203 s., 107 obr., 40 tabulek a 20 tabulí v textu. Příloženo CD s databází a verbálním katalogem. ISBN 3–7001–2870–3, ISSN 0065–5376.

Autor se ujal nelehkého úkolu zpřístupnit a moderně interpretovat výsledky výzkumu, který prováděl v r. 1930 Josef Bayer. Archeologický i paleontologický materiál uložený v muzeu v Kremži byl v rámci nové inventarizace poskytnut ke zpracování jednak autorovi (archeologie) a jednak F. A. Fladererovi (osteologie, viz *J. Svoboda*, AR 53, 412–413).

T. Einwögerer se nejprve pokusil pomocí dochované písemné, kresebné i fotografické dokumentace přesně lokalizovat v dnes zastavěném terénu místo tehdejšího výzkumu a osvětlit jeho průběh i zjištěné nálezové okolnosti. To se do značné míry podařilo, takže vznikla jistá představa o existenci jakýchsi popelem vyplněných járků a ohniště, dále o rozmístění mamutích klů i kostí a větších kamenů. Tuto situaci interpretuje autor na podkladě různých analogií jako půdorys obydlí.

Těžiště práce tkví v prezentaci archeologických nálezů. Kamenná industrie obsahuje 2227 kusů, z to-

ho 133 modifikovaných, avšak pouze 57 typů a 16 jader. Její petrologické složení (podle R. Sauera) je: 40,2 % radiolarit, 4,1 % rohovec, 2,9 % spiculit (spongolit) a další horniny zastoupené <1 %. K typologickému zpracování předkládá autor vlastní systém znakové analýzy. Jejím výsledkem je zařazení industrie do gravettien. Kostěné artefakty zastupuje jediné mamutí žebro s ohlazeným koncem, jistotou manipulaci lze předpokládat na rozšířené alveole rovněž mandibuly mladého jedince. Nalezeno bylo rovněž barvivo a jako ozdoby 17 fosilních serpulid (rourek po červech). Nejvýznamnějším nálezem jsou tři plastiky modelované z hlíny a vypálené. Jedná se o hlavičku soba, tělo lva a fragment většího předmětu. Tím se lokalita dostává do souvislosti s tábořišti pod Pálavou, což potvrzují i tři radiokarbonová data v rozmezí 28–27 tis. B. P. Připojen je soupis lokalit střední fáze mladého paleolitu v Rakousku, dále analýza uhlíků (O. Cichocki) a souhrn archeozoologický (F. A. Fladerer).

Knihou je dokladem toho, že pokud existuje dostatečná dokumentace, lze i vyhodnocením starých výzkumů dospět k pozitivním a cenným závěrům. Drobné nedostatky ve srovnávání s cizími lokalitami i v typologii lze přičíst na vrub nezkušenosti autora, jehož disertačním spisem tato práce je. Lokalita Krems–Wachtberg je významná i pro moravský gravettien/pavlovien. *Karel Valoch*

In memoriam Jan Rulf. Památky archeologické – Supplementum 13. Ed. Ivan Pavlů. Archeologický ústav AV ČR Praha 2001. 493 str. s obr.

Do sborníku, obsahujícího 50 článků (včetně předmluvy), přispěli Rulfovi spolupracovníci, kolegové, přátelé z domova i z ciziny (Slovenska, Polska, Chorvatska, Rakouska, Německa, Anglie a Francie). Příspěvky jsou seřazeny abecedně podle autorů. Chronologicky se jich nejvíce týká neolitu (13), eneolitu (12), doby bronzové (3), laténského a římského období (8), Slovanů a středověku (7). Novověku a obecnějším tématům je věnováno 5 příspěvků. Námětová různorodost sborníku dobře vystihuje osobnost J. Rulfa, jehož přístup k vědeckému poznávání mu nedovolil věnovat se pouze vlastní specializaci, ale oboru jako celku, o čemž dostatečně vypovídá i jeho bibliografie a kulturní rozsah příspěvků sborníku. Referát o objemném sborníku nedovoluje zabývat se články jednotlivě, i když badatelský přínos většiny z nich by si to zasloužil.

Z neolitu jsou to zprávy o nových výzkumech (sídlíště v Kuřimi, Nymburce–Zálábí, Mohelnici), o plastice ze Šarišských Michalan, idolu z Plotišť u L., figurální plastice z Bulharska, o keramickém chras-

títu z Durynska, antropo– a gynekomorfních nádobách z neolitu a eneolitu na sídlíštích i v hrobech v celé původní oblasti prvních zemědělců, pak o štípané industrii na Moravě. Několik prací je věnováno stále se rozšiřující oblasti prvních zemědělců, jiné oblasti s neolitickými sídlíšti směrem na západ Čech (Křimice, Litice na Plzeňsku a jednotlivé lokality na Domažlicku) i dále na jih (Radčice u Strakonice a až na Prachaticko). Také novějším výzkumům z krajina na sever od Sudet a Karpat a z nejvzdálenější oblasti s lineární keramikou v severní části Francie a jižního území Belgie jsou věnovány dva příspěvky. Z pera německého kolegy je zajímavá studie o společenském tržním hospodářství v době kamenné.

Z eneolitu jsou kromě zpráv o nových výšinných lokalitách (Štítary–Hostětice n. R., Pašinka u Kolína) a studie o komunikaci mezi eneolitickými výšinnými sídlíšti zařazeny články o sídlíštích kultury se šňůrovou keramikou na Moravě, o nových zjištěních na eneolitických mohylových pohřebištích střední Moravy, pak obsáhlá studie o postavení dětí ve společnostech pozdního eneolitu (kult. šňůrové a zvoncovitých pohárů), článek o problematice lengyelské kultury v severním Chorvatsku a úvahy o vzniku monumentálních pohřebišť – mohyl s dlouhými hliněnými násypy v Evropě. Studie o slovenské skupině Brodzany–Nitra je věnována nejen pochybnostem o jejím dosavadním správném chronologickém, ale i kulturním zařazení. Stejně pochybnosti jsou i o zařazení kostrových hrobů s měděnými ozdobami z Patinců.

K příspěvkům týkajícím se doby bronzové patří nejen zpráva o výzkumu lužického pohřebiště v Čáslavi, ale i úvaha o zařazení kultury protoúnětické a skupiny Chlopice–Veselé do nově vytvořeného A₀ jako předstupně Reineckova A₁. K novým poznatkům patří také zjištění, že nejjihněji nalezené severské pazourkové dýky z Rakouska patří až na konec starší doby bronzové. Další soubor příspěvků náleží době laténské a římské. Kromě článků o nálezech lidských kostí na moravských sídlíštích (Mutěnice, Staré Hradisko) a jejich antropologického hodnocení je to zpráva o konzervaci mečů z Radovesic a Jenišova Újezda, o kostrových hrobech z Nových Dvorů u Kutné Hory, o laténském objektu z Kamýka a o germánských kostrových hrobech z Roztok. Studie o dvorcích a druidech pojednává obecně o funkcích opevněných areálů z doby železné a čtyřúhelníkových valových areálech ve střední Evropě a o keltské plastice.

Příspěvky ze slovanského a středověkého období pojednávají např. o pohřbu nemluvněte na sídlíšti v Březně u Loun, o raně středověkém osídlení Bylan u Kutné Hory a Roztok, o výšinných lokalitách z ra-

ného stredoveku v Čechách, o stredoveké plastice ze Slavonic a základové obětíně ze Sázavského kláštera.

Do oddílu s obecnějšími námety patří esej o periodizaci pravěkých dějin, úvahy o lokalitách s pravěkými a stredovekými ceremoniálními centry (od rondelů ke křesťanským svatyním), o podmínkách predikce archeologických nálezů (faktory environmentální, historické i společenské) a o jeskyních a skalních dutinách jako součásti životního prostředí člověka od pravěku. Soubor doplňují dva články historické. Sborník obsahuje cenné příspěvky z mnoha období. Jen nešťastnou nepřízní osudu v něm byly shromážděny proto, že vynikající archeolog a dobrý člověk Jan Rulř předčasně zemřel.

Eva Čujanová

Marek Olędzki: Cmentarzysko z młodszeo okriesu przedrzymkiego i okresu rzymkiego w Wólce Domaniojskiej koło Radomia. Katedra badań wschodu Uniwersytetu Łódzkiego. Biblioteka „Eastern Review“, Nr 1. *Łódź 2000.* 140 s., 57 tab.

Pohrebisko przeworskej kultúry Wólka Domaniojska, ležiace na brehu rieky Radomki, bolo kompletne preskúmané v priebehu troch sezón, v rokoch 1989 až 1991. Odkrytých tu bolo celkom 108 žiarových hrobov. Z tohoto počtu bolo 9 pohrebov uložených v keramických urnách. Zvyšok, 99 hrobov, bolo uložených voľne v hrobových jamách. Najstaršie hroby spadajú do prechodnej fázy A2/A3. Objavujú sa v nich spony Kostrzewski variant M a keramické nádoby patriace do prvej fázy keramických nádob przeworskej kultúry. Pre tieto hroby (celkom 51 hrobov), ako aj pre hroby včasnej doby rímskej fázy B1 (33 hrobov), boli typické nepravidelné, pretiahnuté hrobové jamy s tmavou, čiernou výplňou s priemernými rozmermi 86 x 60 x 12 cm až 140 x 88 x 30 cm. Najmladšie hroby (20 hrobov) spadajú do stupňa C1a/C1b. Tieto obsahovali zlomky na kruhu točenej keramiky, z kovových predmetov spony s podviazanou nôžkou, medzi inými aj typ Almgren 162. Mladšie hroby datované do fázy B2, ako aj tie najmladšie, mali tvar hrobovej jamy pravidelnejšie, oválny, s prevažne hnedou výplňou. Najbohatšími hrobmi na pohrebisku Wólka Domaniojska boli tie, ktoré boli uložené v keramických nádobách, datované do staršej a strednej doby rímskej [stupne B1 (1 hrob), B1c (2 hroby), B2 (1 hrob), B2a (1 hrob), B2b (2 hroby), B2/C1 (1 hrob), C1a (1 hrob)]. Stačí uviesť, že z týchto len hroby 5, 8, 50 a 66 obsahovali takmer 50 % všetkých nájdených zbraní, čo potvrdzuje prestížne postavenie pochovaných osôb. Tvar hrobov 5, 9, 13, 29, 45 a 61 pripomínajúcich dve spojené jamy nevyklučoval pochovanie dvoch osôb. To vylúči-

la antropologická analýza spálených ľudských kostí. V každom z preskúmaných hrobov bola pochovaná len jedna osoba. V strede pohrebiska bol preskúmaný zahĺbený objekt s rozmermi 115 x 180 cm, hĺbkou 100 cm a s plochou 2,07 m², nepredstavujúci však žiadny žiarový hrob či kenotaf. V jeho výplni neboli objavené ani zvyšky spálených kostí, ani pridané milodary. Skutočnosť, že sa objekt, drevená (kultová?) stavba zaniknutá požiarom, nachádzal v strede pohrebiska a bol rešpektovaný okolitými hrobmi, predovšetkým fáze A3, naznačuje na jeho bližšie nepoznaný, ale pre tých, ktorým pohrebisko slúžilo, nepochybne dôležitý význam.

Publikácia bola M. Olędzki rozčlenená na tri základné časti. V prvej sú predložené podrobné popisy všetkých 108 žiarových hrobov, spolu s nálezmi získanými z povrchu pohrebiska. Súpis dopĺňajú antropologické určenia spálených ľudských kostí z jednotlivých hrobov. V druhej časti recenzovanej publikácie sú analyzované nálezy z hrobov, keramika zhotovená v ruke, ktorá jednoznačne prevažuje, a keramika zhotovená na kruhu, zbrane (meče, pošvy mečov, hroty a pätky kópii, umba štítov a ich držadlá a ostrohy), ozdoby a súčasti opaskových garnitúr (spony, pracky a kovania opaskov, kostené ihlice, sklenené korálky, vedierkovité prívesky a zlomok ozdoby zhotovenej sekundárne z rímskeho krúžkového panciera ukoristeného najsôr v Markomanských vojnách), náradie a nástroje (nožnice, nože, britvy, prasleny, železné tordované háčky, šidlá, rydlá slúžiace k opracovaniu kovov, ihly a hrebene) a napokon ostatné predmety (kovanie rohu na pitie?, kovanie drevenej škatuľky, železné krúžky, kostené ozdoby a prívesky). Všetky nájdené predmety, spolu s pôdorysmi a rezmi jednotlivých hrobov, boli zobrazené na tabuľkách priložených k textu. Tretiu, samostatnú časť knihy tvorí kapitola venovaná chronológii pohrebiska a kapitola hodnotiaca pohrebisko Wólka Domaniojska, jednotlivé hroby, niektoré špecifiká lokality v rámci ostatných przeworských pohrebísk. Doplnením recenzovanej publikácie sú súpis použitej literatúry a skratiek časopisov, zoznam vyobrazení a tabuliek a zhrnutie v nemeckom jazyku.

Recenzovaná publikácia vydaná necelých desať rokov po ukončení výskumu vo Wólce Domaniojskiej je ďalším vítaným príspevkom do problematiky przeworských pohrebísk v povodí Visly. Podrobná publikácia jednotlivých hrobových celkov a nálezov umožňuje venovať sa ďalším špeciálnym témam a vybratým problémom v rámci štúdia života a zvyklostí ľudu przeworských kultúry a štúdia doby rímskej v Poľsku a severoeurópskom barbariku.

M. Jančo

Radomír Tichý: Expedice Monoxylon. Pocházíme z mladší doby kamenné. PF UHK a JB Production Hradec Králové 2001. 222 str. Vyšlo jako Supplementum 1 časopisu Rekonstrukce a experiment v archeologii (ISBN 80-238-7391-1).

Autor připravil další část z řady svých publikací, v nichž konfrontuje dosavadní poznatky o mladší době kamenné a vlastní zkušenosti s rekonstrukcí předpokládaných reálií z 8. až 5. tisíciletí před Kristem. Tentokrát podává přehled neolitu východní části Starého světa, na jehož pozadí se odehrál experiment s plavbou po Egejském moři a další experimenty s jednotlivými součástmi pravěkého sídliště. Ve svých principech jednotná historie neolitu je zde představena v konkrétních podobách, kterých nabyla v jednotlivých částech Evropy. R. Tichý podává také přehled současných názorů a modelových představ o šíření neolitického způsobu života. Přiklání se ke kombinovanému modelu, který rozlišuje několik fází šíření neolitického hospodářství a zahrnuje kombinaci démické difuze, již podporují dosavadní výsledky paleobiologických analýz DNA, a přebírání neolitu starší domácí populací. Model předpokládá, že dva odlišné způsoby hospodaření byly ve vzájemném bezprostředním dosahu. Odtud model „dosažitelnosti“ z anglického originálu „availability“, což český termín pojmenovává nikoliv jednoznačně. Různé varianty tohoto modelu jsou uvažovány většinou současných autorů a jsou reakcí především na dřívější podceňování úlohy staršího lovecko-sběračského hospodářství autochtonního obyvatelstva při jeho podílu na neolitizaci různých oblastí Evropy. V první kapitole autor správně pokazuje na předovýchodní kořeny neolitu, protože to je jediné území, kde lze archeologicky dobře doložit kontinuitu postpaleolitického vývoje v několikatisícileté perspektivě. Stručně předvádí výběr z klasických lokalit, ale i nejnovější nálezy, jako jsou například neolitická sídliště v pobřežním izraelském šelfu. Ve druhé kapitole se dostává k vlastní problematice rekonstrukce příbřežní plavby ve starším holocénu. Klíčový význam námořní i říční plavby ve zkoumaných obdobích je dnes nepopíratelný. Výsledky experimentální plavby v Egejském moři ve dvou expedicích vedených autorem zcela korespondují s prvotními předpoklady. Jednotlivé etapy této rekonstrukce byly podrobně dokumentovány a mohou sloužit dalšímu studiu praktických podmínek neolitické kolonizace. Ve třetí kapitole autor popisuje proměnlivé geografické podmínky, které ukazují, jak se se zvyšováním mořské hladiny výrazně měnilo i pobřeží Egejského moře. Rozmanitost archeologických nálezů je dokumentována ve čtvrté a páté kapitole. Postupně jsou porovnává-

ny neolitické kultury z dalších oblastí Balkánského poloostrova, střední a východní Evropy. V závěru potom autor rozvádí vlastní představu uvedeného modelu a polemizuje s logikou některých hypotéz jiných autorů. V anglickém souhrnu je zahrnut také soupis literatury, který je tak rozdělen do několika částí. Do celého archeologického textu jsou tentokrát integrovány pasáže z výsledků experimentů i subjektivní dojmy autora, které byly v předcházejících pracích oddělovány. Dosahuje tak zatím neobvyklého spojení odborného textu a literatury faktu, které přesahuje rámec populárních výkladů a zároveň ponechává prostor specializované archeologické prezentaci zvoleného tématu.

Soudím, že publikace pomáhá vytvářet novou oblast pojetí archeologie, když se obrací svým textem i bohatou obrazovou výbavou nejen k úzké vrstvě školených odborníků, ale i k širší vrstvě vzdělané veřejnosti. Takového pojetí se v některých zemích začíná již prosazovat i do oblastí odstupňovaných programů univerzitního studia („public archaeology“). V jejich dosahu se mění dosavadní zaměření archeologie, podobně jako již dříve antropologie, k lepšímu pochopení jejich problémů a úkolů v soudobé společnosti. Archeologie přestává být extrapolovanou historií vybraných území nebo etnik, ale stává se součástí žijících komunit. Předkládanou práci je v tomto smyslu možno považovat za průkopnickou. Lze předpokládat, že zaujme specialisty svou encyklopedickou přehledností, odborníky pro jiná období informacemi, které jsou zde shromážděny, ale i zájemce z řad studentů a odborníků z jiných oborů. Pro ty poslední jmenované spojuje vhodnou formou dojmy ze současného prožitku s hypotetickými představami o pravěké skutečnosti. *Ivan Pavlů*

Przemysław Urbańczyk: Władza i polityka we wczesnym średniowieczu. Fundacja na Rzecz Nauki Polskiej Wrocław 2000. 274 stran.

Český zájemce o myšlenky a úvahy Przemysława Urbańczyka by asi neměl zkoumat obsah posledních stran recenzovaného díla. Právě zde totiž proběhla vrcholná fáze nesmlouvavého zápasu autora s diakritickým systémem naší mateřštiny, přičemž seznam použitých pramenů a literatury (s. 255–266) i jmenný rejstřík (s. 269–274) prozrazují, že Przemysław Urbańczyk byl v tomto boji na hlavu poražen. Nejen, že se mu podařilo zkomolit většinu názvů citovaných prací, ale pravidelně se pletl v titulech odborných časopisů, ba dokonce bez chyby nedokázal přepsat ani jména tak významných historiků, jakými jsou Dušan Třeštík nebo Josef

Žemlička. Rozhodně tu však nejde o zlomyslnost, ale spíše o jakousi autorovu predispozici, protože obdobnou velkorysostí se vyznačuje i jiný Urbańczykův projekt, totiž obsahově velmi zdařilý sborník o sousedech polského státu v 10. století.

Pomineme-li ovšem několik nešťastných stran v závěru, potom si recenzovaná práce zaslouží spíše chválu, neboť se snaží přemýšlet nad cestou střední Evropy (a zejména Polska) k roku 1000 prizmatem vztahu moci a politiky. Co však na adresu vlastního díla poznámenal Przemysław Urbańczyk? Vše podstatné shrnul v úvodu (s. 5–10), kde mimo jiné zdůraznil, že jeho kniha nevznikla na zakázku a nemá tedy nic společného s oslavami milénia. Koncepce díla se rodila postupně a dlouho, přičemž jakýmsi ideovým těžištěm spisku byly od počátku teoretické úvahy, k nimž autor postupně připojoval analýzy dílčích problémů. Některé z nich byly prezentovány na konferencích, jiné zůstaly ležet v šuplíku až do doby, kdy našly své místo v reflexi politických a mocenských souvislostí před rokem 1000.

Urbańczykův spis nemá s klasickou monografií mnoho společného a bez seznamu literatury nebo rejstříku by docela dobře mohl být označen za soubor vybraných studií, jejichž volným pojátkem by byl středoevropský region v prvním tisíciletí po Kristu. Asi nejsevernějším dojmem působí první dvě kapitoly. Kratší z nich (W pogoni za przeszlōścią, s. 11–19) rozvíjí myšlenku, že neexistuje neměnná, a tedy i jednou provždy poznatelná minulost, neboť to, co pokládáme za minulost, je pouze dobově poplatnou představou o ní, a proto se minulost nikdy nepřestane vyvíjet, proto se nikdy nepřestane měnit. Následují teoretické pasáže (Rozważania teoretyczne, s. 20–72), v nichž autor nastínil význam kulturní antropologie pro zkoumání vývoje společnosti a její cesty k politickému společenství, ke státu. V šesti podkapitolách postupně analyzoval dnes užívanou terminologii, kterou si historici vypůjčili ze sociologického slovníku. Soustředil se však jen na nejdůležitější atributy, jimiž se vyznačuje organizované společenství, totiž na moc ideologickou, ekonomickou, vojenskou a politickou. Poslední odstavce pak zaplnil krátkými komentáři k metodické výbavě historiků, kteří se věnovali genezi raně středověkých států, co k této problematice přinesly liberální, marxistické a „militaristické“ teorie a jak tento proces vnímá kulturní antropologie.

Po důkladné terminologické průpravě, která rozhodně nepatří ke standardní výbavě odborných publikací, přechází P. Urbańczyk k událostní historii. Třetí kapitola (s. 73–252) je tvořena devíti na sobě více méně nezávislými studiemi, jimž předchází společný úvod (s. 73). Prvních sedm již sice

bylo publikováno, nicméně pro svůj obsah tvoří legitimní a především nepostradatelnou součást výkladu. Beze zbytku to platí o proměnách mocenských struktur v severní části střední Evropy v prvním tisíciletí našeho letopočtu (s. 74–102), v nichž autor rozpoznal klíčový význam dálkového obchodu s jantarem, železem a především otroky pro vznik středoevropských států. Jejich vzestup a rychlou expanzi do okolí dává do souvislosti s rychlým rozkladem „demokratických struktur“ a s bezohlednou likvidační politikou prvních dynastií. Úvodní stránky jsou laděny spíše obecně a chronologicky směřují k roku 1000, druhá podkapitola však vrací čtenáře do doby, kdy se v Polsku načas usadili Gótové (s. 102–122). Ze skromného souboru písemných zpráv a s přihlédnutím k výsledkům archeologických výzkumů autor usoudil, že Gótové ovládali především dolní Povislí, přičemž jejich kulturní odkaz byl natolik silný, že ovlivnil ještě středověké polské dějepiscectví.

Zcela jinam směřuje třetí podkapitola, která je jakousi revizí raně středověkých kronik a jejich vztahu ke Slovanům (s. 122–146). Z těchto relací pak P. Urbańczyk vytvořil stručnou maketu raných slovanských dějin a mimo jiné si povšiml, že ani jeden ze slovanských „králů“ nepronikl mezi tehdejší evropskou elitu. Slovanské kmeny ve středovýchodní Evropě však unikly krvavým porážkám a přežily tak svého času dominantní Bulhary nebo Avary. Čtvrtá studie je věnována pohanským kultům a jejich společenské roli před vznikem prvních slovanských států (s. 146–158). Přijetí křesťanství je námětem pátého příspěvku (s. 158–187). Ten sleduje a rozvíjí základní myšlenkové schéma čtvrtého příspěvku, totiž klade do přímého protikladu „demokratický“ charakter pohanského panteonu a křesťanský absolutismus, s jehož ideologickou pomocí byly položeny základy prvních slovanských států. Především o jedinečné roli církve při formování středoevropského prostoru vypovídá v pořadí šestá podkapitola (s. 188–202). V této souvislosti samozřejmě nemohla být opomenuta osobnost druhého pražského biskupa Vojtěcha (s. 202–225), jemuž autor přisoudil roli architekta nové střední Evropy.

Antropologické ladění posledních dvou komentářů obrací pozornost ke společenským proměnám před rokem 1000 a po něm. První z nich spojuje konec tisíciletí se zánikem tradičních rituálů (s. 225–243), druhá sleduje cestu slovanských států k vrcholně středověké společnosti a ke středověkému národu (s. 243–252). K bližší charakteristice těchto závěrečných úvah snad postačí volná parafráze jedné z nosných myšlenek: Byly to jediné státy, z nichž se zrodily národy, a ne naopak (s. 252).

Przemysław Urbańczyk předložil veřejnosti ne-sourodé dílo. Ale není tomu tak proto, že do své knihy zařadil různé, jednou již publikované příspěvky, nýbrž proto, že nevypráví příběh s jasnou zápletkou, příběh, jenž by mohl být zalidněn množstvím hrdinů. P. Urbańczyk pracuje s modely, v nichž s pomocí kulturní antropologie a částečně také historie (na archeologické poznatky se odvolává jen výjimečně) uvažuje o chování společnosti v prvním tisíciletí po Kristu. Přemýšlí nad vztahem mocenských a politických struktur, nikoliv ovšem v absolutních kategoriích, neboť všechny své konstrukce označuje jen za podmíněně možné.

Moc a politika v raném středověku je bezesporu zajímavým dílem, jehož kvalitu bohužel zbytečně snižuje nízká úroveň technické redakce. Kromě nesčetných chyb v seznamu literatury pronikl tiskařský šotek i do samotného výkladu. K slabinám recenzované práce je nutno připočítat zjevnou autorovu závislost na anglosaské produkci. Tak by se možná dalo vysvětlit, proč se v seznamu použité literatury neobjevila zásadní Friedova studie k dedikativnímu obrazu cášského evangeliáře. Mírné rozpaky by mohl vyvolat ledabyly sestavený soupis pramenů, jenž bez zjevného rozlišení zahrnuje kritické edice i pouhé překlady, a proto si zde připomeňme, že recenzovaný spis pohříchu není postaven na kritickém výkladu písemných pramenů.

Sám autor nazval své dílo nehotovým. Vhodnější a snad i přesnější by však bylo jiné slovní spojení, totiž *otevřené dílo*, neboť nad stránkami recenzovaného spisu si nelze neklást otázky. Minulost v podání Przemysława Urbańczyka není definitivní. Ptá se, někdy odpovídá, jindy ponechává čtenáři náměty k zamyšlení. Přemýšlet lze třeba nad poznámkou, zda dvě příbuzné a úzce provázané disciplíny, archeologie a historie, od sebe neočekávají nespelnitelné a zda archeologové nevykopávají to, co před nimi vymysleli historikové. Právě o tom se před časem rozpсал Dušan Třeštík, právě proto by tato kniha neměla uniknout pozornosti českého čtenáře.

Martin Wihoda

LITERATURA

- Fried, J. 1989: Otto III. und Boleslaw Chrobry. Das Widmungsbild des Aachener Evangeliars, der „Akt von Gnesen“ und das frühe polnische und ungarische Königtum. Eine Bildanalyse und ihre historische Folgen. Frankfurter historische Abhandlungen 30. Stuttgart.
- Labuda, G. 1961: Źródła skandynawskie i anglosaskie do dziejów Słowiańszczyzny. Warszawa.
- Třeštík, D. 2001: K poměru archeologie a historie, Archeologické rozhledy 53, 357–361.

Urbańczyk, P. 1992: Medieval Arctic Norway. Warszawa.

— 1996: Struktury władzy na ziemiach polskich w I tysiącleciu n. e., Kwartalnik Historyczny 103, 3–22.

— 1998: Obcy wśród Słowian. In: Słowianie w Europie wcześniejszego średniowiecza (ed. M. Miśkiewicz), Warszawa.

— ed. 2000: The Neighbours of Poland in the 10th Century. Warszawa.

Ve službách archeologie II. Přírodovědné metody v archeologii a antropologii. Uspořádali a k vydání připravili V. Hašek – R. Nekuda – J. Unger. Brno 2001. 196 str.

Spolupráce mezi přírodovědnými disciplínami v archeologii má v ČR za sebou více než dvacetiletou tradici. S odstupem času lze konstatovat, že přinesla řadu pozitivních výsledků. Bylo založeno nové oddělení zabývající se uplatňováním přírodovědných metod v archeologii v rámci ARÚ AV ČR v Brně a počátkem roku 1993 sekce přírodovědných metod v archeologii v rámci ČAS. Členové sekce se každoročně scházejí na výročních zasedáních. Zde přednesené příspěvky daly vzniknout publikaci *Ve službách archeologie* (Brno 1998). Jejím pokračováním je zde prezentovaný svazek.

Sborník je mozaikou navzájem provázaných příspěvků různého charakteru, které většinou vycházejí z terénních prací. Tematicky pojímá širokou oblast od uplatnění geofyzikálních metod, přes leteckou prospekci, studium otisků lastur na keramice, rozbor grafitové keramiky, k analýze vzácných nálezů. Obsahuje teoretické studie, prezentace výsledků výzkumů i rekonstrukce významných staveb. Dotýká se i fyzické antropologie.

Z obsahu: J. Bachratý – V. Glisniková: Uplatnění geofyzikálních metod při stavebně historických průzkumech v České republice (7–10). Geofyzikální metody a jejich užití při výzkumech pro odhalení příčin narušení historických budov a vhodných způsobů rekonstrukce těchto objektů. M. Čermák – V. Hašek – J. Peška – J. Vrána: Geofyzikální prospekce a archeologický výzkum v kostele Zvěstování Panny Marie ve Šternberku (11–24). V červnu 2000 se uskutečnil výzkum v kostele Zvěstování P. Marie. Veškeré realizované práce měly charakter základního výzkumu s cílem přinést nové poznatky o půdorysu základů původního klášterního kostela augustiniánů a zároveň se pokusit nalézt ostatky zakladatele augustiniánského kláštera Alberta II. a Petra ze Šternberka, kteří patřili ve 2. polovině 14. století k příslušníkům jednoho z nejvýznamněj-

ších moravských panských rodů. Na základě geofyzikální prospekce probíhal vlastní archeologický výzkum uvnitř kostela. Pod podlahou kaple Panny Marie Pomocnice byla nalezena vyzděná krypta o rozměrech 1,3 x 1,2 m, v níž byly umístěny dvě dřevěné truhly. Menší (na straně evangelní) obsahovala cínovou schránku s ostatky Alberta II. ze Šternberka. Ve větší (na straně epištolní) se nacházel sekundární pohřeb muže a ženy – Petra ze Šternberka a jeho manželky Anny Rebeky. V další fázi výzkumu byla otevřena a zdokumentována barokní krypta pod západní částí kostela. *P. Dostál – A. Šrof*: Průzkumové práce a archeologický výzkum na Masarykově náměstí v Boskovicích (25–36). Průzkum prováděný v souvislosti s plánovanou rekonstrukcí plochy centrálního Masarykova náměstí v Boskovicích v letech 1999 a 2000 geofyzikální metodou dipólového elektromagnetického profilování (DEM), doplněnou profily půdního georadaru (GPR) pro vyhledávání kleneb a základů staveb. Vyhodnocené anomálie a nehomogenity byly ověřeny na jádro vrtanými sondami. Potvrdilo se osídlení oblasti od pravěku. Novou informací je zjištění osídlení kulturou lužických popelnicových polí, včetně nalezení atypického pohřbu. Centrum počátku novověkého osídlení lze podle autorů situovat západně od nynějšího náměstí. Výskyt přepálené mazanice potvrzuje ničivý požár a znovuoobnovení města v 16. století. Průzkum vyvrátil mýtus o existenci rozsáhlých několikapatrových sklepů a chodeb pod náměstím. *E. Drozdová*: Antropologický rozbor kosterních pozůstatků připisovaných biskupovi Albertu II. ze Šternberka, jeho synovci Petrovi ze Šternberka a jeho ženě Anně Rebece rozené z Kravař (37–44). V příspěvku je prezentován antropologický posudek kosterních pozůstatků nalezených ve dvou schránkách v boční kapli kostela Zvěstování P. Marie ve Šternberku. *E. Drozdová – J. Petrásková*: Antropologický rozbor kosterních pozůstatků hraběte Josefa Františka Dietrichsteina a knížete Leopolda Ignáce Dietrichsteina (45–70). Záchraný průzkum kosterních pozůstatků dvou členů rodiny Dietrichsteinů, pohřbených v mikulovském hrobním kostele. *V. Hašek – J. Kovárník*: Letecká a archeogeofyzikální prospekce na trase dálnice D1 Vyškov – Hulín – Říkovice (71–86). Součástí prací se stal letecký průzkum a geofyzikální práce. *V. Hašek – J. Unger*: Geofyzikální prospekce při archeologickém výzkumu hrobek a krypt (87–112). V letech 1980–1990 bylo na území ČR, ale i v zahraničí, systematickým geofyzikálním měřením zkoumáno na 30 středověkých a novověkých objektů. Cílem této prospekce bylo lokalizovat hrobky a hroby, stanovit jejich hloubku a rozměry, stanovit

relikty zdiva, zjistit homogenitu prostředí a litologické vlastnosti vrstev zemin. *Š. Hladilová*: Nález otisku schránky mlže na nádobě z pozdní doby laténské (lokalita Vyškov–Manské) (113–116). Na nádobě z pozdní doby laténské byla poblíž horního nasazení jednoho z odlomených uch otisknuta miska mlže (negativ) se zbytkem (úlomkem) původní schránky. Otisk mlže patří do okruhu rodů *Pecte* či *Chlamys*, zdrojovou oblastí tedy může být oblast od Severního moře přes Atlantik až k moři Středozemnímu, popř. Baltské moře. *M. Hložek – M. Gregerová*: Předběžné výsledky mikropetrografických rozborů laténské grafitové keramiky z jihovýchodní Moravy (117–128). Hlavním cílem bylo zjistit u sledovaných vzorků obsah grafitu nebo organických látek v keramickém střepu, možné úpravy grafitu, tepelné změny minerálů, a tím určit teploty výpalu, určit provenienci grafitu a zjistit možné shody s technologií středověké grafitové keramiky. *R. Krajíc*: „Husův hrneček“ ze středověkého Sezimova Ústí (128–130). Článek referuje o ojedinělém archeologickém nálezu ze zaniklého středověkého Sezimova Ústí. Komplexní rozbor je obsažen v publikaci *Drda, M. – Krajíc, R.*: Tzv. Husův hrneček – originál nebo dokonalý padělek?, in: *Husitský Tábor – Supplementum 1*, Tábor 2000. Snahou autorů bylo provést interdisciplinární rozbor nálezů a řešit otázku původnosti nálezů a jeho případného dobového významu s ohledem na specifickou náboženskou, politickou a kulturně historickou situaci v Sezimově Ústí před rokem 1420. *Z. Kukla – R. Nekuda*: Bronzový kadlub ze Mstěnic (131–134). Při archeologickém výzkumu tvrže byly nalezeny kuličky o průměru 15–25 mm a kromě toho ještě projektily ve tvaru válečků. Železné kuličky byly kované, zatímco olověně odlévány do speciálního kadlubu. Archeologickým výzkumem byl získán i vzácný exemplář kadlubu. *R. Nekuda*: Středověký vodní mlýn ve Mstěnicích (135–148). Na lokalitě provedeno ve dvou etapách detailní geofyzikální měření, které mělo za úkol upřesnit polohu stavby předpokládané dle výsledků povrchových sběrů keramiky a písemných pramenů na levém břehu mlýnského potoka. Půdorysy odkryté při archeologickém výzkumu představují komplex budov, z nichž vyniká samostatně stojící patrový špýchar. *J. Pavelčík*: K otázce rekonstrukcí bran fortifikací vyšších osad lidu s badenskou kulturou na Moravě (149–160). Rekonstrukce hradeb i technická studie bran v Hlinsku a Pozořicích. *A. Přichystal*: Suroviny vybraných kamenných předmětů z prostoru středověkého mlýna ze zaniklé vesnice Mstěnice u Hrotovic (161–166). Artefakty vyrobeny výhradně ze zpevněných klasických sedimentů, které se v prostoru zaniklé ves-

nice ani jejím okolí nevyskytují. Nejbližší výchozy takových hornin se nacházejí na Ivančicku, byly tedy transportovány nejméně na vzdálenost 20 km. Zajímavá zjištění představují zvýšené hodnoty magnetické susceptibilitu na některých kamenných předmětech. Za nejpravděpodobnější vysvětlení autor považuje to, že dlouhodobě sloužily k ostření železných předmětů. *A. Přichystal*: Pravěké hornictví na území České republiky (167–172). Již v první polovině 20. století bylo v Evropě známo několik pravěkých dolů, v nichž byly těženy suroviny především k výrobě štípaných nástrojů. Současné katalogy pravěkých dolů registrují přes 250 takových děl. Autor se zde zabývá otázkou, jakou roli sehrálo v pravěkém hornictví území České republiky. Následně podává přehled popisující jednotlivé pravěké lomy nebo doly na našem území, podle toho, jak byly postupně nalezeny. *L. Slezák*: Zaniklá Polom (173–174). Studie věnována lokalitě východně od Olomoučan u Blanska, kde jsou v lesním komplexu zachovány zbytky zaniklé vsi. Autor ověřil zmínku E. Černého o zbytcích uměle vybudovaného rybníčku, který měl zajišťovat vodu pro pohon mlýna. *B. Vachala – M. Balík*: Ideální rekonstrukce Ptahšepesovy Mastaby v Abúsíru (EAR) (175–186). Ideální rekonstrukce jedné z nejvýznamnějších a architektonicky nejzajímavějších staroegyptských nekrolóvkých hrodek. K rekonstrukci byl využit dokonale zachovaný půdorys s celou řadou otisků po zmizelých konstrukcích, části architrávů a stropních desek. Zpracování bylo provedeno celou šíří možností počítačové rekonstrukce. *S. Zabadal*: Nové možnosti využití detailních magnetometrických měření (187–188). Měření vertikálního gradientu geomagnetického pole Země přesnými protonovými, resp. atomovými magnetometry je v dnešní době součástí komplexu geofyzikálních metod, které se používají při detailních měřeních zejména pro inženýrsko-geologické a archeologické účely. *R. Záhora*: Potenciální hloubkové dosahy geofyzikální radiolokační metody (189–195). Potenciální hloubkový dosah georadaru s danými parametry pro různá doprovodná útlumová prostředí, který se úspěšně uplatňuje při průzkumu malých hloubek.

P. Malá, PřF MU Brno

Východočeský sborník historický 3/1993, 4/1994, 5/1996, 6/1997, 7/1998, 8/1999, 9/2000. Vydává Východočeské muzeum Pardubice, Historický klub – pobočka Pardubice, Muzejní spolek v Pardubicích, Státní okresní archiv Pardubice.

Již deset let vychází pod redakčním vedením Petra Vorla *Východočeský sborník historický*, od-

borný časopis, jenž přináší příspěvky především z oboru historie (se zaměřením na dějiny pozdního středověku a novověku) a ve kterém mají nezastupitelné místo i studie s čistě archeologickou, etnografickou či umělecko-historickou tematikou. Již jen letmým nahlédnutím do jednotlivých čísel *VSH* zjistíme, že jejich obsah je tematicky velmi různorodý. Na tomto místě se lze stručně zmínit o některých článcích z oborů pravěké a středověké archeologie a témat s nimi souvisejících.

Období pravěku se přímo týká soubor studií *V. Vokolka*, v nichž jsou postupně publikovány nálezy celky z některých vybraných významných lokalit Pardubicka (Dražkovice, Kunětická hora, Libišany, Platěnice, Rosice nad Labem ad.), a to především z období mladší doby bronzové, halštatu a laténu.

Polemika, která proběhla na stránkách ročníků 5/1996 a 6/1997 mezi *M. Ježkem* a *F. Šebkem*, nebyla pouze diskusí nad počátky města Pardubic, ale dotkla se stále živého tématu, kterým bezesporu je vzájemný vztah mezi archeologií a historií, výpočty hmotných a písemných pramenů a jejich korelace. S problematikou geneze města Pardubic souvisí i příspěvek *T. Čurdy* o výsledcích archeologických výzkumů u kostela sv. Jiljí v Pardubicích. Raného městského prostředí se dotkl i článek *F. Musila* o okolnostech vzniku města Ústí nad Orlicí. Počátkům šlechtických sídel na Chrudimsku se na příkladu opevněné lokality v Kostelci u Heřmanova Městce zabývali *J. Frolík* a *J. Šigl*. Jistě nejen historiky zaujala studie *J. Teplého* věnovaná vrcholně středověké kolonizaci, konkrétně otázce „újezdů“.

Třebaže se větší část všech příspěvků *VSH* geograficky věnuje užšímu regionu Pardubicka, lze téměř v každém čísle najít jednotlivé stati, které se přímo zabývají i historií sousedního Královéhradecka (včetně samotného Hradce Králové, kde bohužel podobně široce zaměřený historický časopis chybí a zde vycházející *Východočeské listy historické* jsou obtížně dostupné) a dalších regionů východních Čech.

Radek Bláha

Ze studiów nad życiem codziennym w średniowiecznym mieście. Parcele przy ulicy Więziennej 10–11 we Wrocławiu. Red. C. Buško – J. Piekalski. Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 1999. 254 stran. Vydáno jako 1. svazek řady *Wratislavia antiqua*.

Kolektivní zpracování výzkumu prováděného v letech 1989–1991 v severozápadní části vratislavského Starého Města, v místě zástavby zničené

r. 1945. V úvodu (*J. Piekalski*) je podán přehled archeologického bádání středoevropských měst; rozlišeny tři vývojové etapy. Pozornost je stručně věnována i českým zemím, kde je řada měst pominuta (např. Olomouc). Následuje popis organizace a metod publikovaného záchranného výzkumu. Postihl plochu 330 m², zvrstvení dosahovalo mocnosti až 3 m. Dokumentace včetně postextkavační fáze se řídila principy tzv. Harrisovy metody. Zpracování získaných pramenů bylo zhruba omezeno koncem středověku; předčasná smrt Regíny Fabisiak zabránila vyhodnocení kožedělných výrobků. Nebyl získán dostatek podkladů pro paleobotanické, bakteriologické a další přírodovědné analýzy, resp. tyto podklady nebyly vyhodnoceny.

V následující části podává *M. Goliński* přehled vývoje historicko–topografického bádání o této tzv. „nadodřaňské“ části města. Část předválečného bádání zde předpokládala předlokační osídlení (zvl. C. Grünhagen). Lokalizuje se sem též piastovský hrad z 13. stol., církevní fundace i židovské parcely. Není nicméně důvodu tuto část právně odlišovat od ostatního města.

V části věnované stratigrafii lokality (*C. Buško*) je podána charakteristika jednotlivých průběžně číslovaných stratigrafických jednotek; pro každou ze zkoumaných parcel byl sestaven samostatný vývojový diagram, dle možností synchronizovaný. Počet jednotek vzhledem k mocnosti zvrstvení. Celkem bylo rozlišeno 11 fází; první čtyři spadají do druhé čtvrti 13. až počátku 14. stol., dalších pět do 14.–15. stol., zbývající jsou novověké. Toto rozložení dokládá klesající dynamiku změn v souvislosti s postupným nahrazením dřevohliněné zástavby zděnou a regulací odkládání odpadů. Oporou pro absolutní datování se stala pro I.–IV. fázi dendrodata, k časovému zařazení VII. fáze přispěl zlomek ložtické keramiky. Závažné výsledky poskytlo vyhodnocení získaných dokladů o rázu zástavby, vytápění, zásobování vodou a řešení hygienických problémů (*J. Piekalski, C. Buško, K. Dymek, K. Wachowski*). Až do VII. fáze tvořila plocha jednu parcelu, v VIII. fázi – 1. pol. 15. stol. – došlo k rozdělení na dvě městiště. Po celý středověk se na parcelách vyskytovaly hrázdné stavby, vedle toho byla zjištěna archaičtější konstrukce tvořená sloupy spjatými základovými břevny, dále košatinová, srubová i palisádová (plaňková) konstrukce, jakož i stavby zděné, případně kombinované. Až do 15. stol. stály v čele parcely hrázdné obytné stavby (projev „kolonizačního“ proudu osadníků z Německa), ostatní konstrukce se uplatnily v hloubi městišť v převážně hospodářských objektech. V některých z posledně

uvedených byly zjištěny doklady otevřených ohnišť; zde se uvažuje o obytné funkci. Již nejstarší hrázdný objekt v čele parcely obsahoval 1,1 m zahloubený sklep, podsklepeny byly i následné fáze. Vzhledem k tomu zde postrádáme doklady otopných zařízení. Až v 15. stol. obsahoval přední hrázdný trakt domu Więzienna 11 pec z komorových, reliéfně zdobených kachlů. Koncem 15. stol. bylo v hrázdném dvorním traktu domu Więzienna 10 postaveno cihlové teplovzdušné topení. Překvapuje výskyt pouze jedné studny. Jen dva objekty lze považovat za jámky (fáze II. a IV.), což souvisí zjevně s polohou města v inundaci – situace připomíná poměry např. v Uherském Hradišti. Z jednotlivých dokladů hmotné kultury zpracoval *J. Maik* textilie, stavební kování, součásti oděvu a militaria *K. Wachowski*, košatství *K. Jaworski*, koželužství *C. Buško*, druhy použitých kůží analyzovala *T. Radek*, dřevěné výrobky *K. Świątek*, poutnickou čturu *H. Śledzik–Kamińska*, výrobky z hornin *A. Wiśniewski* s petrografickou analýzou *J. Michniewicz*. Osteologický rozbor doprovázený úvahou nad stravovacími zvyklostmi zajistili *P. Socha, K. Stefaniak* a *T. Wiszniowska*. Keramickou produkcí se obsáhle zabýval *J. Niegoła*, hračkami a drobnou plastikou *T. Borkowski*.

Soubor stavebních kování se nevymyká z běžného průměru (hřeby, závěsy, hákové klíče, části petlic). Zbytky textilií z 2. pol. 14. stol. náležejí vlněnému suknu, a to jak domácímu, tak i importovanému, patrně z Flander – zde sloužila za surovinu asi španělská vlna. Též útržek příze z 2. pol. 13. stol. Z oděvních součástí zaujme část koženého pásu a dvě protáhlá bronzová nákončí. Zpracování kostí (hřebeny včetně tkalcovských, růžencové perly, astragaly) probíhalo ve dvou fázích, v průběhu 2. pol. 13. a na konci 13. a ve 14. stol. Pozoruhodný náleží představuje koželužská dílna z konce 15. stol. umístěná v cihlové zadní části domu Więzienna 11; její první fázi reprezentují dvě jámy, později nahrazené šesticí zapuštěných kádí. V rámci nalezených kůží dominovaly hovězí a ovčí, v těsném závěsu kozi. K výrobě obuvi nejvíce užíváno kůží hovězích. Doklady dřevěných výrobků pocházejí hlavně z vrstev 13. a 14. stol., převažují nádoby z loubků (70 %), soustružené výrobky tvoří mísy a talíře; pozoruhodný náleží představuje pohár s analogiemi v Uhrách a Německu. Poutnická láhev z poslední čtvrtiny 13. stol. se spojuje s počátky kultu svatě Jadvigy (†1243, kanonizace 1267). V rámci kamenné industrie šlo výlučně o brousky, vyráběné z hornin dolnoslezských výchozů. V rámci kostí jako pozůstatku stravy převažovala ovce/koza následovaná turem domácím, teprve v dlouhém odstupu se vyskytly pozůstatky slepic, husí a kačen, jakož i prasete domácí

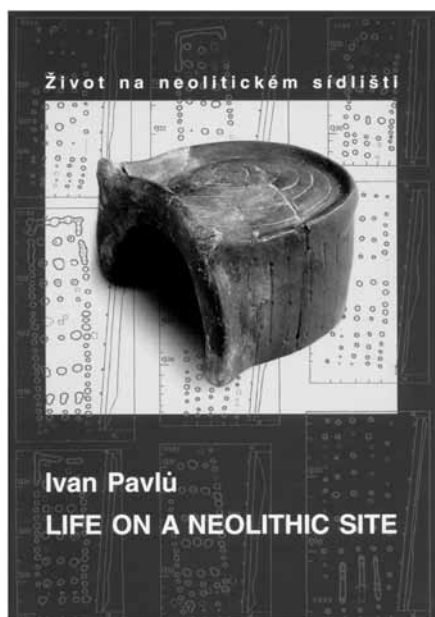
cího, koně, psů a koček. Ojedinele byla zaznamenána štíka. U lokality na břehu velké řeky zaráží malý podíl rybích kostí – je otázkou, zda tato skutečnost odpovídá středověkým poměrům, či má příčinu v metodě výzkumu. Fundované analýze byla podrobena keramika (20 000 fragmentů), rozříděná na pět hlavních technologických tříd. Je otázkou, zda zaznamenané dlouhodobé přežívání keramiky raně středověké tradice (skupina A) do konce 14. stol. nejde víceméně na vrub tvorby náleзовých celků. Ani analýza vybraných souborů z objektů nemusí vést k eliminaci mladších příměsí. Vratislavský model předpokládá dlouhodobý vývoj keramiky domácí produkce (třída A), která při relativně tradiční technologii přijímá nové technologické i typologické prvky. Ponechává si však některé charakteristické rysy, např. tvary okrajů. Naproti tomu se méně výrazně projevují rozdíly proti vyspělejší třídám B, C, E ve výzdobě než např. v jihomoravském prostoru mezi hrnčinou domácí tradice a skupinou nových tříd B (srov. např. vztah ryté vícenásobné linie k šroubovici z navazujících širokých žlábků). Ze zvláštních tvarů si zaslouží pozornost poutnická láhev a tyglíky. Ze zastoupených militárií, výstroje koně a jezce lze uvést fragmenty čepele meče a pochvy dýky, ořech kuše, zlomky ostruh s kolečkem a podkovy. Relativně bohatý soubor předmětů sloužících zábavě sestává z kostek, astragalů, hracích kamenů, kuliček a figurek koníků s jezdcí.

Závěrečné shrnutí výsledků výzkumu z pera C. Buška je doprovázeno velmi instruktivními ná-

kresy, ilustrujícími vývoj zástavby na zkoumaných parcelách v jednotlivých fázích. Tato oblast, umožňující dobře odlišit jednotlivé funkčně odlišené části parcel, představuje asi nejcennější podněty pro další bádání, inspirativní zejména pro naše území vzhledem k většinou horším podmínkám pro uchování organických materiálů. Lze vyzdvihnout stabilní pozici hlavní obytné budovy v čele parcely, jakož i prokazatelný nástup zděné, tedy cihlové architektury až v 15. stol. Důležité zjištění představují nálezy samostatných objektů v týlu parcel, sloužící patrně jako obydlí podruhů; jindy se zde nacházely stavby lehčí konstrukce interpretovatelné spíše jako chlévy. V VII. fázi lze uvažovat o dočasném opuštění městiště; v jeho jižní části se nacházela velká jáma interpretovaná jako odpadní. Při pohledu na rekonstrukce se nelze ubránit otázce, do jaké míry tento rozsáhlý výkop mohl narušit relikt starší zástavby a tím ovlivnit obraz jejího vývoje. Nízký podíl vepřových kostí může podporovat tezi, že zkoumané parcely byly součástí židovského osídlení do vyhnání r. 1454, čemuž snad neodporuje ani doložená kovářská výroba, ani součásti výzbroje, potvrzené inventáři majetku zabaveného Židům z let 1453–1454.

Recenzovaná práce, součást řady důkladných publikací z jednotlivých výzkumů historického jádra Vratislavi, představuje standard, který by měl být samozřejmostí pro každý plošný výzkum středověké parcely.

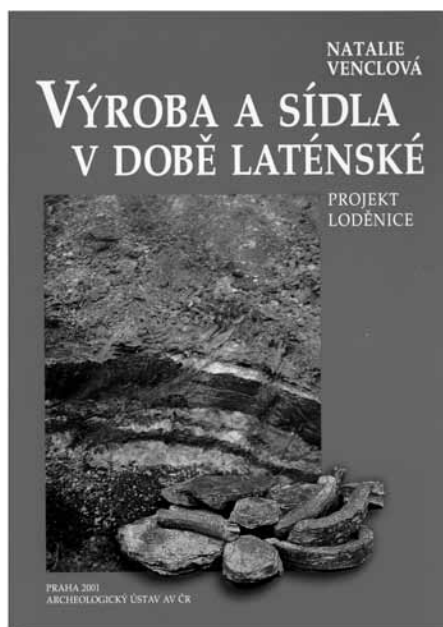
Rudolf Procházka

Ivan Pavlů: LIFE ON A NEOLITHIC SITE: BYLANY – SITUATIONAL ANALYSIS OF ARTEFACTS. Praha 2000. A4, 340 s.

Komplexní analýza jednotlivých druhů movitých i nemovitých artefaktů, jejich společný rámec tvoří použité schéma situační analýzy, rozlišující svět fyzických skutečností od světů subjektivních zkušeností a objektivních teorií. Jako artefakt jsou pojednány nejen kamenné nástroje a keramika, ale také půdorysy domů a celé sídliště. Interpretace výsledků analýzy v pojmech živé kultury má za úkol překlenout právě toto zkresení archeologických dat nespecifikovatelnými destruktivními procesy doprovázející tvorbu odpadu z původní živé kultury.

The volume offers situational analysis of different kinds of movable and immovable artifacts. The world of physical facts is distinguished from the subjective experiences as well as objective theories. The attributes for each kind of artifact are arranged according to their form, function and design or style. They create a base for formal, functional and stylistical classifications. Not only ceramics or stone implements but also houses as well as the whole settlement are considered as artifacts. Because all finds represent only a refuse from the living culture, the structures of these finds are distorted in archaeological contexts by unspecified destructive processes. The presented interpretation of the life on a Neolithic site has to be considered as one of the possible historical images of that period.

Natalie Venclová: VÝROBA A SÍDLA V DOBĚ LATÉNSKÉ. PROJEKT LODĚNICE. S příspěvky E. Neustupného, M. Malkovského, B. Žákové a P. Valterové. Praha 2001. A4, 399 s.

Region Loděnice ve středních Čechách studován jako laténská industriální zóna se specializovanou výrobní činností v oboru hutnictví železa a zpracování švarthy. Nálezy z podpovrchových výzkumů a tradičních sběrů jsou konfrontovány se soubory získanými analytickými sběry. Data analyzována na jednotlivých úrovních od artefaktů/ekofaktů až po sídelní zóny, mj. s pomocí matematických metod s podporou GIS (E. Neustupný). Připojen soupis nálezů švarthy v Čechách a expertní studie z oboru geologie zdrojů železa (M. Malkovský) a petrologie a palynologie švarthy (B. Žáková a P. Valterová).

The Loděnice region in Central Bohemia is studied as a La Tène industrial zone with its specialized production – iron smelting and sapropelite working. The integration of results of a fieldwalking project with those gained by excavations or earlier non-systematic surface surveys is attempted. The data was analysed at different levels from artefactual/ecofactual up to the settlement/industrial zone level, using, a. o., mathematical methods supported by GIS (E. Neustupný). The volume comprises catalogue of sapropelite finds in Bohemia and expert studies in geology of iron sources (M. Malkovský) as well as petrology and palynology of sapropelite (B. Žáková and P. Valterová).

Nové publikace AÚ lze získat v knihovně Archeologického ústavu AV ČR v Praze.

REDAKCE AUTORŮM

Za věcný obsah příspěvků odpovídá autor. Příspěvky procházejí recenzním řízením. Výsledek recenzního řízení vyjadřuje názor redakce. Příspěvky nejsou honorovány.

Redakce přijímá texty na disketě nebo e-mailem v editorech Word, T602. Nezbytnou součástí každého článku je dvou– až pětistránkový cizojazyčný souhrn nebo max. třístránkový český podklad pro překlad, český abstrakt v rozsahu max. 15 řádků a 5–7 klíčových slov. Příspěvky odevzdané v jiném než českém či slovenském jazyku musejí být doprovázeny českým či slovenským souhrnem. Je třeba dodržovat zavedený způsob citací. Pokud jsou při odkazech používány zkratky, je nutné připojit jejich seznam za výčet použité literatury. Obrazový materiál, doplněný popisem při textové části, musí být kvalitní a očíslovaný. Při tvorbě obrazových příloh je platný formát 126 x 195 mm. Digitalizované obrázky jsou přijímány ve formátech TIFF, EPS, AI, PSD v rozlišení min. 300 dpi. Tisk barevných příloh platí autor. Nezapomeňte, že po zmenšení předlohy nesmí výška písmen na obrázku klesnout pod 2 mm. Nevyžádané příspěvky se nevracejí.

Programy konferencí a termíny výstav, které připravujete, nám, prosíme, dodávejte s časovým předstihem. Děkujeme za dodržování těchto zásad, které urychlí cestu Vašeho textu na stránky AR.

INSTRUCTIONS TO AUTHORS

Authors are responsible for ensuring the accuracy of the factual content in their contributions. All contributions will undergo a peer review process, the results of which express the editors' opinion. The editors regret that no remuneration can be made for submissions, and nor can unsolicited manuscripts be returned.

Texts are accepted in the English, French, German, Polish and Slovak languages, on diskette or by e-mail in Word or ASCII format. Each article must include a summary for translation into Czech, an English abstract of no more than 15 lines, and 5–7 keywords. Authors are requested to adhere to the standard citation method used in AR; should references include abbreviations, then for the sake of clarity a list of these must be appended to the bibliography.

Illustrations, accompanied by captions in the text section, should be of high quality and must be numbered. The valid format for illustrative insets is 126 x 195 mm. Authors are asked to ensure that lettering on illustrations is at least 2mm high after reduction. Illustrations are accepted also in TIFF, EPS, AI, PSD, min. 300 dpi.

Conference and exhibition organisers are asked to ensure that information and programmes for their events are sent to the editors in a timely fashion, to ensure publication in the appropriate number.

The editors are grateful to authors for adhering to these instructions, as this will allow submissions to appear in AR with the minimum of delay.

Rejstřík Archeologických rozhledů pro ročníky XLI–L/1989–1998 je možné zakoupit či objednat v knihovně Archeologického ústavu AV ČR, Letenská 4, 118 01 Praha 1

The index of Archeologické rozhledy volumes XLI–L (1989–1998) can now be purchased or ordered from library of the Institute of Archaeology, Letenská 4, 118 01 Praha 1